Mitka Grabcseva

TÜZECSKE

Mitka Grabcseva

TÜZECSKE

36

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1971

A mű eredeti címe:

В ИМЕТО НА НАРОДА СОФИЯ 1968.

Fordította: Bödey József

56064

Mitka

1

Sok év telt el azóta; mégis, amikor azt mondják a gyermekeim: „Mama, mesélj a gyermekkorodról!", az emlékek filmszalagként kezdenek peregni előttem – a vidámak is, meg a szomorúak is.

1916-ban születtem. Falun laktunk. Radomirciban, egy roskadozó, putriszerű házacskában, amely alig méternyire állt ki a földből. Amikor bújócskáztunk, gyakran felmásztunk a tetőre, és a kémény mögé bújtunk el. Megtörtént, hogy összetörtünk egy-két cserepet: ilyenkor a mama alaposan elpáholt minket, mert a javítást az egész családnak kellett megkoplalnia.

Öten voltunk gyerekek – négy fiú és egy lány. Mind együtt aludtunk egy széles, durván gyalult priccsen, mely gyékénnyel és kócos csergével volt leterítve. Egy másik csergével takaróztunk.

A priccs a szoba egyik felét foglalta el. A másik felében, a puszta földön, néhány tarka agyagkorsó sorakozott meg két, rézből kovácsolt üst – a mama kapta nászajándékul az esküvői tanútól. Egy alacsony, az évek során elsötétedett kerek étkezőasztal, néhány háromlábú szék és egy láda a sarokban – ezzel ki is merült házi ingóságaink teljes jegyzéke.

Anyám – testes, de betegségektől és nélkülözésektől elgyötört asszony – örökösen feltűzött guzsalya mellett ült, és a rokkaorsó egyhangú zúgása közben gyakran mesélt nekünk régmúlt történeteket fiatalkorából. Tátott szájjal hallgattuk elbeszéléseit a török mészárlások elől szökő macedóniai bolgárok menekülé-

séről, a felkelő csapatokról, apai nagybátyjáról, Hriszto Makedonec komitácsiról, aki egykor a törökök réme volt. Amikor a török bejek nem tudtak vele leszámolni, egész nemzetségét elüldözték. Népes családjával nagyapánk is kénytelen volt elhagyni szülőföldjét. Bulgáriába költözött, s Radomirci községben telepedett le, a lukoviti járásban. Mama elmesélte, mint veszett nyoma a menekülés közben két nagyobb bátyjának, Hrisztónak és Kosztának, s miként keresgélte őket apjuk hosszú éveken át szerte Bulgáriában. Amikor végre valahára rájuk talált, már nősek voltak.

A mamának ezek az „igaz" történetei, amelyek a sárkányokról, királyfiakról és hős juhászokról szóló mesékkel váltakoztak, izgatták gyermeki képzeletemet, és sokszor az álmot is elűzték szememről.

Apámnak volt egy mostohanővére, Mita, Csukacsev felesége, aki gyermektelen maradt. Egyik nap eljött hozzánk azzal, hogy magához vesz engem.

Anya sírva fakadt, s úgy magához szorított, hogy fájt.

Értettem, miről van szó. Ez az idegen asszony magával akar vinni, hogy elszakítson anyámtól, testvéreimtől, kicsi udvarunktól és játékaimtól. Ránéztem könnyező anyámra, elkomorult apámra, és nem tudom honnan vettem magamnak hozzá bátorságot, de nagyot dobbantottam a lábammal és azt mondtam: „Nem akarok elmenni! Nem megyek!"

Házunknál patriarchális rendszer uralkodott. Az apa akaratának senki nem mert ellenszegülni, sem nagy fivéreim, se az anyám. Apám nem szólt semmit, csak a botért nyúlt. Két nap múlva pedig kézen fogott és a dombon át elvezetett a felvégre, ahol Mita néném lakott.

Nehéz, nyomasztó, elképzelhetetlenül hosszú napok következtek. Én naphosszat megbújtam a pajtában és a padláson, nem jöttem elő, amikor hívtak, és sokáig visszautasítottam az ételt – még akkor is, amikor az éhségtől már elsötétült előttem a világ.

Abban az esztendőben a tavasz korán beköszöntött. A rétek már február végén kizöldültek, s nekem reggeltől estig kellett legeltetnem egyszer a teheneket, másszor a birkákat. Kis tarisznyámban volt egy darabka kenyér meg túrósajt, amit óriási élvezettel elfogyasztottam azonnal, mihelyt a kapu bevágódott

utánam. A réteken egész gyerekraj gyűlt össze, és a napok nem teltek volna nehezen, ha nem lett volna szokás mindegyik gyerekre csúfnevet kitalálni. Engem „Csukacsevék lelencének" kezdtek hívni.

Ruhácskám, amelyben a Csukacsev-házba jöttem, teljesen elrongyolódott, de újat nem kaptam. A cipő szóba se került. Ugyan melyik falusi gyerek nem járt akkoriban mezítláb, mihelyt kizöldültek a fák? De a lelkemben fokozatosan, napról napra felgyülemlett a keserűség ál-örökbefogadóim iránt. Hét hónap alatt nem hallottam tőlük egy kedves szót, a néném egyszer meg nem simogatott. Ellenben szokásává vált ráncigálni a hajamat.

A hét hónap alatt hétszer szöktem meg, apám mindannyiszor visszavitt. Végül is kikényszerítettem, hogy Csukacsevék maguk vigyenek haza.

– Nem jó ez semmire, bátyám – kezdte Mita néném. – Nem olyan, mint más gyerek... Nincs benne hála a kenyérért, amit nálam eszik, nincs benne tisztelet. Vedd vissza, hadd legyen béken szegény fejem tőle. Mintha bizony palotátok lenne... – S hanyag tekintettel végigmérte szegényes szobánkat. Induláskor odavágta: – Nem tudom, kire fajzott. De a mi családunkban ilyesmi nem fordult elő...

Micsoda kiabálás volt azon az estén, meg verés és szitok! De én tudtam, hogy már nem megyek vissza Csukacsevék gyűlöletes hajlékába, és a mama mellé húzódva boldogan és elégedetten szunnyadtam el.

Mikor ősszel a falusi kisbíró kidobolta, hogy eljött az iskolába járás ideje, a házunkban valóságos zűrzavar támadt. Az öt gyerek kórusban kezdett el könyörögni a beíratásért. Ehhez azonban pénz kellett, sok pénz: könyvekre, ceruzákra, palatáblákra, palavesszőkre. Mama napkeltétől napnyugtáig ült tűvel a kezében – az elrongyolódott ruhácskáknak illő külsőt kellett adni. Két lyukas bocskorból egyet csinált, és a kitűzött napon a többi gyerekkel együtt mi is megjelentünk az iskolában – kifoltozva, tisztán és takarosan. Aztán anyám elindult, végigjárta a módosabb családokat, és elkéregette a használt tankönyveket, hogy legyen miből tanulnunk. Füzetekre, ceruzákra, palavesszőkre tojáseladással teremtett pénzt. Persze ötünk közül egyikünknek sem jutott

soha egy egész ceruza vagy palavessző. Anyánk kettévágta őket, a végüket megkötötte cérnával, és mindegyik gyereknek a nyakába akasztott egy darabkát.

Hiába kezdődött el az iskola, apánk hol a birkákkal, hol a bivalyokkal küldözgetett bennünket a mezőre. Végtelen viták kezdődtek arról, hogy melyikünk menjen az iskolába, s melyikünk terelgesse a jószágot. Mivel soha nem jutottunk egyezségre, apa állapította meg a váltásokat: egyik nap az egyik, másik nap a másik gyerek ment a mezőre, míg mindegyikünk sorra nem került.

Az én időmben Radomirciban az iskola egészen kicsi volt, és a község magánházaknál bérelt a tantermekhez helyiséget. Az első osztályos tantermünk Marko Barzaka rendőrbiztos házánál volt, aki nagy verekedő és korhely hírében állott. Lukovitban teljesített szolgálatot, s a faluba csak azért járt, hogy felvegye a terem bérét és összeverje a feleségét. Mikor az udvaron feldübörögtek a léptei, halotti csend lett az osztályban. Tudtuk, hogy hamarosan halljuk majd feleségének elfulladó nyögdécselését, mely aztán elkeseredett üvöltésbe csap át.

Tanítónőnk – nevét már nem tudom, a faluban mindenki csak Sztefka tanító néninek mondta – csinos, okos, harmincéves aszszony volt. Egyik nap már nem bírta tovább: nekünk csendes foglalkozást adott, aztán kiment. Egy pillanat alatt vége lett a kiáltozásnak. Mi történhetett kint, nem tudom: de tanítónőnk, amikor visszajött a terembe, fáradtan leereszkedett a székre, s a fogai között sziszegte:

– Fenevad, piszok rendőrállat!

Barzaka nem verte többé a feleségét óráink alatt, de tudatomban a „rendőrállat" fogalom örökre összefonódott az ő vastag nyakával, vörös orrával és vastag bajuszával.

A következő évben másik iskolába költöztünk, azaz egy másik magánházhoz: ott végeztem el a negyedik elemit is.

Az első algimnáziumi osztályba négyes osztályzattal kerültem át. Mostanában ez nem valami nagy dicsőség, de számunkra, akik csak három napot tanulhattunk hetente, és a leckéinket háromlábú széken írtuk meg (nem emlékszem, hogy a házunkban valaha is lett volna magas, rendes, négylábú asztal), tízóraira pedig egy darabka előző napi puliszkát vagy málét kaptunk, a négyes

csillagászati eredmény volt! Talán ezért történt, hogy a tanítónő, amikor kiosztotta a bizonyítványokat, megsimogatta a fejemet, és megkérdezte:

– Tanulsz továbbra is?

Bólintottam a fejemmel:

– Folytatni fogom, tanító néni! A mama is akarja...

Mama is akarta, én is, de a tanterem helyett ősszel, reggelenként, mégis a téglagyár felé tiportam a sarat. Ez a falu mögött volt, a cigánysor mellett.

– Petra! – vetette oda egyik este apám anyámnak, aki az ökröket fogta ki a szekérből. – Megbeszéltem, hogy Mita holnaptól a téglagyárba jár. Ébreszd majd fel korábban!

– De hiszen kicsi még a gyerek, ugyan, Bocso! – siránkozott anyám, és ki tudja, miért, megölelte az egyik ökör fejét.

– Nem kicsi! Nézd csak, hogy megnyúlt... – Aztán hozzátette: – Ha lustálkodni szeretne, maradt volna Csukacsevéknál. Ott az algimnáziumot is elvégezhette volna.

El kell ismernem, hogy bár búsultam az iskola után, ezen az estén nem sokáig szomorkodtam. Dolgozni járok, pénzt keresek, bért kapok! Elalvás előtt egészen hatalmába kerített a büszke gondolat: „Már nagylány vagyok..." Pedig mindössze tizenegy éves voltam!...

A téglagyár viszonylag nagy üzem volt, több mint ötven ember dolgozott benne: túlnyomórészt férfiak és tizenegynéhány 13–16 év közti leány, főleg cigánylányok. Falunkban a téglagyári munkát a legnagyobb szegénység jelének tekintették. A lányok mind nagyobbak voltak nálam, de hamar megbarátkoztam velük. A sár, amelyben együtt gázoltunk, szinte kiegyenlítette éveinket. S micsoda sár volt az! Reggeltől estig hordtuk a sáros agyagot a hosszú munkaasztalokhoz, ahol cserepeket sajtoltak belőle. Olyan nyirkos és ragadós volt, hogy valósággal egybefolytunk vele.

Ruhánkat teljesen átitatta a nedvesség, bőrünk különös sárgásbarna színt vett fel, járásunk a tengerészek jellegzetes dülöngélésére kezdett hasonlítani. Mindig enyhén bicegve mozogtunk, szétterpesztett lábbal, hogy el ne veszítsük az egyensúlyunkat. Mégis gyakran megtörtént, hogy némelyikünk elcsúszott, és fel-

horzsolt térddel és könyökkel kellett aztán hallgatnia a mester szitkait, mivel „potyára zabáljuk" a gazda kenyerét.

A falunkban éveken át nem volt sem pártszervezet, sem ifjúsági egylet. A téglagyári munkások a gyártulajdonost egyenesen jótevőjüknek tekintették, amiért kenyeret adott nekik. A téglagyárban a maximális nyereség kicsikarása volt a cél, és a tulajdonos teljhatalma érvényesült. Nem kísérte itt a munkásokat semmiféle gondoskodás, óvatossági rendszabály, még kevésbé társadalombiztosítás. Mialatt ott dolgoztam, történt néhány szerencsétlenség, de a többiek ezt közönyösen fogadták, szinte isteni büntetésként.

A sajtolónál, mely a tetőcserepeket kiszabta, dolgozott a falumbeli Lilo Ralcsev. Egyik nap alkonyatkor, a súlyos munkától holtfáradtan, Ralcsev csupán egyetlen kiszámítatlan mozdulatot tett, és a prés pillanat alatt csuklóig szétdarabolta a kezét. Szörnyűt ordított, ide-oda csapkodta magát, a vére meg sugárban ömlött és telefröcskölte a falat. Majd hirtelen lecsillapodott, és sírásban tört ki: „Jaj, a kezem, oda a kezem!... Istenem, ki visel majd gondot a gyerekeimre... Jaj, a kezem..." A munkások alig bírták a vérzést elállítani, úgy, hogy befáslizták a csonkot egy széttépett inggel. Aztán felrakták Ralcsevet valamilyen ökrösszekérre, mely elvitte Lukovitba a kórházba.

Jó hónap múlva került vissza Lilo bácsi a faluba. Levágott kezével örökre lerokkant. A hatóságok süketet játszottak panaszaival szemben, nem akartak neki rokkantsági nyugdíjat adni. Nem intézkedtek a munkabiztonság megjavításáról sem üzemünkben.

Nem sok idő múltán újabb két, szerencsésebb kimenetelű baleset történt a téglagyárban. Egy kisgyermek tévedt az egyik hajtómű közelébe, amely elkapta, és összevissza törte. Sebei azonban csodával határos módon begyógyultak. A másik kárvallott személy fiatal cigánylány volt; neki az ijedtségen kívül csak a ruhája szakadt foszlányokra, ami számára bizony kész katasztrófát jelentett.

De van még valami, amire mindig emlékezni fogok.

A kemencék, melyekben a tetőcserepeket égettük, tíz méter mélyek voltak. Színültig meg lehetett tölteni cseréppel. Az égetés több napig tartott. Ez idő alatt szüntelenül hordtuk a fát és a

szalmát, s annak ellenére, hogy estére összerogytunk a fáradtságtól, arról ábrándoztunk, bár sohase lenne vége az égetésnek. Utána ugyanis szörnyű dolog következett. A kemencéket ki kellett tisztítani, mielőtt újból megrakták volna őket cseréppel. Felnőtt ember nehezen tudott volna keresztülfurakodni a szűk nyíláson, meg bent a hőség is pokoli volt. Erre a munkára minket, gyerekeket osztottak be, miután kiválogatták közülünk a legapróbbakat és a legszívósabbakat. Mivel a nyíláson át egészen kevés világosság jutott be, majdnem teljes sötétségben kellett lapátonként kihánynunk az óriási mennyiségű hamut és faszenet. Ez a munka általában egy hétig eltartott. Miután kimásztunk a lyukakból, sokáig kellett mosakodnunk a kútnál, a mellkasunk pedig órákon át fájt a tisztogatás alatt beszívott hamugőztől. S mindezt pusztán öt leva munkabérért...

Már három éve dolgoztam, amikor a téglagyár gazdája úgy döntött, hogy hat levás munkabért fog adni. Ám „bőkezűsége" ellenére ki kellett lépnem, mert mama rákban megbetegedett.

Abban az időben a rák ritka betegség volt, legalábbis nem lehetett tudni, hányan haltak bele. Az orvosok azonban már meg tudták állapítani, ha valakinek reménytelenné vált az állapota, s ha az illetőnek volt elegendő pénze, enyhíteni tudták szenvedéseit.

Eleinte mama csak hervadozott, soványodott, aztán már mozdulni sem bírt. Napokon és éjjeleken át ültem mellette, mert fájdalmai elviselhetetlenek voltak, és csak akkor látszottak enyhülni, ha átöleltem őt vézna karjaimmal. Mielőtt ágynak dőlt, mama magas, testes asszony volt. Egy év múlva már erőlködés nélkül, kézben át tudtam vinni a szoba egyik sarkából a másikba. 1930 őszén anyám igen rosszul lett. Apám végre rákényszerült arra, hogy orvoshoz vigye. Volt két csontos bivalytehenünk, hát az egyik vásári napon eladta a girhesebbiket. Vasárnap korán reggel áthozta a szomszédék szekerét, én elteregettem néhány marék szénát benne, azt letakartam egy csergével, és ráraktam mamát.

Az orvosi vizsgálat majdnem egy órán át tartott. A doktor megtapogatta anyám bőrét, mely pergamenszerűvé vált, megkopogtatta a mellkasát és a gyomrát. Végezetül kettőnket apá-

val átvezetett a szomszéd szobába, és szemüvegét egy bársonydarabkával megtörölgetve kimondta:

– Nyombélrák. Tavasszal meg fog halni. S a halála igen keserves lesz, mert a szíve nagyon egészséges.

– Rossz, ha az ember szíve egészséges? – szakítottam félbe és az ajkamba haraptam.

– Nem rossz – mosolyodott el oldalvást, miközben megveregette az arcomat. – Csak az anyádnak rossz, mert többet fog szenvedni.

A doktor jóslata nem volt pontos. Mama nem tavasszal halt meg, hanem már 1930 decemberében.

Azon az estén jobban érezte magát. Sárgás-hamuszürkés arca rózsaszínű lett, a szeme különös módon csillogott. Én a széles priccsen szundikáltam. Éjfél felé anya felnyögött, és vizet kért. Megörültem, mivel régóta sem enni, sem inni nem tudott. Odanyújtottam neki a csorba kiskorsót, de ő csak egyetlen kortyot ivott. Rám nézett, mondani akart valamit, de a köhögés elfojtotta hangját. Majd köhögése fokozódott, szinte üvöltéssé változott át, és a szájából alvadt vércsomók fröccsentek ki. Hánykolódott a priccsen és kiabált, miközben én sírva kértem, hagyja abba és hallgasson rám. Egy pillanatra lecsendesedett, mintha csak engedelmeskedett volna. Összeaszott teste kifeszülve hevert a takaró felett. Aztán egy-két erős borzongás szaladt végig rajta, s elcsendesült. Az első pillanatban nem jöttem rá, hogy megtörtént a legszörnyűbb. Azt hittem, hogy a roham elmúlt. Kihúztam alóla a csergét, hogy betakarjam. A teste azonban rohamosan hűlt. A fájdalmak nagy megnyugtatója eljött hozzá. Térdeltem a puszta földön, és az álmatlanságtól kivörösödött szemeimből egyetlen könnycsepp nem jött ki. A kín kiszárította őket...

Reggel apa eladta a másik bivalytehenet is. Így volt ez akkoriban – gyakran a temetésre több pénzt költöttek, mint a gyógykezelésre.

Mama halála után otthonunk üres és barátságtalan lett. Egyre jobban búsultam utána, és órákat töltöttem a sírja mellett. A házi munkát mindig gyorsan elvégeztem. Meg aztán, milyen munka is volt az: megfőzni a babot rántás nélkül, kavarni egy kis puliszkát, kimosni az egyik vagy másik rongyos inget. Egy-

re gyakrabban foglalkoztatott a gondolat, hogy valahol a városban keresek magamnak munkát.

Egyik reggel a szófiai Platno (Vászon) textilgyár toborzóügynöke érkezett a faluba. Mintegy húsz lány iratkozott fel a listájára. Amikor ezt megtudtam, rohantam haza megmondani apának, de ő a második szónál félbeszakított.

– A faluból semerre nem moccansz. Nem akarom, hogy elromolj a városban.

– De papa!...

– Megmondtam már!

Alkonyattájt az ügynök összeszedte a lányokat, és együtt elindultak a vasút felé. Hosszan néztem utánuk, és lassanként kialakult bennem az erős elhatározás, hogy elhagyom a szülői házat, és én is a városba megyek. Bármilyen rossz lesz ott, nem lehet rosszabb, mint itthon.

Egyik este betettem a ruháimat egy tarka szatyorba, és eldugtam a szalma közé. Aztán napkelte előtt lábujjhegyen kiosontam az udvarra. Fogtam a szatyromat, és anélkül, hogy visszanéztem volna, a dombon át kiszaladtam az állomás felé vezető útra. Utánam jött a kutyánk is, s kettesben bátran, gyorsan lépkedtünk az állomás felé. Ott bevettem magam a váróterem legsötétebb sarkába, hogy senki meg ne lásson és vissza ne térítsen. Amikor közeledett a vonatindulás ideje, kimentem a pénztárablakhoz jegyet váltani (a pénzt legidősebb bátyámtól kaptam kölcsön). Legnagyobb meglepetésemre azt láttam, hogy Valcso Kirovval, a falunkbeli egyetemistával fogok utazni, aki szintén Szófiába igyekezett. Csodálkozva faggatott, hogy hova indulok. Eleinte titkolózni szerettem volna, de aztán beszélni kezdtem. Nem tudtam sem azt, hova megyek, sem azt, mit csinálok majd. Ábrándjaimban homályosan csak valamilyen hatalmas épületet láttam, ahol összejön sok hozzám hasonló lány, ahol dolgozni lehet, és ezért rendszeresen kenyeret adnak.

Valcso végighallgatott, aztán bátorítóan így szólt:

– Jól van! Most pedig együtt utazunk.

Milyen hálás voltam neki ezekért a szavakért!

Nemsokára befutott a vonat, és mi beszálltunk az utolsó kocsiba. Odanyomtam az arcomat az ablakhoz, és sokáig elnéztem a kutyát, amely búsan vonított utánam, mintha temetnének.

2

A szófiai pályaudvarra délután öt órakor futott be a vonatunk. Csodálkozva bámultam a tömeget, és félénken mentem vezetőm után, aki ügyesen tört magának utat a tolongásban. Villamoson mentünk, Valcso s a szintén falunkbeli Marko Zakov közös lakására. Marko bácsi morgicált valamit, hogy bolondos fejű vagyok, mivel nem maradok veszteg falun, de a végén beleegyezett, hogy elalhatok a konyhai lócán, amíg munkát és lakást találok magamnak.

A reggel komor volt, ködös, és napközben többször megeredt az eső. Sötétben értem vissza, nyirkosan, fáradtan és elszontyolodva. Munkát sehol nem találtam. Valcso rögtön rájött, hogy miről van szó, és elém tett egy babfőzelékkel teli tálat.

– Most csak egyél, aztán holnap megint keresgélsz majd. Itt nem lehet úton-útfélen munkát találni. De ne izgasd magad! Babunk van a fazékban, meg a szatyorban is!

Egy álló hétig jártam körbe a gyárakat és az üzemeket, míg egyik nap megálltam a Platno magas vaskapuja előtt. A gyár háromméteres magas fallal volt körülvéve, s mögüle hallatszott a rengeteg gép tompa, egyhangú moraja. Összeszorult szívvel közeledtem, felkészülve az állandó feleletre, mely e napokban mindenüvé elkísért: „Nincs munka!"

Először biztosan halkan zörögtem, mert senki sem jelentkezett. A bosszúságtól és a dühtől öklömmel kezdtem verni a kaput, míg hallottam, hogy valaki felkiált.

– Szelídebben már, feldöntöd a gyárat!

Az ajtó megcsikordult, és teljesen váratlanul a falumbeli Marko Rajkov lépett elém. Akkoriban aligha ötlött fel benne, hogy valamikor majd egyetemet végez és mérnök lesz. A faluban dühöngő nyomortól üzve portásnak állt be a textilgyárba.

– Jé, Mitka! Hát te kopogsz? – szólított meg lelkendezve Marko, miközben a kezét nyújtotta. – Mi szél hozott a faluból erre felénk?

Elkezdtem neki sorolni a bajaimat, de hamar félbeszakított:

– Maradj csak itt egy kicsit, majd mindjárt... – s becsapta az ajtót az orrom előtt, aztán hallottam valamerre elrohanni.

Fél óra múlva Marko diadalmas arccal tért vissza:

– Parancsolj, zaktársnő.

A gyártulajdonos hozzájárult, hogy felvegyenek mint belső munkásnőt.

– „Belső munkásnőnek" lenni nem éppen leányálom, de amíg nem találsz valami jobbat...

Marko tovább beszélt, de én már oda sem hallgattam. Végre lett munkám! Csak szerződést kellett kötnöm a könyvelővel, s máris rendes munkásnő voltam „fizetéssel és szállással".

Déli fél kettőkor a gyárudvar megtelt lányokkal: a legtöbb szoknyában és durva parasztvászon blúzban volt. Ezek lennének a belső munkásnők. Hamarosan tucatnyi lány között találtam magam, és elképedve hallgattam gúnnyal, rosszindulattal és szánalommal teli szavaikat. Egyesek butusnak, mások őrültnek neveztek, ismét mások egyenesen elsirattak: „Majd megkapja a kislány a tébécét! Nem látjátok, milyen sovány?" Zavartan hallgattam őket, anélkül, hogy egy szót is szóltam volna. Bicegve közeledett felém egy magas, kiaszott nő, erőszakos arckifejezésű, átható tekintetű. A lánykák egyszeriben elhallgattak, és gyorsan szétrebbentek. Én szintén indulni próbáltam, de a nő egy kézmozdulattal megállított:

– Te vagy az az új lány?

Bólintottam.

– Én Vuna vagyok, a nevelő. Gyere csak velem!

Igen, ő volt Vuna, csúfnevén a Keselyű, a belső munkásnők réme. Hivatalos gyári kötelessége a fiatal lányok tanítása és nevelése volt. Valójában azonban azért tartották, hogy engedelmességre szorítsa az ezernyi belső munkáslányt, figyeljen minden szabadon kimondott szóra, s a falusi lányokat minden eszközzel a parancsnoknak vakon engedelmeskedő automatákká változtassa. A gyártulajdonosnő nem tévedett kiválasztásakor. Vuna, aki testi és lelki bénasága miatt megmaradt vénlánynak, irigylésre méltó odaadással szolgált. Ezzel viszont kivívta az összes gyári munkáslányok gyűlöletét és megvetését.

Vuna első nevelőórája egészen rövid volt. Csak arra emlékeztetett, hogy ha a tulajdonos nem lenne annyira könyörületes szívű és nem vett volna fel ilyen apró és sovány létemre, most róhatnám az utcákat hajléktalanul. Ezért teljesítenem kell, bármilyen

feladattal bíznak is meg, s jól teszem, ha nem megyek azoknak a mindenféle alakoknak az esze után, akik „börtönbe kívánkoznak". Azután bevezetett egy hosszú, ágyakkal teli terembe. Itt fogok aludni, mondotta, s ezzel elment.

El kell ismernem, hogy Vuna szavaiban semmi kivetnivalót nem találtam. Azzal, hogy a tulajdonos könyörületet gyakorolt irányomban, teljesen egyetértettem. S hogy nem szabad azoknak az esze után mennem, akik a börtönbe pályáznak, magától értetődött. Elég időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy megértsem szavainak egész cinizmusát.

A jótékonykodó gyáros a lányokkal szerződést kötött, melynek értelmében kötelezte magát, hogy két éven keresztül eltartja és iparra tanítja őket; utána pedig „ajándékozott" mindegyiknek egy varrógépet és kétezer leva hozományt. Ennek ellenében a lányok kötelesek voltak a gyárban dolgozni (hiszen nem lehet ipart tanulni karba tett kézzel), és segíteni itt-ott, ha szükség adódik. Ezzel a megfogalmazással gazdánk teljesen elkerülte annak veszélyét, hogy érintik azok az egyébként is vézna, idétlen munkatörvények, melyek a többi munkásra érvényesek voltak.

Így lettem a vászongyár belső munkásnője.

Első gyári oktatóm, Mladenka Kirilova, nemcsak tanítóm és ágyszomszédom volt, de hamarosan első barátnőm is lett a gyárban. Amikor eljött a vacsora ideje, elvezetett az étkezdébe. Hosszú, alacsony helyiség volt ez, ahonnan örökösen savanyú szag áradt. Középen gyalult deszkaasztalok álltak, körülöttük padok. A lányok libasorban a konyhaablakhoz mentek, elvették onnan a tányért az étellel és egy darabka kenyérrel. Aztán sebtiben lenyelték az ételt, melynek mindig egy és ugyanaz volt az íze, függetlenül attól, hogy babot, lencsét, lecsót vagy kását főztek.

Éppen mikor beléptünk az ebédlőbe, egy lány elbotlott, és szétfolyatta ételét a cementpadlón. Egy csinos szőke asszony, aki addig hanyagul támaszkodva ácsorgott a bejáratnál, nyugodt léptekkel az elesett lányhoz ment, és föléje hajolt. Megragadta a hajánál fogva, és arcát beleverte a szétszóródott ételbe.

Görcsösen megszorítottam Mladenka kezét, és szorosan hozzásimultam.

– Ez is nevelő, egy undok szuka – mondotta ő.

Már bent álltunk a sorban, de én nem tudtam levenni szemem az ajtóról, amerre a síró leány eltűnt.

A vacsora után elmentünk a hálóba. Mladenka sebtiben megvetette az ágyát, a feje búbjáig betakarózott a kifakult pokróccal, és hamarosan elaludt. Én a hátamon feküdtem, a mennyezetre szegzett tekintettel hallgattam a gépek dohogását a szomszédos épületből, és megkíséreltem átgondolni aznapi élményeimet. Egy idő múlva összerezzentem. Egész testem égni kezdett, mintha csalánnal korbácsoltak volna végig. Felugrottam az ágyról és körülnéztem. A régóta mosatlan lepedő sötétlett az ideoda sétáló éhes poloskáktól. Az ujjammal kezdtem őket szétnyomni, úgyhogy hamarosan egész kezem piroslott a vértől. Azon az éjjelen több mint száz poloskát öltem meg, másnap pedig, amikor kiforráztam az ágyat, lehet, hogy ezernél is többet gyilkoltam le. Egyik hálótársam elmondta, hogy 666-ig számolta őket, aztán legyintett egyet. Annak ellenére, hogy szüntelenül tisztogattam az ágyamat, amíg a vászongyárban dolgoztam, nem tudtam szabadulni ettől a vésztől. Az első hetekben a kezem állandóan gyulladásban volt, de aztán a bőröm eldurvult, és hozzászokott a mérgükhöz.

Mesternőm két évvel volt idősebb nálam, de már tapasztalt munkásnőnek számított. Évek óta a vászongyárban dolgozott, s megtanulta nemcsak az iparát, de mindazokat az apró fogásokat is, amelyekkel az életét könnyíthette.

Első nap olyan gépen dolgoztam, amely fonalat orsózott. Tiszteletteljesen figyeltem Mladenka gyors, biztos mozdulatait, és csodáltam, hogyan lehet egyszerre dolgozni, nekem mutogatni és még odavetni egy-két szót is a szomszéd lányoknak.

Pontosan nyolc órakor a gépek mintegy vezényszóra leálltak. A lányok az ajtó felé özönlöttek. Összesen tizenöt percünk volt a reggelire, amely egy darabka kenyérből és kevés közönséges konyhasóból állt. A fűszernövényekkel ízesített tarka só olyan csemege volt, amelyet nem mindenki engedhetett meg magának. Nemcsak a pénz hiánya miatt, hanem azért sem, mert a lányok nem járhattak ki a gyárból pótlást vásárolni maguknak.

Reggeli után pihenés nélkül dolgoztunk két óráig, amikor helyünkbe lépett a következő műszak. Az ebédlő felé egész testemben meggörnyedve indultam el. Vég[illegible] mélyebb munkát

1904
36
56064

is, de az mindig tele volt mozgással és változatossággal. Viszont itt tíz órát kellett állnom egy és ugyanazon helyen, ismételnem ugyanazokat a mozdulatokat, és a szememnek mereven kellett követnie az egyforma csévéket.

Annyira elcsigázott voltam, hogy sírhatnékom támadt, de összeszorítottam a fogamat, s bár semmi kedvem sem volt az evéshez, mégis teljesen kiürítettem a híg bablevessel teli tányért.

Két hét múlva Hrisztina, a gyári ügyelőnő, akit Pópának csúfoltak, odajött hozzám, és egy teljes órán át állt a gépem mellett. Eleinte zavarban voltam, de később már úgy dolgoztam, mintha ott sem lenne. Az ujjaim valahogy rugalmasabbak lettek, a mozdulataim pedig biztosabbak és nyugodtabbak, mint az első napokban. Végül is az ügyelőnő elment, és Mladenka rám kacsintott:

– Kiálltad a próbát. Ha a Pópa nem kiabált veled, ez azt jelenti, hogy gépet kapsz.

S valóban másnaptól már teljesen önállóan dolgoztam. De még ki sem élvezhettem első gyári győzelmemet, amikor váratlan veszély tornyosult a fejem fölé. Ez a veszély – az orvosnőtől eredt.

Az orvosnő magas, karcsú orosz asszony volt; a szülei az októberi forradalom után szöktek ki hazájukból. Annak ellenére, hogy tizenöt éve élt Bulgáriában, törve beszélte nyelvünket. Egyébként nem is beszélt sokat. Miután hosszasan megkopogtatott, meghallgatott, egy cédulát adott át azzal, hogy menjek röntgenre. Két óra múlva hoztam neki a tüdőmről egy rajzot, mely piros ceruzával volt összefirkálva, néhány latin szó kíséretében. Minthogy közeledett a vacsoraidő, siettem, mert aki elkésett, étel nélkül maradt. Az orvosnő átvette a vázlatot, rápillantott és leült az íróasztala mögé.

– Nyem, kislány. Itt nyem szabad maga dolgozni.

Az első pillanatban azt gondoltam, hogy félreértettem, és kértem, hogy ismételje meg, mit mondott.

– Ha a gyárban dolgozol, elragad a tüdővész. Érted? Tébécé. A nyirokcsomóid meg vannak duzzadva, nézd meg! – és az orvosnő a vörös firkálásokra mutatott a vázlaton.

Lehanyatlottam a fehér orvosi heverőre, s a szememből ömleni kezdtek a könnyek. Az orvosnő pedig tovább beszélt. El-

magyarázta, hogyan éljek legalább egy évig, majd elsorolta, milyen ételek kellenek az ilyennek, mint én: tej, vaj, tojás, húsleves, borjúbecsinált, cukor minden formában. És kell a pihenés. Legkevesebb tíz óra alvás naponta . . .

– Aztán enyém a felelősség azért, hogy felvettelek munkára. Érted?

Nem, nem értettem! Nem is érthettem meg. Tudta-e a fehér köpenyes asszony, hogy ha nem folytatom a munkát, a tüdővész tízszerte gyorsabban a karmai közé kaparint, mint ha megmaradok a gyárban? Tudta-e vajon, hogy nem lesz hol aludnom már ma éjszaka sem, s hogy előttem csak két út van: az utca vagy a vonatkerekek?

Úgy látszik, nem tudta!

Nem emlékszem már, mit és mennyit beszéltem neki, de egyszer csak egy kézmozdulattal félbeszakított, és elkezdett fel-alá sétálni a szobájában. Azután még egyszer megnézte a röntgenrajzot, majd zsebre vágta, és elkezdett írni valamit a naplójába. Megéreztem, hogy már döntött, s félelemmel és reménykedve figyeltem.

– Egészséges, munkaképes – mondta végül az orvosnő, és szeme valahogy lágyan és simogatólag nézett rám. – Csakhogy vigyáznod kell az egészségedre. Másként . . .

Anya gyakran ismételgette, mielőtt meghalt: „Jöjjön csak a baj, mert nélküle még bajosabb!" Ez a mondás nemegyszer eszembe jutott, amíg a gyárban dolgoztam. S a bajok micsoda barlangja volt ez a gyár! . . .

Hivatalosan a belső munkásnők naponta tíz órát dolgoztak, de nem múlt el nap anélkül, hogy a felügyelőnők ki ne álltak volna az ebédlőajtóhoz a rövidke közléssel:

– Evés után mindenki munkára! Kirakodunk! . . .

A gyárosék saját vasúti elágazást építettek, mely a gyárudvarba torkollott. Itt rakták ki a pamutbálákat, a vegyszeres ládákat és a szenet. Ezt a munkát, a késztermék kocsira és teherautóra rakásával együtt, ugyancsak mi végeztük el, s ezzel a gazdának naponta legalább harminc-negyven napszámot takarítottunk meg. Ez az „ésszerűség" a gyár főmérnökétől, Tosko Nikolovtól származott, s az urak jól megfizettek neki érte – évente rendszeresen legalább tizenhat havi fizetést húzott.

A másik érdemes gyári „ésszerűsítő" Dimitrov főkönyvelő volt. A kimutatás szerint mi napi harminc leva bért kaptunk. Belőle lakás-ellátás címen huszonkét levát vontak le. A fennmaradó nyolc levákból gyűlt fel az az összeg, amelyből a lányok a „kelengyét" és a varrógépet kapták. Mikor azonban letelt a szerződésben megállapított idő, rendszerint az derült ki, hogy a bentlakók tartoznak a tulajdonosnak. Mindig volt személyi dossziéjukban valamilyen cédula géprongálásról, lepedőszakadásról, tányértörésről, pénzbírságról. Ezenfelül, ha a gyárban megmaradt olyan hibás áru, amelyet nem tudtak eladni, a gazda „kegyet gyakorolt": lehetőséget nyújtott a lányoknak arra, hogy „felöltözzenek". S valóban, sok lány elment a selejtraktárba, és kiválasztott magának egy-egy darabka kartont, oxfordot, düftint. Azután sült csak ki, hogy mindezt rendes piaci áron fizettették meg vele... Így a pénzünkből semmi sem maradt. Mégis szabály volt, hogy ha valamelyik lány nem kívánt új szerződést aláírni, a gazda legkegyesebben elengedte a tartozását, és mehetett, amerre akart.

Mindennek ellenére akadtak olyan lányok, akik háromszornégyszer is meghosszabbították a szerződésüket. Ezek teljesen magukra hagyott emberek voltak, akik közeli hozzátartozók hiányában megfeneklettek a nyomorban és az erejüket meghaladó robotban. A súlyos munka szinte elállatiasította őket. Veszekedtek, verekedtek, egymás hajának estek a legcsekélyebb apróság miatt – egy darabka kenyérért, cérnáért, hogy megelőzzék egymást az ebédlőben... Szókincsük egyre szegényesebb lett, és leggyakrabban használt szavaik a szitkok voltak. Legtöbbjük életében nem olvasott el egyetlen könyvet sem, és alig tudták aláírni a fizetési listát. Nem is csoda, hogy nem voltak fényes eszményeik, álmaik, magasztos kívánságaik. De a gyárvezetőség is megtett mindent, hogy munkabarmokká változtassa őket. A gyárat övező magas börtönfal cementjéből legfelül üvegcserepek meredeztek, melyek lehetetlenné tették az átmászást. A bejárati kapuk mindig zárva voltak, és külön engedély nélkül senki nem léphetett ki rajta. A gyárba nem jártak újságok, nem kerültek be könyvek. A mozi és a színház ismeretlen volt számunkra. Nem létezett itt semmiféle szervezet.

Különösen nehezen folyt az élet és a munka télen. A központi fűtés csak mutatóban működött. Az egyes részlegekben és a háló-

termekben nagyon hideg volt, és éjjelre minden kezünk ügyébe eső holmit magunkra raktunk – régi gyapjúrongyokat, sálakat, harisnyát.

Életünk üressége, értelmetlensége és kilátástalansága komor gondolatokra ösztönzött, több lánynál súlyos lelki válságra vezetett.

Velem egy időben lépett be a gyárba egy csinos szőke leány, Nadezsda Dokova. A szépség nálunk ritka jelenség volt. Ha került is közénk egy-egy üdébb, csinosabb lányka, hamarosan felszívódott a tömegben, valahogy szürkévé és színtelenné fakult. Nadezsda azonban kivételt jelentett. Hosszú, karvastagságú copfja, hatalmas kék szeme, rugalmas termete elütött a többitől, s az a kevés férfi, aki a gyárban dolgozott, hosszasan nézett mindig utána. Egyik reggel aztán a gyárban elterjedt a hír: „Nadezsda a vonat elé vetette magát!"

Felbolydult a gyár. Megjelentek a rendőrök is. Másnap Hrisztina, a Pópa, utánozhatatlan gonoszsággal kijelentette:

– Eszét vesztette az a nő. A szeretője faképnél hagyta, mire aztán ő... Így mondták a detektívek.

A munkások bólintottak. Egyetértettek vele, mert ez volt a legelfogadhatóbb magyarázat. Én viszont tudtam, hogy nem a szerelem volt az oka annak, hogy Nadezsda idő előtt véget vetett életének. Nem is volt szerelmi viszonya! Hanem egyszerűen úgy gondolta, hogy nincs miért élnie... Nem volt olyan kemény, mint mi, az élet keresztülgázolt rajta. Éreztem, sejtettem, hogy mások a bűnösök haláláért, de akkor még nem tudtam sem magamnak, sem másoknak ezt megmagyarázni.

Még beszéltek a gyárban egy-két napig Nadezsdáról, aztán elfeledték.

Mindig történt valami. Két társnőm apáca lett, majd Rada Vodenicsarka megmérgezte magát, és néhány óra múlva elhunyt, anélkül, hogy szót tudott volna váltani pajtásnőivel. Ismét máskor a fiatal tulajdonosné kutyája kapott gyomorrontást, és személyautón orvos jött megvizsgálni. Amikor viszont Ivánka a festőüzem aknájába esett, csak harmadnapra találtak rá önkívületi állapotban, összetört tagokkal...

Így telt-múlt az idő – egyik nap a másik után, egyik hónap a másik után, egyik év a másik után.

3

Egy marék tökmag, meleg tavaszi napocska, amely arra késztet, hogy behunyjuk a szemünket a kéjes lazításban, az a megnyugtató gondolat, hogy holnap vasárnap lesz és nem kell dolgozni – nem elég-e mindez egy munkásnőnek ahhoz, hogy boldognak érezze magát?

Én rég nem vagyok már a kicsi, az új, a védtelen... A felügyelőnők, még az örökösen morgó Pópa sem mer igazán emelt hangon beszélni előttem. Mindenki tudja, hogy a kezem súlyos, és egy kis szókimondásért nem megyek a szomszédba. S talán mivel a gyárbeli élet az „aki bírja, marja" elvre épült, reám picivel kevesebb munkát raktak, s kissé több szabadságot élveztem. De ez a pici volt az a végső pehely, mely hiányzott ahhoz, hogy a pehellyel megrakott teve háta letörjön...

Könnyű léptek közelednek felém, de én fel sem nyitom a szemem. Mindegy nekem, ki jön. Egyszerűen jól érzem magam – melegít a nap, nem dolgozom, s a tökmag oly kellemesen ropog a fogam alatt.

– Adj egy kicsit...

Hangjáról megismerem Canka Sztojanovát. Két évvel idősebb nálam. Apróka, soványka, soha nem kiabál, nem veszekszik, nem verekszik. S honnan veszi azt az erőt, mely még Tonka anyót is, a gyártulajdonosnőt, arra készteti, hogy helyt adjon szavainak? Minden munkásnő szereti és tiszteli, a nevelők és ügyelőnők mint egyenrangúval beszélnek vele.

Széttárom a tenyeremet:

– Vegyél!

Canka kivesz néhány szemet, leül mellém, és elkezdi azt a beszélgetést, amely megváltoztatta egész életemet. Pedig nem emlékszem, hogy pontosan mit beszéltünk akkor. Csak azt tudom, hogy Canka most még okosabbnak tűnt, mint máskor. Néhány hét múlva azt javasolta, hogy menjünk küldöttségbe Tonka anyóhoz. Én azonnal egyetértettem vele. Később tudtam meg a dolog előzményét...

A párt podujanei kerületi bizottsága még 1938 elején megbízta Atanasz Mircsev elvtársat, hogy lépjen kapcsolatba a Plat-

no munkásnőivel, és építsen ki ifjúsági szervezetet a gyárban. Atanasz egyetemre járt, de cipészsegédként kereste meg a kenyerét. Elvtársa és barátja, Radoszlav, technikus volt. Mindketten elkezdtek körözni a gyár tájékán, és mint jókedvű legényeknek sikerült megismerkedniük Cankával. Miután megbizonyosodtak afelől, hogy komoly és okos lány, beszélni kezdtek neki az Ifjúmunkás Szövetségről, a RMSZ-ről (a szervezet bolgár nevének kezdőbetűi: RMSZ – *Szerk.*), és ajánlották neki, hozzon létre RMSZ-csoportot a vászongyárban. Úgy döntöttek, hogy Canka kezdetben csak kisebb baráti társaságot toboroz az értelmesebb és harciasabb lányokból, és lassanként, miután közeli barátságba került velük, fedi fel a titkot.

Canka társasága hamarosan kialakult. Természetessé vált, hogy délben mindannyian ugyanahhoz az asztalhoz ültünk, szabad időnkben mindig megkerestük egymást, és mindig együtt voltunk. Nagy hatással volt ránk Canka gondoskodása a legfiatalabb munkásnőkről, a majdnem gyermek 13–14 évesekről, közbenjárása az ügyelőnőknél, nyájassága azok iránt, akiknek valami bajuk volt. Példája követésre késztetett minket, mindenkit természete és vérmérséklete szerint.

Egy szombati napon Canka elmondta, hogy találkája lenne két fiúismerősével, s azok elvinnének minket is valamilyen ifjúsági mulatságra, feltéve, ha sikerül kikerülnünk a gyárból.

– Ha kiszökünk, elkapnak – mondta az egyik lány, és búsan felsóhajtott.

– Miért szöknénk? – ellenkezett Canka. – Csak nem vagyunk fegyencek? Majd elmegyünk Tonka anyóhoz, és megkérjük, engedjen el minket.

A tulajdonosnő morgolódott, hogy nem szereti, ha a lányai az utcán kószálnak, mert jobb, ha vasárnap pihennek, meg a szófiai csavargók is csak azt várják, hogy elkapjanak egy butuskát és elcsavarják a fejét, de végül is Canka kedvéért elengedett minket, éspedig este hatig. Ha pedig késnénk, vissza se térjünk a házába.

Többünk számára ez volt az első kimaradás három-, négy-, ötévi gyári munka után, és örömünk nem ismert határt. Reggel minden szépet magunkra húztunk, amink csak volt, és egymás kezét fogva kimentünk. A podujanei pályaudvar melletti par-

kocskában várt ránk Atanasz és Radoszlav. Régi barátokként fogtak velünk kezet, de mi úgy összebújtunk Canka körül, mint a csirkék a kotlós körül, és eleinte csak ő felelgetett a kérdéseikre. Aztán elindultunk a villamossínek mentén. Legelöl ment Atanasz és Radoszlav, mintha városba érkezett falusi csoportot vezetnének. Végül elérkeztünk egy nagy parkhoz, a Borisz-kerthez. Teljes órát mentünk a parkban, míg Atanasz végre megszólalt.

– Megérkeztünk!

Egy tisztáson találtuk magunkat, a Diana-fürdő közelében. Már szórakozott mintegy száz fiatal munkás és munkásnő. Egy magas, kócos nyomdász harmonikázott, néhány pár táncolt körülötte, a füvön pedig csoportok üldögéltek vidáman beszélgetve és nevetgélve.

Atanasz odament a harmonikáshoz, súgott neki valamit, s új dal hangzott fel. Atanasz kézen fogta Cankát, biztatott, hogy fogódzunk mi is össze, és vezetni kezdte a szalagtáncot. Mikor a kör visszafordult és Canka újból mellénk ért, mi mind az öten, egymás kezét fogva beléje kapaszkodtunk. S bár keményen szorítottuk egymás kezét, hamarosan fiúk furakodtak közénk, és szétválasztottak minket. Amikor a szalagtánc véget ért, mi újra Canka köré gyülekeztünk, de most már sok ifjú és leány vett minket körül, kiket Atanasz és Canka sebtiben bemutatott. Ezek mind hozzánk hasonló emberek voltak, s ha némelyikük vörös egyetemista sapkát hordott is, mi egészen közeli barátoknak éreztük őket. Amikor közeledett az ebédidő, néhány leány sürgölődni kezdett. Újságokat terítettek a fűre, és hosszú társasasztalféle alakult ki, amely köré mindannyian letelepedtek. Mi félrehúzódtunk, s már készülünk az erdőbe illanni, amikor Canka és Atanasz odahívtak minket is.

– Nem vagyok éhes – mondta Mladenka, és összeszorította ajkait. – Nem akarta elenni az ételt azoktól, akik hozták.

Atanasz rájött, miért húzódozunk, és elmosolyodott.

– Ma az én vendégeim vagytok, egy másik vasárnap viszont ti vendégeltek meg engem. Látjátok ezt a táskát? – Az egész tele volt étellel. Felvágott is volt benne, meg juhtúró, sajt...

Bár Atanaszt csak néhány órája ismertük, máris annyira rokonszenves volt nekünk, hogy habozás nélkül utána indultunk. Leültünk törökülésben, s már éppen nekikészülődtünk az evés-

nek, amikor a harmonikás, aki az „asztal" felső végénél ült, elkiáltotta magát:

– Állj! Hova siettek asztali ima nélkül? Megakad a falat a torkotokon!

Zavartan leengedtem a kezemet. Mindent el tudtam volna képzelni, de hogy itt is imát kelljen mondani... Nem volt elegünk az imádkozásból a gyári ebédlőben? Ott a felügyelőnők a legszigorúbban figyelték, keresztet vet-e mindenki, s ha valaki a Miatyánk alatt súgdolózott a szomszédjával, ökölcsapást kapott a derekára. Tonka anyó időnként eljött együtt imádkozni velünk, hogy „édesebb legyen a kenyerünk..." A harmonikás vállára vetette a hangszerét, végigszaladt ujjaival a billentyűkön, és játszani kezdett. „Na nézd csak – gondoltam magamban –, ezek zenekísérettel imádkoznak." Valaki rázendített:

„Igazságos, nagy istenem,
nem te, ki trónolsz fenn az égben,
hanem ki lelkünkben lakol,
ki benn pezsegsz, dobolsz a vérben."

(Képes Géza fordítása)

A következő pillanatban mindenki énekelte Botev énekét.*

Én is próbáltam dúdolva kísérni őket, bár a dallamot nem ismertem. Szövegére még az iskolából emlékeztem. Sztefka tanítónő kívülről megtaníttatta velünk.

– Most már ehetünk – rendelkezett a harmonikás, és a teríték felé nyúlt.

Csodálatos ebéd volt. Még le sem nyeltük az első falatokat, amikor egy leány felállt és elszavalt egy költeményt. Egy másik énekelt, azután valaki humoreszkeket adott elő. Végül egy nyomdász verset szavalt az ostorról, a csizmáról és a gumibotról. Ebben volt egy ilyen sor:

„A mi jogállamunkban a csizma parancsol ma..."

* Hriszto Botev (1848–1876) legendás hírű bolgár költő és forradalmár. – *Szerk.*

– Ez nem hazugság – kacagta el magát Radoszlav, aki mellettem ült. – Ha Mitkát megkérdeznénk, ő is megmondaná nekünk, hogy az államban is, meg a gyárban is a csizma és az ököl kormányoz.

Felém szegeződött néhány szempár onnan, ahol hallották a szavait, és én zavartan biccentettem a fejemmel.

– Igen, így is van!

Ez volt életem első politikai értékelése.

Amikor indulnunk kellett hazafelé, új barátaink köréből egész csoport indult elkísérni minket. Búcsúzóul egymás után kezet szorítottak velünk, s egyikük sem felejtett el ismét meghívni minket.

– Jövő vasárnap megint gyertek el! Várunk benneteket!

Egész héten a vasárnapi kirándulásunkról beszélgettünk, és százszor is megköszöntük Cankának, hogy elvitt és megismerkedtetett bennünket ilyen derék emberekkel. De az csak bólintott a fejével, és el-elismételte:

– Még semmit sem láttatok . . .

Az időt vasárnapokban kezdtük számítani. Mert minden újabb vasárnap új, ismeretlen távlatokat nyitott meg előttünk, új, merész és veszedelmes gondolatokat ébresztett fel. Elkezdődtek a kirándulások a Vitosa és a Ljulin hegyre. Szokássá vált, hogy Atanasz az úton mindig „talált" valamilyen füzetet, újságot vagy nyomtatott cédulát, s ezeket felolvasta nekünk, ahogy valamilyen eldugottabb helyre értünk. Hamar rájöttünk, hogy a füzetekre és felhívásokra nem véletlenül akadt az úton, de hallgattunk: megejtett minket valamilyen nagyobb, fontosabb dolog homályos várása.

Egyik vasárnap Atanasz egy kék kötésű könyvet hozott magával. Leültünk a fűbe, és ő elkezdett olvasni. A munkások gyötrelmeiről olvasott, a munkásasszonyok nehéz életéről, a vasárnapi korhelykedésről, a verekedésekről és szitkozódásokról. Egy órán át valósággal lenyűgözött bennünket a felolvasás. Majd Atanasz minket kért meg, hogy folytassuk.

Mire visszaértünk Szófiába, már elhatároztuk, hogy a könyvet magunkkal visszük a gyárba, és felváltva olvasgatjuk majd hangosan. A hat munkanapon azonban ötven oldalt sem tudtunk elolvasni. Lassan olvastuk, meg-megakadtunk közben, aztán

időnk is igen kevés volt. De mégis feltámadt bennünk az olvasási kedv! A könyv is olyan volt, hogy nem lehetett letenni, míg végig nem olvasta az ember. Csak a rákövetkező vasárnap mondta el nekünk Atanasz, ki az a Makszim Gorkij, és milyen nagy jelentőségű „Az anya" című regénye. Mikor pedig eljutottunk Pavel Vlaszov védőbeszédéhez, megszakította az olvasást, és így szólt:

– Nekünk is vannak Bulgáriában ilyen hőseink.

– Te ismered őket? – kérdezte Marijka.

– Ismerek néhányat, hallottam némelyikről. Akarjátok, hogy beszéljek nektek az egyikről? Georgi Dimitrovnak hívják.

Ez a név akkor még semmit sem mondott nekünk. Először hallottunk Dimitrovról, a nyomdászról, az 1923. évi szeptemberi felkelés vezetőjéről, a lipcsei per győzteséről. „Az anya" közben már megtanított arra, mi a munkásszervezet, mit jelent a harc, mit jelentenek a fényes eszmék.

A világon sok kitűnő, izgalmas könyv van. De aligha van olyan könyv, amely annyi harcost teremtett, annyira új távlatokat tárt volna fel a fiatal, tanulatlan munkások előtt, mint Makszim Gorkijé. Szemünkben ez nem pusztán regény volt, hanem harci iskola, valóságos lexikon, amely számos kínzó kérdésre választ adott.

A fiatal szövőnők körében nagy népszerűségnek örvendett két elvtársnő, Topszi és Nina. Velük mentünk el először moziba, megnézni a „Hamupipőke" című csodálatos szovjet filmet. A fiatal textilmunkásnő története, akiből mérnöknő lesz, oly mélyen bevésődött emlékezetembe, hogy soha nem felejtem el. Ez a film valósággal betetőzte politikai képzésünket. Egyikünk, mialatt a gyár felé mendegéltünk, halkan, szinte félve a felelettől, megkérdezte:

– Hanem nálunk megeshet-e ilyesmi?

– Meg – válaszolta Topszi. – Meg bizony, de nekünk is, neked is, nekem is, Mitkának és Cankának is, mindannyiunknak ugyanazt kell tennünk, amit az orosz munkások és parasztok tettek. Űzzük el az urakat, és legyünk a magunk urai!

Hosszú hallgatás következett. Topszi szavai szörnyűek voltak. Hiszen ilyen szavakért ütleg és börtön járt.

– De mi nem tudjuk, hogyan kell – szólalt meg Mladenka.

Topszi vidáman felnevetett, és csengő kacagása elűzte a feszültséget.

– Ez volna a fájdalmatok? Majd megtanuljátok!

S hamarosan meg is tanultuk!...

Egyik nap Atanasz a pályaudvar melletti kertbe hívott minket. Azt gondoltuk, hogy közönséges, soron következő találkozásról van szó, de ő rendkívül komoly, sőt ünnepélyes volt. Alighanem éppen akkor jött a borbélytól, mert csak úgy illatozott, és a nyakkendője is vadonatúj volt.

– Nézd csak, hogy kiöltözött, mintha kézfogóra jönne – kacagott Jonka, és vizsgáló szemmel végigmérte a legénykét.

Canka kissé összevonta a szemöldökét, és indítványozta, hogy menjünk el a vágányok mentén a faiskola felé. Amikor elérkeztünk a „mi" helyünkre, ahol olvasgatni szoktunk, Canka Atanaszra tekintett, és megszólalt:

– Üljünk le, lányok, mivel Atanasz kíván hozzánk szólni.

Elcsendesedtünk.

– Egy-két szóval, elvtársnők – kezdte Atanasz, miután körülnézett. – Tudjátok, hogy létezik egy kommunista párt, amely a munkások és a parasztok érdekeiért harcol. Ez a mi pártunk. Ezenkívül van kommunista ifjúsági szervezet is, az Ifjúmunkás Szövetség, a RMSZ. Canka, én és sok olyan elvtárs, akikkel kirándulásainkon találkoztatok, tagja a RMSZ-nek. Csakhogy a hatóságok üldözik a kommunistákat is, meg az ifiket, a remszistákat is. A szervezeti tagságért a törvény három évig terjedhető börtönbüntetést helyez kilátásba. Azonkívül, ha rendőrkézre kerülünk, esetleg megverhetnek, megkínozhatnak és meggyötörhetnek. Remszistának lenni veszélyes dolog, de épp ezért a RMSZ-be csak a legderekabb, legbecsületesebb ifjak és lányok lépnek be. A RMSZ tagjai munkástestvéreink életének megjavításáért küzdenek, tanítják, felvilágosítják, s a harcban vezetik őket. Mi úgy véljük, hogy ti mindannyian érdemesek vagytok a tagságra. Csakhogy egyet kell tudnotok: aki fél, addig mondjon nemet, amíg nem késő. Nem haragszunk meg rá. S még valamit: nálunk fegyelem van. A szervezet által kitűzött feladatokat teljesíteni kell. Ma azért gyűltünk össze, hogy tisztázzuk, közületek kik akarnak remszisták lenni, és mi a teendőjük.

Atanasz elhallgatott. Mi lesütött szemmel álltunk, és egyikünk

sem szólt egyetlen szót. Alig hittük, hogy végre remszisták lehetünk.

– Hogyhogy, nem értetek velem egyet? – kérdezte Atanasz, mikor a hallgatás valószínűtlenül hosszúra nyúlt.

Mind az öten egyszerre válaszoltunk:

– De igen! Egyetértünk!

S ahogy a zivatar nem tud hamar elülni, úgy Atanasz sem tudta megfékezni az öt örvendező lányt, aki egymásra nem hallgatva csak beszélt, beszélt szüntelenül... Mikor végre elhallgattak, Atanasz vette vissza a szót:

– Most pedig hadd lássuk, mi a tennivalónk. Úgy gondolom, hogy először Mitka beszéljen Markóval. Ők földik, és jól megértik egymást. Én néhányszor már elbeszélgettem vele. Okos, becsületes fiú, kitűnő remszista lesz majd belőle. Emellett, amikor ügyeletes, kilépő nélkül is kiengedhet majd titeket...

A beszélgetés sokáig tartott. Mi javasoltuk vagy elutasítottuk a szóba került munkásnőket. Végül mindegyikünk vállalt egy-egy lányt, akiért felelős lesz.

Végezetül Atanasz a legális munkásszervezetről beszélt nekünk, amely a kormány vezetése alatt állt.

– Én oda be nem teszem a lábam – jelentettem ki határozottan, belevágva az ifjú szavába.

– Miért? – kérdezte.

– Mert az a fasiszták szervezete, és becsületes dolgozónak nincs ott keresnivalója – válaszoltam, nekibátorodva az elvtársnők biztató tekintetétől, akik siettek hozzáfűzni, hogy akárcsak én, hallani sem óhajtanak az urak szakszervezeteiről.

– Lám, mennyire tévedtek – mosolygott Atanasz. – Hiszen vannak benne becsületes munkásnők is, ugye?

– Vannak – kellett helyeselnünk.

– De ha mi, remszisták és kommunisták nem megyünk oda, ki igazítja el őket, ki fogja őket okítani? A fasiszták?

Ajkamba haraptam, és melegem lett, de Atanasz úgy tett, mintha mit sem vett volna észre, s tovább folytatta.

– A szakszervezetben a munkások megvédhetik jogaikat a tulajdonosokkal szemben. Igaz, hogy sokat nem tudnak tenni, de jobb a kevés, mint a semmi. Én úgy gondolom, hogy még e héten ki kell váltanotok szakszervezeti tagsági könyveteket. Mikor

pedig visszaértek a gyárba, beszéljetek erről a társaitokkal. Ezen a módon még közelebb kerültök hozzájuk, s legalább a gyári élelmezést meg tudjátok javítani.

Egy hét múlva már megvolt a tagsági igazolványunk, és szorgalmasan agitáltunk a textiles szakszervezetbe való belépés érdekében, ami nem volt különösen nehéz, tudva azt, hogy a pénztáros enélkül is kötelezőleg le szokta vonni fizetésünkből a tagdíjat. S lám, rövidesen sok munkásnő megismerte a szakszervezet felé vezető utat.

Mindössze hat hónap telt el az Atanasszal és Radoszlavval való első találkozásunk óta, s máris mennyire megváltoztunk! Továbbra is megmaradtunk urainktól kegyetlenül kizsákmányolt egyszerű munkásnőknek, de önérzetünk annyira megnőtt, hogy már nem tudtak hatni ránk sem Tonka anyó ünnepélyes szavai, sem a mesterek és a felügyelőnők fenyegetőzései. Akkoriban bízta ránk a párt az első feladatokat. Az állami szakszervezetet kellett felhasználnunk arra, hogy kiharcoljuk a gyárban a nyolcórás munkanapot.

Egyik nap Canka Sztojanova vezetésével elmentünk a textilesek elnökéhez, Sztefan Canevhez. Szakszervezeti „vezérünk" elkomorodott, amikor megtudta, miért jöttünk. Felállt a székéről, íróasztalára támaszkodott, és anélkül, hogy végighallgatott volna minket, így szólt:

– Értem. Most menjetek csak haza, mi meg majd meglátjuk, mit tehetünk.

E fogadtatástól megzavarva siettünk a villamosmegálló felé, hol Atanasz várt ránk. Mindannyian együtt kezdtünk beszélni, panaszkodni neki.

– Ne kedvetlenedjetek el, lányok – mondta. – Ha a harc könnyű dolog lenne, mások már rég elvégezték volna. Én azt javaslom, hogy a jövő héten megint menjetek el, és ne engedjétek, hogy letorkolljon titeket.

Így is tettünk. Ezúttal a „főnök" érezte magát kutyaszorítóban. Ha valamelyikünk elhallgatott, másik vette fel a beszéd fonalát. Tízszer is elismételgettük neki, hogy törvénytelenül dolgoztatnak minket tíz órán át naponta, az élelmezés undorító, a gőzfűtés nem működik, semmiféle munkavédelem nem létezik.

Végül kénytelen volt megígérni, hogy ugyanazon a héten felügyelőket küld ellenőrizni, igaz-e mindaz, amit mondtunk.

Mivel ígéretét nem teljesítette, a következő vasárnap ismét megjelentünk nála, és ezúttal már a beszélgetés egészen elvesztette kartársias jellegét.

– Megígérted? – kiáltottuk mi. – Megígérted, hogy felügyelőt küldesz?

– Megígértem – válaszolt Canev, felemelve a kezét. – De hát, ugye, nemcsak ti léteztek. Mennyi gyár van még a nyakamon!

– És a Platnóban hányszor jártak?

– Még a gyárba vezető utat sem ismerik!

Végezetül az elnök rájött, hogy nem tud túljárni az eszünkön, és ünnepélyesen megígérte, hogy nagyon hamarosan nem egy, hanem két felügyelőt fog küldeni.

S valóban, mindjárt másnap eljött a gyárba a szakszervezet két küldötte. Tulajdonképpen pontatlanul fejezem ki magam. Nem a gyárba, nem az üzemrészlegekbe, a szálláshelyekre és az ebédlőbe jöttek, hanem az igazgatóságra, hol bőséges uzsonna várta őket. Marko figyelmeztetést kapott, hogy mihelyt megérkeznek, csukja be a kaput, és azonnal vezesse őket a tulajdonosnőhöz. Két óra múlva a jól megetetett-megitatott inspektorokat Tonka anyó, a főmérnök és a főkönyvelő a kapuig kísérték, ahol szívélyes búcsúzkodás után váltak el.

Az élelmezés továbbra is rossz volt, viszont a különmunka szaporodott.

Hallgatólagos harc kezdődött a munkások és a tulajdonosok között. Az ő oldalukon volt a hatóság, a törvény, a szakszervezetek, az erő, a mi oldalunkon viszont a jog és hatalmas létszámunk.

Mi minden lehetőséget, minden szabad percet felhasználtunk arra, hogy elbeszélgessünk társainkkal, s kifejezzük felháborodásunkat az ügyelők önkénye és a rossz étel, valamint az elviselhetetlen munkakörülmények miatt. Eleinte közönybe ütköztünk. Egyes munkások nem óhajtottak kellemetlen helyzetbe kerülni a közös ügyek védelmezése következtében. De erőnk szüntelenül növekedett, mert minden megnyert munkás agitátorrá vált, és megnyerte barátait is ügyünknek. Kitartó igyekezetünk első eredménye a rendkívüli munka tömeges megtagadása volt.

A gyárban dolgozott mintegy ötven férfi is, akik az első emeleti szobákban aludtak. Egyik nap, műszak után, odament hozzájuk Nikolov, a főmérnök, és megparancsolta nekik, hogy azonnal menjenek ki és rakjanak le három vagon nyersanyagot. A munkások közül egyesek úgy tettek, mintha nem hallották volna, mások lehajoltak az ágy alá, azt tettetve, hogy keresnek valamit, ismét mások leheveredtek a lócákra.

Ez nem volt előre megszervezett akció. Egyszerűen senki nem akart ingyen dolgozni azután, hogy tíz órán keresztül görnyedt a háta.

A főmérnök felbőszült, és karjánál fogva megragadta az első, közelébe eső munkást.

– Indulj már!

Felegyenesedett erre az ifjú Ivancso Blaszniski, aki néhány hónapja már a RMSZ tagja volt, és egészen halkan elmagyarázta neki, hogy az emberek fáradtak, s azonkívül azért a bérért, melyet kapnak, elvégezték az aznapra eső munkát.

– Micsoda? – ordított Nikolov. – Szóval te vagy a prókátoruk? Indulás azonnal elsőnek, ha nem akarod, hogy összetörjem a csontjaidat!

Bizonyosra vette, hogy a fiatalember megriad és meghátrál. De Ivancso nem tartozott a gyávák közé. Az ütésre ütéssel válaszolt, majd a két férfi megragadta egymást. A munkások köréjük sereglettek, aztán szétválasztották őket. Ivancso már keményen megszorongatta a mérnököt, és ki tudja, miként végződött volna a civakodás. Nikolov sebesen elhagyta a szobát, a munkások gúnyos kiáltozásaitól kísérve.

Másnap hívatták Ivancsót az irodába, közölték vele, hogy megbírságolják, s figyelmeztették, hogy ha még egyszer olyasmi történik, mint az előző nap, akkor nemcsak a gyárból repül, hanem a rendőrséggel is megismerkedik.

De ez nem csökkentette első győzelmünk feletti közös örömünket. Most már mindenki látta, hogy még ilyen kockázatos kezdeményezések is, mint a parancs nem teljesítése, sikerrel végződhetnek, ha mindenki részt vesz bennük.

Ez az eset igen felizgatta Tonka anyót. Szétküldte a nevelőket és az ügyelőnőket, hogy szaglásszanak a munkásnők között,

és tegyenek jelentést neki minden elégedetlenségre utaló esetről.

Egy hét sem telt el a történtek óta, amikor egyik délután az ügyelőnők berontottak a hálóhelyiségekbe, és szitkozódások közepette hajtani kezdtek minket ki az udvarra, hogy gyapotbálákat rakjunk.

A lányok tudtak a férfiak sikeres ellenállásáról. De talán mégis kimentek volna dolgozni, ha Jonka Dikova, a szakszervezeti aktivista nem kötötte volna meg magát.

Jonka akkoriban még igen keveset tudott az osztályharcról és a társadalmi fejlődésről. Egyszerűen a barátnőnk volt, elvégezte „Az anya" „tanfolyamát", és tudta, hogy az ügyelőnőknek nincs joguk különmunkára kényszeríteni az embereket fizetség nélkül.

Hrisztina, a Pópa, akinek már sikerült a szobából kivonszolnia hajánál fogva néhány lányt, e sikeren felbuzdulva rátámadt a többi lányra, akik csoportba verődve a szoba közepén ácsorogtak. Tekintete Jonkára esett – ez az apró termetű, fekete, vézna lány könnyű zsákmánynak tűnt számára, hát megragadta.

Jonka izmait azonban megkeményítette a munka. Szikár, inas keze belevésődött a Pópa karjába. Úgy álltak ott kiegyenesedve, szemközt egymással, mint két birkózó, akik egy pillanat múlva hevesen összecsapnak. Hrisztina, ellenállást tapasztalva, meglepetten nézte a fiatal munkáslányt, és rázúdított minden sértést, amit csak tudott. Egyik szava különösen érzékenyen érintette Jonkát, úgy, hogy ez egyszeriben elengedte az ügyelőnőt, és mindkét kezével a hajába kapott. A következő pillanatban mindketten a padlón hemperegtek, és hol az egyik, hol a másik került fölülre. Aztán, amikor Jonka ereje elfogyott, Hrisztina a hasára ült, és elkezdte a körmeivel karmolni az arcát, s öklével verni a fejét és a mellét. „Gyerünk, lányok" – kiáltotta valaki, s egyszeriben több tucat kéz nyúlt Hrisztina felé. Ütötték, verték, csípték, tépték. Az ügyelőnő eleresztette áldozatát, és szemét könyökével eltakarva próbált utat törni magának. A munkáslányok, látva, hogy már nem válaszol ütéseikre, elengedték, de az utolsó pillanatban, amikor már elérte az ajtót, valaki elgáncsolta úgy, hogy teljes hosszában elterült a padlón. Még kapott néhány rúgást,

majd a lányok, mintegy vezényszóra, szétoszoltak – mindenki az ágyára telepedett.

Ugyanakkor a felső emeleten is folyt a dulakodás; ott Vuna ügyelőnőt verték a munkáslányok. Végül is az ügyelőnők és a nevelők Tonka anyóhoz szaladtak panaszra.

Egy óra múlva megszólalt a harang, amely az ebédlőbe hívott minket gyűlésre.

A hosszú, félhomályos teremben hatszáznál több munkásnő gyűlt egybe, mindenki, aki pillanatnyilag nem volt munkán. Kis idő múlva megérkezett Tonka anyó, nehezen lihegve a dühtől és a kövérségtől. Sebesen végigment soraink között, nem tekintett senkire, majd felállt a sebtiben rögtönzött emelvényre.

– Tisztában vagyok vele – kezdte –, hogy ki zavarosítja a fejeteket. Vannak köztetek egyesek, akik megfeledkeztek mindarról a jóról, amit velük tettem azzal, hogy kiemeltem őket a sárból és embert csináltam belőlük; most ellenem fordulnak, a vagyonomat, a javaimat pusztítják. Panaszkodni járnak különféle szakszervezetekbe, s ott gyaláznak, de tudják meg, hogy pórul járnak.

Beszéde eddig még viszonylag nyugodt és megfontolt volt. Minden újabb szavával azonban egyre jobban feltüzelte önmagát, arca kipirult, a nyakán kidagadtak az erek. Mikor aztán végül kibökte, amit akart, s elmondta, hogy mindenért a kommunisták a bűnösek, már nem is beszélt, hanem dühödten ordított, csakúgy fröcskölt a nyála.

– Mondjátok meg nekem, kik azok, és én magam elbánok velük – kiáltozta Tonka anyó, miközben az ökleivel hadonászott. – Gyertek, mondjátok meg nekem, s meglátjátok, hogyan tudja Tonka anyó elnyomni a kommunistákat, s tud-e hálás lenni a derék, lelkiismeretes munkásnőknek.

Hirtelen megállt, ránk meresztette a szemét, mintha azt várta volna, hogy valaki azonnal feláll és sorolni kezdi a neveket. A teremben síri csend honolt. A tulajdonosnő köré csoportosult ügyelők és nevelők felé sok száz szikrázó tekintet irányult fenyegetően.

– Egyet, csak egyet nevezzetek meg! – szakította félbe a hallgatást Tonka anyó, de mi tovább hallgattunk.

– Jól van, jó, hallgassatok! Hadd lássam a saját szememmel,

milyen kígyókat melengettem a keblemen. De én is tudom, mit kell ilyenkor tennem!

Még egy utolsó, dühödt pillantást vetett ránk, és az ügyelők kíséretében elhagyta az ebédlőt. Amikor az ajtó becsukódott mögötte, mindannyian beszélgetni kezdtünk és kisiettünk az udvarra.

Ez az akció ösztönösen, szervezetlenül tört ki, és mi elégedettek voltunk. Munkánk eredményes volt: gazdáink rádöbbentek arra, hogy ezentúl már nehéz lesz ide-oda dobálni minket tetszésük szerint, amint évtizedeken át tették.

Másnap Atanasszal találkoztunk. Figyelmesen meghallgatta kissé zavaros elbeszélésünket az eseményekről. Gratulált a sikerünkhöz, s figyelmeztetett, hogy nagyon óvatosak legyünk, mert gazdáink megkísérelnek felderíteni és kiűzni minket a gyárból.

Atanasz sokkal tapasztaltabb volt nálunk, ezért mindenben szót fogadtunk neki, de szavai most nemigen tettek ránk különösebb benyomást. A rákövetkező napokban sorra jártuk azokat a lányokat, akik harciasabban viselkedtek az ügyelőnőkkel szemben. Elbeszélgettünk velük, és még aktívabb harcra készítettük fel őket.

Egyik nap a biztosítatlan szövőgép kihajított egy vetélőt, amely Vuna szövőnő szemébe vágott. Vuna felsikoltott, kezét a szeméhez szorította és a kijárat felé rohant, miközben véres nyomokat hagyott maga után. A sebtiben odahívott orvos bekötözte, de megmondta, hogy Vuna egyszer s mindenkorra az egyik szemére vak marad. A félszemű takács pedig fél takács.

A textiles szakszervezettel folytatott viharos csetepaté után eljött az inspektor, és a munkáslányok nyomására kénytelen volt jegyzőkönyvet felvenni arról, hogy a szerencsétlenség az óvintézkedések hiányának következménye volt. Ennek az okmánynak a birtokában Vuna kártalanítási pert indított. Az egész gyár izgatottan figyelte, mi lesz az eredmény.

Az „elfogulatlan" polgári bíróság salamoni bölcsességgel határozott: „... Nem adott helyt a munkáslány kártalanítási kérvényének, mert saját magának kellett volna kinyitnia a szemét, és óvakodnia, de... kötelezte a gyárosékat, hogy amíg él, tartsák meg munkán..."

Döntésével a bíróság örökös kényszermunkára ítélte Vunát.

Október elején a gyári RMSZ-szervezet – hét lány és Marko portás – összegyűlt a faiskolában beszámolóra és annak megállapítására, hogy mit tegyünk ezután. A nap verőfényes, de hűvös volt, melegebben öltöztünk fel.

Atanasszal együtt még egy elvtárs érkezett, a RMSZ kerületi szervezetétől.

Egymás után szólaltunk fel, és többször is elmondtuk ugyanazt, de az elvtársak türelmesen végighallgattak minket. Majd Atanasz kezdett beszélni. Dicsérte munkánkat, üdvözölt minket a párt nevében, és megjelölte az előttünk álló feladatokat: szervezzünk be újabb lányokat, és tevékenyebb harcot folytassunk az élelmezés megjavítása végett.

Nehéz ma képet alkotni a Tonka anyó intézetében nekünk nyújtott élelmezésről. Ha azt mondjuk, hogy csak kenyeret reggeliztünk sóval, s rendszeres táplálékunk a bab, a lencse, a kása és a marhahús volt, ezzel még semmit sem mondtunk. A bab és a lencse ugyanis nemzeti eledelünk, a kása csodás étel, a marhahús pedig tápértékben az első helyen áll az összes ismert húsfajták között.

Mikor beálltam a Platnóba dolgozni, a kosztról külön beszerző gondoskodott. Tonka anyó azonban hamarosan elbocsátotta, és személyesen fogott hozzá az élelmiszerek beszerzéséhez. Ebben nincs semmi csodálatos. Konyháján több mint ezer munkás étkezett. Fejenként csupán egyetlen leva napi megtakarítás – évente több mint 400 000 leva tiszta nyereség! Ilyen összegért érdemes volt kissé izgatnia magát a hájas tulajdonosnőnek.

Kora reggel szokott kimenni az ún. sópiacra egy szekérrel, és ott fillérekért felvásárolta a zöldséget: törődött és megsavanyodott paradicsomot, kihajtott hagymát, félig rothadt zöldpaprikát, és így tovább. A zöldségesek örömmel adták neki fonnyadó áruikat, mert különben a szemétre kellett volna dobniuk.

Ezután a kenyér került sorra. Tonka anyó körbejárt néhány sütödét, és féláron megvásárolta az összes visszamaradt másnapos kenyeret. Babból és lencséből legalább a tavalyelőtti termést etük, miután a szatócsok végleg lemondtak a penésztől való megóvásukra irányuló kísérleteikről.

Különlegesen büdös bélzsírszállítmányok fedezték a konyha zsírszükségleteit. Ami a húst illeti, az havonta kétszer-háromszor

szokott megjelenni az asztalunkon. A húsos étel után mindig éhesek maradtunk, mert a kivénhedt bivalyok és marhák, amelyekkel traktáltak, egyáltalán nem tudtak megfőni.

De Tonka anyó ezenfelül még egy nyereséget besöpört magának: a szakácsok fizetését. Ennyi néphez lagalább három szakácsra lett volna szükség, akiknek fizetést kellett volna adni. Hogy megtakarítsa a szakácsok és a kukták fizetését, rendszeresen kiválasztott néhány lányt, beküldte őket a konyhába, és velük főzetett. Az alkalmi szakácsnők gyakran váltogatták egymást, hogy több lány tanulja meg e mesterséget.

RMSZ-gyűlésünkön elhatároztuk, hogy egyik nap tüntetően tömegesen visszautasítjuk az ételt.

Két héten keresztül mi, remszisták és a szakszervezeti aktivisták mindegyik munkásnőnek külön-külön felvetettük: az étkeztetés rossz, és „valamit tenni kellene". A tüntetést október végére terveztük, de ez váratlanul, egy héttel hamarabb lezajlott.

Aznap az első műszakban dolgoztam. Már az ebédlő ajtajánál megcsapott a kozmás szag. A szakácsnők leégették a kását, amely olyan keserűvé vált, hogy szájba sem lehetett venni. A bivalyhúsdarabkák pedig olyan inasak és nyersek voltak, hogy nemcsak foggal, de harapófogóval sem lehetett volna szétharapni őket.

Ültünk Cankával kettesben az asztalnál, és egymásra néztünk. Az ebédlő úgy zajongott, mint egy háborgó méhkas. A fiúk kiköpdösték a ragacsos, keserű, kásának nevezett tésztafélét, és törték a kemény barna kenyeret.

Mellettünk egy lány tüntetőleg félrelökte tányérját.

– Ilyesmit minálunk a disznók sem esznek!

Canka felemelkedett, végignézett az ebédlőn. Majdnem az összes remszista bent volt.

Felálltam, Canka mellé.

– Szaktársak! – kezdte Canka. – Valaki itt azt mondta, hogy ilyen ételt náluk a disznók sem esznek. Mi pedig nem vagyunk disznók. Emberek vagyunk, és munkánk teremti meg Tonka anyó egész gazdagságát. Meddig bánhat ő velünk rosszabbul, mint a gyári lovakkal? De hát a lovakért pénzt adott ki, közülünk pedig, ha az egyik elmegy, másik fogja felváltani . . .

Az ebédlőben mindenki elhallgatott. Még a szakácsnők is ki-

álltak a kiszolgálóablakhoz hallgatózni. Canka szavai felbátorították a lányokat, akik kiáltozni kezdtek.

– Igaz is! Ez nem étel, hanem moslék! Tonka anyó egye meg!

Rögtönzött beszédét Canka azzal a felhívással végezte, hogy ma senki ne egye meg az ételt, s mindnyájan menjünk Tonka anyóhoz panaszra. Be sem tudta fejezni utolsó szavait, a munkásnők máris zivatarként zúdultak az ajtó felé. Vitték magukkal a teli tányérokat, és egy röpke perc alatt háborgó tengerként vették körül a tulajdonosék házát. A mintegy tucatnyi leányból álló küldöttség bement az ajtón.

A tulajdonosnő nem sokáig váratott magára. Mindjárt rájött, mi történt, és alig léptünk be hozzá, szitkokat szórt felénk. De mi nem voltunk már a korábbi alázatos rabnők, akik az árnyékától is reszkettünk. Néhány másodperces beszélgetés után, amelynek során senki senkire nem hallgatott, Tonka anyó kizavart minket a dolgozószobájából, és kilépett az erkélyre. Amikor meglátták a munkásnők, elhallgattak. S újból ömlöttek a dühödt fenyegetések. Tonka anyó újból a kommunistákat vádolta, ők vannak a történtek mögött, mondotta.

El kell ismerni, ezúttal igaza volt. A tüntetést valóban a kommunisták szervezték, és a benne részt vevő hét remszista lány közül később öten, bár jóval súlyosabb dolgokért, fasiszta bíróság elé kerültek ...

Miután Tonka anyó kiordította magát, visszavonult, a munkáslányok pedig eloszoltak az udvaron.

Mi heten alig találtuk helyünket örömünkben. Ez igazi, komoly tüntetés volt, és sikerrel járt. De örömünk nem tartott sokáig. Másnap a főkönyvelő hívatta Cankát és közölte vele, hogy el van bocsátva. Cókmókjának összeszedésére csupán fél órát adott. A rákövetkező napon engem is kitettek Mladenkával együtt, majd öt-hat nap leforgása alatt az egész gyárat megtisztították az „elégedetlen, lázongó elemektől".

4

Dél felé járt az idő, amikor Hrisztina, a Pópa odajött hozzám, és rosszul titkolt örömmel közölte, hogy valami ügyben fel kell mennem a könyvelőhöz. Tudtam, miért hív, és sorjában elbúcsúztam mindegyik lánytól a teremben. A Pópa jött utánam, hallgatózott, és befelé mosolygott.

Dimitrovnál találtam Mladenkát is. A könyvelő valamilyen iratokat lapozgatott, és közölte velünk: mivel zavargásokat kezdeményeztünk, el vagyunk bocsátva, és fél órán belül el kell hagynunk a gyárat. Aztán elővett egy cigarettát, és hosszasan ütögette hüvelykujja körmén.

– Igen, meg kell mondanom maguknak, hogy ezer szerencsétjük van. Annyira dühbe jött az úrnőnk, hogy egyenesen át akarta adni magukat a rendőrkapitányságnak. Csak a jó szíve akadályozta meg ebben. Én pedig, amint láttam, hogy a rosszat jóval viszonozza, megkértem, engedje el a tartozásukat is. Íme, ide a kartonokra minden fel van jegyezve. Te, Mladenka, 415 levával tartozol, Mita pedig... – a másik kartonba pislantott – Mita is annyival...

Dimitrov folytatta a mondókáját, de mi már nem hallgattunk rá. Most mitévők leszünk?

Fél óra múlva Mladenkával együtt elhagytuk a gyárat, sok száz munkásnő együttérzésétől kísérve.

Közös tőkénk pedig tizenhárom levából állt. Tíz volt Mladenkáé, három az enyém.

– Most aztán merre? – kérdezte Mladenka, amikor a gyárkapu becsapódott mögöttünk.

– Hogyhogy merre? Atanaszhoz! – válaszoltam elcsodálkozva azon, hogy lehet ilyen felesleges kérdést feltenni.

A cipészműhelyben Atanasz éppen egy magas szárú cipőt foltozott. Megtörölte a kezét kötényében, mielőtt kezet fogott velünk, és szemével helyet keresett, hogy leültessen bennünket.

– Tudod, hogy felmondtak nekünk? – kezdte Mladenka.

– Jól van – mosolyodott el Atanasz. – Foglaljatok helyet! Most legalább nincs hova sietnetek.

Kiderült, hogy Atanasz már várt minket. Canka előző nap

mondta neki, hogy biztosan lesznek még elbocsátások. Kevéssel utóbb kiment, és egy puha cipóval és fél kiló kolbásszal tért vissza. Hármasban megebédeltünk, és éppen azt tárgyaltuk, mitévők legyünk, amikor Marko bevezette a cipészműhelybe a két Pangaretát – a két elválaszthatatlan barátnőt, akik egy műszakban dolgoztak, közös ágyban feküdtek, s egy és ugyanazon csúfnevet kapták. Még nem voltak a RMSZ tagjai, de tevékenyen részt vettek a rossz élelmezés elleni akcióban.

– Nézd csak, növekszik a csapatunk – mosolyodott el Atanasz, de a homlokára felhő telepedett.

Hat óra tájban Radoszlav is megjött, majd ismét elment, Atanasz pedig azt ajánlotta, hogy egy kicsit sétáljunk. Kint hűvös volt, kelletlenül hagytuk el a meleg műhelyt. Ám nem maradhattunk ott tovább. A mester már úgyis egy órával tovább tartott nyitva miattunk.

Este kilenc felé újból találkoztunk Radoszlavval, aki szerelői táskájában ennivalót hozott, s titokzatos képpel azt mondta:

– Előbb vacsorázunk, aztán egész éjszaka sétálgatunk. Beleegyeztek?

A kisebbik Pangareta vidáman felnevetett.

– Ilyen lovagokkal, mint ti, hogyisne egyeznénk bele.

Megértettem a helyzetet. Radoszlavnak nem sikerült lakást találnia számunkra.

Tíz óra tájt hármasban bementünk a vasúti váróterembe, s elhelyezkedtünk egy padon. Bóbiskolni kezdtünk. Mellettünk kétoldalt Atanasz és Radoszlav ültek. Így időztünk éjfél után három óráig, amikor elment az utolsó vonat is. Ezután jött egy vasutas, és Radoszlavot megbökve közölte, hogy ez nem szálloda, el kell hagynunk a várótermet.

Álmosan vacogva kiálltunk az állomás elé. Pocsék volt a hangulatunk. De Atanasz nem hagyott sokáig töprengeni.

– Gyerünk, lányok, versenyezni! Ki ér előbb a kanyarba?

Gondolkodás nélkül mindannyian nekiiramodtunk, s amikor beértünk a kanyarba, már sem álmosak, sem fagyosak nem voltunk. Aztán leültünk egy padra a parkban, és ott vártuk be a reggelt. Meleg pacalt reggeliztünk. Majd Atanasz magához vette batyuinkat, s meghagyta nekünk, hogy sétálgassunk, délben pedig keressük fel a műhelyben.

Aznap már találtak szállást nekünk különböző elvtársnőknél. Mi pedig elkezdtünk munkát keresni. Néhány nap múlva hárman – Canka, Mladenka és én – beálltunk a Bulgária gyárba, amely Szófia egyik elővárosában, Knyazsevóban volt. A vászongyárból elbocsátott lányok közül egy sem maradt az utcán.

Két hétre rá Mladenka és én a Ljulin gyárba léptünk át. Atanasz, bár dolgozott és elég messze lakott tőlünk, naponta meglátogatott mindaddig, amíg össze nem hozott bennünket Sztojan Gocsevvel, a gyári RMSZ-felelőssel. Majd egyik napról a másikra eltűnt, s azóta sem láttam.

Mladenkával ketten elhatároztuk, hogy állandó lakást keresünk magunknak. Elkezdtük járni a városszéli utácskákat, és nézegettük a hirdetéseket: „Szoba kiadó". Magától értetődik: ha módosabb házról volt szó, meg sem álltunk előtte. Akkoriban a bérbeadók egy ócska bútorozott szobáért legkevesebb 500 levát kértek el. Mi viszont egy nap 25 levát kerestünk, s egy kenyér 5 levába került. Általában egy munkásnő költségvetésének az összeállítása rendkívül nehéz munka volt. Bárhogy számolta és méricskélte is az ember, nem jutott pénz mindenre: ha lakbért akartunk fizetni, ruhára már nem telt. Kulturális szükségletek pedig szóba sem jöhettek. Egy mozijegy 8–16 levába került, a színházjegy kétszer annyiba, egy közepes terjedelmű könyvre elment volna két- vagy még több napi kereset.

Mladenkával hosszas keresgélés után végre találtunk magunknak egy barakkot. Tágas, sáros udvar végében volt, papirossal beragasztott egyetlen ablakocskával, téglapadlóval. Házigazdánk „nemes lelkűnek" mutatkozott. Miután megértette, hogy szegény, de derék lányok vagyunk, úgy döntött, mindössze havi 100 leváért odaadja nekünk a kuckót.

Ígért egy-egy nyaláb szalmát is, hogy megtöltsük a szalmazsákjainkat.

A novemberi ködök a Vitosáról délután korán ereszkedtek le és reggel későn szálltak fel. Ha tiszta idő volt, a Vladajai-szorosból hasító szél fújt, s mi Mladenkával szorosan egymáshoz bújtunk a szalmában, mely egyébiránt egészen kevés volt.

Reggelenként megmosdottunk a fenyvesen keresztül folyó csermelyben, és futottunk a gyár felé, hogy felmelegedjünk. Ebben a barakkban húsz napot húztunk ki. A harmadik heti bérfizetés

idejére sikerült összegyűjtenünk mintegy kétszáz levát (miután kizárólag kenyéren éltünk), és elhatároztuk, hogy igazi szobát keresünk magunknak. S újból elkezdtük járni a knyazsevói utcákat. Végre, közvetlenül a vasútvonalnál felfedeztünk egy házikót, ahol Varadinovék – Taki apó és Sztana anyó – laktak. Nagy nélkülözések árán hozták össze viskójukat, melyben Sztana anyó egy szobácskát leválasztott kiadás céljára. Mikor megmondtuk, hogy szobát keresünk, az öregasszony megmutatta a szobácskát: kényelmes volt, meszelt, két kicsi, de tiszta ablakocskával, benne lóca – bakra téve és csergével letakarva –, egy asztal, két szék és egy aprócska bádogkályha, amely játékszerhez hasonlított.

Sztana anyó 150 levát kért egy hónapra, amit örömmel meg is adtunk neki. Igazi, fűtött, bútorozott szobánk lett. Milyen sok éven át nem volt meleg lakásom! S amint elnéztem az ősz öregasszonyt, aki az udvaron nyüzsgött, mama jutott az eszembe, és könnybe lábadt a szemem. Sztana anyó hamarosan igazi anyánkká változott. Mikor a hónap derekán meglátta, hogy csak kenyéren élünk, szó nélkül behozott nekünk egy-egy tányér levest és kisietett, hogy ne zavarjon minket. A tél folyamán gyakran begyújtott a kályhába a saját fájából, amikor pedig az is elfogyott, Taki apó azt ajánlotta, hogy segítsünk neki a fagyűjtésben úgy, hogy legyen nekünk is, meg nekik is.

Így töltöttünk el a két öregnél teljes két esztendőt. Ismertük egész életüket és ők a miénket, minden részletében. Eleinte csak egy dolgot nem tudtak megérteni. Szerény, csendes lányoknak tűntünk, mégis a hét egy-két estéjén éjfélig kimaradoztunk. Látszólag nem volt sok dolgunk fiúkkal, mégis időnként eljött egy-egy hozzánk, elbeszélgettünk vele egy kicsit, de többet nem láttak az öregek.

Egyik este Mladenka elment valahova. Taki apó bejött hozzám, és meglehetősen nagy kerülővel elkezdte a rég kitervelt diplomáciai megbeszélést.

– Én, Mitka, amint elnézlek és elgondolkodom rajtad, egyre azt hajtogatom, hogy nem is vagy olyan mindennapi lány.

Elmosolyodtam, de nem szóltam közbe.

– Hát, nézem, könyveket olvasol, s összejössz emberekkel, fiúkkal is, de ha fiam volna, veled nősíteném meg. Nem vagy azok közül a modernek közül való . . .

– Ugyan, milyen vagyok, Taki apó?

– Egyre csak azt gondolom, hogy te... – az öreg megakadt, körülnézett, és leeresztette a hangját. – Hát mind csak úgy gondolom, hogy a mieink közül való vagy, hát a kommunisták közül. A beszéded is olyan... – S amint látta, hogy továbbra is mosolygok, összeszedte a bátorságát és befejezte, amit mondani akart: – Ne nézd azt, hogy most ilyen a külsőm. Én annak idején gyűlésekre is eljártam. Az Apót is hallottam beszélni...*

Ezután már nem múlt el vasárnap anélkül, hogy be ne jött volna hozzánk Taki apó politizálni. Amikor a nyílt összetűzésre került sor a fasizmussal, mi már rég nem laktunk náluk, de a két öreg nem rettent meg, és átengedték lakásukat az illegálisoknak, sőt hosszú ideig bújtattak egy sebesült partizánnőt is.

5

A kommunistákat az illegalitás idején mindenekelőtt az emberről való gondoskodás jellemezte. A más bajai és örömei iránti fogékonyság, a segítőkészség és a lemondás, az áldozatvállalás – ezek voltak azok a tulajdonságok, melyek mágnesként vonzották a munkásokat a remszisták és a kommunisták közé.

Én egészen hétköznapi, tanulatlan falusi lány voltam, nélkülöztem az anyai szeretetet és melegséget, a közeli rokonokat és a barátokat. Még családról sem mertem ábrándozni, amikor a párt megkeresett és befogadott nagy családjába: a párt pótolta nálam az anyai simogatást és az atyai gondoskodást, hitet, biztonságérzetet öntött belém, megtanított ábrándozni, és soha nem hallott és nem látott távlatokat nyitott meg előttem. S alig indultam el az úton, máris magam lettem még elmaradottabb testvéreim, nővéreim tanítómestere.

Gondoskodás az emberről, minden emberről külön-külön, az aprajáról és a nagyjáról – íme a pártmunkások legfőbb erkölcsi törvénye azokban az években, amikor a párt igaz szavaiért, azok

* Bulgáriában Blagoev apóként emlegetik Dimitar Blagoevet (1855–1924), a neves bolgár kommunista teoretikust és pártszervezőt. – *Szerk.*

terjesztéséért a burzsoá állam bőkezűen osztogatta a börtönbüntetést és a bitófát.

Miután kikerültem a Platnóból, pártbeli nevelőm és tanítóm Sztojan Gocsev kommunista lett. Attól a naptól fogva, hogy Atanasz megismertetett vele, testvérként kezdett el rólam gondoskodni. Mladenka és én olyan órabért kaptunk, hogy majdnem mindig éhesek voltunk. Gyakran megtörtént, hogy Sztojan esténként eljött hozzánk, egy újságpapírba csomagolt darab hússal, s azzal az ürüggyel, hogy nincs, aki elkészítse, megkért: „Készítsétek el, leányzók, aztán együk meg!" S míg főtt a hús, megtalálta a módját annak, hogy egyszerű szavakkal elmondja nekünk azt, amit a könyvekből nem tudtunk megérteni. Tőle hallottam először az ősközösségről, a hűbériségről, tőle tudtam meg, hogy mi az értéktöbblet, s miért és miképp lesz a proletariátus a kapitalizmus sírásója. Fokozatosan sok új szót és fogalmat ismertem meg, s a könyvek egyre könnyebben tárták fel titkaikat előttem.

A vasárnapi kirándulások is folytatódtak. Nemcsak a kollektív életre szoktattak bennünket, hanem iskoláztak is. Jól felkészült elvtársak gyakran tartottak beszámolókat különböző kérdésekről. Rendszerint tízes csoportokba gyűltünk, és ketten elkezdtek beszélgetni – természetesen előre megszabott terv szerint –, aztán a többiek is bekapcsolódtak. Így azután nemcsak kipihentük magunkat a kiránduláson, hanem új ismeretekkel is gazdagodtunk.

Kommunista kultúránk és oktatásunk másik központja a knyazsevói olvasókör volt. A könyvtáros – Ljuben bácsi, egy negyven év körüli férfi, aki kitűnően ismerte összes „ügyfelét", ahogy tréfásan minket nevezett – maga válogatta ki az olvasnivalónkat. Némelykor a címétől csábítva, egy-egy vastag könyv után nyúltam. Ekkor szelíden, hogy meg ne sértsen, megmondta, hogy amit kiválasztottam, valóban érdekes, de ő olyant ajánl nekem, ami biztosan jobban tetszik majd. Így is történt.

Néha a könyvnek, amit Ljuben bácsi adott, nem volt táblája vagy címoldala. Ilyen esetekben körülnézett, nincs-e idegen a közelben, és odasúgta:

– Aztán majd kicsit nézz körül, amikor visszaadod!

Így olvastam el a „Pokol"-t Ljudmil Sztojanovtól, A „Ke-

nyér" és „A 18. év" című könyvet Alekszej Tolsztojtól, a „Szeptember"-t Geo Milevtől, a „Cement"-et Gladkovtól, a „Vereség"-et Fagyejevtől, a „Csapajev"-et Furmanovtól és még sok más olyan könyvet, amelyet a rendőrség betiltott. Többségük egyáltalán nem is volt katalogizálva, se nyilvántartva sehol.

Esténként az olvasókörben sok fiatal gyűlt össze. Innen indultunk el gyakran a Glorija moziba, ahol a szovjet filmeket vetítették. A moziból hazakísértek bennünket az olvasóköri aktivisták, akik ezeket a sétákat sajátos szemináriumokká alakították ki az olvasottak és tanultak megvitatása céljából. Egyik este Dimitar Grabcsev csatlakozott hozzánk, egy magas, sovány nyomdász. Azt hallottam róla, hogy nemrég szabadult a börtönből, ahová egy illegális nyomdában kifejtett tevékenysége miatt került. Szóba elegyedett velünk, s együtt igyekeztünk hazafelé. Az úton szó esett „A feltört ugar"-ról, amelyet éppen akkor kaptam a könyvtárostól.

– Én is most olvasom – mondta Grabcsev, miközben kissé felém fordította a nála levő könyvet. – Hadd lássuk, melyikünk olvassa el előbb?

Néhány nap múlva újból találkoztunk az olvasókörben. Dimitar egy magas, szemüveges fiúval beszélgetett, Valentin Andreevvel. Amint engem meglátott, megrántotta a karját.

– Ismerkedj meg, Valentin, ezzel a leányzóval. Vele versenyzem, hogy melyikünk olvassa el elsőnek „A feltört ugar"-t. Akarsz köztünk döntőbíró lenni? Mi elmondjuk neked, melyikünk mit olvasott, s te megmondod, ki a győztes.

– Lehetne – egyezett bele Valentin. – De még jobb lesz, ha egymást ellenőrzitek. Egyik nap te mondod el a tartalmát és ő ellenőriz, aztán megfordítva. Beleegyezel?

– Bele – válaszolta mindjárt Grabcsev, és nem volt más hátra, mint hogy én is rábiccentsek a fejemmel.

Azokban az években elég volt megtudni a másikról, hogy kommunista, s máris közeli és baráti volt a kapcsolat, eltűnt minden zavar és hivatalos udvariaskodás. Egy este én következtem soron ellenőrizni, mit olvasott Dimitar, de ő azt mondta, hogy fáj a feje, és megkért, hogy én beszéljek helyette. Akkoriban sok volt a dolgom, és egyetlen oldalt sem olvastam. Most mi lesz?

Grabcsev észrevette a zavaromat, s miközben lehajolt megkötni a cipőkötőjét, odavetette:

– Ha te is fáradt vagy, gyerünk sétálni, aztán ha nekem múlik el hamarabb a fáradtságom, én kezdek.

Elpirultam a szégyentől, hogy átlátott rajtam, mormogtam valamit arról, hogy valójában nem vagyok teljesen jól, és haza akarok menni, majd másnap folytatjuk a beszélgetést. Azon az éjjelen hajnalig olvastam, hogy másnap este igazán el tudjam mesélni Dimitarnak az elolvasott oldalakat.

Valentin Andreevvel, Sztojan Gocsevvel, Sztefan Gabrovecával, Dimitar Grabcsevvel és más, felkészültebb elvtársakkal nemcsak a kirándulásokon és az olvasókörben találkoztunk. Ők ismertettek meg minket a politikai gazdaságtan, a történelmi és dialektikus materializmus elemeivel. Eleinte ez nekünk nehezebb volt az idegen nyelven való tanulásnál. Úgy tűnt, hogy bár bolgárul beszélnek, a szavaik mégis idegenek, ismeretlenek: tézis, antitézis, dialektika, triáda... Sok szeretet és a nagy ügybe vetett töretlen hit kellett ahhoz, hogy ilyen, első látásra erejüket meghaladó feladatra vállalkozzanak: filozófiára oktatni a tanulatlan, félig írástudatlan munkásokat és munkásnőket, érdeklődést ébreszteni bennük a világ tudományos megismerése iránt, átnevelni őket öntudatos, felvilágosult harcosokká.

A Ljulin gyár új létesítmény volt, csak a minap alakult. Mintegy ötszáz embert foglalkoztatott, főleg lányokat. Ezeknek nem voltak szervezeti tapasztalataik, harci hagyományaik. Ezért küldte segítségül a párt a tapasztalt forradalmárt és szakszervezeti felelőst, a kommunista Georgi Kovacsev-Geket. Sztojan Gocsevvel ketten éjjel-nappal a munkások között voltak, szüntelenül szítva azokat a parányi szikrákat, amelyekből a forradalmi harc lángjának kellett fellobbannia.

A gyárban rövid időn belül összetartó baráti csoport fejlődött, amely nem késett RMSZ-szervezetté alakulni. A Ljulinban is, akárcsak a Platnóban, a munkásnőket először a szakszervezethez közelítettük, utána az olvasókörbe hívtuk és vasárnapi kirándulásokra vittük.

Munkásmegmozdulásra először az ebédlő miatt került sor. Mi a műhelyekben étkeztünk, a gépeknél, az ablakoknál, a földön. Nos hát, odavetettük hol az egyik, hol a másik lánynak, hogy

még a legódonabb gyárakban is van ebédlő, bezzeg a miénkben nincs... Az étkezde gondolata, ahol anélkül ehetünk, hogy nyelnünk kellene a port, fokozatosan hatalmába kerítette a munkásnőket. Végül már nem is kellett nekünk beszélnünk, jöttek maguktól is panaszkodni. Megérett az idő a cselekvésre. Delegáció ment a tulajdonoshoz, s „régi ismerősömhöz", a textilesek elnökéhez is, Sztefan Canevhez. A gyártulajdonosnál bókokkal kezdtük, hogy milyen szép az új gyár, s azzal végeztük, hogy szégyengyalázat, miszerint ilyen modern vállalatnak nincs étkezdéje. Ő kedvesen elmosolyodott, és még kedvesebben azt mondta, hogy majd elgondolkozik a dolgon, és az ajtóig kísért minket. Canevtől viszont követeltük, hogy haladéktalanul küldjön inspektorokat ellenőrzés végett. Eltelt néhány hét, és nem történt semmi. Amikor másodszor mentünk el a gyároshoz, már félretettük az udvariaskodást, és követelésünk igen nyersen hangzott el. Végül is a gazda kénytelen volt étkezdét létesíteni. Ez a siker felbátorított minket is, meg a többi munkásnőt is.

A szellőztetők kérdése került napirendre.

A mocskos, poros levegő kifejezés elégtelen annak érzékeltetésére, hogy milyen levegőt szívtunk a Ljulinban. Különösen nehéz volt nyáron: nem múlt el nap anélkül, hogy össze ne esett volna valamelyik munkáslány. Ventillátorokat követeltünk, s hamarosan meg is kaptuk. Egyik nap a szerelő minden műhelyben felszerelte őket. Három napig valóban tiszta levegőt szívtunk, de a negyedik napra a szellőztetőberendezések kezdtek... elromlani. Mindegyiknek a megjavításához egy-egy hétre volt szükség. Ezenkívül a mesterek és a munkafelügyelők gyakran „elfelejtették" őket bekapcsolni. Különös szorgosságot tanúsított a takarékoskodás terén egy Melamed nevű tisztviselő és Popov igazgató. Egyik nap, amikor valami csoda folytán az összes ventillátor működött, jött Melamed, és kikapcsolta őket már a munkanap kezdetén. – Sok áram fogy – magyarázta, amint elindult. Mi azonnal megállítottuk a gépeket, s Ivancso-Malkija elállta Melamed útját.

– Ha nem kapcsolja be a szellőztetőket, nem dolgozunk!

– Mars a helyedre! – üvöltött Melamed, és felemelte a karját, hogy megüsse az apró termetű Ivancsót. De egy pillanat alatt

több tucat leány és asszony gyűrűjében találta magát, akik fenyegetően tartották kezükben a nádpálcájukat.

Melamed visszahőkölt, és valamiféle fenyegetést mormogva visszakapcsolta a ventillátorokat, aztán sebesen távozott.

Ugyanazon a napon az igazgató magához hívatott majd minden RMSZ-tagot. – Figyelmeztetett minket, hogy ilyen anarchistákat, mint mi, nem fog a gyárában megtűrni.

– Mi nem vagyunk anarchisták! – sértődött meg Ivancso. – Mi olyan munkások vagyunk, akik tudják a kötelességeiket is, meg a jogaikat is.

– Tudom, tudom – vágott közbe az igazgató. – Anarchisták, kommunisták, számomra mindegy. Akinek nincs kedve itt dolgozni, szabad az útja. Százszámra várnak a kapuban a helyetekért. Fenyegetései azonban már nemigen ijesztettek meg bennünket.

Munkánk fontos területe volt a pénzadományok gyűjtése. Gyűjtöttünk a legkülönbözőbb alkalmakra: ha valamelyik lány megbetegedett tüdővészben, ha egyik elvtársnő gyermeket szült, ha szerencsétlenség, sebesülés, haláleset történt, vagy lakodalom zajlott le. A pénz egy részét a RMSZ növekvő szükségleteire fordítottuk. A műhelyekben csak úgy nyüzsögtek szakszervezeti aktivistáink, listával a kezükben. Megálltak mindenki előtt, felszólítottak mindenkit, hogy adakozzék lehetőségei szerint. Nem haragudtunk, ha valaki nem adott, s nem az volt a legfontosabb, ki mennyit ad, hanem az, hogy egyáltalán adakozik nekünk. Így mindenki elkötelezve érezte magát a közös ügy iránt, mindegyikük egészséges proletárkollektívánk tagjává vált.

1939 elején a gyári párt- és RMSZ-szervezetek elhatározták, hogy harcot indítanak a bérek emeléséért. Már harmincan voltunk, harminc illegális kommunista pedig egy textilüzemen belül nagy erőt képviselt. Ezenfelül kitűnt, hogy a gyár orvosa, dr. Bacsvarova, egyik elvtársunk felesége. Ő komoly segítséget nyújtott nekünk a szellőztetésért vívott harcban, és el tudott bennünket látni olyan adatokkal az üzem egészségügyi helyzetére vonatkozólag, amelyek kompromittálták gazdáinkat.

Ebből a harcból az egész kollektíva kivette a részét, s teljes győzelemmel végződött. A „Zarja" című napilap szerkesztőségébe eljuttatott tudósítások, a szakszervezetben és a tulajdonosoknál megjelent küldöttségek, a fenyegetésünk, hogy sztrájkba lé-

pünk, ragyogó eredményeket hoztak. Ötlevás béremelést kaptunk, ami gazdáinknak évente közel egymillió leva tiszta veszteséget jelentett.

*

Közeledett 1939 május elseje.

A kormány, hogy kifogja a szelet a kommunisták vitorlájából, a hitleristákhoz hasonlóan már 1936-ban hivatalos ünneppé nyilvánította május elsejét, és kormányhű szakszervezetekkel rendezte meg a felvonulásokat.

Az 1939. évben, két hónappal az ünnep előtt mi, a Ljulin kommunistái és remszistái részletes beszámolót kaptunk május elseje jelentőségéről és idei megünneplésének módjáról. A párt úgy döntött, hogy részt vesz a felvonuláson, és a kormánypárti felvonulást harcos, forradalmi tüntetéssé változtatja át.

Valószínűtlenül nagy munka várt ránk. Számtalan röplapot kellett kézzel megírnunk, aztán pedig meghatározott kerületekben szétosztanunk. Minden betűt figyelmesen, gondosan, szeretettel rajzoltunk meg. A röplapokat rendszerint indigóval írtuk, 4–5 példányban egyszerre. A tízórás gyári munka nem fárasztott jobban, mint háromórai ülés az asztal mellett. A hátam meggörnyedt, a homlokomon pedig szüntelenül gyöngyözött a veríték.

A röplapok és a jelszavak megírása után következett a terjesztés. Minden házba el kellett jutniuk a párt szavainak. A „munkát" rendesen késő este kezdtük el. Párosával indultunk el, és bejáratról bejáratra, udvarról udvarra jártunk. Ahol levelesládát találtunk, abba engedtük a röplapokat, ahol nem volt láda, az ajtó alatt csúsztattuk be.

Az egyik párnak sikerült röplapokat becsúsztatnia még Siskov kormánypárti képviselő ajtaja alá is, aki Knyazsevóban a kerületi rendőrkapitánysággal szemben lakott. Mondták, hogy másnap nagy botrányt rendezett a rendőrkapitánynál, aki szitkaira csak így tudott válaszolni:

– Én vagyok a hibás, Siskov úr! De ezt még megkeserülik a kommunisták, meg tetszik látni! Hibás vagyok!

Egyik este Dimitar Grabcsev társaságában kellett teleszórnom jelszavas röplapokkal az üzemeket abban a körzetben, amelyet a kerületi bizottság kijelölt számunkra. Legfontosabb objektu-

munkat, a Keremidzsijan gyárat két méter magas fal vette körül. Néhányszor megpróbáltunk átmászni rajta, de nemrég vakolták be a falat, s nem tudtunk megkapaszkodni. Ám a feladatot valahogy végre kellett hajtani. Dimitar végül leguggolt, én a vállára léptem, aztán ő lassan felegyenesedett, mialatt megfogott, hogy le ne essem. Erről a rögtönzött létráról több száz röplapot juttattam be, amelyeket a szél az egész udvaron széthordott.

Amikor végeztünk a röplapokkal, egy kis művészkedés következett. A zsebeinkben mindig volt piros sztearin kréta. Vele csodálatosan lehetett írni a falakra, s nemsokára a kerítésen és a közeli bakterházon kivirultak a piros májusi virágok: „Éljen május elseje!"

Végre eljött a rég várt nap.

Több mint negyvenezer munkás vonult ki. Minden tizedik fakalapácsot kapott, amely a munkát jelképezte. A fasiszták tehát egyszerűen elorozták munkásjelvényeinket. Pernikből közel kétezer bányász jött fel jellegzetes fekete öltözékben, bányászlámpával. Egyenruhában voltak a villamosközlekedési dolgozók és a vasutasok is.

A felvonulók legtöbbjének a zsebében volt valami súlyos tárgy. Én néhány kerek követ tartottam magamnál, amelyeket előzőleg csap alatt lemostam, hogy a köpenyemet be ne piszkoljam velük.

Miközben végigvonultunk a városon, a hivatalos ünnepségek zaját, a katonazenekarok lármáját mindinkább túlharsogták a munkások jelszavai:

– Engedjétek szabadon a politikai foglyokat!
– Egyenlő munkáért egyenlő bért!
– Követeljük a nyolcórás munkanapot!
– Éljen május elseje, a dolgozók harci ünnepe!

Tömörítettük sorainkat, egymásba karoltunk, és rázendítettünk Botev halhatatlan énekére:

„Aki a szabadságért esik el,
Nem hal meg, él az . . ."

Az út két oldalán előre felsorakozott munkások és egyetemisták megtapsoltak minket, és vidáman integettek felénk. Amikor

az emelvényhez közeledtünk, odaszaladt hozzánk egy szakszervezeti „vezető", és harsányan ordítani kezdett:

– Hurrá! Őfelségének hurrá-á-á!

Hangja belefúlt jelszavainkba.

Amikor a Szeptember Hatodika tér közelébe értünk, felénk iramodott egy csomó civil ruhás detektív és rendőr, s megpróbáltak letéríteni bennünket az úttestről. De ismeretlen utakon eljutott már hozzánk a jelszó: „Irány a Városháza park!" Szinte elsöpörtük a rendőrcsoportot, és futva igyekeztünk a park felé.

Amikor a felvonulás véget ért, a parkot lovas és gyalogos rendőrség vette körül. A két kijárathoz rendőrautók álltak. A lovas rendőrszázad parancsnoka egy lépést tett előre, és rekedt hangon kiáltotta:

– Urak, oszolni!

Egy pillanatra csend lett, aztán valahol oldalt egy férfihang elkezdte:

„Fel-fel, ti rabjai a földnek!..."

A rendőrtiszt visszahőkölt, mintha arcul csapta volna énekünk, s miközben felállt a kengyelben, megsuhintotta kivont kardját. Ez jeladás volt a rohamra.

A rendőrsípok felvisítottak, a lovas lavina belevágódott a tüntetőkbe. A detektívek és az egyenruhás rendőrök csoportosan rohantak felénk.

Az egész park hatalmas harctérré változott. Öklök, gumibotok, bányászlámpák emelkedtek a levegőbe, meg azok a fakalapácsok, amelyekkel a szakszervezetek látták el a felvonulókat. A lovasok hátsó lábukra állították lovaikat, és a tömeg fölé emelkedve hadonásztak kardjukkal és lovaglóostorukkal, eltaposással fenyegetve mindenkit, aki a lovak patái alá kerül.

„Le velük!", „Pfuj! Pfuj!" „Üsd-vágd, elvtárs! Pfuj!" – hangzott mindenfelől. A biztatás egybevegyült a szerencsétlenül jártak ordítozásával. Előttem egy vézna, fekete vasutas vetette magát a rárohanó lovasrendőrre, elkapta a lábát, és szinte nem érezve az ütések záporát, kezdte lefelé rángatni. Egy asszony rohant oda segíteni neki, aztán még egy férfi, s egy pillanat múlva a ló, terhétől szabadulva, lovas nélkül elvágtatott a kerítés felé.

A harc kezdete óta egy perc sem telt el, s már nem láttam a

közelemben egyetlenegyet sem azok közül az elvtársak közül, akikkel a felvonulásra elindultam. Szétszóródtunk. E pillanatban felém nyargalt egy detektív. Következtek a reggel gondosan lemosott kövek. Ám nem voltam egyedül. Több lány és asszony vetette rá magát a rendőrre, úgyhogy az a földre huppant, és tucatnyi láb taposott rá.

A rendőrök fokozatosan beszorították a tüntetőket a park közepére. Akiket sikerült lefogniuk, azokra gyorsan bilincset raktak, majd a rabkocsik felé cipelték őket.

A csata fokozatosan elült. Az utolsó csoportnak sikerült kitörnie, és az emberek gyorsan szétszóródtak a szomszédos utcákban. Azon az éjszakán sok munkás aludt a kerületi kapitányságok és az állambiztonsági rendőrség cementes celláiban, és igen sokan voltak olyanok, akiknek fején és testén kék-zöld foltok maradtak. De ez a körülmény nem csökkenthette lelkesedésünket. A munkásvárosban, Szófiában újra bebizonyosodott, hogy a dolgozók egyetlen tanítómestere és vezetője a kommunista párt.

Egyre riasztóbb napokat éltünk. Szinte éreztük a puskapor, a háború szagát. Az angolok és a franciák szabad kezet adtak Hitlernek Európában, és a Szovjetunió ellen igyekeztek fordítani. Mint ismeretes, Hitler legelőször Ausztriát foglalta el, aztán Csehszlovákiát, és végül benyomult Lengyelországba.

Annak ellenére, hogy gyakran szóltunk a háború veszélyéről, közülünk senki sem tudta elképzelni azoknak a borzalmaknak a századrészét sem, amelyek a népre vártak.

1939. szeptember elsején az újságok hírül adták: kitört a háború.

Az optimisták még két napig ringatták magukat abban a reményben, hogy ez csak amolyan apró, helyi háború lesz, de szeptember 3-án a rádió világgá röpítette a hírt, hogy Anglia és Franciaország „hadiállapotban van Németországgal".

A párt előtt új, fontos feladat állott: feltárni a nép előtt az igazságot, előkészíteni és megszervezni a harcot annak érdekében, hogy a nép megmeneküljön a világméretű vágóhídtól.

1940 elején a párt kerületi bizottsága úgy határozott, hogy új tagokat vesz fel a remszisták köréből. Gyárunkból velem együtt három fiatalt szemeltek ki. Grabcsev munkája nyomán felvettek egy gimnazistát is, Todor Bogoszlovovot. Todor RMSZ-csopor-

tot szervezett a gimnáziumban, s baráti kapcsolatot tartott fenn velünk, a Ljulin munkásaival, részt vett összes akcióinkban. Az 1940. évi júniusi sztrájk idején a sztrájkőrség tagja volt, és a munkások saját emberüknek tekintették.

Életem első párttaggyűlésére mindig emlékezni fogok. Egy munkáscsalád lakásán gyűltünk össze: a háziak a konyhába húzódtak, a szobát átengedték nekünk. Már elhelyezkedtünk az ágyon és a székeken, amikor nyílt az ajtó és megjelent Rajna Gjurova-Abiszinka. Rajna a gyárunkban dolgozott, és bár nem volt idősebb nálunk, nagy volt a tekintélye. Akkoriban már a párt kerületi bizottságának a tagja volt. Szemügyre vette a szobát, majd az ajtó felé fordult és intett valakinek, aki nyilvánvalóan még az udvaron tartózkodott.

Kisvártatva belépett a kerületi párttitkár, Ruszi Hrisztozov elvtárs. Ismertem az olvasókörből, az illegális gyűlésekről, és tudtam, hogy érdekes előadó, ezért figyelemmel készültem meghallgatni.

Ruszi sorban kezet fogott mindenkivel, tréfálkozott Todor diákos köpenyén, mely halászhálónak is beillett volna, annyira szakadt volt, odahúzott magának egy széket az asztalhoz és leült. Úgy tűnt, mintha nem is taggyűlésre jött volna, hanem névnapra, csakhogy szendvicsek helyett majd beszélgetéssel vendégelnek meg bennünket.

Ruszi Hrisztozov elvtárs lassan, halkan kezdte beszédét. Azután felerősödött a hangja, bár némelykor ismét a suttogásig leeresztette. Egész arcát valami különös fény ragyogta be. Ismert, már sokszor hallott szavai új erővel hatottak. Majd kérdések, válaszok, üdvözlések következtek, és erős kézszorítások. Úgy éreztem, ettől az órától fogva megszűnök létezni mint a régi Mitka, valami különös, megismételhetetlen dolog történik velem, s életem örökre irányt vesz egy új mederben, a párt medrében.

6

1940 januárjában nemzetgyűlési választások voltak. Kjoszeivanov kormányának volt oka félni az eredménytől, s ezért elhatározta, hogy a választási komédiát több szakaszban játszatja végig. Ez lehetőséget nyújtott arra, hogy egymás után különböző területeken vonjon össze hatalmas detektív- és rendőrtömegeket a választási győzelem legbiztosabb előmozdítóiként.

Egyik nap párttitkárunk észrevétlenül a kezembe csúsztatta a párt lapját, a „Rabotnicseszko Delo"-t, amely a Központi Bizottság választási körlevelét tartalmazta.

Az újság felső jobb sarkában félkövér betűkkel írva ez állt: „Olvasd el és add tovább!"

Sokat jelentett számunkra ez a lap! Ha valamelyik száma hosszabb ideig maradt nálunk és meghált egy-két éjszakára, biztos rejtekhelyet kerestünk neki: kiszedett és azután visszarakott téglák lyukaiban rejtettük el a padláson és a pincében, vagy a cserepek alá helyeztük két bádoglap közé csúsztatva, hogy az eső el ne áztassa, esetleg külön rejteket készítettünk neki a padló alatt. Minden számnak hosszú élete volt, némelykor néhány hónapos is, míg a hajtogatástól és a ragasztgatástól a betűk már nem is látszottak. Az újság soha nem veszített jelentőségéből, mert az alapvető problémák – a fasizmus és az előnyomulóban levő háború elleni harc, a Szovjetunió védelmezése – soha nem hiányoztak lapjairól.

Kell-e mondani, hogy minden számot a legrészletesebben, elejétől a végéig kiolvastunk, s minden számot szinte kívülről megtanultunk? A lapban közzétett választási feladatokat negyedszázad múltán is hibátlanul fel tudom idézni:

„A pártszervezetek maximális erőfeszítéseket tegyenek a dolgozó tömegek mozgósítására, a munkásegységnek, a munkásság és a dolgozó parasztság, az iparosság és az értelmiség szövetségének kiépítésére, az imperialista háború elleni harcra, a tőkés rablás és a kapitalista reakció elleni küzdelemre. A választási harcnak a békéért és a háborús gyújtogatók elleni küzdelem jegyében kell lefolynia . . ."

Azonnal hozzáláttunk a választási agitációhoz. Mindegyikünk

meghatározott kerületet kapott, amelyben szét kellett hordanunk jelöltünk választási szavazólapjait; röplapokat szórtunk, jelszavakat írtunk a falakra és a deszkakerítésekre, végigjártuk az embereket... A munkásnegyedekben, el kell ismernem, az agitáció nem volt különösen nehéz. Velem jött egyszer Valentin Andreev, egyetemi hallgató, aki csodálatos agitátor hírében állott. Az elvtársak azért küldték velem, hogy legyen segítségemre, és tanuljak tőle.

Este nyolc óra lehetett. Átléptük egy rozzant viskó küszöbét. Apró termetű, olajtól elfekedetett kezű férfi fogadott bennünket. Kezet fogtunk, s én türelmetlenül figyeltem, miként kezdi az egyetemista az agitációt. Valentin, mihelyt leült a konyhai lócára, letette vörös diáksapkáját, és kihúzta zsebéből a jelöltünk szavazócéduláit.

– Hát, ez az, komám. Eljöttünk megagitálni téged a választásokra. De, ahogy elnézlek, úgy gondolom, nincs helye itt a sok beszédnek. Te munkásember vagy, jelöltünk pedig, bár földműves, a munkáspárt jelöltje. Világos?

– Világos! – dörmögte meglepően vastag hangon a férfi, és eltette a szavazócédulákat. – Csakhogy ha már azért jöttél, hogy megagitálj, mondd meg legalább, mi történik a világban.

S akkor megértettem, miért mondják az elvtársak, hogy Valentin kitűnő agitátor. Látszólag csupa olyasmit mondott, amit régóta tudtam, mégis mindketten, a munkás is, én is, lélegzetvisszafojtva hallgattuk.

A kommunista pártnak olyan óriási volt a tekintélye, s olyan nagy befolyással rendelkezett a munkásság körében, hogy a kormányjelöltek hazug szavai nem tudtak senkit rászedni.

Egyik nap megtudtam, hogy a Rex moziban Alekszandar Cankov* tart választási beszédet. Még nem láttam őt, csupán a híréről ismertem. Megszólalt bennem a kíváncsiság, és elhatároztam, hogy elmegyek a gyűlésre, jóllehet nem voltam biztos afelől, helyesen cselekszem-e. Mily nagy volt azonban a csodálkozásom, amikor a második emeleti erkélyen számos, a kirándulásokról, irodalmi felolvasásokról és olvasóköri estékről ismerős

* Alekszandar Cankov (1879–1960) – a bolgár fasiszták vezére, a haladó mozgalmak véres kezű elfojtója. – *Szerk.*

arcot pillantottam meg. Csakhogy egyikük sem köszönt oda nekem. Mind hallgatagon ültek és úgy tettek, mintha nem is ismernék egymást.

Cankov még bele sem melegedhetett a beszédébe, amikor a második erkély mindkét oldaláról egyszeriben csomószámra röppentek fel a röpcédulák a mennyezet felé. Ott szétoszlottak és lassan körözni kezdtek lefelé, majd beborították a termet. Az emberek felugráltak, hogy elkapdossák őket. Előttem egy férfi fennhangon kezdte olvasni az egyik röpcédulát, amely a bolgár nép tömeggyilkosát leplezte le. Hihetetlen lárma támadt, Cankov teljes öt percig nem tudott szóhoz jutni. Azok az elvtársak pedig, akik szétszórták a röplapokat, késedelem nélkül elhagyták a helyüket. Kevéssel utóbb egész falka titkosrendőr jött fel az erkélyre, de már senkit sem találtak.

Lezajlottak a választások. Magától értetődik, hogy a kormány hatalmas többségre tett szert az országban. De Szófiában, ahol a mesterkedéseket a legnehezebben lehetett űzni, a hét megválasztott jelölt közül öten ellenzékiek voltak.

Mióta a Ljulin hegy napsütötte oldalain és rétein kivirult a csalán, Dimitar Grabcsevvel ketten mindennap csak sóska- vagy csalánlevest ettünk, hetenként kétszer ugyanazt főzelék formájában... Elhatároztuk, hogy összeházasodunk, s kellett a pénz a papra. Nem is kevés kellett: közel 1500 leva!

Június 9-én a pópa, miután megkérdezte, hogy engedelmes feleségé leszek-e férjemnek, és megkapta a várt választ, férj- és feleségnek nyilvánított minket. Siettünk elhagyni a tömjénfüstös templomot, és nyomunkban kiözönlöttek vendégeink is – több mint 300 ember! Eljöttek a knyazsevói kerület elvtársai, barátnőim a gyárból és egy csomó nyomdász, Dimitar barátai. Nem számíthattak valami nagy lakodalomra. A vendégek csupán egy-egy karamellakrémet kaptak, méghozzá a legolcsóbb fajtából.

A templomból csoportosan indultunk hazafelé. Mivel valaki rázendített a „Csendes fehér Duna" című énekre, az induló üteme összehozta lépteinket, úgyhogy az utcákon szinte nem is lakodalmas nép vonult, hanem rendezett sorú tüntetés. Amikor a lakásunkhoz közeledtünk, észrevettem, amint a szomszédasszony elrántotta a lányát, aki csatlakozni akart hozzánk.

– Nincs ott neked semmi keresnivalód! Nem látod, hogy az kommunista gyülekezet?

Szavai megörvendeztettek. Igen, lakodalmunk valóban egyfajta pártrendezvény volt! Gyűléseink hagyományos énekeivel és szavalataival, heves vitákkal telt el. A szalagtánc vezetője, egy alacsony, köpcös textilmunkás erős hangon rázendített a körünkben divatos régi katonanótára:

„Ganyo bá' a határt védi,
Dojcso a turós rétest eszi..."

A refrént együtt énekeltük:

„Mindig így becsapták,
mindig így megcsalták,
ejjaj!
Mindig így becsapták,
mindig így megcsalták,
nahát!"

Az ének és a tánc késő éjszakáig tartott. Reggel Dimitarral kettesben elmentünk munkába. Figyelmeztetett, hogy ne várjam vacsorára, mert később jön, gyűlése lesz.

A nap még nem áldozott le a Ljulin hegy mögé, amikor a lakásunk újból kezdett megtelni vendégekkel. A tanúnk, Dimitar rokonai és a barátaink elhozták ajándékaikat. Utolsónak érkeztek a gyári lányok. Egy kétkerekű kordén asztalt és négy széket cipeltek. Az előrelátóbbak bort is hoztak, mert eszükbe jutott, hogy aligha tudjuk megkínálni őket.

Olyan sokan voltunk, hogy csak az udvaron fértünk el. Egy idő múlva a vendégek türelmetlenkedni kezdtek, mert Dimitar nem jött. Néhányszor elmagyaráztam, hogy a tulajdonos tarthatta vissza, biztosan valami határidős munka akadt. Egyes pártonkívüliek, akiket nem világosíthattam fel, sugdolózni kezdtek, hogy nincs rendben a dolog, ha az ifjú házas már a második este kimarad.

Végül elmentek az utolsó vendégek is. Kitakarítottam a szo-

bát és elrendeztem az ajándékokat. Amikor messziről meghallottam Dimitar sietős lépteit, már egy óra is elmúlt.

Különösen feszült nappalok és éjszakák következtek. Folytak az előkészületek a nagy dohánygyári és textilmunkássztrájkra egész Bulgáriában. Június végén ez ki is tört.

A dohányszakmában a munka csak fél évig tartott, és igen rosszul volt fizetve. Nem kaptak jobb bért a textilmunkások sem. A koplalás örökös útitársukká szegődött.

A felháborodás tüze igen könnyen fellángolhatott, de ugyanolyan könnyen el is lehetett oltani. A textilgyári és a dohánygyári munkások hatalmas többsége asszonyokból és lányokból állt, akikre könnyű volt ráijesztni, de nehéz volt köztük felvilágosító munkát végezni. A párt nem kockáztathatott. Ezért kéthetenként rendszeres beszámolót követelt a gyárakban uralkodó helyzetről. Ha megadja a jelt a harcra, nem létezhet egyetlen olyan gyenge láncszem sem, amelynél a lánc elszakadhat.

Harmincezernél is több ember mozdult meg. A textilipari és a dohánygyári munkásokkal, valamint a gumigyáriakkal együtt háborogtak az egyetemisták, az orvosok, a pedagógusok, az írók és az újságírók. Velünk, a Ljulin munkásaival Gek elvtárs tartotta a kapcsolatot. A lányok hamar megértették, miért forgolódik kitartóan a gyár körül, és találkozáskor barátian rámosolyogtak.

Először a dohánygyári munkásoknak kellett harcba lépniük. Sokezres seregük június végén nem ment be a gyárakba és a raktárakba. Kevéssel utóbb a textilgyáriak is csatlakoztak hozzájuk.

A sztrájk előtti napon kerületünkben legális sztrájkbizottságot választottunk avégett, hogy tartsa a kapcsolatot a szakszervezettel, terjessze követeléseinket a gyárosok elé, és mindenben hivatalosan képviseljen bennünket. Olyan elvtársak alkották ezt a sztrájkbizottságot, akik még nem kompromittálták magukat a rendőrség előtt. De a harc igazi vezetője kerületünkben az illegális sztrájkbizottság volt, amelyben Valentin Andreev, a RMSZ kerületi titkára, Rajna Aszenova, Georgi Kovacsev-Gek és Sztoimen Sztefanov vettek részt. Törzskaruk a Knyazsevo melletti fenyőerdőben tanyázott, ahová minden este kettesével indultak a RMSZ- és a pártfelelősök. Jelentéstétel után további utasításokat kaptak.

A sztrájk meghirdetése után az volt a legfontosabb feladatunk, hogy biztosítsuk a teljes, maradéktalan munkabeszüntetést. A munkások az első nap hevületében otthagyták a gyárat, de akadtak köztük gyengébb, ijedősebb emberek is, meg félénkebb lányok, akik könnyen meginogtak elhatározásukban, s némi töprengés után ráléptek volna az üzemhez vezető útra.

Az illegális sztrájkbizottság elrendelte, hogy a legelszántabb, legharciasabb elvtársakat sztrájkőrségbe kell állítani. Nekik kellett meggyőzniük a beijedteket, megszégyeníteniük az ingadozókat, s visszatéríteniük, legjobb belátásuk szerint, a sztrájktörőket.

Legnehezebb volt sztrájkőrséget állni az első műszaknál, amely reggel négykor kezdődött. Az utcákon ilyenkor még senki sem volt, a kövezeten csak a rendőrök patkós csizmái visszhangoztak.

Nekem Szande Malkija nevű társnőmmel együtt a Finci gyár előtt kellett ügyelnem. Első reggel különösebb kellemetlenségünk nem volt. A műszak kezdetéig már csak fél óra volt hátra, mikor a meredek utcán feltűnt tíz-egynéhány lány. Mozgásukban volt valami bizonytalanság, félénkség. Láthatólag érezték, hogy amit művelnek helytelen, s különösebb fáradság nélkül sikerült visszafordítanunk őket.

Napközben azonban a lányok szállásain sürögtek-forogtak a felügyelők meg a mesterek – kérlelték, rábeszélték, ijesztgették őket. Másnap már három óra tájban hallatszott a gyár felé tartó munkáslányok hangja.

Megállítottuk az elsőket, de még mielőtt sikerült volna velük szót érteni, feltűnt egy másik leánycsoport. Szandét az első csoportnál hagytam, és az utóbbiakhoz mentem. Testes, 25 éves asszony vezette őket. Engem végigmért tetőtől talpig, és amikor látta, milyen sovány vagyok, gúnyosan odavetette:

– Mit akarsz itt? Minek állítod le az embereket, mint egy zsivány?

Megkíséreltem elmagyarázni neki, milyen szégyenletes dolog sztrájktörőnek lenni, de félretaszított és rám kiáltott:

– Gyerünk, lányok, mit lesitek ezt!

Láttam, hogy itt meggyőzéssel semmit nem tudok elérni, és a

következő utasításhoz kellett folyamodnom: „Visszairányítani a sztrájktörőket úgy, ahogy legjobbnak véljük!"

Egy pillanat alatt egymás hajának estünk, ám én jó iskolát jártam a vászongyárban, úgyhogy az asszony hamar a kövezeten találta magát. Mire Szande odaszaladt, már nem volt szükség a segítségére. A lányok ijedten elsiettek a visszafelé vezető úton.

Néhány percig üres volt az utca. Mikor újabb sztrájktörő csoport tűnt fel, sikerünkön felbátorodva eléjük mentünk, és feltartóztattuk őket. Talán minden békésen zajlott volna le, ha a gyár felől nem szaladt volna oda Szami mester, messziről kiabálva és szitkozódva. Társnőm habozás nélkül karon fogott két lányt és magával vitte, miközben minden erejéből ordította: „Meneküljetek!"

Minden különös töprengés nélkül valamennyien együtt elrohantunk. Visszatérőben Szande elégedetten mondta:

– Azok most bűnösöknek érzik magukat, és a sztrájk beszüntetése előtt aligha fognak munkára jönni. Erre mondják az emberek, hogy lélektan, pszichológia.

– Majd kapsz te pszichológiát, ha megmondalak Valentinnak – mormogtam színleg haragosan, miközben titkon mosolyogtam. Tudtam, hogy semmi nem rázhatja fel annyira Szandét, mint az a fenyegetés, hogy Valentin megtudhatja.

Életem folyamán sok pártvezetőt ismertem. De a megnyerő ember és vezető fogalma képzetemben éppen Valentin Andreevhez kapcsolódott. Nyájas hangja, kellemes mosolya, egyszerű, szívélyes viselkedése a legkategorikusabb parancsnál is többre kötelezett.

Harmadnap Szandénak találkozóra kellett mennie Abiszinkával, úgyhogy egyedül maradtam őrségen. A gyár közelében levő kertben rejtőztem el. Egyszer csak magányos léptek zaja hallatszott. Odanéztem – Valentin jött, táskával a hóna alatt. Kiáltottam neki. Amikor rám ismert, gyorsan átugrotta a töredezett, alacsony kerítést.

– Tudtam, hogy itt vagy valahol – kezdte Valentin, miközben körülnézett, hova telepedjen. – Volt valami a reggel?

Valentin a sztrájkőrségeket jött végigjárni.

– Volt. Kevéssel ezelőtt megint össze kellett verekednem néhány lánnyal.

– No és? – kérdezte riadtan Valentin.

– Semmiség. Visszafordítottam őket.

Valentin örömében felnevetett. Leült mellém, s hosszan elbeszélgettünk.

Fiúcsoport közeledett. Eléjük mentem, Valentin pedig folytatta útját. A rendőrség jól ismerte, és ha azon kapják, hogy az érkező munkásokkal beszélget, okvetlenül bíróság elé állítják, mint a sztrájk szervezőjét.

Alighogy beszélgetni kezdtem a fiúkkal, egyszer csak ott termett Szami mester, mintha a föld alól bújt volna elő. Messziről elkezdett kiabálni, a kezével hadonászva:

– Fogjátok meg! Ez zavarta el tegnap is a munkásnőket!

Kiáltozása nem ijesztett meg. Csakhogy, amint körülnéztem, észrevettem, hogy elvágták az utamat. Sebesen közeledett felém egy detektív meg egy rendőr. Nem mozdulhattam semerre. Az utolsó pillanatig azon voltam, hogy rábírjam a fiúkat: menjenek haza, mert a győzelmünk közel van, s ha munkába lépnek, csak elodázzák azt.

Mielőtt ráeszméltem volna, mit akar a detektív, már kattant a bilincs a kezemen. Aztán oldalkocsis motorkerékpáron a knyazsevói kerületi kapitányságra vittek.

Mivel a kapitányság már zsúfolva volt lefogott sztrájkolókkal, csak három órát tartottak ott. Reggel hét óra körül mintegy huszadmagammal átszállítottak a főkapitányságra, bár az is dugig volt foglyokkal. A helyszűke olyan méretet öltött, hogy csak felváltva fekhettünk le aludni, egymást váltó csoportokban.

Első letartóztatásom emléke csodálatosképpen se nem nyomasztó, se nem kellemetlen. A fullasztó levegőtlenség, a koplalás és a rendőrök szidalmai ellenére hangulatunk emelkedett, sőt vidám maradt. Azon a láthatatlan, drót nélküli telefonon át, amely csak a rendőrségen és a börtönökben létezik, még aznap este megtudtuk, hogy a gyártulajdonosok megadták magukat és elfogadták a bérek tizenöt százalékos emelését. A sztrájk győzelmesen ért véget, és másnap valamennyi munkás felvette a munkát.

Harmadnap megkezdték a letartóztatottak szabadon engedését. A cellák hamar kiürültek. Este egy foglár a nevemet kiáltotta, és elvezetett egy tisztféléhez. Az szemügyre vett, majd kinyitott

egy mappát, belenézett és azt mondta: internálásra voltam kijelölve, de megsajnált, mert fiatalasszony vagyok.

– Csakhogy, ha legközelebb elkapunk, nem úszod meg ilyen könnyen. Világos?

– Világos! – válaszoltam gépiesen, s közben attól féltem, hátha az utolsó pillanatban mégsem engednek el.

Végül is bezárult a hátam mögött a rendőrség kapuja. Az utcákon alig volt ember. A telihold teljesen feleslegessé tette a villanylámpákat.

Szabad vagyok, örülnöm kellene neki. De fájdalom szorongatott. Mi történhetett Dimitarral? Az ő dossziéja tele volt súlyosan terhelő anyaggal...

A villamosjegy Knyazsevóig öt levába került, nekem pedig nem volt pénzem. Éjféltájt értem haza. Dimitar nem volt sehol. Körülnéztem a lakásban. Az asztalon aznapi kenyér volt. Tehát nincs letartóztatva! Leengedtem a rolókat, és elkezdtem várni a sötétben. Egy óra múlva lihegve megérkezett.

– Messziről láttam, hogy le vannak engedve a függönyök, s kitaláltam, hogy megjöttél! – hangzottak első szavai, amint a nyakamba borult. Az első örömkitörés után azonban hozzátette: – Csakhogy Valentin, Topszi, Szande és még sokan az elvtársak közül internálva vannak. Továbbították őket a ribaricai táborba és más helyekre. Még holnap gyűjtenünk kell egy kis pénzt, hogy csomagot küldhessünk nekik...

1940-ben Bulgária és a Szovjetunió kereskedelmi szerződést kötött, s gyárunk szovjet gyapotot kezdett feldolgozni. A Ljulin munkásnői soha nem dolgoztak olyan lelkiismeretesen, mint akkor. A fonal minősége hihetetlenül megjavult, mert mindenki tudta, hogy a Szovjetuniónak készül, a szovjet takácsok készítenek majd belőle szövetet szovjet emberek számára.

Amikor a bálákat készítettük, titokban leveleket raktunk beléjük: írtunk a Komszomolnak és a pártnak, a szovjet szövőnőknek, az egész szovjet népnek. Leveleinkben kifejezésre juttattuk őszinte szeretetünket a nagy szovjetország iránt és készségünket arra, hogy szükség esetén segítjük megvédeni az első proletárállamot.

1940. november 26-án a szovjet kormány különmegbízottja,

Arkagyij Szoboljev külügyminiszter-helyettes útján barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény kötését javasolta a Szovjetunió és Bulgária között. A hatóságok megpróbálták titokban tartani a dolgot, de néhány nap múlva már mindenki arról beszélt. Ezerszámra érkeztek a nemzetgyűléshez a beadványok, amelyeket a rendőri fenyegetések és a terror ellenére több mint 340 000-en írtak alá.

Valóságos össznépi akció volt ez. Nemcsak a kommunista párttagok és a remszisták vettek részt benne, hanem minden becsületes bolgár, minden hazafi. Ismertem egy bizonyos Szandi apót – akkoriban valahol az Igazságügyi Palota táján éldegélt –, aki az egész városnegyedet bejárta, pincétől a padlásig, bár minden tizedik lépcsőn meg kellett állnia, annyira fulladt. Számos ember, aki megriadt, ha pártmunkás jött hozzá, aláírta az ívet, amint meglátta Szandi apó ősz haját.

Egyik nap közölték, hogy este a külügyminisztérium előtt tüntetni fogunk a Szovjetunióval kötendő szerződés mellett. Már délután csoportosan sétálni kezdtünk a minisztérium környékén. A rendőrség azonban nem tétlenkedett – hiszen keserű tapasztalatokat szerzett a május elsejei tüntetésen! – és elkezdte a járókelők letartóztatását. Ez több mint egy órán át folytatódott, s valójában nem kisebb propagandát csapott az ügynek, mint ha sikerült volna szóhoz jutnunk. A mi kerületünkből csak két elvtársat tartóztattak le, akik a rendőrség régi „ismerősei" voltak.

Végéhez közeledett az 1940. év, amelyben párttag lettem. Az eltelt idő alatt elvtársaim azt követelték tőlem, hogy változtassak egy kicsit a természetemen, legyek mértéktartóbb, higgadtabb. Erőfeszítéseim ellenére ez nehezen sikerült. Továbbra is ugyanaz a Mitka maradtam – gyorsan ökölbe szorult a kezem, és egy ütésre kettővel válaszoltam; a személyes évődéseket azonban már könnyebben megbocsátottam.

Kerületi pártszervezetünkben élénk volt az élet. Örömeink és gondjaink azonosak voltak, együtt éltük át őket. Az új, 1941. évet is együtt köszöntöttük. E célra a mi lakásunkat szemelték ki. Szilveszterkor közel ötvenen gyűltünk egybe, a kerület valamennyi munkatársa. Mindenki hozott magával valami ennivagy innivalót, úgyhogy az asztal egyenesen bőséges volt. Jóllehet mindannyian elvtársak voltunk, az idősebbek az egyik, a

fiatalabbak pedig a másik szobában jöttek össze, viszont a konyhába vonult mindenki, aki értett valamennyire a főzéshez. Én is a konyhában figyeltem fel egy női hang ezüstös csengésére. Katya Zseljazkova énekelt, a mi Katyusánk. Lassanként mindenki beözönlött az „ifjúsági" szobába. Katya az ablak mellé állva fűzte egymásba a bús ének szövegének szavait:

„A lány ült a forrás mellett,
koszorút font rózsából . . .
Ahogy e víz elfolyik,
úgy tűnik ifjúságom is . . ."

Ez a magas, nyúlánk termetű, sápadt arcú, hullámos gesztenyebarna hajú lány mintha az egész nemzedék fájdalmát sírta volna el. Mikor az ének véget ért, mindenki hosszan hallgatott. Majd, mintegy álomból felocsúdva, egymás után több elvtárs kezdett beszélni. Köztük a párt kerületi titkára, Sztefan Markov elvtárs. Utolsó, szinte jóslatként hangzó szavaira ma is emlékszem:

– Az új, 1941. esztendőt újabb harcokra kész katonákként üdvözöljük!

7

Ezen a júniusi vasárnapon, ki tudja miért, Dimitar és én otthon ragadtunk. A házi munka, különösen egy munkásnő számára, végeláthatatlan; már dél felé járt, amikor elszántuk magunkat a bevásárlásra, mivel még semmit nem főztünk. Mikor kiértünk a főutcára, feltűnt, hogy népesebb, mint máskor. Két ötlevást szorongattam a markomban, és azon tűnődtem, mit vegyek rajta, amikor egyik elvtársam hozzám lépett, s nehezen lélegezve, fáradtan így szólt:

– Itt a háború! Hitler ma reggel a Szovjetunióra támadt.

Először nem is fogtam fel a szavait. Nemegyszer beszéltünk a háborúról, tudtuk, hogy a megveszekedett fasizmus egy nap megkísérli rávetni magát Lenin országára, mégis mindez vala-

hogy távolinak, valószínűtlennek tűnt. S most egyszerre megállítja az embert egy elvtárs, és azt mondja: „Itt a háború! Hitler a Szovjetunióra támadt."

Háború!... Ez a végét jelenti mindannak, ami eddig volt. Az apró és a nagy örömök végét, a gyermekről való ábrándozások végét, mindannak a szép dolognak a végét, ami az ember életét betölti. Háború!... Életünk megváltozását jelenti ez a szó, mert nem rendelkezünk többé magunkkal, megszűnünk lenni Mitka és Dimitar, Valentin és Szande, Gek és Sztefan. E naptól fogva mi is katonák vagyunk, s más akarata irányítja majd lépteinket, gondolatainkat, tetteinket.

Céltalanul járkáltunk az utcán. Az egyik kocsma elé hatalmas boroshordót gurítottak ki. A kocsmáros – egy kövér, bőrkötényes ember – megállította a járókelőket, és teli pohár bort kínált mindenkinek.

Délután öt óra tájt több más elvtárssal együtt a rádió mellett ültünk. Moszkva az első közleményeket sugározta a háború menetéről, és közölte a népbiztosok tanácsának nyilatkozatát. E nyilatkozat utolsó mondatai soha nem törlődnek ki az emlékezetemből. A bemondó hangja most is a fülemben cseng:

„Ügyünk igaz ügy!

Mi győzünk!"

A hitleri Németország álnok és váratlan támadása meghátrálásra kényszerítette a szovjet hadsereget. Nap mint nap újabb városokat foglaltak el, újabb területeket döntöttek rabságba a németek. S megtörtént a legszörnyűbb dolog: egyesek azok közül, akiktől korábban szép és lelkes szavakat hallottam a Szovjetunióról és a kommunizmusról, lehorgasztották a fejüket és lesütötték a szemüket. Hitük, harci akaratuk nem állta a próbát.

A szovjet rádió nemcsak a visszavonulásról szólt, hanem a szovjet harcosok tömeges, hallatlan hősiességéről is. Soraink hamarosan megtisztultak a gyáváktól és a hitetlenkedőktől, s még szilárdabbak, tömörebbek és erősebbek lettünk. A németek mértéktelen dicsekvéseire a nép szellemes gúnyolódással válaszolt. Azokra a hitlerista hazugságokra, hogy a szovjet légierőt teljesen felszámolták, Veszelin Andreev költő négysoros csípős verssel felelt meg:

„Ma felettünk üvöltött
kétszáz szovjet repülőgép.
Hőseink leszedtek belőlük
fáradság nélkül háromszázat..."

1941. június 24-én a párt Központi Bizottságának Politikai Irodája határozatot hozott arról, hogy felkészíti a bolgár népet a fegyveres harcra. A legfontosabb feladatokat így állapította meg:

1. Partizáncsoportokat, osztagokat és csapatokat kell létrehozni avégett, hogy küzdjenek a megszállók és az őket kiszolgáló vállalatok, raktárak, a közlekedés, a termelés megsemmisítéséért, megbüntessék a fasiszta hatalom szerveit és meghiúsítsák rekvirálásait.

2. Kisegítő harci csoportokat kell létesíteni avégett, hogy azok együttműködjenek a partizáncsapatokkal, de önálló diverzáns- és szabotázstevékenységet is végezzenek: megbüntessék a nép ellenségeit, az árulókat és a provokátorokat, s tömeges szabotázsakciókat szervezzenek az ipari és a mezőgazdasági termelésben.

3. Kitartó harcot kell folytatni a katonságnak, a monarchofasiszta diktatúra eszközének szétzilálásáért avégett, hogy képtelen legyen hadműveletekre a keleti arcvonalon, a jugoszláv és a görög partizánok ellen, s ne legyen alkalmas belső rendőri tevékenységre. A hadseregen belüli munka e jelszóval folytatandó: „Egyetlen katonát se a keleti frontra!" és „Barátkozás a jugoszláv partizánokkal!"

4. Minden antifasiszta hazafias erőt egységfrontba kell tömöríteni a hitleri megszállók ellen.

Még másnap lemásoltuk a Központi Bizottság röpcéduláját: „A bolgár nép, amely óriási többségében *végtelen szeretetet táplál a testvéri szovjet nép iránt,* és belé helyezi minden reményét a szebb jövőt illetően, nem fog hátul kullogni... Az az óriási feladat áll előtte, hogy *ne engedje meg semmilyen módon földjének és katonaságának felhasználását* a német fasizmus rabló céljaira. Az a feladat áll előtte, hogy *segítse,* amivel csak tudja, a szovjet népet súlyos harcában!...

Egyetlen szem bolgár búzát se, egyetlen falat bolgár kenyeret

se a német fasiszta rablóknak! Egyetlen bolgárt se az ő szolgálatukra!"

Attól a pillanattól fogva, hogy röplapokat kezdünk írni és terjeszteni, s igyekeztünk megismertetni az emberekkel a szovjet tájékoztató hivatal összefoglaló jelentéseinek tartalmát, szinte megkönnyebbültem. A Szovjetunió védelméért folyó csatában nem álltam karba tett kézzel, és bármennyire csekély volt is a tevékenységem, úgy éreztem, hogy a párt közös ügyének részecskéje.

A szovjetellenes háború megindulása utáni harmadik napon lakásunkba költözött Sztefan Markov, a párt kerületi titkára. Illegális tapasztalatom akkoriban még igen kevés volt, de valahogy ösztönösen megéreztem, hogy nem túl értelmes dolog a mi lakásunkban megbújnia. Hiszen Dimitar is ült már börtönben. De Markov vezetői tekintélye oly nagy volt, hogy eszembe se jutott volna megmondani neki: „Keress magadnak biztonságosabb lakást!" De a dolog, mondhatni, szerencsésen végződött. Egyik reggel Sztefan Markov azt mondta, hogy estére nem tér vissza hozzánk, ne várjuk. Ezért menekült meg. Mert aznap éjjel lecsapott ránk a rendőrség.

Erős ajtódörömbölésre riadtam fel. Lámpát gyújtottam és rátekintettem az órára: éjfél után három volt. Dimitarral összenéztünk: „Tiszta a levegő, nyithatjuk az ajtót!"

Berontott néhány detektív és rendőr, pisztollyal a kezükben elkezdték végigkutatni a lakásunkat.

Minket arra kényszerítettek, hogy magasba emeljük a karunkat, és arccal a fal felé forduljunk. Dimitar azonban kijelentette, hogy ezt a jelenléte nélkül végrehajtott házkutatásnak tekinti és nem fogja elismerni. A rendőrök összenéztek, csoportfőnökük pedig így szólt:

– Hadd nézzék csak!

Nem házkutatás, hanem valamilyen esztelenség kezdődött el. A detektívek feltépték a vánkosainkat, földre hajigálták a matracainkat és a paplanjainkat, átlapozták és a sarokba dobálták a könyveinket. Siettükben sikerült eltörniük két tányért, amint a konyhában turkáltak, hogy nem dugtunk-e el ott valamilyen fegyvert. Végül a házkutatás befejeződött. Az egyik rendőr elment és odahozta a szomszédunkat, Kiro szemetest, a hírhedt

németbarát lumpenproletárt, hogy jelen legyen a jegyzőkönyv felvételénél. Megkönnyebbülten lélegeztem fel, amikor a detektív felolvasta, hogy a tüzetes házkutatás során nem találtak semmi kompromittálót – sem fegyvert, sem illegális irodalmat. A detektív, úgy látszik, észrevette ezt, mert gúnyosan rám nézett, és iróníkus mosollyal kérdezte:

– Megnyugodtál?

– Miért?

– Hogy nem tudtuk megtalálni a Központi Bizottságotok körlevelét. Nem baj, majd ő, Dimitar elmond mindent nálunk. Aztán őhozzá fordult: – Gyerünk, öltözz gyorsan! Le vagy tartóztatva!

– Miért? – ellenkezett Dimitar. – Hajnalban dolgozni kell mennem.

– Akár dolgozol, akár nem, a bolsevizmusnak úgyis befellegzett. Nem olvasol újságot?

Amikor Dimitart el akarták vezetni, hozzárohantam, hogy búcsúzóul megöleljem. Még sikerült a fülembe súgnia:

– Ne félj! Szólj az elvtársaknak!

Ezután gyengéden eltolt magától, s anélkül, hogy még egyszer felém fordult volna, az ajtó felé indult. Kétfelől egy-egy rendőr lépett hozzá, és az egész csoport csakhamar eltűnt a homályban.

Reggel korán elmentem a knyazsevói kapitányságra. A környéken száznál is több izgatott, sirdogáló asszonyt találtam, akik arra vártak, hogy megtudják, mi történt a férjükkel, fiukkal, fivérükkel. Néhány órás várakoztatás után a rendőrfőnök fogadott egy három idős asszonyból álló küldöttséget, s közölte, hogy az összes letartóztatottat átküldte a főkapitányságra. Késlelkedés nélkül mindannyian elrohantunk a villamosmegállóhoz, és elindultunk Szófiába.

Amikor csoportunk a rendőr-főkapitányság közelébe ért, onnan két rendőr jött ki, és messziről elkezdtek integetni felénk:

– Oszoljatok! Menjetek! Nem adunk felvilágosítást!

Négy napon át, reggeltől estig álldogáltam a főkapitányság előtt anélkül, hogy megtudtam volna valamit Dimitarról. Egyik este, amikor hazaindultam Knyazsevóba, észrevettem, hogy a villamosmegállónál ott áll az a detektív, aki a férjemet letartóz-

tatta. Jött a villamos, ő fellépett a lépcsőre, de én sem voltam rest, anélkül, hogy sokáig latolgattam volna, mit teszek, lerántottam a detektívet a földre. Kis híja volt, hogy el nem esett. Gyors mozdulattal a zsebéhez kapott, de amikor meglátott, összevonta szemöldökét és úgy tett, mintha nem ismerne.

– Mi tetszik, asszonyom?

– Hol a férjem? – kiáltottam. – Hova tetted a férjemet?

Gyorsan körénk gyűltek az emberek. A detektív körülnézett, és nyilván úgy vélte, hogy nem érdemes botrányt rendeznie a téren, s így egészen békésen ezt mondta:

– Ne nyugtalankodjék, asszonyom! A férje jól van, egészséges, nincs oka panaszra. Bővebbet megtudhat Gesev úrtól.

Utat tört magának a tömegen át, és odébbállt.

Gesev osztályvezető volt, a kommunisták elleni harcra specializálta magát. Nagy szadista és hóhér hírében állt, de fenomenális emlékezőtehetséggel rendelkezett, és arcról ismerte mindazokat a kommunistákat, akik megfordultak nála.

Másnap sikerült bejutnom hozzá. A tágas szobában, egy keményfa íróasztal mögött komor, szögletes fejű férfi ült. Egy pillanatra sem emelte fel a fejét, de az volt az érzésem, hogy a szeme szüntelenül figyel és tanulmányoz.

– Főnök úr! – kezdtem, de félbeszakított egy kézlegyintéssel:

– Dimitar miatt jöttél?

– Miatta.

– Az embereim téged is el akartak hozni, de azt mondtam nekik: „Ne bántsátok! Derék lány, meg aztán árva."

Tátva maradt a szám a csodálkozástól. Honnan tudja, hogy nincs anyám?

– Így van ez, Mitka! Ilyen szívességet, amit én tettem neked, az apád sem tehet. Látod, micsoda aggasztó, nyugtalan kort élünk. Ha a te Dimitarodat szabadlábon hagyom, okvetlenül elkövet valami ostobaságot. Vagy nyomdászkodni kezd, vagy pedig valamilyen összeesküvésbe keveredik. S nézd csak, mi folyik a fronton? A németek elfelezték Oroszországot. Egy hónap múlva Moszkvánál lesznek, és a háború befejeződik. Lefogattuk hát a Dimitarodat, itt tartjuk egy kicsit, s a győzelem után erőben, egészségben visszaszolgáltatjuk neked. Leld benne örömödet, amennyire csak kedved tartja. Most indítottuk el Gonda Voda

felé, az aszenovgrádi járásba, táborba. Nem is tábor az, valóságos üdülőhely!

Gesev, ez a véreb, hallgatag ember volt, ritkán szólt, de ezúttal elkalandozott. A hitlerista hadsereg győzelmeitől megittasodott, és nekem úgy tűnt, őszintén meg volt győződve arról, hogy Dimitar internálásával óriási szívességet tesz nekem. Miután megtudtam mindent, ami érdekelt, kifelé siettem. Az ajtóig kísértek a szavai:

– De aztán te is vigyázz, bele ne keveredj valamibe, mert kár lenne a fiatalságodért! Az ilyesmiben nem ismerünk tréfát.

Azt, hogy a rendőrség ezekben az ügyekben nem tréfál, jól tudtam magamtól is.

Még aznap összeállítottam egy csomagot, amelybe kevés ruhát, fehérneműt, harisnyát, egy gyapjúpulóvert és annyi élelmet tettem, amennyit csak össze tudtam szedni. Elvittem a knyazsevói postahivatalba, de a tisztviselő megrázta a fejét, amint meglátta a címet: „Aszenovgrádi járás, Gyűjtőtábor, Gonda Voda."

– Nem lehet! Az a parancs, hogy ne vegyünk fel ilyen csomagokat.

A knyazsevói postafióktól a központi postára mentem, de ott is elutasítottak.

A rendőrigazgatóság épületét újból ostrom alá vette több száz asszony. Kérték, követelték, hogy engedélyezzék a csomagküldést az internáltak részére. Az egész proletár Szófia levelekkel árasztotta el a minisztereket és a nemzetgyűlési képviselőket, míg végre engedni kényszerültek.

Ezalatt a kerületi bizottság tagjai élelmiszergyűjtési akciót szerveztek. Huszonöt csomagra osztották szét az élelmet és továbbították a táborba. Ilyen csomagot küldtünk Dimitarnak is.

A letartóztatás utáni első napokban nem mentem dolgozni. Megkértem egy kolléganőmet, mondja meg Martin mesternek, hogy kissé gyengélkedem. Biztos voltam benne, hogy elintézi a hiányzásaimat. Amikor végül is visszatértem a gyárba, rájöttem, hogy semmi értelme titkolnom a bajomat. A munkások és a munkásnők gyorsan kezet szorítottak velem, és odasúgtak néhány bátorító szót. Többen közülük a következő napokban nekem adták kenyér-, cukor- és zsírjegyeiket, hogy amikor csomagot csinálok, tegyek hozzá valamit az ő adagjaikból is. Ami az

igazgatóságot illeti, az is tudott mindent, a legapróbb részletekig. Már másnap különdossziéba kerültem a személyzeti osztályon. Popov igazgató meghagyta az embereinek, hogy figyeljék minden lépésemet és szavamat.

Párttitkárunk magához hívatott, és azt mondta, hogy legyek rendkívül óvatos mind szavaimban, mind tetteimben. Ne álljak oda beszélgetni a már kompromittált elvtársakkal; menjek mindig egyenesen haza, és úgy viselkedjem, hogy el tudjam altatni a rendőrség éberségét.

A rendőrség azonban csakhamar lefogta a párt- és RMSZ-szervezet színe-javát Szófiában. Számos körzetet egyszerűen lefejeztek. Komoly csapások érték a szervezett dolgozókat szerte a gyáraknál. A párt minden nap újabb és újabb feladatokat tűzött ki. Ilyen körülmények között nem húzhattam ki magam a munkából, nem ülhettem ölbe tett kézzel, amikor tudtam, hogy elvégezhetem a feladatokat.

Augusztusban az erdőben, a „vén tisztásokon", az összes szófiai textilüzemek illegális aktíváértekezletet tartottak. Több mint százan jelentek meg. Az értekezlet vezetősége gondoskodott a jelenlevők biztonságáról. Sűrű őrség- és figyelőhálózatot állított fel, s a legcsekélyebb veszély esetén szét tudtunk volna szóródni a legkülönfélébb irányokba, úgyhogy a rendőrség képtelen lett volna elkapni bárkit is.

A gyűlést Sztanka Hrisztova elvtársnő vezette. Átadta a szót egy elvtársnak, aki nemcsak a belső és a nemzetközi helyzetről számolt be, hanem a mi konkrét feladatainkról is. Ezek a következők voltak: fegyvereket – puskát, pisztolyt, kézigránátot, tölténytyt, dinamitot – gyűjteni; ruha- és élelmiszercsomagokat készíteni a politikai foglyoknak, a gyűjtőtáborokban és az illegalitásban élőknek; a legszélesebb körben terjeszteni az igazságot a keleti fronton előállt helyzetről; szétzilálni, dezorganizálni a termelést a textilgyárakban, szabotázsakciókat végezni.

A termelés szétzilálására és a szabotálásra vonatkozó utasítás körül kötetlen beszélgetés alakult ki, amelyben mindenki részt vett. Egytől-egyig gyárban dolgoztunk, és kitűnően tudtuk, mit jelent a hibás láncfonal, a vegyszerben elégetett szövet, a nyomás összecserélése a festés során.

Az értekezletről munkakedvvel és bosszúszomjjal eltelve tér-

tem haza. Másnap találkoztam Gekkel, és azt javasoltam neki, hogy szervezzünk egy nagyszabású szabotázsakciót a Ljulinban úgy, hogy tönkreteszünk néhány gépet. Figyelmesen végighallgatott, aztán megrázta a fejét.

– Nem szabad ezt így, Mitka. Tudom, hogy te képes lennél megtenni, de gondold el, mi lenne az eredmény! A rendőrség nemcsak az akció kozvetlen résztvevőit fogná le, hanem minden haladó embert a gyárban. S azután hosszú ideig nem tudnánk semmilyen munkát végezni ott. Egyelőre a legfontosabb az, hogy befolyásunkat a munkások között még jobban erősítsük, mondjuk el nekik az igazat a Szovjetunióról, öntsünk beléjük győzelmi hitet, s okosítsuk ki őket, hogy kevesebbet dolgozzanak, mint eddig, és rosszabbul. Gondold meg, mi lesz az eredmény, ha százan naponta csak egy méterrel szőnek kevesebbet, és egy-egy kilogramm fonállal fonnak kevesebbet! S ezt az összes gyárakban el kell érnünk, az összes vállalatoknál, nemcsak a textiliparban. Amikor pedig eljön a nyílt, fegyveres harc ideje, tudom, te nem leszel az utolsó!

Amit Gek mondott, s ami egyben a hivatalos pártvonal is volt, teljesen helyes volt. Értelmemmel fel is fogtam, jóllehet kedvem lett volna egyetlen csapással megállítani az egész gyári termelést.

Dimitar internálása után otthon teljesen egyedül maradtam. Takaros kis házban laktunk, nem messze a knyazsevói temetőtől. A tágas udvar alma-, szilva-, cseresznye- és meggyfával volt beültetve. Az udvar hátsó részét élősövény vette körül, amely mögött már a Gorna Banya-i rétek kezdődtek. Nem tudom, mik voltak az elképzelései Dimitarnak e lakás kivételekor, de ideálisnak bizonyult konspirációs találkozásokra és illegalitásban élők elhelyezésére. Itt az ember még csatába is bocsátkozhatott annak reményében, hogy kicsúszik a rendőrség gyűrűjéből.

A lakást egy másik munkáscsaláddal együtt vettük ki. Mindegyik családnak jutott egy-egy szoba, míg a konyha és az előszoba közös volt. Engem nem aggasztott az együttlakás, sőt hamar összebarátkoztam a szomszédék ötéves fiacskájával, aki egész nap lógó harisnyában és mindig lekváros szájjal járt-kelt. A férjeink jó ismerősök voltak, nekünk pedig nem akadt semmi bajunk egymással, és soha nem civódtunk. Ezért igen elcsodál-

koztam, mikor egyik nap arról értesültem, hogy a szomszédok búcsút mondanak nekünk.

– Mondd, csak nem sértettelek meg valamivel? – kérdeztem az asszonyt, de az tagadólag rázta a fejét. Körülnézett, s amikor látta, hogy senki sincs a közelben, halkan odasúgta:

– Nem, Mitkám! Hanem ti ketten Dimitarral nagyon veszélyesek vagytok. Majd még valami bajt hoztok a fejünkre. Hiszen hallom esténként, hogyan veritek a pecsétnyomókat, amelyekkel a jelszavakat gyártjátok. A minap is az uram látott téged, amikor egész táskára való röpcédulát hoztál. Hát ezért! Egyébként nem vagytok rossz népek...

Nem volt más hátra, mint egyetérteni azzal, hogy nem vagyunk rossz népek, és megmondani neki azt, hogy amiről beszél, a röplapok és egyebek, üres fecsegés csupán...

Néhány nap múlva elköltöztek. Vártam, kit hoz majd helyettük Dimitar, de csak teltek a napok, és senki nem jött. S amikor elkövetkezett a lakbérfizetés napja, Dimitar leült a konyhában a székre. Összeszedte minden pénzünket, és két halomra osztotta: egy nagyobbra, csupa bankjegyekből, és egy másik kisebbre, húszlevásokból és aprópénzekből.

– Ez a pénz – mutatott rá a nagyobbik halmazra – lakbérre kell.

Kérdően néztem rá. Ez kétszer annyi volt, mint amennyit eddig fizettünk.

– Az egész házat kivesszük! Így nekünk kényelmesebb lesz, meg az elvtársak is ezt tanácsolják.

A „kényelem", amelyről Dimitar beszélt, üres szó volt. Mit csinálok én azokkal a csupasz falakkal? Se ágyunk, amit oda betehetnénk, se asztalunk, se rongyszőnyegünk, amit leteríthetnénk. De ha az elvtársak ezt tanácsolják, az már más.

S valóban, lakásunkban gyakran gyűlt össze ülésezni nemcsak a kerületi bizottság, de más felsőbb pártszervek is. Egyszer Ruszi Hrisztozov kíséretében egy ismeretlen elvtárs jött, s szemügyre vette az egész viskót. Ruszival kifelé menet bizonyára azt kérdezte, miféle ember vagyok, mert Ruszi fennhangon válaszolta, hogy én is halljam:

– Ez Mitka. Úgy gondolom, hogy rábízom a biztosítást és a figyelést. Ezzel a feladattal kitűnően meg fog birkózni.

Ettől fogva, amikor olyan illegális gyűlés volt nálunk, amelyen nem kellett jelen lennem, rendszeresen elrejtőztem az udvari fák közé, és feszülten figyeltem mindenfelé, nem bukkannak-e fel gyanús alakok.

Dimitar internálása után házunkat rendszeresen felhasználták illegális szállásként a knyazsevói kerületi bizottság tagjai: Sztefan Markov, Georgi Kovacsev-Gek, Sztefan Gabroveca és mások.

Akkoriban csodálkoztam azon, hogy mernek ezek az elvtársak meghálni egy már kompromittált házban. Nekem dossziém volt a rendőrségen, kétszer elbocsátottak a munkából, voltam letartóztatva, a férjem pedig ismert kommunista, börtönviselt ember volt, aki éppen gyűjtőtáborban sínylődött. Csak később, amikor már magam is illegalitásba vonultam, értettem meg, mit jelent tető alatt lenni, miután tizenöt-tizenhat órán át járt-kelt az ember megszakítás nélkül szerte a városban, miután találkozókat bonyolított le sötét utcákon, s miután órákon keresztül behúzta a nyakát a hidegben valamelyik fatörzs mellett az erdőben.

Tető és meleg kályha! Ez volt az illegalitásban élők örökös és igen nehezen teljesíthető ábrándja.

Alattunk, az alagsorban is munkáscsalád lakott, amely gyakran utazott vidékre. Csak egyetlen szobácskájuk volt, amelynek pinceablakát vastag fekete papirossal vonták be; ez légoltalmi rendeletre az összes szófiai lakások elkerülhetetlen tartozékává vált. Lakótársaim, amikor hosszabb időre elmentek, kulcsukat az ajtó szemöldökfája alá szokták rakni azzal a kéréssel, hogy időnként nézzek be hozzájuk. Magától értetődik, én ezt soha nem utasítottam vissza, mert megköveteli a jószomszédi viszony – és mert ha a rendőrség történetesen sokat lebzselt a környéken, vagy ismeretlen arcok bukkantak fel a házunk táján, „lakóimat" oda küldtem le aludni.

Szerencsére, egész idő alatt, amíg magam is illegalitásba nem vonultam, semmiféle lebukás nem történt nálunk. Mindenesetre a házunkban megszálló illegális pártmunkásokkal előre megbeszéltük: ha rájuk találnának, azt mondjuk, hogy a szeretőim. Nagyon jól tudtuk, hogy a rendőrség ezt nem hiszi el, de ez volt az egyetlen kimagyarázási lehetőségünk.

A leggyakrabban Sztefan Gabroveca aludt nálunk. Mindig tele

volt fegyverrel: akadt nála két pisztoly, kézigránátok, tőr, bokszer. Ő tanított legelőször fegyverismeretre. Késő estig ültünk egy-egy szétszedett pisztoly mellett, s Sztefan nem hagyott addig békét, amíg meg nem tanultam szinte csukott szemmel is összerakni.

Dimitar internálása után anyagi helyzetem igen megromlott. Csomagokat, pénzt és különösen orvosságokat kellett küldenem neki. Malériát kapott, s mivel a kinin nem használt neki, más készítményt kellett keresnem: atebrint, amely a kininnél drágább volt. Mindezen felül kétszoba-konyhás lakásért kellett fizetnem a bért, miközben a pénzem egy barakkocskára sem volt elég, s az igényeim is csak addig terjedtek, hogy a fejemet valahová lehajtsam.

Nem múlt el egy hónap az internálás óta, amikor betért hozzám egy lakásközvetítő, aki németek számára keresett lakásokat. Akkoriban úgy elözönlötték Szófiát, mint a sáskák. Csupán az egyik szobáért háromszor akkora összeget ajánlottak fel, mint amit az egész lakásért fizettem. Az ajánlat igen csábított, de nem fogadhattam el. Először is, mert a párt azt az utasítást adta, hogy a német katonákkal szemben éreztessük, hogy ég a talaj a lábuk alatt; másodszor, mert ez azt jelentette volna, hogy ezentúl az illegalitásban élők számára használhatatlan a lakás.

Pártmunkánkban csakhamar új fellendülés kezdődött. A gyengébbek és a félénkebbek kiestek a harcból, de helyükbe új elvtársak léptek, telve harci kedvvel és győzelmi akarattal.

A Ljulin munkásai már egyre ritkábban figyeltek oda, ha a rádiókészülék a németek villámgyőzelmeiről szóló híreket harsogta. Egyre lanyhábban dolgoztak a gépek, a termelés pedig lassan, de biztosan csökkent.

Szinte nem múlt el nap anélkül, hogy valami meghibásodás ne történt volna, az előfonóban pedig szüntelen vesztek el a csavaranyák és a csavarok, szüntelenül mentek tönkre az orsók és a gépek. Popov gyárigazgató idegeskedni kezdett. Utasította ügynökeit, hogy figyeljék mindazokat a munkásokat, akikről kiderítette, hogy kommunisták, valamint a júniusi sztrájk aktív résztvevőit. A kémek erőfeszítései azonban eredménytelenek maradtak, mert sok tíz, sok száz szem követte őket, és az emberek azonnal figyelmeztettek minket, ha közeledtek.

Amikor Popov látta, hogy nem tud bennünket tetten érni, jelentette a tulajdonosnak, hogy elbocsát néhány munkásnőt a belső rend megbontói közül. Az egyik én voltam. Abban az időben Popov a polgári mozgósításról szóló törvény értelmében már a gyár katonai parancsnoka is volt, úgyhogy nemigen kellett kikérnie a tulajdonos beleegyezését.

Balabanov pénztáros, akivel Popov elkészítette a felmondásokat, közölte a dolgot Martin mesterrel. Martin nagy tekintélynek örvendett a gyárban, mert jó szakember volt. Azonnal elment az igazgatóhoz, hogy közbenjárjon az érdekemben. Jó munkásnő vagyok, mondta neki, és a termelés megszenvedi, ha elbocsátanak. Popov gúnyosan nézett rá.

– Nana, nem dől össze a gyár, ha elbocsátjuk Mitka Grabcsevát!

Amikor Martin tovább erősködött, Popov fenyegetően emelkedett fel íróasztala mögött.

– Szóval, így állunk! Kommunistákat védelmezel! Velük törődsz! De a gyár érdekeire, amely neked kenyeret ad, Nagy-Bulgária érdekeire nem gondolsz! Jó, jó, legalább én is tudom, hogy a kommunistákat véded, látom, milyen mesterek dolgoznak a gyáramban!

Már beszéltek az új zsidóellenes törvényekről. Popov szinte már a vállalat teljhatalmú urának érezte magát.

Másnap hívattak az irodába, ahol közölték velem, hogy elbocsátanak, s megtiltják, hogy a vállalat küszöbét még egyszer átlépjem.

– Jól van – mondtam én, és arra gondoltam, hogy majd akkor jövök én újra ide, amikor a gyár és az egész hatalom a miénk lesz, a népé lesz!...

8

Gyermekkorom legszebb, legörömtelibb ünnepe a szlávság két első tanítómesterének, Cirillnek és Metódnak az ünnepe volt. Előtte egy egész héten át takarítottuk és súroltuk az iskolát, koszorúkat fontunk, és óriási virágcsokrokat kötöttünk. Az ünnep

napján mama korán felébresztett minket, és legszebb ruhánkba öltözve, kifényesített cipőben elindultunk az iskola felé. Ott gyülekezett az egész falu, mivel Cirill és Metód ünnepe nemcsak a gyermekeké volt, hanem az egész bolgár népé.

S ezt a gyönyörű ünnepet kísérelte meg a fasiszta kormány megszüntetni 1942-ben, hogy kedvében járjon hitlerista urainak, akik az egész szlávságot a „német faj" számára szolgáló trágyának nyilvánították.

Kora délután a Felszabadító Cár útja kezdett benépesedni. Középiskolás diákok és diáklányok, egyetemi hallgatók, fiatal munkások sétálgattak az ágas-bogas gesztenyefák sűrű árnyékában, vidáman tréfálkoztak, és türelmetlenül nézegették az órájukat. Majd a tömeg lassan rendeződött, és megindult a Felszabadító Cár szobra felé, arra a helyre, ahol a tüntetésnek kezdődnie kellett.

A rendőrség nyilván pontosan értesült mindenről, mert sok száz detektív vegyült a tüntetők közé, úgyhogy az ember már nem is tudta, vajon a mellette haladó és kedvesen rámosolygó szomszéd valóban elvtárs-e vagy talán ellenség, aki egyszer csak előrántja a zsebéből a rendőrségi gyorstüzelő pisztolyt.

Negyed órával az akció kezdete előtt a szobor melletti teret, ahol már több ezer ember gyűlt össze, lovas rendőrség zárta körül, egy tucat rendőrautóból pedig rendőrök ugráltak ki, akik a tömegbe rontottak és a detektívek segítségével elkezdték az embereket letartóztatni. Többen szembeszálltak a rendőrökkel, helyenként jelszavak is hallatszottak: „Le a háborúval!", „Éljen a szláv egység!", „Ki a német megszállókkal Bulgáriából!" Világossá vált azonban, hogy az akció megbukott, mert a rendőrségnek sikerült bennünket megelőznie. S e pillanatban szájról szájra ment a jelszó: „Oszolni! Gyülekező az aranyhalas tavacskánál!"

Húsz perc múlva a tüntetők magva a megadott helyen volt. Velünk tartottak a rendőrügynökök is, de nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget a második jelszónak. Mi ugyancsak példásan viselkedtünk: egyszerűen szalagtáncba kezdtünk. Egy borzas legényke vezette a táncot, s teljes hangerővel fújta a szöveget:

„Fogadást kötött egy
diák és egy lány . . ."

A parkban sétáló emberek körénk tódultak, mert a látványosság mindig vonzza a közönséget. Hirtelen a táncvezető új dalba kezdett. A két fiatal békés története helyett felhangzott a régi ének:

„Ganyo bá' a határt védi,
Dojcso a túrós rétest eszi!"

Egyszerre csak véget ért a szalagtánc. Néhányan tapsolni kezdtek, köréjük kis csoport tömörült. A fejük fölé emelkedett egy fiatal, csinos, kockás ruhás lány. Lelkesen beszélni kezdett a szláv írásbeliség és művelődés védelmében, a szláv egység és az orosz nép védelmében . . .

A tömeg közé szivárgott detektívek igyekeztek elérni a lánykát, de igen kevesen voltak ahhoz, hogy bármit tehessenek. Aztán a zajongó tömeg daliás tüntetéssé változott, amely kemény léptekkel tört a park kijárata felé. S a tüntetők feje felett felzengett az ének:

„Haladj, újjászületett népem,
a fényes jövő felé lépkedj!"

Ezalatt a rendőrségnek sikerült összeszednie magát. Üvöltözve előrohantak a rendőrautók, újból a magasba lendültek a gumibotok és az öklök. S a mieink új jelszót adtak ki:

„Gyülekezés a nyári strandfürdőnél!"

A nap már leáldozóban volt, de mi észre sem vettük. A nyári strand előtt megint tüntetést kellett rendeznünk, de már kevesen voltunk. Az éppen arra sétáló járókelőket kellett összeszednünk és bekapcsolnunk az akcióba. De hogyan? Énekelni kezdtünk, két kislány pedig táncra perdült az ének ütemére. A táncosok körül csoportosulás támadt, újabb és újabb kíváncsiak közeledtek. Egyszercsak újból felcsendült az ének:

„Haladj, újjászületett népem! . . ."

A kör megbomlott, újból felhangzottak harcos szavaink, az összeverődött tömeg újból hallhatta a párt igaz szavát.

Nemsokára futástól lihegő rendőrök bukkantak fel, rendőrsípok sivítottak, már-már összecsapásra került sor. De az éjsza-

ka közeledett, s az erdő sötétje gondosan elrejtett mindenkit, akinek oka volt félni a közbiztonsági osztállyal való találkozástól.

Ez volt annak a tűznek utolsó fellobbanása, amely a szlávság első tanítóinak, Cirillnek és Metódnak ünnepén, 1942. május 24-én gyulladt ki.

Éjfél felé járt, mire hazaértem. Fájt minden tagom, de a fáradtság ellenére nagyon jó volt a hangulatom. Mikor kinyitottam az ajtót, láttam, hogy a küszöbre valaki négyrét összehajtott lapot csúsztatott. Riadtan emeltem fel. Ki írhatna? Mincso bátyó, a háztulajdonos közölte velem közömbösen, hogy már négyhavi lakbérrel tartozom neki, s mivel látja, hogy úgysem tudok fizetni, legjobb volna más lakást keresnem, a tartozásomat pedig akkor egyenlítsem ki, ha meggazdagszom.

Szó se róla, Mincso bátyó levele voltaképpen emberi és ésszerű volt. Nem üldözött a tartozásomért, csak találjak más lakást. De ajánlata egyáltalán nem felelt meg nekem. Először is, mert megszoktam az otthonom, másodszor, mert a lakás szökést biztosított arra az esetre, ha keresne a rendőrség, és harmadszor, mivel továbbra is titkos, illegális találkozóhelyül szolgált és tetőt nyújtott sok elvtársnak.

Én már három hónapja munka nélkül tengődtem.

A munkanélküliség és a pénztelenség nem volt számomra szokatlan, de most különösen nehéz volt a helyzetem. Minden hónapban kellett egy csomagot küldenem a táborba Mitkónak. Levelei, ha burkolt formában is, de elég világosan megértették velem, hogy általában véve megvolnának a táborban, de a kenyér nem elég... A magam részéről rendszerint azt írogattam neki, hogy igen jól vagyok, megvan mindenem stb. Úgy éreztem, embertelenség lett volna őt saját gondjaimmal zaklatni. Én mégiscsak szabadon éltem, őket viszont túszokként tartották, és minden pillanatban agyon is lőhették. S hogy ne támadjon ellentmondás a szavak és a csomagok között, minden alkalmi keresetemet szinte az utolsó leváig félretettem, minden falat kenyeremet megszárítgattam kétszersültnek, az utolsó nekem járó kockacukrot is eltettem.

Rég megtanultam már napjában csak egyszer enni, s a téli meleg kályha régóta távoli, elérhetetlen ábránddá változott. Fokozatosan lába kelt minden holminak, amiért az őszeres hajlandó

volt pénzt adni. Nekem öt leva is sok pénz volt, mert egy egész kenyeret adtak érte, amivel egy ember meg tud lenni egy-két napig. De most itt nem öt leváról volt szó, hanem rengeteg pénzről, az akkoriban nekem szinte csillagászatinak tűnő 1500 levás összegről. Ha eladtam volna mindenemet, amim csak volt, akkor sem kaptam volna érte ennyit. Pedig a háziúr megmondta: ürítsd ki a lakást! Ha ki tudnám fizetni a bért két, vagy akár csak egy hónapra, biztosan beleegyezne abba, hogy benn maradjak ...

E gondolatokba mélyedve észre sem vettem, hogy derengeni kezdett. Valakinek a lépteire rezzentem fel. Egyik elvtársnőm, Nanata Markova jött hozzám mosolyogva.

– Siettem, hogy el ne szalasszalak – hadonászott a karjával és megállt az ablak előtt.

– Ne félj, nem siettem el munkára – válaszoltam sóhajtva, s e szavak sok mindenről beszéltek: nyugtalanságomról, súlyos helyzetemről és óhajomról, bárcsak találnék munkát ...

– Tudom, tudom – bólintott a fejével. – Tudom, hogy nehéz neked ... Ezt az elvtársak küldik a kerületi bizottságból, és külön utasítanak, hogy élelemre költsd, csakis a magad részére. Magadra költsd, értetted?

Másodízben segítettek pénzzel a párt kerületi bizottságától. Ezúttal Nanata ötszáz levát hozott nekem. Ez nagy összeg volt, tekintetbe véve azt, hogy levánként gyűlt össze a munkások béréből, s különös tekintettel arra, hogy a pártnak kellett eltartania az illegalitásban élőket, gondoskodnia lakásukról, élelmükről, fegyvert kellett vásárolnia stb.

Hosszan néztem Nanata után, majd a pénzt kezdtem nézegetni. Egyetlen, ötszáz levás bankjegy, egyetlen papírdarab, s mennyi örömet rejt magában! Ez száz ebéd volt a szegények szükségkonyháján, száz kenyér, harminc kiló olaj jegyre, ugyanannyi kiló cukor ... Bizony, ez a lakbértartozásom egyharmada ... Végül is az ötszáz levát Mincso bátyó kapta meg ...

Már beköszöntött a nyár, és én elhatároztam, hogy bérbe adom nyaralóknak az egész lakást. Magamnak megtartottam ... az udvart, „ahol az ember bármelyik alma- vagy cseresznyefa alatt megalhat". Néhány nappal később már voltak is bérlőim, lakóim, akik a lakást egész nyárra kivették. Ez valósággal szerencse volt számomra. A lakóktól kapott pénzből ki tudtam fizetni a lak-

bért a háziúrnak, s nekem is maradt valamicske. Ezenkívül sikerült már találnom két családot, akiknél hetente egy-egy napot dolgoztam. Ezek élelmeztek és naponként huszonöt levát fizettek. Több volt ez annál, mint amit gyárban kaptam volna. Ám erre csak hetenként kétszer lehetett számítani... A többi napokon munka után jártam, sokáig hiába...

Egyik reggel az utcán elém állt a knyazsevói kerületi rendőrkapitányság egyik detektívje. Arcról ismertem majdnem mindegyiket. Tudtam, hogy ennek főleg az apró kerületi csibészekkel és huligánokkal van dolga, ezért elcsodálkoztam, hogy éppen ő állított meg engem.

– Ugye ön Mitka Grabcseva?

– Igen.

– A főnök meghagyta, hogy jelenjék meg nála.

– Azonnal?

– Azonnal. Várjon egy pillanatig, beugrok ebbe a házba, aztán majd együtt megyünk.

Eltűnhettem volna, de marni kezdett a nyugtalanság. Ugyan miért keresnek engem? Nyilvánvaló, hogy nem akarnak letartóztatni. Hát akkor? Csak nem történt valami Dimitarral?

Visszatért a detektív, és kettesben elmentünk a kapitányságra. Bevezetett az egyik szobába, azt mondta, hogy várjak, és eltűnt. Majdnem egész nap ott várakoztattak. Végül késő délután bevezettek a rendőrkapitány-helyetteshez. Rajta kívül még egy detektív, egy apró termetű, száraz, negyvenéves férfi ült a szobában, s leplezetlen kíváncsisággal nézegetett engem. Az első kérdése után megértettem, hogy a mieink nem buktak le. Megörültem, de ugyanakkor meg is rettentem, mivel a vallatás egyre csak Dimitar körül forgott. Kérdéseik a leghétköznapibbak voltak, és semmit el nem árultak: Hány éve ismerem? Melyik nyomdában dolgozott, mielőtt lefogták? Hány évet ült a börtönben? Hány fivére és nővére van? Élnek-e a szülei? Mindezek az adatok bent voltak Dimitar dossziéjában, és nyilvánvalóan nem ezért hívattak. Egész testemben borzongtam, lassan felelgettem a legjelentéktelenebb kérdésre is. A detektív egyszer olyanokról kérdezett, akiket nem ismertem, azután pedig távolabbi ismerősökről. Mindig egy és ugyanaz volt a feleletem: „Nem tudom, nem ismerem

őket, nem emlékszem rájuk." A kihallgatás több mint három órán át tartott, és váratlanul e kérdéssel végződött:

– De most hol van Dimitar?

Felálltam.

– Ezt önök tartoznak nekem megmondani. Hiszen ő...

A detektívre tekintettem. Arca semmit sem árult el. „Nem lehet – gondoltam magamban –, hogy Dimitar megszökött, s ezt a rendőrségtől kell megtudnom." Leültem a székre.

– Szabad! Elengedhetitek, ha nektek sincs már kérdéstek hozzá – mondta a detektív.

– Nincs – válaszolta a rendőrkapitány-helyettes, és megnyomta a csengőt.

Egy perc múlva nagy bajuszú törzsőrmester lépett a szobába, s kikísért. Amikor kiléptem a házból, úgy éreztem, hogy reszketek az éhségtől és a fáradtságtól. Az utcai lámpák már égtek, s én elcsigázottan elindultam hazafelé. Jó, hogy előző nap egy fél kenyeret vettem magamnak.

Néhány nap múlva megtudtam az igazság egy részét, de csupán 1944. szeptember 9-e után tudhattam meg mindent.

Mitko, mint a RMSZ titkára a knyazsevói kerületben, beszervezett egy Mircso Rangelov nevű fiút, aki korábban a papírgyárban dolgozott. 1942-ben nagy lebukás volt a laktanyában, ahol akkor Mircso szolgált. Őt is lefogták. Hosszas kínzások után Mircso azért, hogy elkendőzze a valóságos kapcsolatot, „beismerte", hogy neki a laktanyai kapcsolatot Dimitar Grabcsev adta meg. Ugyanazon éjszaka igen részletes vallomást tett, ami után „pihenni" hagyták. Mintegy tíz napig a katonai felderítés detektívjei „nem érdeklődtek" iránta. Elkezdték Grabcsev felkutatását, de ezt csak a saját vonalukon végezték, a rendőrség segítsége nélkül. Ezért a kémelhárító osztály ügynöke, aki kikérdezett a knyazsevói rendőrkapitány jelenlétében, pillanatnyilag még nem tudta, hogy az általa keresett kapcsolat régóta a rendőrség kezében van. Ezért, amikor végre Grabcsevet „felkutatták" és bemutatták a kémelhárító nyomozóinak, a vallatás egészen rövid volt:

– Ismered Mircso Rangelovot?

– Nem!

– S nem is hoztad őt össze a nyáron valakivel a laktanyából, ugye?

– Magától értetődik, hogy nem hoztam össze.

– Ugyan, ne mesélj! Ismerd be a dolgot, mert mi nem vagyunk olyan szelídek, mint a közbiztonságiak. Hiszen tudod?

– Ami azt illeti, nem tudom – válaszolta Dimitar. – De 1942-ben, ha akartam volna, se tudtam volna összehozni őt senkivel, mert... 1941 júliusa óta táborban vagyok internálva! – fejezte be, és hunyorogva nézte az egybegyűlt ügynököket.

– Miket fecseg ez összevissza? – mondta bizonytalanul az egyikük.

– Ellenőrizzék! – válaszolta Dimitar. – Lehet telefonon is.

Mitkót szembesítették Mircsóval. A „pihenés" után Mircso majdnem jó színben volt, csak a szeme körüli kék karikák árulkodtak az átélt napok és éjszakák szörnyűségeiről.

– Ki ez, fiam? – kérdezte az egyik tiszt Dimitarra mutatva.

Mircso egy lépést tett előre, rámeredt Dimitarra, hunyorított, mintha vissza szeretne emlékezni, s miután kissé elgondolkozott, kimondta:

– Nem ismerem.

– Nézd meg jobban!

– Nem ismerem – válaszolta egészen kategorikusan a legényke. – Sohasem láttam eddig.

Az ügynököknek nem volt szükségük Dimitar vallomására. A másikat pedig elvezették. Már a folyosóról elfojtott nyögés hallatszott. Mircso kínzása újból elkezdődött.

Mircso még aznap este beismerte, hogy becsapta őket, és bemondta Koleto nevét, aki valóban összekötötte a laktanyával. A rendőrök rohantak megkeresni, de Mircso letartóztatása óta elég sok idő telt el, s ő már illegalitásban volt.

Néhány nap múlva Dimitart visszaszállították a táborba, ahonnan levelet kaptam tőle.

S ismét teltek a napok és a hetek, egyik a másik után. Hetenként egyszer-kétszer munka idegen házaknál, a többi napokon reggel és délután munkakeresés, este gyűlések, a Hriszto Botev Rádió és a szovjet rádióállomások hallgatása, röplapok és jelszavak írása, találkozások és újból gyűlések, találkozások, röpcédulaszórás, jelszóírás a falakra. A nappalok egyre rövidebbek

és hidegebbek lettek, az eső havazásba ment át, és a fagy szinte megdermesztette az egész földet.

Egyik nap átadták nekem Gek üzenetét, hogy találkozzam vele a Kraszno Szeló-i villamosmegállónál. A találkozót késő délutánra tűzték ki, kevéssel a teljes besötétedés előtt. Mivel nem volt pénzem villamosra, de annál több fölös időm, ebéd után tüstént elindultam. A napnak sikerült áttörnie a Szófia feletti ködburkot, gyönyörködve éreztem arcomban gyér sugarait. Csakhogy a téli nap süt, de nem melegít. S egész ruházatom kartonruhából, testszínű, elnyűtt mellénykéből és egy régi tavaszi kabátból állott. S cipő helyett a lábamon facipőt hordtam.

Mit nem művel a szükség! Mivel a bőr a háború alatt eltűnt, a kereskedők facipőket dobtak a piacra a hangzatos „római szandál" elnevezéssel. Ezek a legközönségesebb fapapucsok voltak, csakhogy egy szíj helyett kettővel. Ilyen római szandálban voltam én is. Nyáron és ősszel valahogy ez is megteszi, el lehet benne járni, ha nehéz és kényelmetlen is. De télen, ólmosesőben és hóban!... Minden pillanatban ide-oda csúszkáltam, és úgy kellett vigyáznom az egyensúlyomra, mint valami kötéltáncosnak. Ha pedig nem a kitaposott úton indult el az ember, hanem belegázolt a frissen hullott hóba, olyan érzése támadt, mintha mezítláb járna a hóban.

Ahogy mentem, el-elnéztem a mellettem elsiető járókelőket, megcsodáltam a hócsizmás és hócipős nőket, és be kell ismernem: a szívem mélyén a legőszintébben irigyeltem őket. Egyszerűen csodálkoztam, hogy lehetnek a földön olyanok, akik a hóban járva nem fáznak, s a lábuk száraz és meleg...

A találkozóra tizenöt perccel hamarabb érkeztem, ezért folytattam az utamat a zöldségpiac felé, ahol most csak disznótököt lehetett vásárolni, petrezselymet és zellert, meg cukorrépát. Az éhség egyre nagyobb lett.

Végre eljött a találkozó ideje – „véletlenül" találkoztam „egy ismerőssel". Üdvözöltük egymást, és együtt mentünk tovább.

Mikor befordultunk egy csendes utcába, Gek átadott egy csomagot, amelyet Sztefan Gabrovecának kellett továbbadnom. Súlyáról és alakjáról ítélve tudtam, hogy robbanószer, de semmit sem szóltam, csak a hónom alá csúsztattam, és már búcsúztam is Gektől, de hirtelen visszahúzott.

– Várj egy kicsit!

Kérdően tekintettem rá.

– Miért vagy papucsban?

– Hát, mert nincs cipőm.

– S mióta vagy cipő nélkül?

– Régóta.

Gek zsebre dugta a kezét, köpött egyet foghegyről, és morgott valamit. Aztán karon fogott, s elindult velem az utcán lefelé.

– De hát a kerületben az elvtársak tudják-e, hogy cipő nélkül vagy?

Mit felelhettem volna neki erre a kérdésre? Tudják? Talán tudták, vagy talán észre sem vették. Mi mindig esténként jöttünk össze, zárt helyen, és állandóan siettünk. Ugyan ki venné észre, hogy milyen cipőben jár a másik?

– Nincs munkád, ugye? – folytatta Gek.

– Nincs.

– Ide hallgass, mondok valamit. Ha hazaérsz, dugd el a csomagot. És sehova se menj el hazulról, míg oda nem jön Sztefan, és amíg nem mondják neked, hogy kimehetsz. Érted?

– Értem!

9

A csomagért Sztefan csak négy nap múlva jött, viszont ugyanaznap este egy ismeretlen lány kopogtatott az ajtón. Először megkérdezte, Mitka Grabcseva vagyok-e, azután átadott egy kartondobozt, és azonnal elment.

A lány meggypiros bokszból való gumitalpú túracipőt hozott. Ez a cipő nemcsak erős és meleg volt, hanem csinos is. Jóllehet ezen az estén sehova nem mentem, egészen lefekvésig nem vettem le.

Még reggel újra munka után indultam. Először a Viktorija gyárba mentem el. A művezető, egy hallgatag, zárkózott ember, a szobájában fogadott, és kifejezéstelen arccal elkezdte lapozni a munkakönyvemet. Már be is csukta, s vártam, hogy mint ed-

dig annyiszor, hallom: „nincs munka", amikor tekintete ismét a nevemre esett. Megnézett figyelmesen, majd azt kérdezte:

– Te a Mitko Grabcsev nyomdász rokona vagy?

– A felesége.

– Na nézd csak, micsoda véletlen! Hát hogy van Mitko?

– Jól van! – válaszoltam, s némi remény lopódzott a szívembe.

– De hol van most? Hol dolgozik?

– Az egyetemi nyomdában – válaszoltam, és minden reményem szertefoszlott. Becsaptam valahogy ösztönösen, anélkül, hogy gondolkoztam volna. Egy ismeretlen művezetőnek megmondani, hogy férjem internálva van, azt jelentette volna, hogy menten kizavar a gyárból.

– Jól van, jól van! Majd meglátom, mit csinálunk veled. De kitől kaphatnál ajánlást? Martin a Ljulinból ismer?

– Ismer – kapaszkodtam az utolsó szalmaszálba, mint a vízbefúló. – Ő, Martin mester küldött önhöz. Mondta, hogy adjam át az üdvözletét...

Ebben a pillanatban tekintetem a telefonkészülékre esett, amely ott állt a művezető íróasztalán. Elég lett volna, ha csak felemeli a kagylót, és felhívja Martint, azonnal rájött volna a hazugságra... Mitkóra is, meg Martinra vonatkozólag is.

– Jól van! – szakított félbe a művezető. – Majd délután átszólok neki, te pedig holnap reggel nézz be, úgy hiszem, rendben lesz a dolog.

A Viktorijából egyenesen a Ljulin felé szaladtam. Sikerült rátalálnom Martinra, s zihálva elmeséltem neki mindent, töviről hegyire.

– Metodi nem rossz ember – mondta Martin, amint kissé elgondolkodott. – Nem a mi emberünk, de segíteni fog. Jó, hogy figyelmeztettél. Nekem régi jó barátom. Elmegyek hozzá, és mindent elmondok neki. Rólad is, meg Grabcsevről is. Ők Dimitarral jól ismerték egymást. Te menj csak haza nyugodtan.

Másnap korán reggel a Viktorija előtt voltam. Nemsokára megjött Metodi. Intett, hogy menjek utána az irodába. Ott hosszan fel-alá sétált, aztán egyszer csak megállt.

– Ide figyelj, Mitka, mit mondok én neked! Tegnap beszéltem Martinnal. Felveszlek munkára – felvetőnőnek. Így több pénzt kereshetsz. Eleinte hatvan levával kezdesz, aztán, ha ki-

tanulod egy kicsit a mesterséged, megadom a nyolcvanat is. Csak egyet kérek tőled, ne csinálj semmi bajt. Tudod, hogy priuszod van a rendőrségen, és senki nem akar munkára felvenni. Dimitar táborban van . . . Értesz, mi? Csak okosan!

Bólogattam, míg Metodi beszélt, aztán bizonygatni kezdtem neki, hogy egyáltalán semmi ilyesmivel nem foglalkozom, és a jobbnál is jobb leszek. Ő pedig elvezetett a szövödébe, amelynek egyik végében a két felvetőgép állt. Ezeken összesen négy felvetőnő dolgozott, ők látták el láncfonallal az összes szövőnőket a gyárban.

Egy hónap múlva már kitűnően eligazodtam a munkámban, és a bérem valóban nyolcvan levára emelkedett. Sőt, mi több, majdnem minden nap bent maradtam néhány órát túlórázni. Annyit kerestem, hogy vehettem némi ruhaneműt Dimitarnak, és több, jobb ételt is küldhettem neki, sőt magam is felöltöztem és jobban étkeztem. Metodival jó volt a kapcsolatom, s ő elégedetten odabólintott nekem, valahányszor elment a felvetőgépek mellett.

Egy idő után azonban észrevettem, hogy az arcán árnyék vonul végig, ha a tekintete rám esik. Egyik nap magához hívatott, s amint beléptem, felállt és bezárta az ajtót. Aztán leültetett az íróasztal előtti székbe, ő maga pedig mögötte foglalt helyet.

– Hogy megy a munka? – kérdezte, hogy elkezdje a beszélgetést.

– Megy, s én igen hálás vagyok neked, mester. Most gazdagabb csomagokat küldhetek Dimitarnak, és . . . – de ő olyan áthatóan nézett rám, hogy elhallgattam. „Mi történhetett?"

– Úgy, úgy . . . És ezt olvastad-e?

Átadott egy röplapot, amelyet tegnap szórtunk szét a munkásnők szövőszékein a második műszak után.

– Nem, mi ez? – kérdeztem.

– Röplap! Kommunista! Szóval nem olvastad, mi?

– Nem, mester!

– De Mitka, miért van az, hogy az utóbbi időben a munkásnők panaszkodnak, mivel a láncfonalak igen kuszáltak, és nem tudják kihozni a normát? Te már tapasztalt felvetőnő vagy, s jól érted a dolgod.

Ránéztem a művezetőre, s egy pillanatra azt kérdeztem magamtól: valóban érdekli-e a tanácsom, vagy kipróbál, mit tudok

a kérdésről? A rossz láncfonalról bizony az összes közül leginkább tudtam, mivel én termeltem. De Metodi arca kifejezéstelen maradt.

– Nem tudom, mester. Talán a fényszórók a hibásak. Nem kielégítő a világítás, és ugye...

– Úgy, úgy!... És a kerítésre irkált jelszavakról sem tudsz semmit?

– Hát honnét tudnék! Meg én, amilyen szépíró vagyok...

– Jól van, Mitka, csak jól ügyelj! Nem, semmit nem szólok, de amióta te a gyárba kerültél, valahogy megmozdultak a lányok, esni kezdett a termelés, meg egyre gyakoribbak a jelszavak és röplapok. Nem mondom, hogy te vagy a hibás – ismételte meg Metodi, mikor látta, hogy felemelkedem a helyemről –, ilyet én nem mondok, de feltűnt a dolog. S nemcsak nekem! Hiszen tudod, a gyárban mások is vannak...

A gyárban valóban mások is voltak, és az egyiktől meg is ijedtem. Nem telt el tíz nap sem a belépésem óta, amikor az udvaron összetalálkoztam Szami mesterrel, azzal, aki a júniusi sztrájk idején a rendőrségnek elárult. Félrehúzódtam, hogy ne lásson meg, és eltöprengtem, hogy mitévő legyek. Abban az időben már megjelentek a zsidóellenes törvények; Szami csak annak köszönhette maradását a gyárban, hogy igen jó szakember volt, és Metodi kiállt mellette. Szami nagy bajt tudott volna nekem csinálni. Ez emelte volna a tekintélyét a rendőrség szemében, amely szabadon rendelkezett a zsidók sorsával.

A gyárban dolgozott még néhány zsidó fiú és lány. Egyikük sem volt beszervezve sem a pártba, sem a RMSZ-be, de hatásunk alatt álltak. Közülük Matit és Vikit, a két nővért szemeltem ki magamnak, és részletesen elmondtam nekik, mi történt köztem és Szami között.

– Sose félj! – mondták a lányok. – Estig minden rendeződik. Szami nem fog sokat ugrálni, mert...

Arckifejezésük vészjósló lett. Az üldözés, amelynek a fasiszta hatalom részéről ki voltak téve, megacélozta osztályöntudatukat.

Hogy mit beszélhettek a lányok Szamival, nem tudtam meg, de ő már másnap odajött a gépemhez, és így szólt:

– Délután lesz különmunka, itt maradsz?

Magától értetődik, hogy maradtam. Szükségem volt a pénzre. Majd egy beszélgetés után Szamival szinte jó barátok lettünk. S mindig, amikor elrontottam a láncfonalat, vigyáztam, hogy Szami vegye át. Szemet hunyt, amikor csak szükség volt rá.

A gyárban létezett egy kis pártcsoport, amely főleg az idősebb munkások között működött. Egyik nap Gek azzal bízott meg, hogy nézzek körül az ifjúság körében, és hozzak létre RMSZ-szervezetet. Már régóta kiszemeltem egy lányt. A szülei textilmunkások voltak, az iskolából azért maradt ki, hogy munkába álljon.

Petrana tizenhét éves, csinos lány volt, s érdeklődéssel hallgatta, bármit adtam neki elő. Néhány előkészítő találkozás után beszéltem neki az Ifjúmunkás Szövetségről, a RMSZ-ről, a céljainkról, és megkérdeztem, akar-e belépni. A lány egy pillanatig habozott – s beismerem, ez még tetszett is nekem, mert gondolkodik, mondtam magamban –, és őszintén megörültem, mikor kijelentette: „akarok".

Kitűztem neki a találkozás időpontját Vancso Cigancsével, aki a jövőben tartja majd vele a kapcsolatot. A találkozó 1943. január 3-án jött létre este hét óra tájt a Gorna Banya és Knyazsevo közti úton. Hármasban mendegéltünk egy kicsit, és közben elbeszélgettünk. Elváláskor Petrana és Vancso egy héttel későbbre újabb találkozót beszéltek meg. Azután a kislány elment. Másnap én a második műszakba voltam beosztva, ezért késő ig Vancsóval maradhattam, akinek röpcédulákat kellett szórnia.

Reggel gyors, ideges ajtódörömbölés ébresztett. Gyorsan felpattantam, és kinéztem a kulcslyukon. Egyik munkásnőnk állt kint, Jordanka Kosztova. Nem volt párttag, de tudtam róla, hogy a férje kommunista. Ajtót nyitottam, és ő alig lépett be, lihegve közölte:

– Menekülj, Petrana elárult! Mindjárt itt a rendőrség.

Nem volt idő beszédre. Mezítlábra felrántottam a cipőmet, összekapkodtam némi ruhafélét, batyuba kötöttem, magamra vettem a kabátomat, és a kerten keresztül átmentem Paraskevának, Mitko nővérének a házába, ahol felöltöztem. Paraskeva sürgött-forgott körülöttem, és elkezdett még életemben elsiratni.

– Ó, nem bírod ki te az illegális életet, Mitka! Legkésőbb két

hónap múlva felfordulsz, elvisz a tüdővész – mormogta, és elnézett az ablakon át.

Minél előbb el kellett hagynom a városrészt, hogy kikerüljek a rendőrség csápjai közül. Csak amikor Knyazsevo messze mögöttem maradt, gondolkodtam el. Miért árulhatott el engem Petrana? Hogyan tehette? A részleteket jóval később tudtam meg.

Petrana korán reggel egyenesen a rendőrkapitányságra ment, ahol a szolgálatos ügynöknek töviről hegyire elmondott mindent. Az kissé megszidta, hogy képtelen volt megtudni a legény nevét, akivel összehoztam. A kerületi kapitányságról Petrana közvetlenül a gyárba ment. Ott nem állta meg, hogy el ne dicsekedjék a lányoknak: „Mitka kommunistát akart belőle csinálni, de ő szólt a rendőrségen, s az majd számol vele!"

Ezt a beszélgetést hallgatta ki Jordanka. Azonnal betegnek tetette magát, hogy kijöhessen a gyárból, és figyelmeztessen. S valóban, egy óra múlva a rendőrség körülvette az épületet és házkutatást tartott. Majd a rendőrök négy nap és négy éjjel hiába ott fagyoskodtak a kertben, míg végre meggyőződtek afelől, hogy nem megyek vissza.

Még ugyanaznap értesítette a rendőrség a gyárat, és kérdezősködni kezdett, kik voltak a barátaim. Az első letartóztatott Szami mester volt.

Érdekes volt Petranával való találkozásom szeptember 9-e után. Időközben felnőtt, s igen csinos nővé vált. A demokratikus rendőrségen találkoztunk, ahova letartóztatása után hozták. Mikor összeakadt a tekintetünk, reszketni kezdett és térdre esett:

– Mitka néne, megöltök engem?

A hangjában annyi állati félelem volt, hogy elfordultam az undortól.

– Mi nem ölünk meg senkit. De te miért vagy lefogva? Mit tettél?

– Miattad vagyok itt, Mitka néne, mivel téged elárultalak.

– Aztán miért árultál el?

– Nem tudom. Megijedtem, s a lábam magától elvitt a rendőrkapitányságra. Ott már vissza akartam fordulni, de késő volt.

– Más egyéb?

– Más nincs.

– S mennyit kaptál ezért a rendőrségtől?

A nő visszahőkölt, mintha tűz égette volna meg.

– Semmit, de semmit. Esküszöm neked . . .

Bebizonyosodott, hogy Petrana a továbbiakban valóban nem tartott kapcsolatot a rendőrséggel, több bajt nem okozott. S mivel én is megmenekültem a rendőrségtől, elengedtük. Azóta sok év telt el. Nem tudom, él-e, hal-e, anya lett-e, de ha valamikor e sorokat elolvassa, gondoljon a saját gyerekeire, s próbáljon belőlük igazi hazafiakat nevelni. S hogy ne kelljen a gyermekeinek szégyenkezniük miatta, a könyvben csak a keresztnevén említem . . .

. . . Már régen elhagytam Knyazsevót, és már kirajzolódtak szemem előtt a Klementina út boltjai, amikor felmerült előttem a kérdés: „S most merre?" Olyan helyre kellett mennem, ahol nem vonom magamra a rendőrség figyelmét, nehogy vendéglátó házigazdáim szenvedjenek meg értem. Ekkor ötlött az eszembe kománk, Hriszto Grabcsev, Mitko első unokatestvére, aki a 3-as villamos végállomásánál lakott Konjovicában. Hriszto tűzoltó volt, és nem fenyegetett a veszély, hogy gyanúba kerül, különösen az első napokban.

Habozás nélkül felszálltam a villamosra, és elindultam a lakásuk felé. Dél felé értem hozzájuk, az egész családot ebédnél találtam. Hriszto szívélyesen asztalhoz ültetett, és én nem vártam újabb kínálásra. Annyira megéheztem, hogy máig is emlegetem azt a rakott káposztát. Mikor az ebéd véget ért és a felesége leszedte az asztalt, félrehívtam mindkettőjüket, s mindent elmondtam nekik töviről hegyire.

– És most – kérdezte Hriszto – mihez kezdesz?

– Várok. Látnom kell, milyen utasítást kapok a kerülettől. Talán illegálisan Szófiában maradok, vagy lehet, hogy elirányítanak valamelyik partizánosztagba. Csakhogy addig is . . .

– Addig itt maradsz nálunk – szakított félbe Hriszto. – De ügyelj, Marija meg ne tudja, hogy keres a rendőrség.

Marija Dimitar nővére volt, varrónő, aki Hrisztóéknál lakott.

– Miért? – kérdeztem csodálkozva. – Hát én idegen vagyok neki?

– Ugyan, nem vagy neki idegen, hanem beleszeretett egy rendőrbe, aztán esetleg elkottyant neki valamit!

Az első napokban Marija meg sem tudta, hogy Hrisztóéknál la-

kom. Csak harmadnap este, nem sejtve, hogy a szobában vagyok, az ajtóban elkiáltotta magát:

– Tudjátok, hogy Mitkánkat keresi a rendőrség? Három napja bujkál, de hamarosan elkapják! A rendőrség mostanában sokat fejlődött.

Ebben a pillanatban felálltam a székről, amely a Marija ruháival megrakott akasztó mögött volt. Marija meglátott, s az ajkába harapott. Aztán vágott egy fintort, és egy lépést tett felém.

– Te itt vagy?

– Ki mondta neked, hogy keres a rendőrség?

– Paraskeva.

– Csak kitalálta! Senki sem keres. De most, Hriszto – fordultam meg –, én elmegyek. Sok a munkám, úgyhogy nem tudok erre járni, de mihelyt szabadabb leszek, eljövök látogatóba. Viszontlátásra!

– Viszontlátásra! – morogta Marija az ágyán ülve.

Hriszto kijött elkísérni.

– Merre, hova? Van hova menned?

– Ne félts te engem! Van.

Hriszto ott állt a házuk kapuja előtt, míg csak láthatott, míg el nem tűntem végleg az illegalitás ismeretlen ösvényein.

Néhány nap múlva végre sikerült kapcsolatba lépnem Nanata Markovával. Megkértem, számoljon be a kerületnek helyzetemről, azután pedig közölje velem, mitévő legyek. Találkozóban állapodtunk meg két nap múlva az ócskapiac bejárata előtt.

Ő időben érkezett, láttam messziről feltűnni, de leverten, bágyadtan közeledett, nyilvánvalóan nem mutatott semmi kedvet a találkozáshoz.

– Mi történt? – kérdeztem, és gyanakodva ránéztem.

Nanata elmosolyodott, aztán belém karolt, és elvitt egy kis csendes utcába.

– Nézd csak, Mitka, beszéltem a kerületi párttitkárral, aztán ő azt mondta... Azt mondta... Mitkánk kemény dió. Kibír egy verést a rendőrségen, aztán majd elengedik... A lány amúgy sem tudja, ki volt az az elvtárs... Mindent tagadsz... Más út nincs, nehéz valakit illegalitásban tartani, lakás, élelem, ruha kell hozzá... Ez van...

Hallgattam, mit mond Nanata, de a szavai nem jutottak el

a tudatomig. Azután, mikor végre megértettem, egy pillanatra azt hittem, tréfál, ki akar próbálni. Csak amikor még egyszer az arcába tekintettem, amely hamuszürke lett az izgalomtól, jöttem rá, hogy nem tréfál, s valóban a kerületi titkár határozatát közvetíti nekem. Abban a pillanatban kitörtem:

– Hogy teheti, hogy meri... Hogy mer nekem ilyesmit ajánlani? Nem ismeri a Központi Bizottság határozatát, hogy egyetlen kommunista se adja magát élve rendőrkézre?... Te ismersz engem, Nana! Mintsem hogy megadjam magam, itt loccsantom szét a koponyámat, a falba verem, de előbb legalább két férget leterítek. Megértetted? Ezt mondd meg az elvtársaknak! Még most keresd fel őket, és mondd meg nekik! A választ pedig ismét itt várom, holnap, ebben az időben!

Másnap korán odaálltam egy hirdetésekkel sűrűn beragasztott kerítés elé. Úgy tettem, mintha olvasnék, ugyanakkor minden irányban nézelődtem, jön-e Nanata. Jött is, Geket hozta magával.

Feléjük rohantam. Gek megfogta mind a két kezemet, átölelte a vállamat, és halkan azt mondta:

– Nyugodj meg, Mitka, minden rendben van. – Csendesen elnevette magát. – Legény vagy te a talpadon! Elrendeli a kerületi titkár, te pedig nem értesz vele egyet, mi? – Utána, már komolyabban, hozzáfűzte: – Helyesen jártál el. Nagyon helyesen! Most pedig búcsúzz el Nanatától, és gyere velem! Mától kezdve megszakítasz minden kapcsolatot a kerületi elvtársakkal. Más munkára kerülsz. S amint látta, hogy égek a türelmetlenségtől, hogy megtudjam, milyenre, halkan odasúgta, olyan halkan, hogy csak én halljam: „harcira!"

Összecsókolóztam Nanatával, és elindultam Gekkel. Többet egy szót sem kérdeztem.

Ognyana

1

Két nap múlva kirándulásra felszerelve szálltam fel a Bojanába vivő villamosra. Gekkel a megállóban találkoztam. A végállomás előtt szálltunk le, és lassan elindultunk a hóban frissen taposott csapáson. Gek karon fogott, és jóllehet körülöttünk nem volt senki, egészen halkan szólalt meg.

– Ugye megértetted? Semmi kérdezősködés! Neveket nem kérdezni! Teljesíted a parancsnok parancsait, kifogás és habozás nélkül. Ne feledd, hogy mától kezdve katona vagy, csakhogy a fegyelem itt százszorta szigorúbb, mint a kaszárnyában, mert itt félperces késés emberek életébe kerülhet, megbuktathatja a vállalkozást, tönkreteheti a szervezetet.

Én eközben türelmetlenül tekingettem szét a hómezőkön, és találgattam, hol tűnik majd fel az az elvtárs, akivel Gek összehoz. Ügyet sem vetettem arra a három turistára, akik gyors léptekkel közeledtek felénk. Mikor a közelünkbe értek, Gek előrelépett és így szólt:

– Ők azok!

Több mint húsz év telt el azóta, de én még mindig úgy látom őket magam előtt, mintha élnének. Legelöl egy óriás, valóságos medve haladt az ösvényen, kissé morc, kemény arcú. Utána apró termetű, vidám és kellemes képű legény sietett. Végül pedig, a súlyos hátizsák alatt kissé meghajolva, egy húszéves, vállig érő fekete hajú, ívelt szemöldökű lány lépkedett, hibátlan, fehér

fogsora megvillant. Tarka gyapjú pulóver feszült a mellére, hosszú nadrágja és viharkabátja sem tudta elrejteni jó alakját.

Mindhárman megálltak előttünk, félkörben felsorakozva. Gek pedig kezet fogva az alacsonyabb férfival, ezt mondta:

– Szervusz, szép fiú! Itt a mi szép lányunk!

Ez volt a bemutatás. Több szóra nem is volt szükség. A legény erélyesen megrázta mindkét kezemet, s fél szemével rám kacsintva így szólt:

– Szervusz, sógorka! (Ez volt a szavajárása.)

– Szervusz – mosolyogtam rá boldogan, és olyan bizalmat éreztem iránta, mintha gyermekkori jó barátok lennénk, mintha olyan titkok kötnének minket össze, amelyeket senki más nem ismer.

Ezalatt egy óriási mancs megropogtatta az ujjaimat, s erőlködnöm kellett, hogy fel ne szisszenjek a fájdalomtól. Sztanyu Vaszilev, az óriás volt. Egy pillanattal később a lány előtt találtam magam. Néztük egymást, majd összeölelkeztünk. Úgy éreztem, hogy ismét van családom, amelyet sok-sok éve elvesztettem.

Ezek az emberek, bár a nevüket még nem tudtam, s eddig még sohasem hallottam róluk, egyszeriben közelebb kerültek hozzám, mint a saját testvéreim. Be kell vallanom, hogy siettem elbúcsúzni Gektől, mert minél előbb az „enyéim" körében akartam maradni. Gek végül is mindenkivel kezet fogott, engem hagyott a legvégére. Egy pillanatra egymás szemébe néztünk, aztán kezét a vállamra tette, és egészen halkan mondta:

– Sok szerencsét!

Megfordult, és leereszkedett az ösvényen anélkül, hogy visszanézett volna. Ez volt vele az utolsó hivatalos, szervezeti találkozásom. Utána néhányszor még különböző illegális lakásokon láttuk egymást, egyszer-kétszer kenyér- és ruhajegyet adott nekem meg pénzt, de soha többet nem beszéltünk ügyeinkről. Csak erős kézszorításából és szemének csillogásából éreztem, hogy tud a munkámról, és továbbra is gondoskodik rólam... Csupán szeptember 9-e után értesültem tragikus sorsáról. Kevéssel a győzelem előtt fogták le, s szeptember 5-én a rendőrhóhérok – állati gonoszságuk és dühük utolsó rohamaiban, bíróság és ítélet nélkül – meggyilkolták...

... A sovány ka legény, név szerint Szlavcso Radomirszki, be-

lém karolt, és jelt adva a másik kettőnek is az indulásra, megkérdezte:

– Dimitar hogy van? Mit ír?

Az, hogy Szlavcso Dimitarról kezdett beszélni, átforrósította a szívemet. Amíg baktattunk felfelé a Planinec menedékházhoz, sikerült elmondanom neki egész életem folyását, amióta csak az eszemet tudom. Hallgatott figyelmesen, kérdezgetett erről-arról, s csak amikor felértünk a tisztásra, kiáltott fel:

– Hé, komitácsik, várjatok egy kicsit!

Sztanyu és a lány, Violeta Jakova megállt, s mi hamar beértük őket.

– Ide hallgass, sógorka – fordult Szlavcso Violetához. – Gondolkozz, milyen nevet találjunk ki ennek az asszonynak. Nem járhat név nélkül.

Fél óra múlva viszont Sztanyu hívott magához egy intéssel:

– Ide hallgass, nálunk név és komoly okmányok nélkül nem lehet létezni. Szerezned kell egy idegen személyi igazolványt, legjobb lesz, ha valamilyen munkásnőtől a te brancsodból, csak hasonlítson rád években és külsőleg. Az igazolvány csupán huszonnégy órára kell nekem, értesz? Csakhogy a nő ne tudja, hogy elemelted tőle!

Hallgattam, egész testemben reszkettem az örömtől. Igen, már nincs visszaút, már valóban benn vagyok a harci csoportban, különben az elvtársak nem gondoskodnának így rólam!

Új elvtársaim még aznap este elbeszélték, hogyan zajlott le a harci csoport első akciója, melyet Szlavcso Radomirszki szervezett.

Egyik nap Szlavcso, aki akkor az egyik illegális városi csoporthoz tartozott, tudomást szerzett arról, hogy a Szent Illésről elnevezett szűcsszövetkezetben raktározzák a keleti arcvonalon harcoló német katonáknak szánt irhamellényeket. Ezekbe akarták öltöztetni a német megszállók ezreit. Szlavcso elhatározta, hogy a mellények soha nem jutnak rendeltetési helyükre. Összeszedte néhány pajtását, beszélt velük, s a végén úgy döntöttek, hogy felgyújtják az irhamellényeket. Így alakult ki egy öntevékeny, hattagú harci csoport.

1942 őszén, egy nap, kora reggel hatan lépkedtek zajtalanul, az irhamellények raktára felé tartva. Legelöl Szlavcso ment. Kis-

vártatva megérkeztek. Biztosítóik kívül maradtak. Violeta és Ivan benzines demizsonokat és naftalinos zacskókat cipeltek, Szlavcso és Buradzsiev az őrség felé indultak. Az őrök nyugodtan szunyókáltak, és a hatalmas „kezeket fel!" kiáltás teljesen váratlanul érte őket. A félelemtől kidülledt szemekkel nézték a vén forgópisztoly csövét. A csoport tagjai késekkel voltak felfegyverkezve, csupán Szlavcsónak volt pisztolya. Olyan fegyver, amelyről a katonák azt szokták mondani, hogy egyidejűleg legalább két embert rettegtet meg – azt, akire ráfogják, és azt, aki ráfogja. Minthogy egyikük sem tudja, mit művelhet, ha elsül . . .

Violeta Jakova és Ivan Todorov beszórták naftalinnal, és meglocsolták benzinnel az irhamellényeket. A több száz, egymás mellé sorakoztatott bála csak egy gyufaszálra várt ahhoz, hogy fáklyaként lobbanjon fel. Amikor az utolsó csipetnyi naftalint is kiszórták, amikor az utolsó csepp benzint is kifolyatták az irhamellényekre, egy vékony, kékes lángocska jelezte a tűz kezdetét. Az hamar terjedt, nyomon követve a két merész ember lépteit. A benzinnel és naftalinnal meghintett irhamellények olyan szépen égtek, hogy Violeta és Ivan sokáig nem tudták a szemüket levenni művükről. Szlavcso jelzése riasztotta őket: „Visszavonulni!" Mikor mind a ketten kimentek, Szlavcso csupán egyetlen jellel riasztotta Buradzsievet, hogy kövesse őket. Időközben a lángok már az épületet is elborították, s messzire világítottak.

– Az utcán támadt nyüzsgés segítette a társaimat abban, hogy észrevétlenül kiosonjanak – mondta Szlavcso. – Nekem kellett utolsónak kijönnöm, minthogy csak nekem volt tűzfegyverem. Éppen eljutottam az ajtóig, mikor rám rohant egy csomó sötét egyenruhás ember.

– Hé, állj! Gyere ide!

A váratlan találkozástól meglepődve nem sikerült pisztolyt rántanom, és ez mentett meg. A következő pillanatban észrevettem, hogy tűzoltók. Sötétkék egyenruhájuk tévesztett meg.

– Hol itt a vízcsap? Mit bámulsz? Csap, vízcsap?

Nyugodtan, magabiztosan válaszoltam:

– Hát a pincében, ott a pinceajtó!

A tűzoltók pillanat késedelem nélkül lefelé iramodtak, én pedig kiléptem. Ilyen esetekben több a lézengő és a fecsegő „tanács-

adó", mint az igazi segítő. Egy pillanat múlva az ő zajos tömegük nyelt el...

Az irhamellények felgyújtása a rendőrségen veszett dührohamot, de az összes kommunisták és a becsületes emberek között viharos örömet váltott ki. Néhány nap múlva megjelent Szlavcsónál Metodi Satarov, a szófiai megyei bizottság titkára és a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja. Üdvözölte Szlavcsót a kitűnően levezetett akcióért, és közölte vele, hogy a párt határozata alapján megbízza impozánsabb és ugyanakkor operatív harci csoport alakításával, amelyre különleges feladatokat rónak. Azután összekötőként mellé adta Koszta Csekelarovot.

Szlavcso késlelkedés nélkül hozzákezdett a harci csoport megalakításához, mely 1943 elején szilárdult meg véglegesen. Az első akció részesein kívül a kerületi bizottságtól kapott embereket. Személyesen ellenőrzött minden jelöltet, és csupán ezután vette fel őket.

A különleges rendeltetésű csoport alapvető magva és aktív résztvevői tizennégyen voltak. Közülük az ellenségnek a későbbiekben sikerült leterítenie Sztanyu Vaszilevet, Violeta Jakovát, Nikola Draganov-Gudzsót, Jordan Petrovot, Miko Papót, Metodi Alekszíev Velicskovot és Kiril Boncsev Hlebarov-Kalmikot. A harci csoport tagjai közül megérte a győzelmet Szlavcso Radomirszki, Ivan Buradzsiev, Velicsko Sztanev, Leon Kalaora, Donka Gancseva-Dobreva, Zdravka Kemileva és Mitka Grabcseva.

... Nos, Szlavcso, Sztanyu, Violeta és én, négyen ott álltunk a Planinec menedékház előtt, és hallgattuk a vidám dalokat, melyek az első emeleti teremből szűrődtek ki, ahol egy fiatalokból álló csoport másodszor köszöntötte az 1943. évet.

– Hát így volt! – fejezte be Szlavcso. – A találkozót Sztanyuval megbeszéltétek, ugye? – tekintett ránk, s mi egyszerre bólintottunk a fejünkkel. – Violeta majd megmondja neked, mikor találkozol velem. Most pedig menjetek aludni! Holnap reggel, anélkül, hogy engem keresnétek, leereszkedtek Szófiába. Értettétek, sógor?

Szlavcso barátian vállon vert. Ezalatt Violeta észrevétlenül lehajolt, és míg én azon töprengtem, nem felejtettem-e el valamit megkérdezni, megtöltötte Szlavcso nyakát hóval. Egy röpke pillanattal később a menedékház előtt már nem a négy illegális, a

négy összeesküvő állt, hanem négy fiatal, akik megittasodtak a világos januári éjszakától, saját ifjúságuktól és attól a tudattalan, de rajtuk uralkodó örömteli gondolattól, hogy ezen az éjszakán élnek, és a hátuk mögött most nem leselkedik a rendőrpisztoly csöve. Birkózni kezdtünk, míg Sztanyu meg nem hempergetett mindhármunkat a hóban. Aztán csupán egyetlen szócska – vagy annak szóval visszaadhatatlan hangsúlya – véget vetett a hancúrozásnak. „Elég" – mondta Szlavcso, és mi eldobtuk a hólabdát.

Reggel Violetával kettesben jöttünk ki a Planinecből, s azonnal futásnak eredtünk. Éjszaka puha hó hullott, s még egyszer kifehérítette az egész hegyet. Körös-körül teljes csend és magány honolt. Végre lihegve megálltunk, és egyenletes léptekkel folytattuk utunkat. Szívem tele volt dallal, szinte feszítette a keblemet, hogy áradjon, repdessen és szétterüljön a hallgatásba merült sarjúerdő fölött. És dalolni kezdtem. Violeta átölelte a vállamat, megsimogatott, mint egy kis gyereket, majd egyszer csak megállt és hallgatózni kezdett. Ránéztem. Az arca egyszeriben elkomorodott, nverssé vált, a szeme szikrázott.

– Szépen énekelsz! Szívesen elhallgatnálak... Csakhogy nem szabad!

– Miért? – szakadt ki egy gyors kérdés a számból.

– Nem szabad felhívni magunkra a figyelmet. Ilyen a mi munkánk! Ha téged valaki meghall, rád akaszkodik, aztán hiába akarod lerázni. Lehet az valami féreg is... Elhallgatott és belerúgott egy kőbe. – A mocskok! Az éneket is elveszik tőlünk!...

Elképedten néztem pillanatok alatt megcsúnyult arcát, elborult nagy szemeit, és azt gondoltam magamban: „Mennyi szenvedést láthatott életében, mennyi rejtett szeretet gyűlhetett fel a szívében ahhoz, hogy így tudjon gyűlölni..." Ő pedig, talán azért, hogy eloszlassa a nyomasztó érzést, amely elfogott mindkettőnket, ismét átölelt és odasúgta, mintha rettegne attól, hogy valaki megirigyelhet minket:

– Ó, hogy énekelünk majd, ha győztünk!...

Ezen az estén Nada és Vaszka nevű bújtatóimnál háltam meg. Őket még Gek szerezte nekem. Bár nem régen ismertük egymást, Nadával igen jó barátnők lettünk. Mind a ketten textilmunkások voltak, de otthon dolgoztak, egy kis műhelyt tartottak fenn. Fő-

leg hajba való szalagot szőttek, s Kraszno Szeló-i házacskájukat állandóan házalók látogatták. Két munkáslányuk is volt. Egyikük, Gana, termetre és korra hozzám hasonló volt. Még ugyanazon az estén beavattam Nadát a tervembe: ellopom Gana személyazonossági igazolványát.

– Csakhogy nem szabad rájönnie, hogy hiányzik az igazolványa – mondtam.

– Jól van! – mosolyodott el Nada. – Majd elintézzük az ügyet. Holnap délben.

Másnap délben Nada megkérte az egyik lányt, hogy ugorjon át a pékségbe és vegyen kenyeret, a másikat pedig arra, hogy menjen el a szatócshoz. A lányok felvették a kabátjukat, és gyorsan eltűntek. Kergette őket a hideg. Legalább tíz percünk volt. Én őrséget álltam, a „gazdáné" pedig elkezdett kotorászni Gana táskájában. Egy pillanat múlva elzsírosodott személyi igazolványt tartott a kezében, amelyre kalligrafikus betűkkel felírva állt a munkásnő neve: Ognyana... Tűz, Tüzes, Tüzecske... Ganának becézték... Én kikaptam Nada kezéből az igazolványt, eldugtam a blúzom alá, és gyorsan elmentem hazulról. Este átadtam Sztanyunak, aki, amikor megnézte, vidáman fordult hozzám.

– Nohát! Gratulálok a nevedhez, Ognyana! Csak el ne feledd, hogy én neked valami keresztapaféléd vagyok. S ugye tudod, hogy keresztapától kijár valami: ing, gatya, harisnya...

Összenevettünk.

– Aj-aj! Hogy elfelejtettem! Hát fényképed van-e?

– Nincs – ráztam a fejem.

– Gondoltam. A fénykép legkésőbb holnapig kell, fényképészhez azonban nem szabad menned, mert többségük a rendőrség szolgálatában van.

– Majd szerzek fényképet – mondtam, miután eltűnődtem. – Mikorra kell?

– Holnap estére. Találkozás hét órakor.

Sztanyu intett a kezével és eltűnt a sötétben, én pedig elindultam a Szolunszka utca felé, ahol dr. Minka Notova-Uzunova nevű rejtegetőm lakott. Minka párttag volt, a férje, dr. Georgi Uzunov pedig abban az időben Dimitarral együtt gyűjtőtáborban sínylődött.

1943-ban Minka szép, fiatal asszony volt, összes betegei bele-

szerettek – fiatalok, öregek, férfiak, nők egyaránt. Valamilyen csodálatos báj, valamilyen csodás melegség áradt belőle. Nyájas hangja őszinteségre indított, bizalmat ébresztett az emberben. Úgy tűnt, egyetlen székben sem nyertek meg annyi embert ügyünknek, mint az ő orvosi székében.

Amikor beléptem a várószobába, Minka éppen utolsó betegét kísérte ki. Rám pillantott, de én észrevétlenül megráztam a fejemet: „Nincs veszély."

Amint egyedül maradtunk, azt mondtam neki, hogy jó lenne ezen az estén új lakásban aludnom, és hogy nagyon kellene egy fénykép a személyazonossági igazolványomba.

Nem volt szükség hosszú magyarázgatásra. Elgondolkozott egy pillanatra, aztán tárcsázott.

– Vaszilev kartárs, fogadna ma este egy pácienst, akinek határidős konzultációra van szüksége? ... Igen, igen ... Neve ... – Minka egy pillanatra megakadt, de én hamar a segítségére siettem. – Ognyanának hívják.

Negyedóra múlva dr. Ivan Vaszilev házában voltam, aki egyik legbiztosabb rejtegetőm lett Szófiában. Elmondtam neki, hogy arcképre van szükségem, de nem használhatom fel sem az utcai fényképészeket, sem a műtermeket. Nem töprengett sokáig.

– Majd meglesz. De most gyere vacsorázni, aztán be az ágyba! Valahogy nem tetszik nekem az arcszíned.

Másnap kora reggel egy magas nő jött a doktor házába. A retiküljeben kis fényképezőgépet hozott. A felvétel egy pillanat műve volt az udvar sarkában, és a nő elment, miután megígérte, hogy délután öt óra tájban meghozza az arcképeket. Ezután útra keltem Nadához, hogy visszajuttassuk a munkáslánynak az igazolványt.

Pontosan hét órakor találkoztam Sztanyuval a földművelésügyi minisztérium melletti parkban. Együtt indultunk tovább. Átadtam neki három arcképet.

– Hivatalunk részére elég egy arckép is – nevette el magát a fiú, és kettőt visszaadott. – Mi nem tartunk fenn irattárat. Aztán hozzátette: Találkozó holnapután reggel 9 órakor a Fehér Víz csárda előtt. Melegen öltözz fel, mert a Vitosán maradunk néhány napig.

2

A Fehér Vízhez pontban 9 órakor érkeztem meg. A csapnál négy turista töltögette a kulacsát vízzel, három férfi és egy lány. Szemügyre vettem őket.

Ekkor lépett elő az eresz alól Szlavcso, és messziről kurjantotta:

– Szervusz, sógor! Innál egy teát?

Tagadólag ráztam a fejem, és benéztem az ablakon. Violeta éppen a hátizsákját vette fel. Amint kilépett, karon fogtuk egymást, és elindultunk az ösvény felé. A csap mellett elhaladva Violeta megrántotta a lány karját.

– Gyerünk, Zdravka!

Az szótlanul Violetához csatlakozott a másik oldalán.

– Most úgy vagyunk, mint a falusi kislányok, amikor sétára indulnak a parkban – kacagott fel Zdravka, miközben figyelmesen és szigorúan megnézett.

– Ő Ognyana – mutatott be neki Violeta.

– Szervusz! – mondta a lány, és erősen kezet szorított velem. Puha keze volt, de erősen, férfiasan tudott kezet fogni.

– Ő pedig Zdravka – folytatta Violeta. – Egyelőre csak egyetemi hallgató, de ha a nyakát nem szegi valahol, doktor is lesz még belőle.

Nevettünk. Csakhamar utolértek bennünket a férfiak. Nyolcan voltak, köztük egy bajuszos.

Kis idő múlva Sztanyu, aki az oszlopot vezette, letért az ösvényről, és nekivágott egyenest az erdőnek. A fák között bujkálva, a legmeredekebb helyeken mászott át, szándékosan keresve az omladékos helyeket, hogy ott ereszkedjünk le.

– Úgy nézem, le kell cserélnünk a vezetőnket – mondtam színleg magamnak, de úgy, hogy Szlavcso is meghallja, aki előttem haladt.

– Ellenkezőleg, jó ő nekünk, sógor – válaszolta azonnal Szlavcso –, de ha akarsz, menj te előre. Csakhogy bizonyára rájöttél már, hogy a legnehezebb utat kell kikeresnünk, amelyen nem mer mindenki végigmenni.

Órák múlva álltunk meg csak pihenni. Sztanyu valahova a Vi-

tosa nyugati, erdős részébe vezetett el bennünket, ahová a turisták rendszerint nem jártak. Itt kellett ideiglenes tábort vernünk.

A férfiak késsel lemetszettek néhány gallyat, amelyekből söprűszerű alkalmatosságokat csináltunk, s megtisztogattunk velük a hótól egy közepes szoba nagyságú területet. Aztán tüzet raktunk. Mikor a tűz leégett, összesöpörtük a parazsat a középre, és körülültük. Olyan lett, mint egy kandalló. A föld álmosító meleget árasztott. Mielőtt azonban elaludtunk volna, ennünk kellett, s az egyik hátizsák hamarosan ki is ürült.

Itt, ebben a táborban kellett éjszakáznunk, és reggel lőgyakorlatot végeztünk.

Különben nyugodtan meghálhattunk volna a Planinec vagy a Leányszikla menedékházban is, esetleg a vasutasotthonban, mert mindenütt volt rejtegetőnk. Szlavcso azonban edzeni akart bennünket, olyan harcosokat akart faragni belőlünk, akik nem rettennek vissza sem a hidegtől, sem a koplalástól, sem a mindennapi ember számára elviselhetetlen fáradalmaktól.

Vacsora után Sztanyu titokban átadta új személyazonossági igazolványomat, amelynek értelmében én Ognyana Vaszileva lettem. Egyidejűleg még egyszer elmondta a harci csoport szabályait:

1. Soha ne kérdezősködj elvtársaid valódi neve és munkája után.

2. Soha ne várjátok be a sötétedést kettesben egy fedél alatt.

3. Soha ne közöld illegális lakáscímedet.

4. Mindig ellenkezés nélkül teljesítsd parancsnokod minden parancsát.

5. Találkozóról ne késs egyetlen percet se, és egyetlen percet se várakozz. Ha ma nem valósul meg a találkozás, következik majd az ellenőrző, de várakozni a legszigorúbban tilos!

6. A fegyver mindig ott legyen a harcosnál. A fegyvert mindig rendben kell tartani.

Eddig nem szakítottam félbe Sztanyut, de most nem bírtam tovább:

– Csakhogy nekem nincs fegyverem!

Kissé elmosolyodott.

– Megvárod, amíg a parancsnok ...

Éppen e pillanatban lépett mellénk Szlavcso, és átadta a ne-

kem szánt fegyvert. Úgy gondoltam, hogy az ilyesmi különösen ünnepélyes, különösen fontos pillanat az ember életében, és ezért megfelelő körülmények között kell lefolynia. Viszont Szlavcso, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna, belekotort a hátizsákjába, és kihúzott belőle két pisztolyt, egy kicsit és egy nagyot.

– Itt vannak a pisztolyaid. A napokban kapsz majd kézigránátokat is.

Értük nyúltam, de még nem adta oda a pisztolyokat.

– Ez a kicsi lakodalomra való. Vele csak akkor lősz, ha zűrzavart akarsz előidézni, vagy ha a csövét az illető szívére nyomod. Ez a másik a biztos fegyvered. Ezzel igazi harcot vívhatsz.

Nekirugaszkodtam a pisztolyok átvételének, és Szlavcso végül is odaadta őket. Amikor látta, hogyan vizsgálgatom, töltve vannak-e, megkérdezte:

– Tudsz fegyverrel bánni? Tudsz lőni?

Bólintottam. Most láttam hasznát Sztefan Gabroveca oktatásának.

A tűzhely melől Violeta emelkedett fel, és magához hívott minket. Zdravkának tájékoztató beszámolót kellett tartania a belpolitikai és a nemzetközi helyzetről. Gyorsan elhelyezkedtünk a bemelegített körben. A beszámoló után még kicsit beszélgettünk, majd Szlavcso elrendelte, hogy feküdjünk le. Pedig még hét óra sem volt. Csakhogy a fáradtság elálmosított bennünket, s fél óra múlva már mind aludtunk, az őrszemet kivéve. Minket, nőket a középre raktak. Közösen takaróztunk be néhány pokróccal.

... A hidegtől vacogva ébredtem. A föld régen kihűlt, s egy takaró nehezen tart meleget január derekán, méghozzá hegyekben. Körülnéztem; szinte már senki sem aludt. Hirtelen egy éles hang ragadott ki a dermedtség állapotából.

– Sorakozó!

Gyorsan felugráltunk és felsorakoztunk.

Szlavcso elénk állt, és ellenkezést nem tűrő hangon megparancsolta:

– Csináld, amit én csinálok!

Az égbolt tiszta és felhőtlen volt, s a telihold tejfehér fényt vetett a megbújt erdő fölé.

– Karokat fel, egy-kettő!

Tíz pár kar emelkedett magasra, vezényszóra.

Negyedóra múlva már eléggé felmelegedtünk, de a parancsnokunk nem hagyott békén. Virradatig futottunk egy erdőirtásban, tornáztunk, birkóztunk. A legvégén pihenőt kaptunk. Holtfáradtan lerogytunk az előre levágott gallyakra, és elkezdtük rágni valószínűtlen étvággyal a sós szalonnát, amelyből a parancsnok jókora darabokat osztott mindenkinek.

Amikor már teljesen kivilágosodott, Szlavcso elrendelte, hogy rakjunk tüzet. Éjszaka nem volt szabad tüzet gyújtani, nehogy valaki észrevegye. S miután újból pihentünk egy-két órát, elkezdődött első igazi harci gyakorlatom lövészetből.

Sztanyu egy vastag fa törzsére helyezte a céltáblát, s vagy húsz lépésre kellett felállnunk tőle. Itt Szlavcso először elméleti oktatást tartott. Erdőben a lövés döreje gyengébb – magyarázta –, de a városban, az emeletes házak között, a hang sokkal erősebb lesz. Ezt szem előtt kell tartanunk, hogy akció esetén ne rettenjünk meg az első dörrenésektől.

Ezután elkezdődött a pisztolylövészet. Első lövéseimtől egészen elkeseredtem. Jóllehet közelről lőttem, s úgy céloztam, ahogy kell, mégis a golyó teljes méterrel a céltábla mellett csapódott be. Ha ellenség lett volna a céltábla helyén, nyugodtan elmenekülhetett volna, illetve belém eresztethetett volna egy golyót. A harmadik sikertelen lövés után könnyezni kezdtem. De ez nem a gyengeség és elkeseredés könnye volt, hanem a dühé. Szerettem volna fejbe verni magam a pisztollyal azért, hogy a fejem nem tudta még megtanulni, hogyan lőjek pontosan.

Szlavcso észrevette izgatottságomat, és közelebb lépett.

– Hogyhogy, nem megy, Ognyana? Add csak ide azt a pisztolyt!

Kezébe vette a fegyvert, megnézte, célzott, és a golyó a céltábla közepét szakította át. Aztán magához húzott, kezembe adta a pisztolyt, s miközben kissé megnyugtatott, újból elismételte a lövészet szabályait.

Újból felemeltem karomat, és megnyomtam a ravaszt. Mintha a szabályokat csak a kisgyermekek becsapására találták volna ki. Hiszen kevéssel előbb is a szabályok szerint lőttem, a golyó mégis a fa gallyai közé szökött el. Ide érzék, tehetség kell, nem pedig szabályok!

Még nem ült el a lövés zaja, amikor Sztanyu hangját hallottam:
– Bravó! Kitűnő volt!

Hitetlenkedve odamentem a fatörzshöz, s a saját szememnek sem akartam hinni. A céltábla kissé oldalt lyukadt ki attól a helytől, ahova Szlavcso talált.

– Rájöttél, hogyan kell lőni? – kérdezte a parancsnok. – Rajta, még egyszer!

A következő lövés rosszabb lett, de az is a céltáblába talált. Hinni kezdtem, hogy jó lövész válik még belőlem. Minden szabad percet arra használtam fel, hogy célozhassak a pisztollyal, és ellőjem mindazt a tölténymennyiséget, amelynek gyakorlatra való elhasználását a parancsnok engedélyezte.

Néhány nap múlva már valóban jól lőttem, egy hónap után pedig meg voltam győződve arról, hogy a lövésem nem téveszt célt.

Amikor a lőgyakorlatok befejeződtek, kezdődött a pisztolyok szétszedésének és összerakásának a megtanulása; ez a harci csoportban létező összes fegyverre vonatkozott. Meg kellett ismernem minden fegyverfajtát, mivel ellátó központjaink nem fegyverraktárak voltak, hanem a legkülönbözőbb személyek, sokszor esetlegesek is, sőt gyakran a megölt ellenség.

Legvégül következett a kézigránát-vetés tudományának elsajátítása. A harci csoportban háromfajta kézigránáttal voltunk felszerelve.

A pisztolyok esetében megengedtük magunknak azt a fényűzést, hogy egy tucatnyi golyót ellövöldözzünk gyakorlásként, de a kézigránátokkal egészen más volt a helyzet. Először is ezekből igen kevés volt, s túlságosan nehezen szereztük be őket ahhoz, hogy gyakorlásra használjuk el; másodszor pedig a gránátrobbanás zavart okozhatott volna. A pisztolylövészet még elment a vadászok számlájára, de a bombarobbanások okvetlenül mozgósították volna a rendőrséget.

Ennek ellenében viszont a Vitosán annyi kő volt, amennyit csak akartunk. Olyan nagyságú és súlyú köveket válogattunk össze, mint a kézigránátok, s napjában hússzor-harmincszor is számoltuk félhangosan: „huszonegy, huszonkettő, huszonhárom . . .” Ezután erős mozdulatokkal hajigáltuk a követ a meghatározott irányba. A harcászat szabályai értelmében a gránát elvetése után

a földre kell feküdni. De mi nem voltunk közönséges katonák, ezért Szlavcso megváltoztatta a szabályt:

– Eldobod a gránátot, s utána a nyakadba szeded a lábad. Úgy rohansz, hogy megdöntsd a futórekordot. Egyébként – fűzte hozzá rövid szünet után –, ha nem döntöd meg, téged döntenek le a lábadról. Szóval: huszonegy, huszonkettő, huszonhárom, bumm és – futás! Fuss, amerre a szemed lát!

Hasonló gyakorlatokkal teltek a napok. Amikor alkonyodni kezdett, három csoportra váltunk szét, és a Planinec menedékház felé vettük utunkat. Reggel azután korán otthagytuk a meleg szobákat, és egészen más irányba indultunk el. Íratlan törvényünk szigorúan megtiltotta, hogy egy és ugyanazon helyen végezzünk gyakorlatokat két nap egymás után.

Egy alkalommal különösen messzire mentünk. Megérkezés után egymásra raktuk a hátizsákokat, és Sztanyu máris vezényelt: „Sorakozó!" Megtudtuk, hogy a parancsnokság döntése szerint mindegyikünk köteles reggelenként átdörzsölni a testét hideg vízzel. Most fogjuk elkezdeni. A nők húzódjanak félre húsz lépésre, a három szorosan egymás mellett álló fenyőfa mögé, s adott jelre közösen kezdjék el mindannyian a fürdést. A befejezés szintén jelre történik.

Derékig hideg vízben megmosakodni télen nem valami kellemes. Emellett az idő is hideg, zord és komor volt, s a nap már keltekor a felhők mögé bújt. De a parancs az parancs, lehetetle nem teljesíteni. Egy perc múlva locsolni kezdtük magunkat a hegyi pataknál. Az első, nagyon rossz érzés után egyszeriben úgy tapasztaltuk, hogy a test átdörzsölése nem is olyan szörnyű dolog. Az „állj"-jel tíz perc múlva következett, mire gyorsan felöltöztünk. Csakhogy most úgy éreztük, hogy megsülünk a hőségtől. Újabb fél óra múltán megtettük az előkészületeket a lövészethez.

... A harci csoportokban én csak öt hónapot töltöttem, míg később a partizánkülönítményekben közel tizenöt hónapig vettem részt. S mégis úgy tűnik, hogy össze sem lehet hasonlítani a veszélyek és a harcosok erkölcsi állóképessége tekintetében a két korszakot.

A partizánkülönítményekben a harcos maga mellett, oldalán érzi bajtársait, a csoportot, a különítményt. Amikor alszik, tudja,

hogy az őrszem vigyáz rá, amikor csatát vív, a parancsnok és a politikai biztos törődik vele és a csapattal, a különítménnyel. A bajtársnak csak össze kell fornia a kollektívával, s akár a kéz ökölbe szorított ujjai, közösen mérik az ellenségre a súlyos, megbénító csapást.

Az illegális harci csoport tagja a nagyvárosban egyedül áll. Maga mérlegel, határoz és végrehajt. Amikor az utcán jár, nem tudja, hogy a mögötte haladó járókelő nem tette-e ujját a pisztoly ravaszára, s egy pillanat múlva nem visszhangzik-e mögötte lövés, s nem fúródik-e a golyó áruló módon a hátába. Nem tudja, hogy azt a lakást, amelyben este elalszik, nem figyelik-e egy hete a rendőrök, s éjjel nem veszi-e körül a fegyveres ellenség kordonja a házat, ahol a hűséges rejtegetőn kívül vannak erőtlen öregek és serdületlen gyerekek is, vannak fiatal lányok, akik nem ismerték meg a kedves simogatását, vannak fiúk, akik nem kóstoltak még bele az élet örömeibe. S akkor saját biztonságának problémája mellett nagy erővel hatalmába keríti a rettenet, hogy halálos veszélynek tesz ki olyanokat is, akik néha még azt sem tudják, miért halnak meg.

Az illegalitásban élőnek, a harci csoport tagjának a bátorsága nem mérhető közönséges mértékkel. A fronton vagy a partizánosztaggal vívott csata során még a halál sem rettentő, mert a bajtársakkal együtt fogadjuk. A városban pedig sokszor még csak nem is tudnak az illegális harcos haláláról. Sőt, mi több, meg kell tenni mindent annak érdekében, hogy senki meg ne tudja, ki a megölt elvtárs. Az ilyen halálhoz tízszer több önuralom, tízszer több bátorság kell...

A Vitosán még két napig maradtunk. Szófiába csak vasárnap este tértünk vissza, a turistákkal együtt, akik reggel óta mászták a hegyeket.

Még a hegyen párokra oszlottunk, és a Fehér Víztől lefelé kezdtünk más társaságokhoz csatlakozni, hogy Knyazsevóba vagy Bojanába egészen észrevétlenül és teljesen egyedül ereszkedjünk le. Én magától értetődően Bojanában kötöttem ki. Knyazsevo számomra szigorúan tiltott övezet volt.

Amikor a villamosra fel akartam szállni, eszembe jutott a harcosokra kötelező parancsolat: „Soha ne közlekedj villamossal!"

A parancsnok meggondolásai helyesek voltak. Bent a villa-

mosban sokkal könnyebb az embert elfogni és letartóztatni, ott szinte semmi lehetőség sincs a megmenekülésre.

Gyalog indultam hát útnak, és egy óra múlva már közel jártam Vaszo és Nada Kraszno Szeló-i házához, akikkel egy álló hete nem találkoztam. Már az udvaron hallottam, hogy emelkedett a hangulat náluk. Rejtegetőimnek nyilván vendégeik vannak. Haboztam, kopogjak-e, de egyszer csak megnyílt a kapu, és a küszöbön Nada állt.

– Hát te hol késel? – kiáltotta, majd gyorsan odasúgta: – Vaszónak a testvére jött el. Iszogatnak benn. Te menj csak egyenest a szobádba!

Nada sosem tudta, mikor térek meg hozzájuk, de mindig résen volt. Ha vendégei jöttek, fél szemmel mindig a kiskaput figyelte.

Ezúttal több napot töltöttem náluk, s szinte ki sem mozdultam a lakásból. Rendbe kellett hoznom a ruháimat, hogy kissé elfogadhatóbb külsőm legyen. Nekünk, illegálisoknak úgy kellett öltözködnünk, hogy ruházatunkkal elkerüljünk minden feltűnést. A ruhákkal kapcsolatos „hadműveletet" Nadával kettesben végeztük el, s nem rossz eredménnyel.

Mintegy tíz nap múlva parancsot kaptunk: ismét másszunk fel a Vitosára. Razziára volt kilátás, és közülünk senki sem maradhatott Szófiában. Az egész harci csoport a Gyopár menedékházban gyülekezett. Szombati nap lévén, a menedékházba lassanként jöttek a sízők és a kirándulók, zajosan foglalták el helyüket és még zajosabban itták első fél deci konyakjukat. Vidám és veszélytelen közönség volt, emberek, akiknek semmi közük a politikához.

Ledobtam a hátizsákomat, és élvezettel iszogattam a hegyi teát egy nagy, kissé csorbult alumínium csajkából, amikor Sztanyu jött a közelembe, és inkább a szemével, mint az ajkával mondta:

– Riadó!

Hátamon a hátizsákkal egy percen belül ott álltam az ajtó mellett, nem tévesztve szem elől Sztanyut, aki közölte a parancsot a többi elvtárssal is. Kettesével kezdtek kiszivárogni, miközben zsebükben készenlétben tarották a pisztolyukat. Szlavcso kint állt, és szemével határozta meg mindenkinek a helyét összecsapás esetére.

Őrszemünk jelzése szerint ugyanis a menedékház felé egy csoport titkosrendőr közeledett. De mi nem tudtuk, hogy az első avagy az utolsó csoportról van szó. Lehet, hogy a turisták közül egyesek, akik a legártatlanabbul sétáltak köztünk, szintén titkosrendőrök, s csupán erősítésre várnak, hogy megkezdjék a letartóztatásokat.

Az udvarra mi jöttünk ki utolsónak Sztanyuval. Mindenki elfoglalta a helyét, s csak a jelre várt.

Sztanyu lassan járt, kissé himbálózva, kezét viharkabátja zsebébe dugta. Még ha nem is tudta az ember, hogy mindegyik keze töltött pisztolyt szorongat, s az övén kézigránátok lógnak, akkor is elállt az útjából, olyan tiszteletet parancsoló és rettenetes külsejű volt e pillanatban.

Közben hangosan szitkozódott, hogy nincs kényelmes fekvőhely, és sietség nélkül távolodott. Kevéssel utóbb az egész csoport a menedékháztól mintegy száz méterre gyülekezett. Ezalatt a detektívek már bevonultak, csak egy állt továbbra is az udvaron.

Szlavcso elrendelte, hogy a csoport párokra oszoljon, de azért tartsuk egymással a kapcsolatot. A Planinec felé kellett volna leereszkednünk, hogy a parancsnok ott döntsön, mit tegyünk a továbbiakban.

Én utolsónak indultam el Violeta, Szlavcso és Sztanyu társaságában. Egy útkanyarulat után nem láttunk többé sem menedékházat, sem titkosrendőrt. Nagy volt hát a csodálkozásunk, amikor ötszáz méterrel arrább megláttunk egyet, amint az utunkat keresztezi. Az első pillanatban arra gondoltunk, hogy a menedékházak között elromlott a telefonösszeköttetés, s most ez az ember siet a Planinecről figyelmeztetni a szófiai rendőrséget. Ő azonban sem nem sietett, sem nem maradt el mögöttünk. Nyilvánvaló volt, a főnöke összekötőnek küldte ki, hogy mihelyt valamelyik menedékházhoz közeledünk, adjon jelt.

S elkezdődött életem első bíráskodása, amely csak egyetlen ítélettel végződhetett: halálos ítélettel.

Minden lépésünkkel közelebb kerültünk a veszélyhez, s nem értünk rá a fontolgatásokra.

– Miként szabaduljunk meg tőle? – kérdezte Szlavcso, a vállán keresztül rápillantva.

– Egy golyóval – válaszolta lakonikusan Sztanyu.

– Ognyana, Violeta, ti mit mondtok?

Nem tudom, mit éreznek a bírák, amikor a halálos ítéletet aláírják. De nekem különösen nehéz volt kimondanom azt a kurta „igent", amely eldöntötte egy ember sorsát. Pedig ezt az „igent" ki kellett mondanunk, mert elhatározhatta nemcsak az ő és a mi sorsunkat, hanem az egész harci csoport jövőjét is.

És mi először mégis úgy döntöttünk, hogy megadjuk neki az utolsó lehetőséget az élethez, teszünk még egy utolsó ellenőrzést. Ha ő békén hagy minket, amikor oldalt letérünk az útról valamelyik keresztútra, nem bántjuk. De a vérszomjas, jutalomra és kitüntetésre áhítozó rendőr, úgy látszik, azt hitte, hogy könnyű zsákmány leszünk, mert habozás nélkül újból utánunk indult.

– Ognyana és Sztanyu, menjenek oldalra! – parancsolta Szlavcso. – Violeta siessen előre, mintha cívódnánk, én pedig megállok ezek mellett a fák mellett. Lőni én fogok.

– És én mit csinálok? – kérdezte Violeta.

– Mosolyogsz – válaszolta egészen komolyan Sztanyu. – Ha odaér hozzád és megszólít, mosolyogsz és összevissza fecsegsz minden ostobaságot, ami a szádra jön.

Kis erdőbe értünk, úgyhogy a titkosrendőr már nem látott minket. Szaladva elhaladt mellettünk, kiment a nyílt tisztásra és elkezdett nézelődni. Mintegy húsz lépésre maga előtt meglátta Violetát, aki a cipőfűzőjével foglalatoskodott. Gyorsan odament hozzá, kezét a zsebébe mélyesztve, s elkezdte faggatni. E pillanatban a cserjésből zajtalanul előtűnt Szlavcso. Két rövid lövés dördült, és a detektív elnyúlt a földön.

Tíz percen belül az egész csoport mellettünk volt. Szlavcso szó nélkül elvezetett bennünket a vladajai erdőbe, elkerülve nemcsak a menedékházakat, de az ösvényeket is. Eleredt a hó, amely eltakarta nyomainkat, de az előrehaladást annál nehezebbé tette.

Este tíz óra tájban végre a parancsnok engedélyezte, hogy berendezzük éjszakai táborunkat. Pontosan így mondta: „berendezzük", de a valóságban a férfiak csak száraz gallyat gyűjtöttek, lerázták róluk a havat, és valami alacsony rakásfélét készítettek belőlük, amelyre leülhettünk. A gallyak védtek a puszta föld hidegétől, de ettől nem lett melegünk. Összebújtunk egy

kupacba, szorosan egymáshoz simulva, miközben betakaróztunk mindennel, ami csak melegíthetett. Visszaemlékeztem az első, hegyek között töltött éjszakára, és az csodálatos élvezetnek tűnt. Akkor tüzet gyújthattunk, hogy megmelegedjünk és megszáradjunk. Most Szlavcso beszélni sem engedett róla. A füst és a lángok elárulhattak volna minket, a Vitosa meg hemzsegett a titkosrendőröktől. Violetának volt egy rövid irhamellénye, amely minden öt percben gazdát cserélt, de az sem sokat segített senkin. Amikor úgy éreztem, hogy már kifagy belőlem az élet, nem vagyok képes többé moccanni sem, újból, akár az első éjszakán, felhangzott a parancsnok szava:

– Felkelni, sorakozó!

Milyen csodás hatalmuk van a parancsoknak a legfáradtabb, legelcsigázottabb harcosok felett is! Villanyáramként felráznak, erőt öntenek a lélekbe, kiegyenesítik az összehúzódott, átfagyott térdeket, tüzet gyújtanak a szemekben.

„Egy-kettő-három-négy! Egy-kettő-három-négy!" – számolt egyenletesen Szlavcso, s szorgalmasan tornáztunk. Vérünk gyorsabban kezdett keringeni, s az idő is gyorsabban telt.

Amikor a hegycsúcsok keleten rózsaszínűek lettek, Szlavcso kiadta a parancsot, hogy váljunk szét párokra, és különböző utakon ereszkedjünk le Szófiába. Az elvtársak többsége Vladaján haladt át, mi négyen pedig, Szlavcso, Sztanyu, Violeta és én, miután megnéztük a tábort, nem felejtett-e valamelyikünk ott valamit, visszafordultunk és Bojanába indultunk.

Hallgatagon meneteltünk. Azt gondoltam, hogy a nagy hallgatás oka a nehezen eltelt éjszaka, s nem is sejtettem, hogy a másik háromra öt nap múlva nehéz, véres akció vár.

3

Áruló!

Nem ismerek ennél szörnyűbb szót. Nekem mindig úgy tűnt, hogy az áruló nem lehet akármilyen, normális ember. Hogy is volna ez lehetséges?

Hogyan lehet együtt dolgozni, örülni emberekkel, a szemükbe

nézni, kezet szorítani velük, azt mondani nekik: „elvtárs" – aztán pedig, amikor egyedül maradsz és az éjszaka elrejti árnyékodat, elindulni lopva, leskelődve az ellenséghez.

Hát tud az ilyen ember éjszakánként aludni?

A forradalmak százaiban, melyeket az emberi történelem ismer, az árulóra egyetlen erkölcsi elv volt érvényes: a kutyához kutyának való halál illik!

Kutyának való halállal kellett elvesznie Nikola Hrisztovnak, melléknevén Kutuznak, az árulónak is.

A halálos ítélet végrehajtására felszólító parancsot Szlavcso Metodi Satrovtól kapta. S a paranccsal együtt egy kis listát árulásainak egy részéről:

Az illegális lakásba elvezette Cvjatko Radojnovot és elárulta.

Az illegális lakásba elvezette Anton Ivanovot és elárulta.

Az illegális lakásba elvezette Atanasz Romanovot és elárulta.

Egy, kettő, három, öt, tíz, több tucat, haláláig odaadó harcos, aki sokéves forradalmi tevékenységének viharai közepette meg tudta őrizni szabadságát, nemegyszer csúszott ki a rendőrség csapdáiból – s most ott álltak megkötözött kézzel, a legaljasabb módon elárulva, kiadva, mert a csapá titkon, hátulról érte őket.

Nikola Hrisztov régóta a rendőrség beszervezett embere volt. Hogy becsempéssze a párt soraiba, a rendőrség bizonyos időre börtönbe küldte, ahol össze kellett ismerkednie a vezető pártkáderekkel, és barátságot kellett velük kötnie.

Szabadlábra helyezése után Kutuz felkereste a börtönből ismerős elvtársakat, s hamarosan technikai munkatársává vált a párt Központi Bizottságának. Körülötte soha nem fordultak elő lebukások, soha semmi el nem veszett, nála az illegalitásban élők a legnagyobb biztonságban voltak. A rendőrség bizonyos ideig nem használta ki azokat a lehetőségeket, amelyeket Kutuz nyújtott, mert a szervezet szívébe akart behatolni. Végre elérkezett a nagy beugrató ügynök ideje. Már Anton Ivanovot, a párt Központi Bizottságának titkárát „bújtatta", és a fegyveres szervezet vezetőjét, Cvjatko Radojnovot, meg Nikola Vapcarov proletárköltőt és még számos vezető kommunistát.

Mint a jégeső, zúdultak ránk a lebukások. Egy láthatatlan kéz vezérelte a rendőrséget a pártvezetők nyomdokain. A párt megvizsgálta sorait, mérlegelte, felmérte az embereket, és felfedezte,

hogy kebelében áruló rejtőzik. Ez az áruló pedig nem más, mint Nikola Hrisztov, másként Kutuz asztalos.

A halálos ítéletet a különleges rendeltetésű harci csoportnak kellett végrehajtania. Szlavcso úgy határozott, hogy Violeta és Sztanyu számoljanak le Kutuzzal, ő pedig Velicskóval kettesben a biztosító lesz. Violeta több napon át követte az árulót, aki egy asztalosműhelyben dolgozott. Az akciót megelőző napon Szlavcso összehívta mind a négyüket és megtartotta a főpróbát. Külön figyelmet fordított az utcai menekülés különböző változataira. Végre eljött a kitűzött óra.

– Mi Sztanyuval karonfogva mentünk – mesélte másnap Violeta, miközben a Ljulin hegyen kapaszkodtunk fölfelé, az illegális találkozóra igyekezve. – Olyan látszatot akartunk kelteni, hogy házasok vagyunk. A műhely elé már odaállt Szlavcso és Velicsko, és afölött vitáztak, hogy melyikük futballcsapata a jobb.

Amikor beléptünk a műhelybe, én gyorsan előrementem, kezemet a kabátom zsebébe süllyesztve. Pisztolyom töltve volt, és csak a biztosítót kellett félrehúznom, de azután már nem volt szabad elengednem a fegyveremet, mert magától is elsülhetett. Egy munkás közeledett felénk, s mivel úgy nézte, hogy „komoly ügyfelek" vagyunk, a legudvariasabban megkérdezte:

– Mit parancsolnak, kérem?

Mi előre felkészültünk mindenféle beszélgetésre.

– Szekrényt rendeltünk, nem tudjuk, készen van-e – válaszolta Sztanyu, és karját a vállamra tette.

Rápillantottam. Fejével a műhely belseje felé mutatott, hol egy asztal mögött néhány ember álldogált.

– Nem tudom – mondta a munkás. – Meg kell kérdezni a mestert.

– Ne fáradj, majd mi megkérdezzük – válaszolta Sztanyu, elállva az útját.

Időközben én gyorsan átbújtam a kész konyha- és szobaszekrények között. Kutuz egy gyalupad fölé hajolva állt, és ceruzával írt valamit egy gyalult deszkára. Még egyszer megnéztem, nehogy tévedjek, ránéztem Sztanyura is, aki már a hátam mögé állt. Miközben elővettem a pisztolyomat, amilyen hangosan csak tudtam, ezeket mondtam:

– A nép nevében...

Így beszéltük meg. E szavakat követően meg kellett húznom a ravaszt, és csak a lövés után hozzátennem: „halállal büntetünk téged". Ezt meg kellett volna hallaniuk a munkásoknak, hogy megértsék: halálos ítéletet hajtunk végre az árulón.

Elmondtam én, amit kellett, nyomtam a revolver ravaszát, s a hajam égnek meredt. Mert lövés nem hallatszott...

Violeta megállt. Egész testében égett a szégyenkezéstől és a haragtól. Ugy érezte, ő tehet róla, hogy a pisztoly csütörtököt mondott, s nem tudta végrehajtani a párt parancsát. Pedig köztudomásúan minden pisztoly csütörtököt mondhat.

- Aztán mi történt? – kérdeztem, ügyet sem vetve a zavarára.

– Kutuz egy pillanatig meredten állt, aztán felemelte a gyalupadon heverő nagy fűrészt, és felém sújtott. Éppen azon tűnődtem, mit tegyek: fejbe vágjam-e a pisztollyal, vagy rávessem magam és torkon ragadjam, amikor lövéseket hallottam. Sztanyu lőtt. Kutuz a földre zuhant. Már holtnak látszott, de a nagyobb biztonság végett Sztanyu még egyszer belélőtt. A provokátornak semmi esetre sem volt szabad életben maradnia!

– Csodás! – ujjongtam, – Csodásan elintéztétek.

Violeta rám nézett, és a szeme megtelt könnyel.

– Mi ebben a csodás? Kihagytam. De legközelebb majd én!...

– És azután?

– Hát, ez volt. Azt, amit még mondanom kellett volna, hogy mind hallják, nem sikerült elmondanom. A munkások majd meghaltak rémületükben. Egyikük sem mert moccanni, mert ha az én pisztolyom nem is működött, a Sztanyué úgy lőtt, mint a géppuska...

Violeta nem tudott másra gondolni, csak arra, hogy a pisztolya csütörtököt mondott. Bármiről beszélt és bármit csinált, újból csak vissza-visszatért erre a kérdésre. Este, amikor elkövetkezett az ügyelet ideje, kérte, hogy őt osszák be egész éjjelre, mert ő úgysem tudna aludni.

A történetet Szlavcso fejezte be.

– Egy pillanattal a lövések után a kijárat felé iramodtunk. Mielőtt Sztanyu és Violeta kiértek volna, az ajtóban megjelent egy viaszsárga arcú asztaloslegény.

– Ren-rendőrség! Ren... – kezdte dadogni, miközben körülnézett.

De mielőtt megérthette volna, mi történik, négy erős kéz ragadta meg, és a hangja teljesen elfult. Kilépett Sztanyu. A lövések már összecsődítettek néhány járókelőt. Sztanyu körültekintett, két lépést tett előre, majd kinyújtva a karját felkiáltott:

– Fogják meg, hé! Ott megy! Miért nem fogják meg, emberek?! – és futni kezdett, kergetve a fellegeket.

Néhányan a zavarodott csődületből vele együtt futásnak eredtek, ő viszont lassanként lemaradt, és bekanyarodott az első mellékutcába.

Amíg az összegyűltek azt kérdezgették: „Mi történt?", „Lőttek?", „Ki lőtt?" – kilépett a műhelyből Violeta, s nyugodtan elsétált.

A helyszínre érkező rendőrség már csak a megölt Kutuzt találta.

Egyébként a rendőrség sajátos gyászjelentést adott ki hű ügynökéről. Néhány nappal Kutuz elintézése után az összes újságokban megjelent a rendőrség közleménye, melyben az állt, hogy a kommunisták meggyilkolták a „becsületes bolgárt, aki gyűlölte a kommunistákat – Nikola Hrisztovot..."

... Két órai hegymászás után Szlavcso kényelmes, napos helyet talált, és jelt adott a pihenésre. Ledobáltuk a holminkat, s birkózni kezdtünk, de a parancsnok hamarosan összehívott és maga köré ültetett minket. Őrt is állított, aki száz lépésnyire távolodott el tőlünk, hogy a figyelésre tudjon összpontosítani, s ne ossza meg figyelmét azzal, hogy a beszélgetésünket is hallgatja. Az elvtárs, akinek őrködnie kellett, kissé elkomorodott. Mindnyájan türelmetlenül vártuk, hogy részletesebb tájékoztatást kapjunk a tegnapi akcióról, és senkinek nem volt ínyére ezt elmulasztani. De a parancsnok rendelkezésével nem lehetett vitába szállni.

– Elvtársak, a párt nevében üdvözöllek benneteket Nikola Hrisztov-Kutuz elintézésével kapcsolatban, a feladat pontos teljesítése alkalmával.

Szlavcso ünnepélyes hangja enyhén megremegett az örömtől. Mi alig tudtuk fékezni magunkat, és halkan hurrázni kezdtünk. Ez volt az első nagyobb akciónk, s bár a harcosok többsége nem tudta, kik vettek részt benne, mindannyian a saját győzelmüknek érezték.

Miután elcsendesedtek az első örömkitörések, Szlavcso elemezte az akciót. Megállapította, hogy helyesen készítettük elő és folytattuk le, s alapvonalaiban jövendő műveleteink mintaképéul szolgálhat. S jóllehet a sablon nálunk életveszélyes, az akció néhány alapvető mozzanata törvénnyé vált egész további munkánk során. Legnagyobb balsikereink éppen abból eredtek, ha e szabályokat elhanyagoltuk.

Végül Szlavcso a következőképpen összegezte a követelményeket további tevékenységünknél:

1. Minden akciót előzetes felderítéssel kell kezdeni. Ebben a munkában okvetlenül részt kell venniük az akció közvetlen végrehajtóinak, hogy megismerkedjenek a helyszínnel, a házak és a bejáratok helyzetével stb. A felderítéshez lehet és kell más elvtársakat is felhasználni a harci csoportból, különösen olyanokat, akik még nem élnek illegalitásban.

2. A támadásban feltétlenül két személy vegyen részt. A csütörtököt mondott pisztoly esete az egyik támadónál az első akció során (Szlavcso nem mondott nevet) megmutatta, hogy egyetlen ember kiküldése bajba sodorhatja őt is meg az akciót is.

3. Tilos büntetőakciót végezni biztosító társ bekapcsolása nélkül. Szabály szerint legalább két személy biztosítson.

4. Terv készítendő az akció utáni visszavonulásra. E célból behatóan tanulmányozni kell és személyesen be kell járni az összes közeli és távoli utcákat.

... Így végződött első akciónk. Boldogok voltunk, hogy elkezdtük a harcot, s újabb ütközetekről álmodoztunk.

4

1943 elején olyan esemény zajlott le, hogy a népek végre egy kissé megkönnyebbülten sóhajthattak fel. Február 2-án a német fasiszta seregek Sztálingrádnál, a Vörös Hadsereg acélgyűrűjébe fogva, megadták magukat. Németországban és a német csapatok által megszállt országokban gyászt hirdettek. A mozik és a színházak három napra bezártak, a vendéglőkben a zenekarok és gramofonok hallgattak. Mindez azonban képtelen volt elleplezni

a rab országok népeinek óriási örömét. A forradalmi harc fokozódott.

Nálunk Bulgáriában azonban a harc nemcsak a nép és a kormány között folyt. Dühödt volt a küzdelem a zsíros koncért, a hatalomért és a vele együtt járó összes előnyökért a fasiszta vezetők szűk körében. Ki álljon az élen, ki kapja a katonai szállítások százalékait, ki ragadja magához a dohánykivitelt, ki kapjon koncessziókat Macedóniában és az Égei-tenger-melléken? Ezek voltak az alapvető ellentmondások egyrészt Bogdan Filov és kormányzata, Hitler egyes számú bulgáriai ügynökei, másrészt Lukov szolgálaton kívül helyezett tábornok, volt hadügyminiszter, Hitler úgynevezett második számú ügynöke között. Lukovval tartott a fosztogatásokban és rablásokban hozzá közel álló katonák és politikusok csoportja.

Hitler a volgai csata után erélyesen vetette fel a bolgár csapatok keleti frontra küldésének kérdését. Nagy aduként tartotta kezében a játszma folyamán azt a fenyegetést, hogy Lukov tábornok uralomra jutását fogja támogatni. Lukov tábornok barátai és ügynökei világgá kürtölték, hogy vezérük Göring és Goebbels személyes barátja, ő az egyetlen ember Bulgáriában, aki élvezi a hitlerista vezetők teljes bizalmát, ő Bulgária jövendő fasiszta diktátora.

A tábornoknak saját félkatonai fasiszta szervezete volt. Az ő vezetése alatt álltak az úgynevezett bolgár nemzeti légiók, e leggonoszabb fasiszta származék, amely szabadságszerető országunkban csak megszülethetett.

Lukov azért, hogy még jobban tessen a németeknek, széltében-hosszában terjesztette programját. Nyilvánosan megtorló intézkedéseket javasolt az ország „belső békéjének" helyreállítására, s kezdetként azt követelte, hogy gyilkolják le az első kedvező alkalommal a politikai foglyoknak és a koncentrációs táborok lakóinak ezreit.

A kommunista párt, miután fontolóra vette, hogy a németek Lukovot valóban felhasználhatják fegyverként a kormány elleni nyomás céljaira, vagy hogy Lukov magától is alakíthat új kabinetet, amely azután újabb bajokat hoz a bolgár népre, elhatározta, hogy a bolgár vezérjelöltet el kell intézni. Ezzel a nem akármilyen feladattal a mi harci csapatunkat bízta meg.

Február 13-ának estéje úgy telt el, mint bármelyik este. A találkozás Szlavcsóval és a harci csoport tobbi tagjával a földművelésügyi minisztérium melletti parkban folyt le, a holnaputáni újabb találkozót pedig a halastó mellé tűzték ki délután 5 órára. Aztán hazatértem Kraszno Szelóba, Vaszo és Nada házába.

Ezen az estén Nadával sokáig fenn voltunk. Ruhácskákat varrtunk a gyerekeknek, és Vaszo, akinek reggel korán el kellett mennie hazulról, majdnem veszekedve kényszerített minket ágyba.

Reggel Nada suttogása ébresztett:

– Ognyana, ébredezz, Ognyana!

Gyorsan felugrottam, és kezemmel a vánkos alá nyúltam, ahol a pisztolyaim voltak.

– Ne félj, nem a rendőrség – nyugtatott meg Nada.

– Mi van?

– Öltözz fel és gyere át, mert Vaszo hozott valamit!

Nada rejtélyesen mosolygott, és szó nélkül kiment. A szívem vadul dobogni kezdett. Felötlött bennem, hogy talán a férjem megszökött a táborból, és idejött Vaszóékhoz. Villámgyorsan magamra rántottam a ruhámat, és kezemmel a hajamba túrva a konyhába iramodtam. Vaszo és Nada állva olvasták a „Zarja" című reggeli lapot.

– Hol van Dimitar? – kérdeztem és megnéztem, nem bújt-e az ajtó mögé.

– Miféle Dimitar? – kérdezték mindketten kórusban.

Rájöttem, hogy tévedtem, és fáradtan ereszkedtem le a széles priccsre. Egész felbuzdulásom lelohadt, és megfeledkeztem arról, hogy Vaszo akart nekem mondani valamit.

– No, no csak ne lógasd az orrod! – vetette oda Nada. – Hamarosan minden rendbe jön, és ismét találkozol a pajtásaiddal. Most pedig hallgasd, mit olvas fel neked Vaszo!

Az rám tekintett ünnepélyesen, majd lassan olvasni kezdte az újságból:

– Tegnap este ismeretlen terroristák meggyilkolták a szolgálaton kívüli tábornokot...

– Lukovot? – vágtam a szavába.

– Hriszto Lukovot – folytatta Vaszo anélkül, hogy rám figyelt volna. – A gyilkosság a lakásán történt, két személy, egy férfi és egy nő részvételével.

– Mi történt velük? – szakítottam félbe megint, kiragadva kezéből az újságot. – Elfogták őket?

– Még csak az hiányzik, hogy elfogják őket! – kacagott fel Vaszo. Azok nem akármilyen emberek! Azokon hekus nem fog ki, őket golyó nem fogja. – Körülnézett ösztönösen, és lehalkította a hangját, jóllehet a konyhában csak hárman voltunk. – Azt beszélik az emberek, hogy azok fentről jöttek – s kezével határozatlan mozdulatot tett. Szakemberek. Kutuzt is azok tették el láb alól, Lukovot is, meg...

Csak úgy faltam szememmel az újságközleményt. Hála istennek, a mieinkről semmi hír! Megkönnyebbülten felsóhajtottam és Vaszóra tekintettem, aki talán már tizedszer magyarázgatta feleségének, hogy ezek az emberek, akik a férgeket irtják, különösek, és kézcsókot érdemelnek. Nada a fejével bólogatott, s időnként forró tekintetet vetett felém. Azután, mintha valami különösen fontosat mulasztott volna el, észbe kapott és tett-vett valamit céltalanul.

– Hé, Ognyana, hogy elfelejtettem! Töpörtyűt sütöttem ki. Harapjál, míg meleg...

Délután öt órakor egész harci csoportunk a halastó mellett gyülekezett. Kettes-hármas csoportokban leültünk a padokra, vagy lassan sétálgattunk, várva a parancsnok rendelkezéseit. Egyszer csak, a nyári fürdő felől, Violeta tűnt fel. Nem járt, hanem inkább repdesett, az öröm szárnyain. Felé rohantam. Az első szava ez volt:

– Lelőttem!

Megszorítottam a kezét. Felejthetetlen barátnőm olyan gyermeki örömmel s a kötelességteljesítés olyan elégedettségével tekintett rám, hogy ki sem bírtam volna, ha át nem ölelem és összevissza nem csókolom. Szótlanul járkáltunk, jóllehet égtem a kíváncsiságtól, hogy részleteket tudjak meg az akcióról. De az ember életében vannak pillanatok, amikor a beszélgetés csak elfojthatja, megölheti a nagy és örömteli, lélekben átélt élményt.

– Megint beszélgettek? – riasztott meg Szlavcso hangja, aki észrevétlenül a közelünkbe került. – A beszélgetésért büntetés jár!

Elnevettük magunkat. Tudtuk, még Szuvorov mondta, hogy a győztes felett nincs ítélkezés. De Szlavcso folytatta:

– Két óra múlva gyülekezés Bojana alatt. Éjjel a Leányszikla menedékházban alszunk.

Bojana alatt kilencen gyültünk össze. Az első pár Velicsko és Violeta volt, utánuk mászta az emelkedőt Zdravka és Leon, aztán Szlavcso, Kalmik, Jordan és a legvégén másztunk mi Gudzsóval.

Violetától szinte semmit sem sikerült megtudnom. Gudzsót kérdezgettem, de az is csak annyit tudott, mint én.

– Szlavcso majd elmondja – nyugtatgatott, de a türelmem fogytán volt, s egyre jobban erőltettem a menetet.

Végre valahára elértük a Leányszikla menedékházat. A padláson háltunk, amelyet bújtatóink vastag, illatos szénaréteggel terítettek le, betakarva néhány meleg pokróccal.

Szlavcso köré telepedtünk. Parancsnokunk nevük említése nélkül üdvözölte az akcióban részt vetteket, és mondta, hogy a pártvezetés kitűnően értékeli tegnapi hadműveletüket. Röviden elemezte a harci cselekményeket. Ezután bejelentette, hogy fáradt, jó éjszakát mondott, oldalt fordult és elaludt. Mi nők hármasban az egyik saroklba húzódtunk, és fejünket is betakarva egy pokróccal, csupa fül lettünk, úgy hallgattuk Violeta elbeszélését.

Lukov elintézésére Violetát és Ivan Buradzsievet jelölték ki. Kettesben többször körbejárták a szolgálaton kívüli viszonyba helyezett tábornok lakását, követték őt, amikor reggel eljött hazulról, és bevárták, amikor este hazatért.

Lukov tábornok szinte soha nem maradt az utcán egyedül. Testőrei tőle néhány lépés távolságban szoktak menni, minden pillanatban készen arra, hogy uruk segítségére siessenek. Ezenkívül Lukovot majdnem mindig kísérgették politikai barátai is. Propagandacéllal tették ezt, hogy lássák az emberek, milyen fontos személyiség a tábornok.

Február 13-án este Violeta és Buradzsiev újból a tábornok nyomába szegődött. Vele volt Ruszev tábornok és egy pópa. Hármasban elmentek moziba, majd sétálni kezdtek. Elsőnek Ruszev indult tovább, hamarosan a pópa is követte. Lukov nyugodtan hazafelé vette útját. Testőrei a nyomában haladtak, és csak a kapuban váltak el tőle.

– ... Úgy képzeltük, hogy ezen a napon is csak felderítünk. A hekusok azonban visszavonultak, még mielőtt Lukov kinyitotta

volna a háza kapuját. Összenéztünk Ivannal, és szavak nélkül is értettük egymást: cselekedni fogunk!

– Hogyhogy, biztosító nélkül? – kérdezte Zdravka.

– Sablon nélkül – kacagott fel halkan és boldogan Violeta. – Hiszen Szlavcso mondta, hogy a mi munkánkban a sablon egyenlő a halállal. Pillanatok alatt döntöttünk, mert kedvezőbb alkalom talán soha nem is adódik. Siettünk, s még mielőtt Lukov felment volna a lépcsőkön, becsuktuk magunk mögött a kaput.

– Te maradj hátra – súgta oda Ivan, és három-négy lépcsőt lépett egyszerre.

Tudtam, hogy biztosítóként kell működnöm, biztosítani a visszavonulás útját, és kissé hátramaradtam. De csupa fül voltam. Vajon eléri-e Ivan a tábornokot, mielőtt bemenne a lakásba?

Ivan Buradzsiev abban a pillanatban érte utol Lukovot, amikor az kinyitotta a második emeleti lakás ajtaját. A két férfi egy pillanatig farkasszemet nézett egymással. A másodperc tört része alatt hangtalan szópárbaj folyt le, mely pisztolylövéssel fejeződött be. Zűrzavar támadt. A tábornok lánya, aki a hallból kipillantott, látva, hogy apja egy férfival dulakodik, szörnyűt kiáltott, és nagy robajjal bevágta maga után az ajtót. Gyermeki érzései gyengébbnek bizonyultak saját biztonságának állati féltésénél... Éppen a lány kiáltása és az azt követő csend késztette Violetát arra, hogy egy jaguár gyorsaságával felsuhanjon a lépcsőkön...

– Úgy szorítottam a pisztolyomat, hogy a kezem belefájdult, mialatt rohantam. Mi történik fent? Ivan miért nem tér vissza? Miért nem lő? A gondolataim egymást követték... Mikor a második emeletre értem, a félig kitárt ajtón át azt láttam, hogy a tábornok alaposan a falhoz szorította Ivant. Ivan lövése pontatlan volt, és a tábornokot a vállán találta el.

Végső erőit megfeszítve csimpaszkodott egymásba a két férfi, halálos párharcban.

– Amikor győzünk – súgta Zdravka –, valamelyik szobrász majd biztosan kifarag egy ilyen csoportot, és így nevezi el: „Életre, halálra!"

A sötét padláson, pokrócba burkolózva, nem láthattam Violetát, de pontosan tudtam, hogy szemei olyan harmatcseppekként csillognak, amelyekben a tavaszi nap visszfénylik.

– Ezúttal a pisztolyom nem mondott csütörtököt. Céloztam és kétszer lőttem. Úgy tűnt, hogy az egyik golyó egyenesen a tábornok szívébe fúródott, mert nyomban leengedte karjait és a földre rogyott.

Mi Ivannal körülnéztünk és gyorsan távoztunk. Mindaz, amit hallottatok, jóval gyorsabban folyt le, mint ameddig nektek elbeszéltem. A lövéseket elnyelték a ház tömör falai, s úgy látszik, még nem riasztottak fel senkit.

Kiléptünk az utcára, s két lovas rendőrt vettünk észre, amint felénk közeledtek. Gyorsan behúzódtunk a szomszédos bérház kapujába, és elkezdtünk figyelni a kissé behajtott ajtóból. De a rendőrök nyilván semmit sem hallottak, mert elmentek Lukov háza mellett. Azonnal kijöttünk, s egy perc múlva már messze voltunk...

Hármunk kezei kemény kézszorításba fonódtak össze. S a beállott csendben még egyszer felcsengett Violeta hangja:

– Lőttem! Ezúttal a pisztolyom nem csapott be!

Lukov megölése valóban jeges zuhanyként érte a sok nekihevült fasisztát...

5

„Figyelem!

Figyelem!

Figyelem!

A Hriszto Botev népi rádióállomás beszél! Halljátok a Hazafias Front hangját, és hordjátok szét szerte az országban!

Aki a szabadságért esik el,

Nem hal meg, él az..."

Amíg a Vitosán voltunk, nem mulasztottuk el a rádióállomás egyetlen adását sem. Hallgattuk és jegyeztünk. Egy nap megint összegyűltünk a rádiókészülék körül, de míg Gudzso beállította az antennát és a földelést, az adás elkezdődött. Csak innen hallottuk: „Íme, mit írt a »Mir« napilap", s mi le is tettük a ceruzánkat. Mit érdekelt minket az, hogy mit mond a „Mir" napilap?

Egy pillanat múlva azonban újból hegyezni kezdtük a fülünket. Mit is mond a rádió? Hát lehetséges, hogy ezt a mi bolgár újságunk írta volna?

A bemondó pedig olvasta:

„Szovjet-Oroszország egy államóriás... A társadalom ügye itt tág teret kapott, de a legelső követelmény, az államhoz való ragaszkodás első, alapvető tétele: emberi életet biztosítani az embernek és családjának. Szovjet-Oroszországban ez megvan!..."

Csodálatos, valószínűtlen beismerés!

„... A forradalom előtti korhoz viszonyítva az ugrás óriási. Szovjet-Oroszországban hatalmas arányú építkezések folynak... Egyre elégedettebbek a parasztok, a városi lakosság és az értelmiségiek, egyre jobban rendeződik az élet, erősödik a rend és a fegyelem...

... Vitathatatlan, meleg, emberi hazafiság honol minden szovjet állampolgárban, mindmegannyi büszkének érzi magát azért, hogy hazájának fia..."

Ki ennek a cikknek a szerzője, ki beszél ilyen lelkesen a Szovjetunióról? Hiszen ilyesmiért a hatóságok akasztanak, agyonlőnek, házakat gyújtanak fel! Vele, ki e sorokat leírta, kezet kellene szorítani, üdvözölni kellene őt...

Ó nem, szívjátok vissza az üdvözlő szavakat! Mindezt nem más írta, mint Szotir Janev, a fasiszta rendszer legtüzesebb propagálója, annak a dohánykonszernnek a bizományosa, amely a dohánypiacon Európa-szerte uralkodik, Lukov tábornok legközelebbi barátja és csoportjának „teoretikusa", a nemzetgyűlés külügyi bizottságának elnöke, az egykori szociáldemokrata, a kommunistafaló, a kaméleon, az aljas Szotir Janev...

Minden szava át és át van itatva dühvel és méreggel. Az ilyen akkor is veszélyes, amikor dicsér. A cikk pedig, melyet a Hriszto Botev rádióállomás idézett, 1940. augusztus 6-án jelent meg nyomtatásban egy bolgár nemzetgyűlési képviselőcsoport szovjetunióbeli hivatalos látogatása után. Akkor Szotir Janev berlini urai maguk is hajbókoltak a nagy szovjetországnak, és ő engedelmesen elkezdett nekik kontrázni. S véletlenül, először és utoljára életében, akkor az igazat mondta meg!

E cikkét tárgyilagossága bizonyítékaként lobogtatva Szotir Ja-

nev most kígyót-békát kiált a Szovjetunió ellen, a Vörös Hadsereg ellen, a párt ellen, minden becsületes és haladó ember ellen, minden igaz hazafi ellen.

Azzal henceg, hogy valamikor szociáldemokrata volt. Ezt mondogatja: „én szocialista voltam", s hanghordozásából kicsendül, hogy most is majdnem szocialista. Egyszerűen elfelejt hozzátenni eléje még egy szócskát, azt, hogy „nemzeti" – ezzel lenne teljes a bulgáriai „nemzetiszocialista" ügynök, Szotir Janev igazi, egyedül igazi jellemzése.

Szüntelenül előadásokat tart az országban. Beszél, találkozik az emberekkel, rágalmaz, és ugyanakkor kiválogatja a legocsmányabb, legpiszkosabb fasisztákat, hogy Bulgária eljövendő vezére köré sorakoztassa fel őket. Igaz, Lukov tábornok már halott, de még annyi vezérjelölt van! Hát a véres kezű Alekszandar Cankov nem adta-e el magát már régen testestül-lelkestül a hitleristáknak? S ha még nem ő az első számú bulgáriai ügynökük, ez azért van, mert maguk a hitleristák is visszariadnak véres hírnevétől!

Mi, a harci csoport tagjai, már likvidáltuk volna ezt az aljas, piszkos frátert, de mivel fegyelmezett harcosok voltunk, tudtuk, hogy nem szabad egyénileg ítélkeznünk. Ez egyedül a párt joga. S egyik nap döntött a párt:

„Szotir Janevnek meg kell halnia!"

Elolvastam az írásomat, és megijedtem. A lektorom majd tiltakozik: mellőzni akarja azt a számtalan jelzőt, amivel ezt az alakot illettem: piszok, ocsmány, aljas fráter stb. stb.

De másként nem járhatok el. Mert csak vissza kell emlékezni 1943 elejére, tudatosítani kell mindazt a mérhetetlen bűnt, ami e német ügynök lelkén száradt, hogy megérthessük azt az örömöt és erkölcsi elégtételérzést, ami akkor eltöltött bennünket: mi részesülünk abban a szerencsében, hogy megszabadítsuk földünket ettől az élő döghullától.

Szotir Janev elintézésére Nikola Draganov-Gudzso vállalkozott.

E feladatát is, akárcsak a többit, sajátosan végezte el, egyedül, segítőtársak és biztosító nélkül.

Gudzso 1915. február 7-én született egy kis faluban. Az Ifjúmunkás Szövetségbe még mint diák lépett be. Ez mentette meg

azoktól az anarchista túlkapásoktól, amelyek felé heves vérmérséklete vitte. Nevezetesen éppen tudatos fegyelmezettségének adózom a legnagyobb tisztelettel, amely neki több erőkifejtésébe került, mint bárki másnak közülünk.

Miután befejezte főiskolai tanulmányait és a tartalékos tiszti iskolát, Gudzso a szófiai negyedik postafióknál helyezkedett el pénztárosként. A párt 1942-ben feladatául tűzte ki a pénztár eltulajdonítását: a pénz az illegalitásban levők felfegyverzéséhez kellett. Sikerült is 81 809 levát szereznie, mert az utolsó leváig elvette a postafiók teljes pénzkészletét.

Gudzso illegalitásba vonult, és a különleges rendeltetésű harci csoporthoz került. Itt is maradt az ellenséggel vívott utolsó, halálos kimenetelű csatájáig.

Természetének megfelelően Gudzso úgy döntött, hogy Szotir Janevet abban a pillanatban intézi el, amikor éppen ocsmányságokat zúdít a Szovjetunióra, hogy mindenki megértse, milyen gaztettekért érte a golyó.

Április 14-én Janevnek a vasutasmoziban kellett nagy beszédet tartania. Gudzso elhatározta, hogy ez lesz a hitlerista szócső életének utolsó napja. Terve a következő volt: beül az első sorok egyikébe, és amikor Janev különösen tűzbe jön, kézigránátot dob rá, miközben elmondja büntetőformulánkat: „A nép nevében halálra ítélünk." Mindenesetre Gudzso úgy döntött, hogy a bomba után kilő egy tölténytárat mindkét pisztolyából, nehogy valami „hiba" történjék.

Eljött a gyűlés napja. Gudzso elegánsan felöltözve, divatos trencskóban beült a moziba, és helyeslőleg közbe-közbeszólt, amíg Szotir Janev szónokolt. Egyszer csak, hevesen tapsolva és a szónok „erős" szavain nekibuzdulva, kiállt a fal mellé. Szétgombolta a trencskóját, és anélkül, hogy előhúzta volna a kézigránátot, lecsavarta a kupakját. Már csak az volt hátra, hogy megrántsa a zsinórt, elszámoljon huszonháromig és odahajítsa a gránátot a szónoki emelvényre. S éppen ebben a pillanatban a háta mögött zajt hallott. Óvatosan megfordult. A kijárathoz odaállt néhány rendőrtiszt.

Az akció meghiúsult.

Amikor Janev befejezte a beszédét, Gudzso kiment az utcára, és ott próbált a közelébe férkőzni, hogy „üdvözölje". A rendőrök

azonban félrelökték. Maga a belügyminiszter küldte Janevért a kocsiját, hogy hazavigye a „fényes szónokot".

Gudzso összeharapta az ajkát, mormogott valamit, és elment.

Szotir Janev, azonkívül, hogy nagytőkés, nemzetgyűlési képviselő és a parlament külügyi bizottságának elnöke volt, még ügyvédként is működött, jól berendezett irodát tartott fenn. Kliensei nagy összeköttetéseire számítottak, és őrült összegeket fizettek védőbeszédeiért.

Ugyanaznap éjjel, a gyűlés után, Gudzso elhatározta, hogy mindenképp végez Szotirral; annyira „ráunt". Ha külső zaj és hatásosság nélkül is cselekszik, de legalább a párttól kapott feladatot teljesíti.

Reggel Gudzso bevárta Szotir Janevet az irodája előtt, szorosan melléje lépett, és mielőtt az elcsodálkozó „nagykutya" megértette volna, hogy mi történik, szívének szegezte a pisztolyt, és egyetlen lövéssel leterítette.

A járókelők ijedten szétszaladtak, Gudzso pedig szokásos nyugodt járásával odébbállt.

– Ha sikerült volna a moziban odahajítanom a kézigránátot, biztosan felolvastam volna neki a halálos ítéletét – mesélte később Gudzso. – De mikor az iroda előtt fogadtam, láttam, hogy senki sincs a közelben. Bármit mondok, senki nem hallja, és a történészek nem fogják feljegyezni szavaimat. S ezért kimondtam azt, ami a szívemet nyomta:

– Mocskos fráter, majd adok én neked... – és beleengedtem a golyót.

Az pedig csak nézett, mint a borjú a vágóhídon, majd megtántorodott és meghalt.

Ez minden!

6

Többségünk illegalitásban élt, a fényképeinket kinyomtatták a veszélyes bűnözők felkutatására kiadott jelentésekben. Majdnem mindannyiunknak volt dossziéja a rendőrségen, és a detektívek nemegyszer tanulmányozták arcvonásainkat házkutatások

során véletlenül előkerült arcképekről, vagy a külön e célra készített rendőri fényképekről (kettő profilban, egy szemben). Munkánk pedig olyan volt, hogy a legforgalmasabb szófiai utcákon kellett mozognunk, figyelnünk a házakat és az úri világból való fontosabb személyiségek mozgását, akiknek gyakran volt magántestőrük is, rendőri biztosítójuk is. Mindezt úgy kellett elvégeznünk, hogy ne keltsünk gyanút. Gyökeresen változtatnunk kellett tehát külsőnkön, meg évek óta belénk rögződött szokásainkon, járásunkon, viselkedésünkön.

Én a ruhámmal kezdtem.

Amikor illegalitásba vonultam, csak az a ruhám volt, amelyet magamon hordtam, de érte az ócskás egy lyukas krajcárt sem adott volna. Nemsokára az elvtársak szép, sőt elegáns turistafelszereléssel láttak el, és a hegyek között senki sem hitte volna, hogy e ruhákban olyan valaki rejtőzik, aki tegnap még textilmunkásnő volt. A nagykockás, magas nyakú kék pulóver, amelyet Dora barátnőm kötött, „külföldi holminak" tűnt, s egy-egy sielő nő nemegyszer rajta feledte a szemét. Viszont a városi ruháim nagy gondot jelentettek. Nem a pénz miatt fájt a fejem; hanem a ruha- és cipőjegyeimnél hiányzott a fedezet, mert a boltokban még a jegy mellett külön utalványt is be kellett mutatni. Ki tudja, meddig lettem volna „munkára használhatatlan", ha nem foglalkozott volna e kérdéssel Violeta. Neki voltak kapcsolatai gazdagabb zsidó emberekhez, akik a fasiszta barbarizmustól szorongatva kezdték megérteni: egyedüli reményük a Vörös Hadsereg győzelme keleten és a Hazafias Front diadala az országban.

Egyik találkozásunkkor Violeta nagy, papirosba takart és háromszínű madzaggal gondosan átkötött csomagot nyomott a kezembe. Azután kritikusan végignézett tetőtől talpig, és megjegyezte:

– Majd meglátod, micsoda hölgy lesz még belőled!...

Máris kész voltam megharagudni rá a szavai miatt, de sürgősen közölte velem, hogy „nagy dámává kell átvedlenem" a parancsnok utasítása értelmében.

– Mi van ebben? – néztem a csomagra.

– Különféle ócskaságok – vont vállat Violeta hanyagul –, de megjavíthatók...

Az ócskaságokról kitűnt, hogy van közöttük egy sötétkék színű

új tavaszi köpeny, két ruha, három blúz, szoknyák, harisnyák, fehérnemű és két kosztüm.

A ruhák nem az én méretemre készültek. Nadával kettesben néhány nap leforgása alatt az egyiken bevettünk egy kicsit, a másikat viszont szét kellett bontanunk és újból megvarrnunk. Amikor végre minden készen volt, és Nada elé álltam szemlére, az elámult és összecsapta a kezét:

– Ejha! Ognyana, micsoda hölgy lett belőled!...

Anélkül, hogy összebeszéltek volna, csaknem megismételte Violeta szavait.

Ezen az estén állandó bújtatómnál, dr. Ivan Vaszilevnél szándékoztam aludni. Rendelőjének közös várószobája volt egy fogorvossal. Bármikor felkereshettem. Betessékelt magához, minthogy rendszerint megelőztem többi látogatóját.

A fogorvosnak voltak páciensei az előkelőbb körökből is, amilyenek Ivanhoz általában nem jártak.

Ez alkalommal is beléptem a várószobába, és leültem egy székre úgy, hogy az orvos azonnal meglásson, amint kitárja az ajtót. Mikor a szobájában levő betege kijött, kiállt a küszöbre, közönyös tekintete átsiklott a csipkés fátylon, amely kalapomról lelógott, és udvariasan megkérdezte:

– Ki a következő, kérem?

Kissé felemelkedtem a helyemről, várva, hogy behív, de e pillanatban egy villamoskalauz ment el mellettem, s én újból elhelyezkedtem a széken. Ugyanez az eset megismétlődött a második, harmadik, negyedik páciensnél is. Úgy gondoltam, hogy Ivannak valami oka van arra, hogy ne akarja velem megelőztetni a többi látogatót, és nyugodtan lapozgattam egy folyóiratot. Nem nyugtalankodtam, mert semmivel nem adta tudtomra, hogy valamilyen veszély fenyeget.

Amikor megvizsgálta utolsó betegét is, dr. Vaszilev rám nézett, s minthogy nem keltem fel a székemről, közönyösen megkérdezte:

– Ön a fogorvost várja, ugye? Nemsokára jönni fog.

– Nem, doktor, magára várok – válaszoltam, miközben fellibbentettem fátylamat.

Ivan leült egy pillanatra az asztalkához, és hahotázni kezdett. Aztán felállt, kezét nyújtotta, és megforgatott maga előtt.

– Te aztán tudsz meglepetéssel szolgálni! – mondta. – Szarvasbőr kesztyű és retikül ... Nem, ha én képtelen voltam rád ismerni, annak ellenére, hogy másodnaponként a háznál alszol, senki sem fog felismerni. Nézem, egy burzsuj nő ül ott, és meg sem fordult az agyamban, hogy a mi ... szolgálónk lehet.

Dr. Vaszilev lakásában egyszer néhány napot töltöttem egyhuzamban úgy, hogy csak esténként jártam ki. A felesége, Lilla, a szomszédoknak azt mondta, hogy cselédet vett fel. A padlásukon volt egy, ki tudja mikor odakerült rokka. Mivel a doktor anyja faluról felküldött néhány kiló mosott gyapjút, hozzáfogtam a fonáshoz. Amúgy is kellett a „cselédlánynak" valami munkát végeznie. Délutánonként ott ültem a félig nyitott ablaknál, és zörgött az orsó. Olyan volt a hangja, mint a tücsökciripelés: dzin, dzin, dzin ... De azért, ha valamelyik szomszédasszony áthaladt az udvaron, rendszerint elhúzódtam az ablaktól. Minél kevesebb szem lát meg, annál jobb – gondoltam.

Egyik nap, amint ülök a szobában, hallom ám, hogy Lilla az egyik szomszédasszonnyal beszélget.

– Milyen a lányod, engedelmes?

– Nagyon engedelmes – válaszolta Lilla, és csodálkozva a szomszédasszonyra nézett.

– Lehet, lehet! – folytatta az. – Lehet, hogy engedelmes, de csak mondom magamban: micsoda egy cseléd ez, aki engedi, hogy az úrnője vesződjék a bevásárlással és a sorban állással. Mert, ugye, kenyérért, tejért és mindenért te jársz ki. Gondoltam, szólok már neki, hanem ő, amikor látta, hogy kukucskálok az udvarotokban, úgy elbújt, mint az ürge ...

Ki tudja, meddig szónokolt volna még a szószátyár szomszédasszony, ha Lilla taktikusan a szavába nem vág.

– Hát akkor én megmondom neked, csak hallgass róla, hogy ne legyen pletyka a környéken. A mi lányunk nem lány, hanem menyecske. Összetűzött a férjével, és most előle bújkál. Ezért sehova nem jár ki. De nekem az az érzésem, hogy nem sokára ismét hazatér. Szerény asszony, s ha amaz csak egyet fütyty ent neki ...

Elég az hozzá, hogy én azon az éjszakán már nem aludtam Ivanéknál. „Háztartási alkalmazotti" karrierem Ivan Vaszilev házában véget ért. Ezután akárhányszor elmentem hozzájuk hál-

ni, mindig átnéztem a szomszéd udvarba, nem bukkan-e fel valahonnan a kíváncsi szomszédasszony...

Népünk egyik mondása szerint a barátság akkor épül ki két ember között, ha együtt megettek egy rakomány sót. Ez a mondás rám és Violetára nem vonatkozott. Oka talán abban rejlett, hogy a nép normális időkre alkotta meg e szállóigét, nem pedig kivételesen feszült, eseményekkel, veszélyekkel és élményekkel dús napokra.

Csupán ot hónap telt el a Violetával történt első és utolsó találkozásom között, mégis soha, sem előtte, sem utána nem volt nekem még egy ennyire közeli és ennyire szeretett barátnőm. Csak egyetlenegyszer támadt koztünk félreértés, éspedig... a szemöldoktépés miatt. Az én szemoldokom miatt, amelyet Violeta ki akart tépni.

Szlavcso utasítására Violetának burzsuj külsejű nőt kellett faragnia belőlem. Addig a pillanatig az én ajkamon ruzs, az arcomon puder nem volt. Minden kozmetikai művelettől idegenkedtem. Még hajsütő vasat sem használtam, mert a hajam amúgy is hullámos volt. Emellett a „puccos" nők iránti lenézést még faluról hoztam magammal. A nehéz és viharos élet, amelyben részem volt, rányomta a bélyegét kulső megjelenésemre, főleg a járásomra. Kissé férfiasabban léptem ki, mint ahogy nőhöz illik, hiszen olyan ember vagyok, aki mindig szilárdan áll a talpán, és kész fogadni az ellene irányuló csapást.

Violeta „megnemesítő" leckéi járásom átalakításával kezdődtek.

– Kecsesen kell járnod, sőt kissé kényeskedve. Te viszont úgy végigporzol az utcán, mintha csak menetelnél... – tanítgatott.

Én egyetértettem vele és igyekeztem könnyedebben lépkedni, de ahányszor ránéztem, miként kell járnom, pukkadoztam a nevetéstől.

Violetának volt egy széles karimájú fehér kalapja, amelyről piros porcelán cseresznyék csüngtek alá. Mikor a „recept szerint" járt, a cseresznyék csak könnyedén remegtek. De mihelyt megfeledkezett a szerepéről, a cseresznyék elkezdtek úgy ringani, mint a vásári hajóhinták, amelyekre György-napkor fel szoktunk szállni.

A rúzshoz és a puderhoz valahogy hozzászoktam. Violeta meg-

mutatta, hogyan pirosítsam ki a számat, hogy szív alakú legyen. Jól elsajátítottam ezt a nem különösen nehéz művészetet. De amikor azt akarta, hogy kitépjem a szemöldökömet, határozottan tiltakoztam.

– Tudod te, mi az a pártutasítás? – vonta össze a szemöldökét Violeta.

– Persze hogy tudom, de az én szemöldököm nem fogja megbuktatni a forradalmat – erősködtem makacsul, és még azt sem engedtem, hogy a csipeszével felém közeledjék.

Violeta próbált „megagitálni", aztán kiabált egy kicsit, de amikor látta, hogy én oda sem figyelek, legyintett a kezével:

– Hát, ha akarod tudni, vastag szemöldökkel csinosabb vagy – mondta, s ezzel vitánk egyszer s mindenkorra lezárult.

Minden harcosnak többé-kevésbé joga van ahhoz, hogy magánember is legyen, lehetnek személyes örömei és bánatai. Csak a parancsnok fosztotta meg magát ettől a jogtól, mert ő volt a parancsnok.

A mi Szlavcsónk nem tudta, mi az a rossz hangulat, mélabú, levertség, fáradtság. Ha a menetelés egész napon át tartott, ha reggeltől késő estig egy falat kenyér nem került a szánkba, ha a hideg az embert csontja velejéig átjárta és csak egyről ábrándozott: hogy minél előbb fedél alá érjen, akkor Szlavcso megdöntötte az emberi kitartás összes rekordjait. Ilyenkor maga köré gyűjtött minket, és titokzatos hangon, mintha valami kivételes fontosságú és érdekes dolgot mondana el, elkezdett valamilyen történetet, amelynek főszereplői rendesen két bika vagy két kos voltak. Ezek ismeretlen okból kifolyólag elkezdték egymás fejét törni – „hát így". A már ismert történetnek e fordulóján Szlavcso ravaszkásan egymáshoz ütötte a két legmorcosabb fejet, és elkezdett kacagni. Csakhogy az ő nevetése nem volt hasonlítható semmi máshoz. Legfeljebb a hegyi vízesés mennydörgő zuhogásához és a körtánc játékosságához egyszerre.

„Ha-ha-ha... koma, ha-ha-ha..." – nevetett Szlavcso, s az ember képtelen volt nem vele nevetni. Így csak az ősidők híres hősei nevethettek, miután egy hajtásra egész vödör bort ittak ki.

Azok a vidám, csipkelődő történetek, melyeket a parancsnok pihenés közben elbeszélt, némelykor a kenyeret, a meleget és az

álmot is helyettesítették. Csak egyszer láttam és éreztem, hogy a mi parancsnokunk is olyan ember, mint a többi, s neki is sajog a szíve, az ő szemében is bujkálhat könny...

Szlavcsónak fiatal felesége volt: Nevjana, egy textilmunkásnő, s volt egy kicsi, egyéves leánykája, Szonya.

Micsoda asszony volt Nevjana! Igazi forradalmárfeleség. Hűséges, gondos, munkaszerető és kitartó. Éppen munkaszeretete és kitartása segítette azután ahhoz, hogy a győzelem után elvégezze a gimnáziumot, majd textilmérnökké képezze magát... De abban az emlékezetes 1943. évben közülünk senki, még ábrándjaiban sem merészelt ilyesmit gondolni. Nevjana előtt két feladat állt: a lehetőségekhez mérten segíteni férjét a harcban, és felnevelni a kis Szonyát...

Nos, egyik nap hármasban mendegéltünk, Szlavcso, Sztanyu meg én Knyazsevo felé. Át kellett mennünk egy parkon. Mint mindig ilyen esetben, mindhárman jobbra-balra nézegettünk, nehogy titkosrendőrbe vagy más piszkos fráterbe ütközzünk. Hirtelen éreztem, hogy megrándul Szlavcsónak az a karja, amellyel belém karolt. Ránéztem, az arca viaszsárga lett. Megszorítottam a pisztolyt a zsebemben, és a szokott mozdulattal kitapogattam a pisztoly biztosító reteszét. Mi ijeszthette úgy meg a mi bátor parancsnokunkat? Még egyszer ránéztem, majd rápillantottam Sztanyura is. Szlavcso, nehezen ejtve a szavakat, megszólalt:

– Menjünk át a túloldalra!

Ez egyszerre kérés is, meg parancs is volt.

Gyorsan oldalt kanyarodtunk, hogy megelőzzük a feltűnt villamost. Csak amikor már a szemközti járdán mentünk, tette hozzá Szlavcso leverten:

– Nevjana... Szonicskával...

Nevjana, Szonicska... Mennyi titkolt szeretetet takart e két név! S mennyi fájdalmat amiatt, hogy nem veheti egyik kezébe a lányát, a másikkal pedig nem karolhatja át a felesége fáradt vállait.

A túlsó fasor felé tekintettem, ahol Nevjana kocsiban tolta Szonyát, és meggyorsítottam lépteimet. Hogy egy kicsit felvidámítsam, megkérdeztem Szlavcsótól:

– Mit szeretnél, milyen legyen Szonya, ha megnő?

– Olyan, mint az anyja – válaszolta gyorsan Szlavcso. – Hű-

séges és jó. – Aztán még hozzátette: – És tanuljon ki mérnöknek!

Nem tudom, miért, de azokban az években mindnyájan arról ábrándoztunk, hogy ha mi nem is, legalább gyermekeink mérnökök lehessenek. Honnét is sejthette volna a szabóságban dolgozó Szlavcso Radomirszki, hogy a lánya egykor majd a színművészeti akadémia növendéke lesz.

Ugyanaznap este az egész harci csoport felment a Vitosára. Razzia volt várható, úgyhogy néhány napig a hegyek között kellett maradnunk, amíg a veszély elmúlik.

A nagy sietség, amellyel a Vitosára vonulásunk történt, több elvtársnak nem nyújtott lehetőséget arra, hogy elég élelmet vegyen magához, és már a második napon majdnem elfogytak a készleteink. Hozzá voltunk szokva a koplaláshoz, de nem enni mégis igen kellemetlen dolog. Különösen kínozta az éhség Gudzsót. Szálas, magas férfi lévén, meg tudott volna enni egy egész bárányt egy ültében körettel együtt, ha kapott volna valakitől.

A harmadik napon az éhség már annyira gyötörte Gudzsót, hogy azt javasolta Szlavcsónak, nyúljunk az érintetlen tartalékhoz.

– Legyen! – egyezett bele Szlavcso. – Csakhogy az összes elvtársakat hívd össze!

Gudzso csodálkozva nézett rá. Nem várt ilyen gyors megadást tőle, és csodálkozásába bizalmatlanság vegyült. De Szlavcso megismételte:

– Szaladj, szedd össze az elvtársakat!

Egy perc múlva mind ott ültünk a parancsnok körül. Széles, fehér kövön helyezkedett el, egy fűszálat dugott a fogai közé, és így magasról, mint egy trónusról, kérdezte:

– Éhesek vagytok?

A felelet egyhangú volt.

– S mit óhajtotok enni?

– Bármit – válaszolta az egész csoport helyett Gudzso.

– Jól van akkor. Bárányt vacsorázunk rablósan.

Gudzso szeme felvillant.

– Most elmondom nektek az elkészítés receptjét.

– Hallgatom – kurjantott fel Gudzso –, bár nekem ehetnékem van recept nélkül is. Mondd csak gyorsan, mert...

– Jól van. Vedd a bárányt, miután megnyúztad és megtisztítottad, és újból bújtasd vissza a bőrébe. Ezután áss egy lyukat, gyújts benne tüzet, s amikor a parazsak üszkösödni kezdenek, hányd ki, és a bárányt a tűz forró helyére tedd. Aztán fedd be egy kőlappal, temesd be földdel, és arra újabb tüzet rakj. Amikor a fa leég, felemeled a kőlapot és kiveszed a bárányt. Az olyan puha lesz, mint a velő...

– Ó! – nyelte a nyálát Gudzso. – Hol az a bárány?

– Ne vágj a szavamba! – utasította rendre Szlavcso, és folytatta. – A bárányt magasba kell emelni és a földre ejteni, melyre előzőleg diólombot teregetünk. Ezután hozzá kell ülni körben, és villa nélkül, csak kézzel fogyasztani. A bor okvetlenül vörös bor legyen.

– Szlavcso! – Gudzso nem bírta tovább. – Ide azzal a bárránnyal, mert...

– Miféle bárránnyal? – kérdezte ártatlan képpel Szlavcso.

– Hogyhogy mifélével, azzal amit megsütünk...

– Á-á-á! Én csak azt mondtam el, hogy fogom nektek a bárányt elkészíteni a győzelem után – nevette el magát Szlavcso, és ránk kacsintott.

Mi már régen rájöttünk, mi lesz a mese vége, de most, amint láttuk Gudzso elszomorodott ábrázatát, úgy felvidultunk, hogy a tisztáson gurultunk a nevetéstől. Ő pedig dühösen morgott valamit, és elkezdett sóskát keresni, amely már kibújt a fű közül.

S éppen e pillanatban jelentkezett Violeta.

– Szlavcso! – csengett a hangja, és mind feléje fordultunk. Ők ketten összenéztek, majd a parancsnok bólintott:

– Jól van.

Violeta elszaladt a patakhoz, és kisvártatva egy hatalmas serpenyővel tért vissza, amelyben egyszerre húsz tojást is meg lehetett volna sütni tükörtojásnak. Magától értetődik, hogy tojásunk nem volt, de azt sem tudom, honnan került elő az a három-négy fej hagyma, a szalonna és a néhány darab kétszersült. Mindez megsütve és megfőzve rendkívül finom volt.

Amíg az étel készült, Sztanyu maga köré gyűjtötte a fiatalabb elvtársakat, és megmutatta nekik, hogyan lehet fűzfából és mogyorófából villát és kanalat faragni.

Miután csillapítottuk éhségünket, a parancsnok egyórai szabad foglalkozást engedélyezett. Én a patakhoz mentem, hogy mossak egy kicsit magamra. Ott találtam egy kövön Gudzsót, amint tekintetét a kristályos habokra függesztette.

– Mit gondolsz, Ognyana, van itt hal?

– Nem tudom, talán van.

– Nagyon szeretem a hallevest... apró, erős paprikával.

Ezt a Gudzsót! Ha éhes volt és nem foglalkoztatták, nem létezett. De elég volt a parancsnoknak csak azt mondania: „riadó", és valósággal acélrugóvá változott át.

Gudzso, eredeti nevén Nikola Draganov, rettenthetetlen és hallatlanul leleményes harcos volt. Egyik nap, harci feladatának teljesítése során, a Felszabadító Cár úton kellett átmennie. Az idő hideg volt, és a járókelők ugyancsak a lábuk alá néztek, hogy el ne csússzanak a jeges kövezeten. Egyszerre csak ott termett Draganovval szemben egy rendőrkopó, régi ismerőse diákkorából. Tekintetük találkozott.

A detektív jól tudta, hogy Gudzso illegalitásban él, és a szemében sóvár lángocskák lobbantak. Abban az időben bármelyikünk fejéért a rendőrség 300 000 levát fizetett, ami közel tízévi rendőrfizetésnek felelt meg.

Gudzso körülnézett. Húsz lépésnyire a háta mögött néhány német tiszt ácsorgott. Előtte a nemzetgyűlés épülete, rendőrőrszemmel. Nyilvánvaló volt, hogy ebből a kelepcéből élve nem lehet kikerülni. Legfeljebb drágább árat szabhatott az életéért.

– De én csak arra gondoltam, hogy még nem teljesítettem a feladatomat... – nevetett Gudzso, amikor a történtekről beszámolt. – Ezért pedig életben kellett maradnom...

A helyzet megoldása egy pillanat alatt megszületett. Gudzso arra építette tervét, hogy a titkosrendőr mindennél jobban félti életét.

Kigombolta a télikabátját, és könnyedén széttárta. A belső zsebére kapcsolva két kézigránát lógott.

Elindult, egyenesen neki a detektívnek, miközben majd felnyársalta a tekintetével. Keze a csőre töltött pisztolyt markolta. A távolság gyorsan fogyott köztük... Minden újabb lépés a kérlelhetetlen, elkerülhetetlen halálhoz vitte közelebb a titkosrendőrt... S ő nem állta tovább. A fasiszta rend védelmezője

egy lépést tett oldalra, aztán még egyet, utána hátraarcot csinált, és gyors léptekkel elindult az ellenkező irányba.

Gudzso egy ideig követte, de amikor látta, hogy osztálytársa még hátrafordulni sem mer, bekanyarodott az egyik mellékutcába és eltűnt.

Mindjárt másnap a detektív felkereste közös osztálytársukat, akiről feltételezte, hogy kapcsolatot tart fenn Gudzsóval.

– Nézd, pajtás – kérte –, mondd meg Nikola Draganovnak, ha látod, hogy a találkozásunk merő véletlen volt. Eszembe sem jutott, hogy kövessem, de nem is bízott meg senki ilyen feladattal. Én, mihelyt megpillantottam, elhatároztam, hogy úgy teszek, mintha nem is látnám. Sőt, el is fordultam. Ugye megértesz? S ha megint találkozunk, tudja meg, hogy csupa véletlen, ne is haragudjon rám, jó? . . .

Értette a dolgot az osztálytárs. Ő is meg a titkosrendőr is jól ismerték a mi Gudzsónkat. Elég, ha Gudzso azt gondolja, hogy a detektív a nyomába férkőzött, s máris a nyílt utcán golyót röpít bele . . .

Valahányszor szóba került ez a történet, Gudzso dühösen a földre köpött, s ezt mondta:

– Beijedt a semmirekellő barmocska! Diákkorában bátrabb volt, akár egy kos vetette magát ránk. Itt meg féltette azt a kis életét. Csakhogy egyet tudhatna: a piszkságait soha senki meg nem bocsátja neki . . .

Nem sokkal e történet után a Vitosa felé vezető úton, valahol a fenyőerdő felett kellett találkoznunk.

Összes kötelezettségeink közül mi a legszigorúbban azt tartottuk be: soha el nem késni! Bármi is történt – kivéve, ha rendőr szegődött a nyomunkba –, meg kellett jelennünk a megállapított órában és percben a találkozó színhelyén.

Már összegyűlt az egész csoport, csak Gudzso hiányzott. A parancsnok néhányszor megnézte az óráját. Izgatottan mocorogtunk. Mi történhetett? Ebben a pillanatban Knyazsevo felöl sűrű lövöldözés hallatszott.

– Gudzso az! – kiáltottunk egyszerre Violetával.

Szlavcso összevonta a szemöldökét, és intett, hogy hallgassunk.

Sztanyu lépett hozzá:

– Nem ő az. Ismerem a pisztolya hangját, s azt nem hallom.

– Lehet – válaszolta kétkedve Szlavcso, miközben elrendelte, hogy a csoport kezdje meg a kivonulást a hegyre, de ő maga Sztanyuval együtt utolsónak maradt. Látni akarta, mi történik, hogy szükség esetén fedező tűzzel segíthessenek.

Gudzso azonban nem jött. Nem ért be minket útközben sem, nem jött el arra a helyre sem, ahol feltételezhette, hogy leszünk. Egyébként mi más irányban indultunk, de Szlavcso minden esetre hátrahagyott egy embert Gudzso fogadására, ha megjelenne.

Másnap az ellenőrző találkozásra az egész csoport néhány perccel korábban érkezett. Az óramutató pontosan hatot mutatott, de Gudzso nem jött. Szívünk elszorult az izgalomtól. Mi történhetett? Egyszer csak megjelent a mi Gudzsónk. Sietség nélkül közeledett felénk, és Szlavcsótól két lépésre vigyázzba vágta magát:

– Parancsnok elvtárs, engedélyt kérek jelentéstételre. Tegnap a férgek kis híján kinyírtak . . .

. . . Gudzso, mint elmesélte, a találkozóra élelemmel és lőgyakorlatra való töltényekkel teli hátizsákkal igyekezett, a kezében pedig Philips rádiókészüléket vitt kartondobozban, vékony, de erős madzaggal átkötve.

A knyazsevói postahivatal közelében két rendőrügynök állította meg. Mi késztette őket arra, hogy bekísérjék a kerületi kapitányságra ellenőrzés végett, Gudzso nem tudta magának megmagyarázni. Talán a körözött személyek fényképei nyomán homályosan ismerős arca, talán a doboz és a hátizsák sugallta nekik azt a gondolatot, hogy itt feketézés folyik, vagy lehet, hogy egyszerűen még egy embert kívántak megvizsgálni, hogy jó pontjuk legyen a felsőbbségnél.

Amikor a detektívek felszólították, hogy tartson velük, habozás nélkül követte őket. Körös-körül olyan sok ember volt, hogy lehetetlen lett volna a menekülés. Ezenkívül a kapitányság csak mintegy száz lépésnyire volt. Onnan bármely pillanatban tömegestül jöhettek volna ki rendőrök és detektívek, hogy meghiúsítsák a menekülést.

Gudzso elindult, és közben félszemmel a két detektívet figyelte, akik folytatták beszélgetésüket valamilyen vörös hajú Zsaná-

ról. A kapitányságig egyperces útjuk volt. E perc alatt kialakult és megérett Gudzsóban a menekülés terve.

A knyazsevói rendőrkapitányság az utolsó villamosmegálló mellett helyezkedett el. Onnan indult az ösvény, amely az erdőn keresztül közvetlenül a Fehér Vízig vezetett. A kapitányság még nem volt közművesítve, és klozettjei a domboldalba voltak beásva. Mikor hármasban odaértek a kapitányság épületéhez, Gudzso a földre tette a rádiókészüléket, levetette a hátizsákját, és teljesen nyugodt hangon, mint egy merőben ártatlan és magabiztos ember, odaszólt nekik:

– Várjanak, hadd ugorjak be egy pillanatra a klozettba.

Az ügynökök biccentettek a fejükkel. A Zsanáról folyó beszélgetés ugyanis még nem fejeződött be, s az előttük haladó ember minden valószínűség szerint nem lehet veszélyes. Emellett náluk hagyta minden csomagját.

Gudzso sietség nélkül elindult az alacsony épület felé, és mikor az ajtóhoz ért, a rendőrök felé tekintett. Azok tovább beszélgettek, oda sem néztek. Ő erre megkerülte a klozettot, és gyorsan kezdett kúszni felfelé a meredek lejtőn. Egy perc múlva már magasan a rendőrkapitányság felett volt, de még mindig nyitottan, fedezetlenül. Az erdőig mintegy húsz lépés volt még hátra. E pillanatban az egyik ügynök szórakozottan felemelte a fejét, és meglátta Gudzsót. Az első pillanatban nem jött rá, mi történt, s eközben társunk elérte a fák vonalát.

– Megszökött! – ordított fel az ügynök, és elkezdett matatni a pisztolya után.

– Állj! – kiáltott teli torokból a másik, és elkezdett lövöldözni.

Az ügynökök első lövései Gudzso füle mellett süvítettek el, gallyakat és leveleket téptek a fákról. Ő azonban ide-oda kanyargott, s hamarosan lőtávolon túl jutott.

Lelkiismeretük megnyugtatására és a büntetéstől való félelmükben az ügynökök folytatták a lövöldözést. Csatlakozott hozzájuk az őrszem, aztán más rendőrök is. Éppen ezt a lövöldözést hallottuk mi.

– Szóval, el tudtál volna jönni a találkozóra? – kérdezte Sztanyu szigorúan.

– El, magától értetődik.

– S miért nem jöttél?

– Hogyhogy miért? És ha nyomon követtek volna?...

Sztanyu hízelegve verte vállon, Szlavcso pedig erősen megszorította a kezét.

Amikor kevéssel utóbb kettesben maradtunk, Gudzso előttem beismerte:

– Idefelé jövet félelmemben kivert a veríték. Mi lett volna, ha a parancsnok azt mondja: „Tőled, Gudzso, azt követelem, hogy még holnap bemutasd nekem a rádiókészüléket antennástul és a földeléshez való drótot, meg aztán a 160 darab kilencmilliméteres pisztolypatront is." Na, mondd? – elgondolkozott kissé, majd hozzátette: – Ami a patronokat illeti, még rendeztem volna az ügyeimet. Éjszakánként a rendőrök hatvan darabot hordanak maguknál... De honnan vennék rádiókészüléket?...

Ha nem volt közvetlen feladatunk a városban, a Vitosán töltöttük időnk nagyobb részét. Ott estünk át a harci és a fizikai kiképzésen, azonkívül rejtegetőink helyzetét is megkönnyítettük. Időnket a hegyek között úgy osztottuk be, hogy minden órát, amit a parancsnok pihenésre adott, valóban arra fordítottuk, hogy kissé megpihenjünk. Egyik reggel is a torna és a futás után összegyűltünk a parancsnok köré, hogy megtudjuk a napi programot. Szabad táborunk egy virágzó tisztáson volt, amelyet százados erdő övezett. Szlavcso ránk nézett, a napra és a fűre tekintett, aztán legyintett a kezével.

– Elvtársak, elvtársak, mit szólnátok ahhoz, ha ezt a napot pihenőnapnak nyilvánítanánk? Nos?

Mennydörgő hurrá-kiáltás lett a válasz. Mindjárt úgy elkezdtünk csintalankodni, akár a diákok, amikor megtudják, hogy lyukas órájuk lesz. Tömeges birkózás kezdődött, amelynek során mindenki mindenki ellen birkózott.

Mikor pillanatnyi szünet állt be, Zdravka elővett egy könyvet a hátizsákjából, és magához hívott minket.

Zdravka, a felderítőnk, egyben kultúrosunk is volt. Eleinte saját kezdeményezéséből fogott felvilágosító munkába, majd Szlavcso kezdte felvenni a napi terveinkbe a könyvolvasást is, meg a vitákat különféle elméleti kérdésekről. Napi programunk azonban mindig túlzsúfolt volt, úgyhogy a leggyakrabban éppen az

agitációs és propagandamunka maradt el. Ezért Zdravka minden szabad percet felhasznált, amit csak el tudott lopni az időnkből.

Be kell vallanom: élvezettel olvastunk verseket vagy szépirodalmat, de az elmélet iránt szinte lenézéssel viseltettünk.

– Hát, Zdravka – mondogatta Gudzso –, akár tudsz az ellentétek egységéről, akár nem tudsz róla, ha eltalál a golyó, mindenképp a járdára zuttyansz.

Ilyen nyilatkozatok után Zdravka a feje búbjáig elpirult, és magyarázni kezdte az elmélet szükségességét, mi pedig gurultunk a nevetéstől, miközben zavarát szemléltük.

Hogy mindannyiunk figyelmét ébren tartsa, felváltva mindenkit olvastatott.

Most, hogy ismét magához hívott minket, kissé elkomorodtunk. De mivel a parancsnok nem szólt, odamentünk. Letelepedtünk és arcunkat a nap felé fordítottuk. Elsőnek Violeta olvasott. Eleinte megpróbáltam követni a gondolatokat, de ő olyan gyorsan olvasott, és a napsugarak olyan kellemesen simogattak, hogy elbóbiskoltam. A már nekihevült vitára riadtam fel:

– Add ide a könyvet!

– Nem adom!

– Add ide!

– Nem!

Sztanyu és Violeta hangja éles, majdnem sikító tónusokba csapott át.

Zdravka, hogy ne engedje lankadni a figyelmet, megkérte Violetát, hogy lassabban olvasson, s azután adja tovább a könyvet Sztanyunak. Violeta azonban folytatta hadaró olvasását. Akkor kezdődött kettőjük közt a párbeszéd, amely engem felébresztett. Felemelkedtem, és rájuk tekintettem. Szemük lángolt, egyikük sem akart engedni.

Egyszerre csak Sztanyu Violeta felé vetette magát, de annak sikerült elhúzódnia, és elszaladt. Sztanyu utána iramodott. Mi is futásnak eredtünk. Violeta nekem adta a könyvet, amely kézről kézre járt. Sztanyu pedig folytatta a könyv üldözését. Mikor fél óra múlva végre sikerült megszereznie a könyvet, már úgy elfáradtunk a viadalban, hogy az olvasásról szó sem lehetett.

Zdravka szomorúan tette vissza a könyvet a hátizsákba. Hallottam, amint Sztanyu vigasztalta:

– Nem baj, Zdravka. Most hadd pihenjünk, aztán a győzelem után mindannyian egyetemisták leszünk. A fiatalok is, meg az öregek is, ugye?

A nappalok egyre hosszabbodtak, találkozásainkat egyre későbbre tettük. Hat óráról hét órára, fél nyolcra, majd nyolcra. Az utóbbi időben Szlavcso előszeretettel választotta találkozóhelyül a Borisz-kerti tó feletti rózsaligetet. A padokon mindig voltak szerelmespárok, akik semmire sem ügyeltek egymáson kívül, s az erdő sem esett messzire, ha a rendőrség üldözőbe venne bennünket. Aztán a terep is aránylag nyílt volt, úgyhogy messziről meg lehetett figyelni, ki jön felénk.

A rózsafák már teljesen virágba borultak. A találkozó befejezése után néha elüldögéltem valamelyik padon, behunytam a szemem, és úgy éreztem, nem vagyok egyedül, mert Mitko mellettem van, csak hallgat. Csupán egy mozdulatot kell tennem, hogy kezemben érezhessem erős, meleg kezét. Felgyülemlett bennem a sóvárgás és a gyötrelem, szinte fojtogatott... Majd átjárt az öröm azért, hogy mindketten egyetlen közös ügyet szolgálunk, s nem választ el minket semmi egyéb, mint az ötszáz kilométeres út, meg a rendőrgolyók.

7

A telefon sokáig cseng, majd a kagylóból dallamos női hang hallatszik:

– Bocsásson meg, visszatért már Pantev ezredes úr?

– Nem – válaszolt valaki tömören, és letette a kagylót.

A volt rendőrkapitány, a semmítőszék volt elnöke, belügyminiszter-jelölt Lukov tábornok tervezett kormányában és annak eszmei utóda jelenleg az az ember, aki a tábornok megölése után a németek szemében a második számú bulgáriai ügynök lett. Pantev szolgálaton kívüli ezredes szigorúan megparancsolta otthon is, meg a hivatalában is, hogy ne adjanak semmiféle felvilá-

gosítást arról, hol található és mikor tér vissza. Lukov halála mélyen megrendítette, és az utcára csak megerősített testőrséggel járt ki, s igen gyakran hetekre eltűnt vidéken.

Zdravka felakasztja a telefonkagylót, és hallja leesni a pénzt az automata dobozában.

Ma sincs sehol! A napok gyorsan peregnek egymás után, és sok száz harcos morális gyilkosának likvidálására szóló megbízatásunk még mindig nincs végrehajtva!

Zdravkának, a felderítőnknek lágy a hangja, ő maga is valahogy kedves képű; ahogy ránéz az ember, aligha gondolná, hogy ez a kedves lány a különleges rendeltetésű harci csoport felderítője. Külseje Pantevet is megtévesztette, kinél már járt néhányszor azzal az ürüggyel, hogy közbenjárását kérje közeli vádlott hozzátartozója érdekében.

Parancsnokunk sürgette a halálos ítélet végrehajtását, de mitévők legyünk, ha az ezredes úgy bujkál, mint egy ürge, számos rejtekhelyén . . .

Magától értetődik, senki sem bűnös azért, hogy Pantev bujkál, de „fentről" eredményt akarnak, nem magyarázatokat. Mi lenne, ha a katonák a keleti fronton ahelyett, hogy a parancsokat teljesítenék, csak megmagyaráznák, miért nem teljesítik azokat?

A Pantevvel való leszámolásra kitűzött végső határidő május elseje!

Milyen feszült, izgatott napokat éltünk át Velicsko és én! Nekünk kellett végrehajtanunk az ítéletet. De izgultak biztosítóink is, Violeta Jakova és Leon Kalaora!

Az akció kétszer is ki volt tűzve, de valamilyen okból kifolyólag nem került rá sor. Pantev már Szófiában tartózkodott, és nem igazolhattuk magunkat többé azzal, hogy nem áll módunkban cselekedni. Emellett május elseje is elmúlt, Pantev pedig tovább élte világát . . .

Elhatároztuk: 1943. május 3-án Pantevvel végezni kell! Bármi is történjék, ezen az estén jelentenünk kell parancsnokunknak: „A parancsot teljesítettük."

Vannak olyan események az ember életében, amelyeket soha nem tud elfelejteni. Ezek úgy belevésődnek a tudatunkba, hogy

az évek ahelyett, hogy eltüntetnék őket, még erősebben kirajzolják körvonalaikat. Ilyen volt számomra a Pantev-nap.

Az őrszem reggel négy órakor ébresztett fel. Violeta már felkelt, Jordan pedig Szlavcsót, Leont és Velicskót ébresztette. Nekünk ötünknek még virradat előtt el kellett indulnunk a Planinecről Szófia felé. A többiek csupán délben indultak.

Csak akkor váltunk el egymástól, mikor Bojanához közeledtünk. De újból találkoznunk kellett két óra múlva a rózsaligetben, a Borisz-kertben... Látom magam, akárcsak valami filmen: egy fiatal, soványka nő, sötétkék köpenyben, derekán övvel, magas sarkú antilopcipőben lassan lépked a Felszabadító Cár úton. A park bejárata előtt megáll egy bódénál, és nápolyit vásárol. Senki nem feltételezheti, hogy amíg az eladóra vár, hogy visszaadjon a pénzből, rámered a házikó ablakaira, amelyek tükör gyanánt mutatják a terecskét.

Nem, utána nincs semmiféle „sorállás". A nő leharap egy darabkát a nápolyiból, és szeszélyesen összecsücsöríti a száját. A nápolyi nem elég friss! Lehet, hogy senki rá sem hederít a nőre, de neki egy pillanatra sem szabad elfeledkeznie szerepéről, amelyben kissé unatkozó burzsuj nőt alakít, aki azért jött el hazulról, hogy elvégezze reggeli sétáját, és ki tudja – talán akad még valami érdekes kaland is.

Lassan, sétálva elindul a rózsaliget felé. Még igen korán van, az óra alig mutat nyolcat, de ott már vannak néhányan. A nő körülnéz. Nem, egyik fiú sem „elég" érdekes. Leereszkedik egy padra, és behunyja a szemét.

Illatfelhő gyanánt öleli körül a zöldellő, virágzó rózsabokrok üdesége. A nő mély lélegzetet vesz. Ez enyhe, rejtett sóhajnak is beillik.

Milyen ellentmondás feszült a békés, rózsás kép és a nő gondolatai között, akinek ma gyilkolnia kell... Csak gyilkolnia? Ő maga is felkészült a halálra. Két pisztolya és két kézigránátja van az ellenség számára. Övé ellenben a fehérneműjébe rejtett fehérporos csomagocska – a ciánkáli, amely egy percen belül véget tud vetni élete folyásának.

A nő csupán huszonhat éves. De életének boldog hónapjai szám szerint nem haladják meg éveinek számát. Milyen nagyon vágyódik ez a nő boldogságra, örömre, szeretetre!... Mennyire

szeretne, mikor kinyitja a szemét, maga mellett egy gyermekkocsit látni, és hallani a hangocskát, amely azt mondja: „Mama!" De erről mostanában csak ábrándozni lehet... Nem! Erről most nem szabad még ábrándozni sem! Megfeszített akarattal és izomzattal csak egyre szabad gondolnia: ma Pantev ezredesnek meg kell halnia!...

... Erélyes, kemény léptek arra késztettek, hogy kinyissam a szemem. Violeta jött. Leült mellém a padra, és mintha kitalálta volna a gondolataimat, megkérdezte:

– Elhoztad a ciánkálit?

– El.

– Én is hoztam. Kis híján elfelejtettem, amikor átöltöztem... – elhallgatott, majd hozzátette. – Akarod, hogy szakítsak neked egy rózsabimbót?

Elhallgattam. Azonnal mondanom kellett volna, hogy nem akarom, és azonkívül nem helyes, mert megláthat minket valamelyik őr, és ránk szólhat, botrányt rendezhet, pedig nekünk inkább el kell kerülnünk a figyelmét. De annyira szerettem volna az ajkamhoz szorítani egy szál rózsát, hogy megnémultam. Violeta egy pillanat alatt felállt, letört két rózsabimbót – félig nyílottakat –, és az egyiket odanyújtotta.

– Csodásak, ugye?

– Igen. De ha Szlavcso megtudja, szorulunk tőle mind a ketten...

– Nem baj!...

– Nem baj! – ismételtem.

Nemsokára megérkezett Velicsko, s egy perc múlva feltűnt Szlavcso és Leon.

Összeültünk egy padra. Messziről fiatal, jókedvű társasághoz hasonlítottunk, amely valamilyen bohóságon töri a fejét. Köztünk a legidősebb, Szlavcso sem volt még huszonnyolc éves...

A parancsnok még egyszer elismételte a feladatot, még egyszer elemezte a harci cselekmény összes lehető változatát, szótlanul kezet szorított velünk, és elment.

Négyesben még üldögéltünk egy kicsit, aztán páronként sétára indultunk addig, míg eljön a cselekvés órája.

Még nem volt egy óra, amikor már elfoglaltuk a helyünket. Mi ketten Velicskóval a Sas-híd mellé álltunk, és beszélgettünk.

Senki ügyet sem vetett ránk. Nem egy férfi és nő szokott megállni az utcán beszélgetni.

Pantev ezredes az Evlogi Georgiev utca 60. szám alatt lakott. Pontosan a házával szemben volt a folyón egy fahidacska, mellette pedig a fasoron parkocska puszpángfával és padokkal. Violeta és Leon ott ültek, és a férfi tekintete annyira elmerengett, hogy bármelyik járókelő megállapította volna: szerelmespár!

Egy-egy pillantást vetve feléjük, tartottam velük a kapcsolatot, nehogy Pantev véletlenül más irányból jöjjön. Velicsko viszont a Felszabadító Cár utat tartotta megfigyelés alatt. Egyszer csak megrázkódott. Feltűnt Pantev ezredes. Az órára néztem – pontosan tizenhárom óra huszonegy percet mutatott.

Pantev elhaladt mellettünk, két oldalán testőreivel. Megvártuk, hogy néhány lépést menjenek, és utánuk eredtünk. Mind a kettőnknek a keze a zsebében volt, töltött pisztolyainkat szorongattuk.

Violeta és Leon csak ültek a padon, de le nem vették rólunk a szemüket.

Amíg Pantev házához közeledtünk, csak egyetlen kérdés izgatott minket: felmennek-e vele a testőrök a lakásba, vagy ahogy máskor is tették szép időben, elmennek a parkba. Viselkedésüktől függően cselekedtünk volna mi is. Döntésünk, hogy ma végzünk vele, annyira eltökélt volt, hogy eszünkbe sem jutott akciónk elhalasztása.

Mikor Pantev a ház bejáratához közeledett, a két ügynök kissé lemaradt, és amint gazdájuk becsapta maga mögött a kaput, lassan elindultak a park felé, ahol Leon és Violeta üldögélt. Éppen ezt a pillanatot használtuk ki arra, hogy behatoljunk a ház kapuján. Dobogó szívvel a falhoz simultunk, és lélegzetünket visszafojtva hallgatóztunk.

A lépcsőházban csak az ezredes súlyos léptei hallatszottak, aki lassan ment fölfelé.

A továbbiakban minden villámsebesen zajlott le.

Nem értünk rá sem beszélgetni, sem töprengeni. Néhány szökkenéssel felszaladtunk a lépcsőkön, kezünkben a pisztollyal. A második kanyarban elénk tűnt a szolgálaton kívüli ezredes széles háta. Éppen készült kinyitni a lakás ajtaját, amikor mindketten, Velicsko és én, egyidőben lőttünk.

Egész korábbi felkészülésünknek egyetlen célja volt: az első lövéssel az ellenfelet szívén vagy fején eltalálni. A másodikat csak biztonság kedvéért kellett leadnunk.

Pantev esetében úgy döntöttünk, hogy egyszerre lövünk mind a ketten, nehogy valamilyen véletlen folytán megmeneküljön. A második lövés azonban már teljesen fölösleges volt. Anélkül, hogy értette volna mi történik vele, a véres kezű gyilkos összeesett, s egy pillanat alatt a nemlétbe költözött át.

Most már csak a saját biztonságunkkal kellett törődnünk. Az utcától elszigeteltek bennünket a ház vastag falai, amelyek valósággal elnyelték a lövések zaját. Pantev testőrsége nyilván nem hallott semmit. A déli csúcsforgalomban emberek, kocsik jártak az utcán. Lehet, hogy sikerült volna észrevétlenül kisurrannunk, s aztán belemerülnünk az emberáradatba . . .

Csakhogy a lépcsőn lerohanva váratlan akadályba ütköztünk. Lent a kapunál egy jól megtermett, vállas ember állt, és megpróbálta előttünk becsukni az ajtót. Nem tartozott a testőrséghez; valaki más, ismeretlen, előre nem látható ellenség volt.

Éles, parancsoló kiáltásunk – „Hátra!" – és egy pisztolylövés rábírta a Pantev-ház lakóját, a szerelőműhely tulajdonosát, Sztojan Zjumbjulevet arra, hogy félrehúzódjék, és szabaddá tegye az utat. De az ajtó még be sem csapódott mögöttünk, amikor már az utcán végighasított a hangja:

– Gyilkosok! Fogjátok meg őket!

Én még egy golyót akartam ereszteni a mögöttünk kiáltozó ember felé, de Velicskó megfogta a könyökömet, és magával ragadott.

Az utcán zűrzavar támadt. Pantev testőrsége pánikhangulatban rohant felénk. Velük együtt Violeta és Leon is nekiiramodtak. A ház bejáratánál pedig, karjaival hadonászva, Zjumbjulev ordította, ahogy a torkán kifért:

– Gyilkosok! . . . Fogjátok el őket! Fogjátok meg! . . . Meggyilkolták Pantevet!

A közelben álló német katonatisztek, amikor látták, hogy menekülünk – nyomunkban Zjumbjulev lármájával és Pantev két testőrével –, felénk iramodtak és futás közben mindegyik előrántotta a pisztolyát. Egy-két pillanat múlva csak úgy ropogtak mögöttünk a lövések.

Velicsko megállt, és csodálatos hidegvérrel ellentüzet nyitott. Mindannyian, a katonatisztek is, az ügynökök is, meg Violeta és Leon is, a földre vetették magukat. Velicsko tovább lövöldözött: lőtt egyet, aztán még egyet és abbahagyta... Egy gyereklány, eszeveszett rémületében és szörnyű zavarában, egyenest a golyótűzbe tolt egy gyerekkocsit. Velicsko egy utolsó lövést eresztett fel a levegőbe, aztán szaladt utánam.

Társam golyói kissé lehűtötték az ügynökök és a német tisztek hevét. Másodperceken múlott, hogy kikerüljünk a halál torkából...

Ebben a pillanatban azonban ismét ordítani kezdett Zjumbjulev. Veszett düh szállotta meg. Rohant és tovább kiáltozott:

– Gyilkosok, fogjátok meg őket! A kék esőkabátos nőt! Fogjátok meg!

Elértük a következő keresztutcát, majd befordultunk egy másik utcába. Szinte gépiesen levetettem a kabátomat, összehajtottam és a hónom alá szorítottam. Egész tudatomat egyetlen gondolat foglalta le: végig tudok-e futni néhány háztömböt megállás nélkül? Gyorsan és egyenletesen futottunk. A hegyek közti mezei futóversenyek, a hegymászások, a reggeli hideg vizes bedörzsölések és a testgyakorlás meghozták eredményüket.

Zjumbjulev belátta, hogy szem elől fog bennünket téveszteni, s a következő mellékutcánál nyomunkat veszti. Leküzdhetetlen sóvárgása a 300 000 leva után, amelyet csupán egyetlen illegális harcos elfogásáért megkaparinthatna, és állati gyűlölete a kommunisták iránt arra késztették, hogy leszállítson egy gyermeket a kerékpárjáról. Aztán felpattant rá, hogy még gyorsabban iramodjék utánunk.

De alig két lépéssel mögötte, az üldözők közé vegyülve futott Violeta és Leon. Úgy döntöttek, hogy ártalmatlanná teszik. Leon néhány ugrással elérte Zjumbjulevet, és úgy belerúgott a kerékpárjába, hogy kiakadt a lánca és Zjumbjulev a földre huppant. Ugyanabban a pillanatban Violeta hajolt föléje. Acélos tekintete rámeredt, a fenyegetést a pisztolycsővel nyomatékosítva:

– Nyughass már, te tökfilkó!... Vagy beléd eresztek egy golyót!

Violeta belerúgott, majd tovább rohant Leon után.

Már a közelükben voltak a többiek. Violetának és Leonnak

sikerül befordulniuk egy utcába és eltűnniük a láthatárról. Nem is gyanították, hogy váratlan szövetségesre leltek Zjumbjulev személyében. Ez, mikor látta, hogy a második illegális pár is eltűnt, újból felbátorodott, felugrott, sebesen visszafelé rohant, és már rekedten ordította:

– Vissza! Vissza! A kommunisták az egész városrészt körülzárták!

E kiáltásban félelem és gyűlölet bujkált, nem kevésbé keserű csalódás a felbukkant és újból eltűnt több százezer leva miatt, valamint nem kívánása annak, hogy valaki más kapja azt meg...

Az üldözők zavarodottan álltak meg, körülvették Zjumbjulevet, és elárasztották kérdéseikkel:

– Kik voltak?

– Milyenek voltak?

– Hányan voltak?

– Milyen fegyverük volt?

– Nem tudom – válaszolta Sztojan Zjumbjulev.

Később, a rendőrségen azonban részletes vallomást tett, hangsúlyozva, hogy az első nő, aki Pantev meggyilkolása után a házból kijött, többször visszafordult feléje, és fenyegetően nézte...

Ezalatt Violetának és Leonnak sikerült beérniük minket. Túljutottunk a közvetlen veszélyen. Mögöttünk már nem voltak üldözők, így a futást gyors járással cseréltük fel. Még néhány utcakanyar, és elértünk az egyetemhez. Egymásra néztünk, és szó nélkül két csoportra váltunk. Biztosítóink, miután látták, hogy betértünk a Ferdinánd útra és belevegyültünk a tömegbe, más irányba indultak el.

Velicskóval szótlanul haladtunk egymás mellett. A lövöldözések miatti feszültségtől, a futástól, a megerőltetően gyors járástól a lélegzetem valahol a nyeldeklőmnél megrekedt, és úgy éreztem, hogy nem a mellkasommal, hanem csak a torkommal lélegzem. A szívem bolondul vert, robbanni készült, és a mellkasom alatt valamilyen megmagyarázhatatlan űrt éreztem, mintha valaki egy lendülettel az egész gyomromat kitépte volna.

Egy idő múlva Velicsko körülnézett. Senki nem volt már mögöttünk, régen más utcákon, más környéken jártunk. Társam lélegzetet vett, majd megszólalt:

– Pi-hen-jünk meg!...

Egy kis sétatérnél voltunk. Mentem még pár lépést, és csak mikor leereszkedtem egy padra, suttogtam:

– Jól van!

A szavak mintha vaskampóval kaparták volna a torkomat, minden korty levegő valószínűtlen fájdalommal járt...

– Jól van! – ismételtem, újból ellenőrizni akarván, hogy amikor megszólalok, fájni fog-e.

A fájdalom úgy belém hasított, hogy ösztönösen a torkomra tettem a kezemet.

Minden erecském lüktetett, vert és dobogott. Igyekeztem úgy lélegzeni, ahogy Zdravka oktatott minket. S ki tudja, vajon az ő tudományától-e vagy a pihenéstől, de csillapodni kezdett a vérem bolond rohanása, megbékélt a szívem. S körös-körül minden, mi magunk is, újból valósággá lettünk...

Szemügyre vettük egymást, és fokozatosan meggyőződtünk róla, hogy ez a kettő valóban mi vagyunk – Ognyana és Velicsko, csakhogy a hajunk kócos, arcunk és szemünk lázban ég, nekem pedig hiányzik... az egyik magas cipősarkam. Hol veszítettem el, nem tudtam rá visszaemlékezni. Ha a kendőzés szempontjából a magas sarkú cipő jó is volt, mégis rendkívül módon meggondolatlan lépésnek bizonyult viselnem. Hiszen menekülés közben megbotolhattam és eleshettem volna, meg is rándíthattam és el is törhettem volna a lábamat. Mindez kizárt dolog, ha közönséges, fiús cipőt hordok... De néha a forradalmárnak is huszonnégy órás késéssel jön meg az esze.

Amíg Velicsko a cipőmet nézegette, és a nyelvével csettintve töprengett, mitévő legyen, a másik lábamon, a csont alatt enyhe fájdalmat kezdtem érezni. Odanéztem és láttam, hogy golyó érhette vagy horzsolhatta a lábamat, mert vékony, már alvadt vércsík folyt le a cipőm felé. Minél tovább néztem a kis sebet, fájdalmam annál inkább fokozódott.

De mi volt ez a fájdalom a megkönnyebbülés leírhatatlan érzéséhez képest, amelyet a feladat teljesítése után éreztem! Úgy döntöttem, hogy ilyen aprósággal olyannak, aki az imént menekült meg a halál torkából, nem szabad foglalkoznia, s kértem Velicskótól a cipőmet, hogy felvegyem. Minthogy előzőleg elhatároztuk, hogy az akció után elmegyünk a Borisz-kerti faiskolához, szó nélkül arrafelé vettünk irányt.

Az első elénk kerülő csapból ittunk egy kevés vizet, de feldagadt torkomon alig bírtam lenyelni. Megnedvesítettem a homlokomat, a hajamat. Megfésülködtem és karon fogtam Velicskót. Fél sarokkal nagyon nehezen ment a járás, de nem mehettünk el pillanatnyilag semmiféle cipészhez.

Fél óra múlva mindketten elnyúltunk egy tisztáson. Csak most, arcunkat a fűbe nyomva, ért el tudatunkig teljes erővel az a gondolat, hogy megszabadultunk egy rémes és súlyos kötelezettségtől, amely Damoklész kardjaként hónapok óta a fejünk felett lebegett.

– Vége, Ognyana, ugye? – súgta Velicsko.

– Vége – nyögtem rekedten.

Kezeink, két bütykös munkáskéz, megszorították egymást erősen, férfiasan.

8

A parkban közel két órát töltöttünk el. Csak itt, a buja fű közt, éreztük magunkat aránylag biztonságban. Mindenesetre mind a ketten a leggondosabban végignéztük a pisztolyainkat, ledörgöltük a csövüket tiszta zsebkendővel, betöltöttük újból patronnal a tárakat. Ismét találkozhattunk az ellenséggel, újra készen álltunk a harcra.

Velicsko bebizonyította, hogy minden mesterséghez ért. Mivel nem tudta nekem feltenni a letört cipősarkat, mert hiányzott hozzá az anyag és a szerszám, egy zsebkéssel egyenlő nagyságúra faragta mind a két sarkot, úgyhogy újra biztosan érezhettem magamat mind a két lábamon.

Délután öt óra tájban rendbe hoztuk a külsőnket, és karonfogva elindultunk a Vladajszka utca mellett levő kis park felé. Ha egy éles látású ember megnézte volna ezt a „szerelmespárt", megállapíthatta volna, hogy érthetetlen okból kifolyólag mind a ketten a zsebükben tartják szabad kezüket. Ugyanis töltött pisztolyukat szorongatták. A Pantev lakása körüli városrészben javában folyt a razzia, s valószínűleg több tucat ügynök szaladgált

szerte a szófiai utcákon, ha nem másnak, legalább ruháinknak a részletes leírásával.

Igyekeztünk a legnéptelenebb utcákban mozogni, s elkerülni az útkereszteződéseket. Talán azért nem tudtunk sehol még egy perecet sem venni, jóllehet szörnyű ehetnékünk támadt.

– Majd legközelebb tudni fogom, mit csináljak – bosszankodott Velicsko. – Ha megint bevetésre indulok, veszek majd egy tartalék női cipősarkat, és legalább egy darab kenyeret túrósajttal. Mert ez így nem megy. Cipésszé is előléptettél, meg éheztetsz is...

Pontosan hét órakor bementünk a parkba a felső széle felől. Ugyanakkor tűnt fel az ellenkező oldalról Szlavcso, Violeta és Leon. Elsőnek Violeta látott meg bennünket. Meglökte Szlavcsót, és nyílsebesen felénk iramodott. Miközben szaladt, alakjában valami a vadász Dianára emlékeztetett – olyan rugalmas és kecses volt, hogy egy pillanatra megálltam gyönyörködni benne.

Megöleltük egymást és összecsókolóztunk úgy, ahogy testvérek vagy szerelmesek ölelkeznek és csókolóznak, ha sokáig nem látták egymást. De hát nem ért fel a mai nap az egykori nyugodt, kispolgári gondokkal és örömökkel teli élettel?

Végre mind az öten leültünk egy padra, és mi, Velicsko és én, részletesen elmondtuk, miként folyt le az akció. Szlavcso már tudott egyes részleteket Violetától, de ennek ellenére kérdéseket tett fel olyan apróságokra vonatkozólag is, amelyekre az ember aligha szokott figyelmet fordítani. Később, amikor a különítményünkben levő emberek életéért kellett felelnem, megértettem, miért faggatott engem Szlavcso ilyen részletesen...

Miután befejeztük elbeszélésünket, Szlavcso rövid ideig hallgatott, majd szótlanul felegyenesedett. Arca komoly, sőt ünnepélyes lett. Anélkül, hogy kérdeztük volna, miért, mi is felálltunk.

– A párt nevében köszöntelek benneteket a ragyogóan végrehajtott akció alkalmából!

Egész testemben megremegtem. Hát igaz lenne, hogy engem, Mitka Grabcsevát, a Radomirci községbeli Bocso lányát, engem, a névtelen textilmunkásnőt, aki néhány évvel ezelőtt még mormogva betűzgette a kézzel írott betűket, a párt ebben az alkonyati órában üdvözöl?

A szemembe hívatlan nyirkosság tolakodott, nem mertem elv-

társaim felé fordulni és megszólalni, nehogy eláruljon a váratlanul kibuggyanó könnycsepp . . .

Egy óra múlva Violetával kettesben éjjeli szállásom felé igyekeztünk. Egy nagy bérház második emeletén egy sovány, 30 éves, megnyerő arcú asszony nyitott ajtót. Kedvesen üdvözölte Violetát, és kérdőleg nézett rám.

– Barátnőm és sorstársnőm, Patarcsanovné – válaszolta néma kérdésére Violeta.

Beléptünk az előszobába, de én nemsokára egyedül maradtam. Violeta és Patarcsanovné a konyhába mentek, valószínűleg az asszony meg akart tudni bizonyos részleteket rólam.

– Azt mondtam neki – nevetett később Violeta –, hogy rosszul élsz a férjeddel, az üldöz, és meg akar gyilkolni, mire te megszöktél tőle. Ő pedig elkezdett jajgatni:

– Szegény asszony, milyen kedves, mégis milyen férjet kapott.

– Ez a helyzet – mondom –, Patarcsanovné, a jó asszonyoknak ritkán jutnak jó férjek. Csak kivételként. Az övé pedig, amilyen vadállat, még majd fejszével felaprítja . . . Azonfelül biztosan bejelentette a rendőrségen a felesége eltűnését, hogy megkeressék neki. Azért a mi Ivankánk (így nevezett Violeta Patarcsanovné előtt) nem mehet szállodába. Hiszen ott köteles bejelentőlapot kitölteni . . . Arra várunk, hogy a fivére visszajöjjön vidékről, és akkor már az intézkedik . . .

Nem tudom, mennyire hitt Patarcsanovné Violetának, mindenesetre aligha sejtette, kinek a bújtatását vállalta.

Miután fejenként elfogyasztottunk egy-egy kanálka szirupos birsalmaízt, Violeta felállt.

– Én most itt hagylak titeket. Patarcsanovné asszonyság, bocsásson meg a zavarásért, de hiszen tudja! . . .

– Maga nem maradhat itt? – kérdezte az asszony, miközben szintén felállt.

– Nem, dolgom van! . . .

Violetával úgy döntöttünk, hogy nem lenne ésszerű kettőnknek egy és ugyanazon lakásban meghálnunk. Ha razzia vagy házkutatás lenne, legalább az egyikünk megmeneküljön.

Ezt az éjszakát Patarcsanovéknál a konyhában töltöttem. Nagyon fáradt voltam, és jól ki kellett volna magamat aludnom, de majdnem egész éjjel ébren voltam. Alig hunytam be a sze-

memet, elém meredt az Evlogi Georgiev utca 60. számú ház képe, vagy a gyerekkocsi, vagy pedig Szlavcso, amint feláll és azt mondja: „a párt nevében . . .” Csak virradat felé bódultam el. Majd hirtelen felébredtem. Kint már világos volt, de olyan csendesség, mint egy késő éjfél utáni órában. Csak két pár patkós csizma kopogása szakította meg vésztjóslóan a csendet.

Az ablakhoz ugrottam, és arcomat a hideg üveghez szorítottam. Az utcán két katona járt-kelt feltűzött szuronnyal.

Razzia . . .

Razzia!

Nincs szörnyűbb szó ennél az illegalitásban élő harcos számára! Végtelenül hosszú, várakozásteli órákat jelent addig a pillanatig, amíg eldől az élet vagy a halál kérdése.

A rendőrséggel legelőször a hidegvér, a józan számítás, a leleményesség, a megfontoltság, a ravaszság lép párviadalra, s csak mikor mindez nem segít, a pisztoly és a kézigránát . . .

De mit segíthet két kézigránát és két pisztoly az ellenfél határtalan erőivel szemben, ha a razzia tűzgyűrűjébe fogta az illegális lakást? Ekkor siet utolsó barátként segítségedre a fehér ciánkálipor, mert számunkra, a harci csoport tagjai számára a letartóztatás lehetősége nem létezett.

Megnéztem az órámat. Öt óra tíz perc volt . . .

Az utcán óriási oldalkocsis motorkerékpár. Benne kövér, bajuszos törzsőrmester ül, aki az őrszemeknek osztogatja a parancsokat. Vajon azonnal megkezdődik az ellenőrzés? Még egyszer megvizsgáltam a fegyverzetemet. A pisztolyok és kézigránátok rendben voltak. De most újból elkezdett emészteni egy gondolat, amely már régóta nem hagyott békén.

Mi lesz az én párton kívüli bújtatómmal és kicsi gyermekeivel, ha nyílt ütközetre kerülne sor? Az asszonynak fogalma sem volt arról, kit rejteget. Ennek ellenére a rendőrség vadállati módon leszámolna vele. Meg tud-e majd valakit győzni arról, hogy nem is sejtette, kit fogadott be aludni a lakásába? S egyáltalán, sor kerülhet-e beszélgetésre, ha működésbe lépnek a kézigránátok és a pisztolyok!?

Az a gondolat, hogy esetleg még gyermekvér is folyik, megborzongatott. Tizedszer gondoltam ki és vetettem el újabb rejtőzési és harci változatokat . . .

Nyugtalan gondolataimat Patarcsanovné szakította félbe, aki idegesen rontott be a konyhába.

– Katonaság... rendőrség! – suttogta ijedten. – Mi történik?

– Nem tudom – válaszoltam hanyagul. – Lehet, hogy államcsíny, vagy tudom is én, micsoda...

Nyugodt, közönyös modorom mintha kissé megnyugtatta volna Patarcsanovnét. Leült mellém az asztalhoz, és elkezdett fésülködni.

– Miért nem nézi meg, mi történik? – javasoltam egyszeriben. – Fogjon egy lábast, mintha tejért menne, és mikor rászólnak magára a katonák, akkor megkérdezi.

– Jó! – egyezett bele tüstént.

Kis idő múlva felvette a kabátját, a haját bekötötte egy kendővel, és lement a lépcsőn, kezében egy kicsi alumínium lábast tartva. A függöny mögé rejtőzve figyeltem, revolveremet a kezemben szorongatva. Én egyáltalán nem ismertem ezt az asszonyt. Csak annyit tudtam róla, hogy nem párttag, és „könyörületes szívű". De mi lesz, ha most behívja a katonákat, és megmondja nekik, hogy nála valamilyen kétes személy tartózkodik?...

Az asszony megjelent az utcán. Az egyik katona hozzászaladt, hangosan kiáltva:

– Vissza!

Patarcsanovné visszahúzódott a bejárathoz, de megszólította a katonát. Öt perc múlva feljött, és elmondta, hogy a razzia nemcsak ebben a városrészben folyik, hanem egész Szófiára kiterjedt. Ez egy kissé megnyugtatott. Szóval a veszély nem egészen közvetlen. De újból figyelmeztettem szállásadónőmet, hogyha a rendőrség felfedez, kellemetlenségeink támadhatnak.

Kezdetben úgy döntöttünk, hogy lemegyünk a pincébe, és a szén között búvóhelyet készítünk nekem. A nagy fateknő alá fekszem, ő meg felülről betemet szénnel, fával és ócska holmival. Hamarosan azonban lemondtunk erről a tervről. Nem lehetett tudni, meddig tart a razzia, sem azt, hogy meddig bírom ki ezen a kezdetleges, rögtönzött búvóhelyen. Végül a következő változatnál állapodtunk meg. Minden külső személy előtt, a gyerekek előtt is a cseléd vagyok, akit Patarcsanovné most fogadott fel, de még nem tudott a rendőrségen bejelenteni. Mikor elér az ellenőrzés a házunkig, én a fürdőszobában leszek és mosok.

Kevéssel ezután be is áztattam a kádba egy nagy csomó mosnivalót. A teljes álcázás érdekében levetettem a cipőmet, és magamra húztam Patarcsanovné egyik régi ruháját. Ő persze nem tudta, hogy a keblembe pisztolyt dugtam, és a „véletlenül" kád mellé esett néhány száraz ruha alatt hagytam a másik pisztolyt és a kézigránátokat.

Mikor a gyerekek felébredtek, az új „nénijük" már szorgalmasan dörgölte az ágyneműt.

Reggel kilenc óra tájban a rádió közölte, hogy Szófiában razzia folyik, melynek célja megtisztogatni a várost az aknamunkát végző elemektől és leleplezni Pantev ezredes gyilkosait. Rádió útján tette közzé a rendőrség is a lakossághoz intézett felhívást, melyben segítségét kérte a nyomozáshoz.

Amíg az adást hallgattuk, nyugodtan ettem a reggelimet, sőt egyszer Patarcsanovnét valami egészen másról kérdeztem. Az meg ámuldozott azoknak az embereknek a vakmerőségén és bátorságán, akik fényes nappal ilyesmiket művelnek, de meg sem fordult az agyában, hogy e pillanatban közülük az egyikkel ül szemben.

A nap egyhangúan telt. Csak egyetlen gondolat foglalkoztatott: mi fog történni?

Már régen kimostam a mosnivalót, és attól féltem, hogy be kell áztatnom a szőnyegeket is, amikor a rádió közölte, hogy éjszaka nem lesz ellenőrzés, de a razzia még egy napig tart.

Az éjszakát az ablakhoz lapulva töltöttem el. A szemeim majd leragadtak, mintha be lettek volna enyvezve – annyira fáradt voltam. De nem hagyhattam el magam egyetlen pillanatra sem. Ha nem lettem volna egyedül, ha legalább egy elvtárs lett volna mellettem, válthattuk volna egymást, hogy csak az egyikünk őrködjék. De így állandóan résen kellett lennem.

Reggel újból bementem a fürdőszobába. Már nem mostam, de időnként be-benedvesítettem a kezemet, a ruhaujjamat és a ruhám alját. A háztartási alkalmazottról alkotott képnek teljesnek kellett lennie. Közben a lábam fokozatosan dagadt, és egyre jobban fájt. Néha a fájdalom szinte a szívemig hatolt, úgyhogy véresre haraptam az ajkamat.

Akkor nem tudtam, hogy Patarcsanovné orvosnő. Ezt csupán jóval szeptember 9-e után tudtam meg. Violeta szavaiból azt

vettem ki, hogy egy vidéken dolgozó ügyvéd háztartásbeli felesége. Ezért fájdalmaim ellenére hallgattam, és nem szóltam „háziasszonyomnak".

Délután a gyerekek lefeküdtek aludni, s én újból elfoglaltam megfigyelőállásomat a konyhában. A razzia folytatódott, de kevésbé szigorúan, mint az előző napon. A katonák már nem emelték fel a puskájukat, ha nyíltak az ablakok. Sőt időnként megálltak, és odavetettek egy-egy tréfát a lányoknak, akik lementek az utcára a kapu elé.

Ebben a városnegyedben még nem zajlott le az ellenőrzés. A rendőrség a külső negyedekben kezdte a házkutatást, és fokozatosan szorította összébb a nyomozás gyűrűjét a központ felé. Az emberek, akik az első órákban megrettentek és pánikhangulatba estek, most már bosszankodtak és hangosan szitkozódtak amiatt, hogy nincs otthon kenyér, sem más ennivaló, holnap György-nap lesz, nem tudnak bevásárolni.

Növekvő fájdalmammal együtt nőtt bennem a hit is, hogy mindenen szépen túl leszünk.

S valóban, hat órakor a rádió közölte, hogy a razzia megszűnt. Az utcán végigrobogott egy motorkerékpár ugyanazzal a törzsőrmesterrel, akit tegnap reggel láttam. Ő szedte fel az őrszemeket.

Egyszeriben emberektől tarkállott az úttest. Kint volt a város apraja-nagyja – fiatalok és öregek, férfiak és nők, még a gyerekek is.

Gyorsan felvettem az egyik cipőmet, s megpróbáltam a másikba is becsúsztatni a lábamat. De a lábam úgy megdagadt és felfúvódott, mint a kelt tészta. Hallatlan önuralommal és kitartással tudtam csak begyömöszölni hirtelen megszűkült cipőmbe.

Megköszöntem Patarcsanovnénak a vendégszeretetét. Azt mondtam neki, hogy csak kis időre megyek le. Összehúztam az övemet, és észrevétlenül belemerültem az emberáradatba . . .

9

Harci csoportunkban szabály volt, hogy razzia után mindnyájan összegyűltünk, hogy lássuk, nem történt-e baja valamelyikünknek. Ha valaki nem jött el, ez azt jelentette, hogy megölték, súlyos beteg vagy lefogták. Más ok az ellenőrző találkozásról való távolmaradásra nem lehetett.

A Pantev meggyilkolását követő kétnapos razzia után a Szent Miklós-parkban kellett találkoznunk, a hármas villamos megállójánál. Minthogy a nappalok meghosszabbodtak, este fél nyolckor gyülekeztünk.

Búvóhelyemtől a találkozó színhelyéig majdnem egy órát kellett gyalogolnom. A razzia feloldása utáni első percek örömteli izgalmát a fokozódó lábfájás váltotta fel, a csont alatti jelentéktelen kis seb következtében. Útközben eleinte egy-egy percre álltam meg egy kerítésnél vagy egy hirdetésekkel agyonragasztott bódénál, mintha filmek között válogatnék. Azután a pihenőim egyre hosszabbak lettek, és akaratomat a végsőkig meg kellett feszítenem, hogy ne sántikáljak az utcán. Mert egy alapszabálynak mindig meghajoltunk: bárhogy érzed magad, bármi bajod van, semmiképp se különbözz külsődben a körülötted levő emberektől.

Kínszenvedések árán ugyan, de megérkeztem a találkozóra. Nem lehet leírni azt az örömteli, reszkető várakozással, elmúlt félelemmel és fenséges boldogsággal teli érzést, melyet az ember ilyen találkozón érez. És csodálatos módon éppen akkor, amikor szeretnéd elvtársaidnak elmondani a leggyengédebb, legkedvesebb, legszívélyesebb szavakat, amikor azt szeretnéd, hogy minden kézérintés, minden tekintet simogatássá váljék, éppen akkor nem elég a szó. De lehet-e nem érezni Sztanyu kissé durva vállveregetéséből és fülsüketítő harsogásából, vagy Gudzso fájdalomig ható erős kézszorításából, vagy Szlavcso megkönnyebbüléssel teli kurjantásából – „Ó, komám, szervusz!" – a rejtett aggódást és az elvtársi szeretetet?

Nos, a szememre hányhatja-e valaki: ebben az örömteli órában elhallgattam, hogy a lábam, talpamtól a combomig, teljesen feldagadt, minden lépés elviselhetetlen fájdalmat jelentett, s nincs

a közelben lakásom, egészen Kraszno Szelóig kell majd mennem, ami a legrövidebb utakon is legalább hét kilométer...

Leönthettem volna-e az öröm lángját egy vödörre való aggodalommal, okozhattam-e váratlan, újabb gondot?

Nem! Pedig kellett volna!

És senki semmit nem vett észre. Még az én édes, örökké éber Violetám sem, még a doktornak készülő Zdravka felderítőnőnk sem vett észre semmit.

Elválásunkkor úgy intéztem, hogy én induljak utolsónak. Az éjszaka elnyelte a várost, az elsötétült házak és utcák kísértetiessé, titokzatossá tették. Az utcákon szinte senki sem járt, úgyhogy én sántíthattam, meggörnyedhettem, sőt még a szememből csöpögő könnyeket sem töröltem le. Időnként leálltam egy kerítés mellé, megtámaszkodtam, és felemeltem dagadt lábamat. Olyan súlyos volt, hogy azonnal le kellett ismét engednem. Minden érintés tüzes vasként hatott. Újból nekiindultam előre, az utcák sötét, kevéssé világított oldalán haladva.

Éjfél is elmúlt már, amikor vállammal belöktem a Nada és Vaszil udvarába vezető kiskaput. Csak néhány lépés volt hátra, de erőm egészen elhagyott. A kerítésnek dőltem, és sokáig álltam így. Majd távoli léptek zaja hallatszott, s ez a bejáratig üzött. Kopogtam az ajtón. Az, mintha várta volna megjelenésemet, enyhén nyikorgott és kitárult.

Belépni nem tudtam. Egyszerűen beestem; két erős kar, két kedves kéz ragadott meg. Izgatott hangot hallottam:

– Te vagy az, Ognyana! Szinte kiesett már a szemem, annyit néztelek, kerestelek. Ó, ismét megértük a találkozást! Miért nem jelentkeztél hamarább?

Nada hirtelen elhallgatott. Rájött-e arra, hogy nem vagyok jól, ha nem felelek egyik kérdésre sem, vagy a testem feltűnően elnehezedett a kezei között? Elég az hozzá, hogy tátott szájjal fölém hajolt, és a szemei is tágulni kezdtek az ijedtségtől. Gyorsan homlokomra tette a kezét, és minden átmenet nélkül olyan gyengéden kezdett beszélni hozzám, mint egy beteg gyermekhez.

– Semmi baj, majd elmúlik... Ne félj! Ha itt vagy, minden bajod elmúlik! A láz is, meg minden...

– Mi baja van Ognyanának? – kérdezte Vaszil zavartan, hol engem, hol a feleségét nézve.

– Mi baja... Nincs jól, láza van, de majd elmúlik – válaszolta Nada, és karjában vitt az ágyhoz. Mikor levetkőztetett és meglátta a lábamat, egy csapásra szertefoszlott a derűlátása. Megmérte a lázamat; a hőmérő negyven fokot mutatott. Nada az ajkába harapott. Azután határozott mozdulattal felállt, és miután a paplannal nyakig betakart, így szólt:

– Maradj így, elmegyek orvosságért.

– Hova mész most? – próbáltam tiltakozni. – Már egy óra, s ügyeletes gyógyszertárt kell keresned.

Jóval később tudtam meg, mit művelt ezen az éjszakán az én hűséges rejtegetőm.

Kraszno Szelóban volt egy jól berendezett gyógyszertár, a vezetője a felette levő lakásban lakott. Nada zörgött a kapun, de senki sem nyitott ajtót. Erre öklével kezdett dörömbölni, és nem hagyta abba, míg meg nem jelent az ablakban a gyógyszerész feje.

– Ki az, az éjszaka kellős közepén? – morogta haragosan az álmából felriasztott ember.

– Gyógyszerész úr... a gyerekem... – fogott sírásba Nada. Meghal a gyerekem! Megszúrta magát valami rozsdás szeggel, és most az egész lába megdagadt, láza is van.

– Doktort hívj, doktort! – mondta a patikus, és be akarta zárni az ablakot.

– Várjál! – kiáltotta Nada, és tovább verte az ajtót. – Gyere le a patikába! Ott majd beszélgetünk.

Olyan erő volt a hangjában, hogy a patikus engedelmeskedett neki. Kisvártatva a hátsó ajtón át beengedte az asszonyt a gyógyszertárba.

– Na, mondd meg, mi a baja?

Nada elismételte a gyerekéről és a rozsdás szegről kitalált történetet, és részletesen leírta a lábam állapotát. A patikus hallgatott egy kicsit, aztán elkezdett porokat és kenőcsöket készíteni, s mikor készen lett, megmagyarázta Nadának, mit tegyen. Hiszen ő szoktatta rá a szegény embereket a negyedben arra, hogy ne hívjanak orvost, hanem közvetlenül hozzá forduljanak tanácsért is, meg gyógyszerért is.

– Beadsz neki egy-egy port minden órában. Ezekből a cseppekből egy leveseskanállal hatóránként, ez a kenőcs pedig kötö-

zéshez való. De egyet jegyezz meg: ha mindjárt reggel nem hívsz orvost, esetleg el is veszíted a lányod. Orvosnak kell látnia a lábát, mert tetanuszfertőzése is lehet.

– Jól van, köszönöm – válaszolta hálásan Nada, odaadta a pénzt, és nem kérve a visszajáró részt, rohant az ajtó felé.

– Állj már meg! – kiáltotta a gyógyszerész. – Vidd el ezt is pólyának!...

Amikor Nada visszatért, én már álomba szédültem. A tiszta lepedő, a nyugodt hazai környezet és az az érzés, hogy valaki gondoskodik rólam, szinte a fájdalmaimat is csökkentette.

Nada beadta a porokat és a cseppeket, borogatást tett a lábamra. Aztán betakart, eloltotta a lámpát, és lefeküdt a másik ágyra. Virradatig még néhányszor felkelt, de én félig öntudatlanul, lecsukott szemmel feküdtem. Mindent hallottam, de nézni és szólni képtelen voltam...

Másnap az állapotom rosszabbodott. A lázam még mindig nem ment le, és minden orvosság ellenére keményedni kezdett a lábam. Mindig aludni akartam... Közben, világos pillanataimban, így töprengtem magamban: „Nem szabad megfeledkeznem magamról! Nem szabad egy pillanatra sem elveszítenem az eszméletemet."

Orvos kellett volna. Nadának és Vaszónak nem állt jogában ismeretlen orvost kihívni, mert nemcsak én használtam a lakásukat, hanem egy sor felelős elvtárs is. Egy alkalmi orvosról kiderülhet utólag, hogy aljas fráter; de ha becsületes ember, nekünk akkor sincs jogunk elvenni egy ilyen fontos és biztos lakás konspirációs jellegét.

Mindennek ellenére ők hívtak volna orvost, ha én nem ellenkeztem volna határozottan. S el kell ismernem: ellenkezésem legfőbb oka a gyerekek voltak, Nada és Vaszo három kisgyermeke. Ha megtudta volna a rendőrség, hogy itt, ebben a házban illegális ember rejtőzik, belőlük apátlan, anyátlan árvákat csinált volna.

Bújtatóim között volt jó néhány orvos: dr. Ivan Vaszilev, dr. Minka Notova-Uzunova, dr. Szibila Radeva, dr. Hriszto Manolov. Mindegyikük teljesen megbízható ember volt, és ha elmentem volna hozzájuk, segítettek volna rajtam. De ezen hasztalan volt sopánkodni. Nem állt módomban az sem, hogy odahívjam

őket. Nem volt jogom előttük sem leleplezni Vaszóék lakását, sem őket Vaszo és Nada előtt.

Így Vaszóék házába orvos nem léphetett . . .

Beállt az éjszaka. Aléltan feküdtem, és azzal az érzéssel ébredtem, hogy valaki meredten néz. Lassan kinyitottam a szememet. A széken Vaszo ült mellettem.

Úgy éreztem, mondani akar valamit.

– Gyerünk, Vaszo, mondd, mi nyomja a szívedet!

– Semmi – morogta, elfordítva a tekintetét. Aztán hirtelen felém fordult, s a szeme tele volt gyötrődéssel.

– Ki vele! – noszogattam.

– Nézd csak, Ognyana . . . Mi kommunisták vagyunk . . . Felnőtt emberek . . . Az igazsággal, hát . . . szembe kell néznünk . . . Én azt akarom neked mondani, ne ijedj meg, de ha történne veled valami, mondd, mitévők legyünk . . . Hiszen érted? . . .

– Értem, Vaszo . . . – Mosolyogni próbáltam. – Hiszen egy napon úgyis meg kell halni . . . Hogy mit tegyetek akkor velem? . . . Hát majd kitépsz egy deszkát a klozettből . . .

Vaszo arca fehér lett, akár az a fal, amelyet Nada évente kétszer szokott meszelni.

– Hallgass, Ognyana! – pityeredett el. – Hagyd abba, és ne beszélj így! Nekem te olyan kedves vagy, mint az édes nővérem, sőt, több vagy nekem a nővéremnél . . . Mit képzelsz te? . . . Én a pincében sírt, igazi sírt ások neked . . .

Felemelte arcát, lenyelte a könnyeit, azután, amikor újból tudott beszélni, folytatta:

– Mást akarok tőled kérdezni. Másról van szó. Mi itt téged Ognyanának ismerünk meg Ivankának. De sem az egyik, sem a másik nem az igazi neved. Mondd csak, ha megérjük azt a bizonyos napot, mit mondjak az embereknek, és a tieid közül kit keressek meg? Lehet, hogy férjed van, talán anya is vagy . . . Talán valahol a szüleid várnak rád . . . Mondd hát, Ognyana, mit csináljak? . . .

– Nem mondhatom meg a nevemet, ugye tudod?

Bólintott. – Egyetértek – olvastam ki a szeméből, de megláttam benne a kínt is amiatt, hogy senki sem tudja majd meg, kinek a csontjai fordulnak ki egy napon pincéjének vagy kertjének a földjéből.

– Nem szabad, Vaszo – ismételtem. – De te majd vedd magadhoz a személyazonossági igazolványomat. Azon ott van az arcképem. Aztán menj el az elvtársakhoz, és mutasd meg nekik. Valaki majd csak rám ismer...

– Jól van, Ognyana. Majd magamhoz veszem, és úgy elteszem, hogy senki nem találja meg!

Az ajtó hirtelen kinyílt, és Nada lépett a szobába. Leereszkedett a mellettem levő ágyra. Szemei kivörösödtek a sírástól, a haja borzas volt, a torka kiszáradt.

S egyszer csak, mint a siratóasszonyok temetéskor, csakhogy egészen halkan, rákezdte a sírást:

– Én kedvesem!... Ognyano-o-o-o!... Mondd, hogy segítsek rajtad, Ognyano-o-o-o... Hogyan mentsünk meg?...

– Elég legyen, elég! – dorgálta meg nyersen Vaszo. – Mit sírdogálsz, akár egy temetésen. Amit mi Ognyanával beszélgettünk mint kommunisták, az minden eshetőségre szólt.

Egyszerű, erőteljes szavai egyszeriben kijózanították Nadát, belém pedig új hitet öntöttek: legyőzöm a halált, nem halok meg.

– Igen – töprengtem magamban. – Így kell beszélniük a kommunistáknak. Az esetben, ha történne valami... De ki mondja, hogy okvetlenül bekövetkezik...

Nada hirtelen fölkelt, és rendbe hozta a szoknyáját.

– Csirkelevest főztem neked, Ognyana. Metélt tésztával. Akarsz enni belőle?

– Akarok – válaszoltam. Nem sokkal később Vaszo már adagolta is a számba a meleg csirkelevest egy kiskanállal.

Harminchat óra óta először ettem. S ez mintha hozzásegített volna a halál elűzéséhez.

Még egy álló hétig feküdtem. Még sokszor voltam „halálosan" rosszul, de a halálra már nem gondoltam, mert lelkileg legyőztem. Egészséges testem diadalmaskodott a testemben levő mérgeken, s néhány nap múlva már fel tudtam ülni az ágyamban, azután pedig a szobában sétálgattam papucsban.

Egyik nap Vaszo fonalat hozott haza, újságpapírba csomagolva. Annyira meguntam az üldögélést munka nélkül!

Kiterítettem az újságot, és szemügyre vettem a fonalat. Szép vékony, puha volt. Csodálatos pulóver lenne belőle! S ahogy fog-

tam, egyszerre csak a karom lehanyatlott. Az újság első oldalán vastag betűkkel ez állt:

„Terroristák sikertelen merénylete Kulcso Janakiev mérnök ellen."

Szemem végigfutott a közleményen. Arról volt szó benne, hogy a Kulcso Janakiev mérnök elleni merénylet során a rendőrség két terroristát letartóztatott: egy férfit és egy nőt, akiknek a neve egyelőre hivatali titok.

Elsötétült előttem a világ. Kik az elfogottak? Mi történhetett a harci csoporttal? A merénylet napjától eddig négy teljes nap telt el. S miként lépjek érintkezésbe az elvtársakkal?

Minél hamarabb ki kell kerülnöm a házból, mielőbb kapcsolatot kell teremtenem enyéimmel!

Félrehajítottam a fonalat, és lázasan öltözni kezdtem. Jóllehet még fájt a lábam, már fel tudtam húzni a cipőmet.

Nada megpróbált tartóztatni:

– Hova indulnál? Nem látod, hogy alig állsz a lábadon? Ha mégy egy kicsit, összeesel.

– Ne félts engem, Nada! Nem most megyek el hazulról.

– Hála istennek! – szakadt ki a kebléből. – Hála istennek!...

– Csak este indulok el, nyolc óra tájban...

Nada tátott szájjal nézett rám, és fáradtan az ágyra ült. Tudta, hogy nincs értelme a vitának, ha elhatároztam valamit.

Délután fél öt volt.

10

Két nap múlva újból a harci csoportban voltam a Vitosán. Lassan, fáradtan másztunk felfelé. Senki nem tréfált, nem birkózott, nem kurjongatott. Hallgatott még az örökké derűlátó Gudzso is. Egyszer odajött hozzám és Violetához, s anélkül, hogy ránk nézett volna, halkan azt mondta:

– Ma van a hatodik napja annak!

Szótlanul rábólintottunk. Mindegyikünk a maga módján, de igen nehezen éltük át két fiatal elvtársunk, a 17 éves Donka

Gancseva-Malkata és a 20 éves Miko Papo lebukását. Majd Gudzso folytatta, mintha magának beszélne:

– Az az ocsmány féreg pedig továbbra is életben van!

– Igen, továbbra is – ismételte Violeta. – Él... És a mieink...

Itt tudtam meg Donka és Miko tragikus történetének a részleteit.

Május 10-én kellett volna kettőjüknek elintézniük Kulcso Janakiev mérnököt, aki a Hriszto Botev rádió elnémításán dolgozott.

Az ellenállás éveiben óriási jelentősége volt számunkra a Hriszto Botev rádióállomásnak. Ez volt a párt mindenki által hallható szava. Nemcsak tájékoztatást adott a fronthelyzetről, hanem konkrét utasításokat is a cselekvésre, ami különösen fontos volt a kapcsolatukat vesztett egyes kommunistáknak és pártcsoportoknak, sőt a járási és körzeti pártcsoportoknak is.

Kulcso Janakiev mérnök, aki a rendőrség szolgálatában állt, jobb ügyhöz méltó buzgalommal igyekezett elnémítani a mi rádióállomásunk minden egyes szavát. Olyan szorosan takarta a Hriszto Botev adó hullámhosszát, hogy némelykor napokig semmit sem lehetett hallani.

A párt többször figyelmeztette a mérnököt, hogy ne essék túlzásba hivatali munkája során, de az válaszul kettőzött erővel dolgozott. Így maga írta alá a halálos ítéletét, amelyet Miko Papónak és Donka-Malkatának kellett volna végrehajtania.

Május 10-én, reggel hat órakor Donka és Miko a kitűzött helyen várták a Borisz-kertben azokat az elvtársakat, akiknek biztosítaniuk kellett őket. Teltek a percek, de az őrizet csak nem jött.

A terv értelmében a merényletnek kora reggel kellett megtörténnie, mielőtt Kulcso Janakiev dolgozni indul. A két fiatal úgy döntött, hogy nem várnak tovább, hanem egyedül hajtják végre az ítéletet.

Gyorsan odamentek hát a Ferdinánd út 26. számú házhoz, felszaladtak a negyedik emeletre, és Miko megnyomta a csengőt. Már fél hét van. Egy nő nyit ajtót. Miko tudja, hogy ez a háziasszony.

– Mi az? – kérdezi.

– Bocsánat! – hajol meg könnyedén Miko. – Levelet hoztunk Janakiev úrnak vidékről, és személyesen akarjuk átadni.

– Pillanat! – válaszolja az asszony, és behajtja az ajtót.

Miko és Donka összenéznek. Csak másodpercek vannak hátra, és teljesíteni fogják a párt parancsát. Idegeik végső megfeszítésével igyekeznek külsőleg nyugodtnak látszani. Az ajtó ismét kinyílik, és a küszöbre lép Kulcso Janakiev.

– Mi van?

– Levél – válaszolja Miko, és zsebébe nyúl.

Janakiev kinyújtja a karját.

Pillanatnyi várakozás, és kék levélboríték helyett rémült tekintete elé a pisztolycső kékes acélja mered.

Lövés, második lövés, nem emberi ordítás, és eszeveszetten bevágódik az ajtó.

Miko idegei felmondták a szolgálatot. Remegett a keze, és mindkét lövés csak enyhén horzsolta Janakiev nyakát. Most már elválasztotta őket egymástól a vastag tölgyfaajtó, és semmit nem lehetett tenni. Szaladni kell, menteni, ami még menthető: menteni a saját életüket, hogy azután újból rohanhassanak a harcba.

Rohannak lefelé a lépcsőkön. De a lövések és a sikolyok felébresztették a házat, felborzolták a szemközti tejcsarnok előtt sorban állók idegeit.

A negyedik emeleti ablakból egy kócos hajú asszony derékig kihajol, s szinte eszét vesztve ordítja:

– Meggyilkolták, meggyilkoltá-á-ák . . .

A bejáratnál felbukkan egy fiú és egy leány. Sietnek a Ferdinánd úton. De már a nyomukban van Kulcso Janakiev egyik szomszédja, Ana Topoldolszka, harsány ordítással:

– Gyilkosok! . . .

Milyen ismerős számomra ez a kép! Pantev ezredes megölésekor minket is így üldözött Zjumbjulev. De akkor mellettünk volt Violeta és Leon, s meghiúsították a piszkos fasiszta meggazdagodási kísérleteit.

Donkát és Mikót senki sem fedezte. Lehet, hogy a tömegben volt elvtársunk, akinek vérzett a szíve, de ilyenkor az üldözöttek nem rokonszenvre, hanem fegyveres támogatásra szorulnak . . .

Az asszonyi sikoltozásra előkerült két rendőr. A menekülő ifjak után iramodnak. Miko a rangidős jogánál fogva utasítja

Donkát, hogy forduljon be a mellékutcába. Aztán lövöldözni kezd üldözői felé. Néhány golyó lehűti a rendőrök hevét, akik a földre vetik magukat. Mihelyt Miko továbbszalad, azok újból utána rohannak, miközben szünetelenül lövöldöznek. Egy jól irányzott lövés megsebesíti a fiatal hőst, aki a földre zuhan anélkül, hogy ideje és lehetősége volna végezni önmagával. Kevéssel utána a kifolyó vérétől véres vasbilincsek kattannak a csuklóin.

Miko önfeláldozása megmentette volna Donkát, ha nem lett volna ott Ana Topoldolszka. Ő biztatta a rendőröket, hogy kergessék a lövöldöző „terroristát".

– Fogják meg, gyilkos!

Egy botlás, és a menekülő leány elveszti előnyét az őt kergető asszonnyal szemben. Egyre csökken köztük a távolság. A 300 000 levás jutalom mágnesként vonzza Topoldolszkát a menekülő áldozat után. Minden erejét megfeszíti. Néhány ugrással eléri Donkát, és ráveti magát . . .

Diadalordítás: „Megfogtam! Én fogtam el!" – Patkós rendőrcsizmák dobogása, újból kattan a bilincs, és a századszor mondott és a tanúktól megerősített „én fogtam el" Ana Topoldolszkának biztosítja a vérdíjat.

A két letartóztatottat gyorsan a közbiztonsági osztályra szállítják. Embertelen kínzások után végre kitűzik a tárgyalást. Az ügyésznek igen könnyű dolga volt. A vádlottak gyilkossági kísérletet követtek el, és fegyverrel a kézben estek fogságba. A törvény ilyen esetre halálbüntetést helyez kilátásba.

Malkatának, a „Kicsinek" szerencséje volt. Kiskorúságára való tekintettel a halálbüntetést életfogytiglani börtönre változtatták.

Miko Papón az ítéletet ugyanazon a napon hajtották végre, amikor meghozták.

A Vitosán öt napig maradtunk. A Planinec turistaház feletti erdőben háltunk, és rendszeresen vettünk tejet egy juhásztól, aki nyáját szabad táborunk közelében legeltette.

Lábam a Vitosán újból enyhén dagadni kezdett, pedig igyekeztem óvatosan járni, és nem vettem részt a kötelező reggeli és esti mezei futásokon.

Amint visszatértem Szófiába, úgy döntöttem, hogy dr. Ivan Vaszilevnél fogok lakni. Ivan még aznap este megvizsgált, és in-

jekciózni kezdett. Tíz nap múlva már egészen jól éreztem magam.

Szlavcsóval megbeszéltük, hogy néhány napig nem járok el a találkozókra. Megállapodtunk egy ellenőrző találkozóban. A doktor lakásába bezárkózva, naphosszat könyveket olvastam, és vártam az időt, amikor újból tevékenyen bekapcsolódhatok a harcba.

Május 29-én este kimentem egy kicsit sétálni. Aznap Ivan Vaszilev nem jött haza ebédelni, úgyhogy nem hallottam híreket – se hazaiakat, se külföldieket. Ahogy az utca árnyékos oldalán sétáltam, akaratlanul meghallottam, miről beszélnek a mellettem elhaladók. Egyszer csak néhány izgatott szó ütötte meg a fülemet:

– Azt mondod, hogy a támadók közül hármat megöltek?

– Igen.

– És a negyedik?

– Eltűnt, a föld nyelte el. A csatornába bújt, de onnét nincs menekvés. Ha nem fullad meg, az őrszemek bevárják és megölik . . .

Rogyadoztak a lábaim, úgyhogy a közeli kerítésnek dőltem. Mi történhetett megint? Ki az a négy? A mieink? Hiszen mi szoktunk négyesben akcióra járni!

Kedvem lett volna megállítani a beszélőket, hogy bővebben tájékoztassanak. De azon nyomban meg is bántam ezt a gondolatot. Bizonyára hekusok voltak. Egyébként honnan tudhattak volna ilyen részleteket?

A mieinkkel csupán másnap volt találkozóm, tehát várnom kellett. De már a reggeli újságokban ott állt nagybetűs címmel a közlemény, hogy négy terrorista újabb kísérletet tett Kulcso Janakiev meggyilkolására. A kísérlet nem sikerült, és hármukat megölték. A negyedik a városi csatornahálózatba rejtőzött. A nyomozás folyik.

Sok évvel később, amikor átnéztem a Kulcso Janakiev ismételt megölési kísérletére vonatkozó adatokat, négy jegyzőkönyvre bukkantam, amelyek a „Személyi motozási jegyzőkönyv" címet viselték. Nagyon hasonlítottak egymáshoz. Íme, az egyik:

„Személyi motozási jegyzőkönyv

Ma, 1943. május 29-én, Szófia fővárosban, alulírott Ivan Zelengorov, a rendőr-főkapitányság csoportvezetője, Aszen Petrov

Nesev (lakik Szófia, Ljubotran utca 87) és Borisz Szapundzsiev (lakik Marija Lujza utca 66) jelenlétében személyi motozásnak vetettem alá az Evtimij pátriárka úton és Krum cár utcában történt lövöldözés folyamán megölt férfit, melynek eredményeként a következő tárgyakat találtam:

1. Személyazonossági igazolvány. Száma 38., kiadva 1942. március 25-én Alfatar községben, kurtbunari járás, Jordan Marinov Petrov részére. Munkás, született 1911. december 26-án, nőtlen. Az igazolvány hitelesítve van 1942. március 27-én a kurtbunari járási elöljáróságon, 22/1942 számon.

2. Egy személyazonossági igazolvány. Száma 1263., kiadva Mihail Iliev Zselezkov névre. Szerelő, született 1913. augusztus 12-én Odarne községben (lovecsi járás), nőtlen. Kiadva 1941. június 15-én Szófiában. Az igazolványt hitelesítették 1941. június 16-án a 10. számú fővárosi kerületi kapitányságon 3750/1941. számon.

3. Egy 7,65 mm-es, 47 293. számú pisztoly, két tolténytárral és 31 hozzá való tölténnyel.

4. Egy Nagan rendszerű forgópisztoly, melynek száma nem látszik, és egyik oldalán félhold van csillaggal, 17 hozzá való tölténnyel.

5. Egy vasból öntött bokszer.

6. Fekete bőrtárca, benne tízezer levával.

7. Egy Huber márkájú zsebóra lánccal.

8. Egy közellátási kenyérszelvény nehéz testi munkás részére. V. sorozat, 006808. szám, 1943. május hóra, 30-i és 31-i szelvényekkel, a szelvény nincs kitöltve.

9. Két kézigránát.

10. Egy cipőpasztás doboz, tele fegyverekhez való kenőzsírral.

11. Egy fogpaszta, kefével.

12. Egy kis csomag fehér por – ismeretlen anyag.

13. Egy drapp színű férfi sapka.

A felsorolt tárgyakról a jegyzőkönyvet felvették, és azt aláírták a fent felsorolt személyek.

A megmotozott személy (halott).

A motozást végezte és a jegyzőkönyvet összeállította:

Ivan V. Zelengorov"

Mennyi gondolatot és emléket ébresztett fel bennem ez a gondosan összeállított lista!

A Kulcso Janakiev elleni akció megismétléséről Sztanyu saját hatáskörében döntött. Négytagú csoportot választott a következő összetételben: Nikola Draganov-Gudzso, Jordan Marinov-Petrov, Metodi Alekszíev-Velicskov és Kiril Boncsev-Kalmik.

De a második kísérlet sem sikerült. A rendőrség őrizte Janakiev lakását, és a visszavonuláskor öt-hat rendőr társaink után rohant. Elkeseredett lövöldözés kezdődött. Négy elvtársunk golyózáport zúdított a rendőrökre, úgyhogy azok lassanként elmaradoztak. Csakhogy rövidesen egész szakasz erősítés érkezett. Az üldözőtteknek harcolva kellett a csatorna felé hátrálniuk azzal a céllal, hogy az erdőbe húzódjanak. Közben szüntelenül oldalra is tekingettek, nem érkezik-e újabb rendőri erősítés.

Az egyik tiszt észrevette, hogy Jordan Petrov egy ágas-bogas fára mászott fel, és onnan, a levelek közül lövi a rendőröket. A tiszt megközelítette a fát, és nyugodtan célba vette a lövöldözésben elmerült Jordant. Az általános lövöldözés közepette társunk átlyuggatott koponyával zuhant a kövezetre.

Másodiknak Kiril Boncsev-Kalmik esett el. Hátvédként, a rendőrök felé fordulva tüzelt, hogy lehetővé tegye társai visszavonulását. Egy pontosabban küldött golyó szívét járta át a mi életvidám, jókedvű Kalmikunknak.

A csatornáig csak Metodinak és Gudzsónak sikerült eljutnia. Sarkukban volt az egész rendőrfalka.

Elő a kézigránátokkal! – vezényelte Gudzso, és a maga részéről lefeküdt, hogy pisztolylövésekkel fedezze társát.

Metodi visszafordult, és tekintetével felmérte a rohamozó tömeget. Hogy elpusztíthassa mindet, legalább húsz lépésre közel kellett őket engedni. Metodi lecsavarta a gránát kupakját, és várt.

– Hajítsd – kiáltott Gudzso, míg pisztolyának tölténytárát cserélte.

– Hajítom – válaszolta Metodi, és meglódult.

Ez volt az utolsó szava. Több lövés járta át magasra emelt fejét, úgyhogy lassan elnyúlt az utca kövezetén.

A rendőrök örömujjongásban törtek ki. A négy terroristából

három már halott volt. Az utolsónak az útját a csatorna elvágta, s a pisztolya is elhallgatott. Talán már elfogytak a töltényei...

Örültek a rendőrök. A négy emberért egymillió-kétszázezer leva üti a markukat.

– Add meg magad! – ordította el magát az egyik tiszt, majd csodálkozni kezdett.

A hely, ahonnan kevéssel előbb még egy ember lövöldözött, most üres volt. Gudzso eltűnt.

– A patakmederben van, a mederben! – kiáltozott több rendőr egyszerre, és beugráltak a perlovói patak cementes medrébe.

De ott sem volt senki. Néhány lépéssel arrébb tátongott a patakba torkolló egyik csatorna szája. Mintegy vezényszóra több tucatnyi pisztoly-, puska- és géppisztolycső irányult a nyílás felé. A tűzerő lehántotta a csatorna cementvakolatát és nyílásának a falait. Ha egy légy bújt be oda, az sem menekülhetett meg, olyan sűrű és teljes volt a lövöldözés.

Bemenni senki sem mert. A parancsnok úgy határozott, hogy vizet engedtet a csatornába, és az majd kihozza az illegális harcos holttestét.

Be is nyomták a vizet. Az nemsokára bugyogni kezdett visszafelé. Először piszkos volt, majd egyre tisztább és tisztább lett. Végül a csatornát „eszményien kimosták", de a terroristának nyoma sem volt.

A második ellenőrzést betanított rendőrkutyával végezték. Az gyorsan és zajtalanul hatolt be a nyíláson. A rendőrök várakoztak. Vártak egy órát, kettőt, hármat...

A kutya nem tért vissza. Akkor a parancsnok újból elrendelte, hogy eresszenek vizet a csatornába. Már az első áradat kihozta a kutya tetemét.

Világossá vált minden. Az üldözött tovább küzd kilátástalan helyzetében...

Olvasom a száraz, személytelen rendőri jelentéseket, és egész testemben megborzongok.

A nyári forróságban vívott súlyos tűzharc után, az idegfeszültség után tehát Gudzso végre csendes, hűvös környezetbe került. Az ellenségnek, ha meg akarta közelíteni, ki kellett tennie magát golyóinak. Nikola most már kinyújtózhatott a cementen, pihenhetett, lélegzetet vehetett. Igaz, a levegő nehéz, a boltozat

alacsony, s az ember csak görnyedten tud mozogni, de azért még él . . .

S lehet, hogy Gudzso e pillanatban fogja fel helyzetének kilátástalanságát. A csatornában örökké nem maradhat, a kijáratnál viszont rendőrök várják. Vajon hány napig tud kitartani?

Egyszeriben tompa dübörgés hallatszik, mintha messze házak dőlnének össze. Mi lehet ez? Gudzso felemelkedik. Inkább érzi, mint érti, hogy rengeteg víz árad feléje. Kezével, hátával, fejével és lábával támaszkodik meg, hogy kiállja a nyomást, míg végre a víz lefolyik.

Elmúlt egy veszély. S mennyi újabb fenyeget még!

Az újabb szörnyű veszélytől, a vérszomjas rendőrkutyától a csatornai visszhang mentette meg, mely megtízszerez minden zajt. Gudzso késsel a kezében fogadta a kutyát. Az összecsapás szörnyű volt. Érzi, ahogy tőre belevágódik a fenevad szőrös testébe, miközben a kutya fogai tépik a ruháját, a testét. Végre valahára a kutya abbahagyja a harapást, a karmolászást, és elernyed. Gudzso fáradtan ereszkedik le mellé. Rövid időre vánkosul szolgál. Elvtársunk kettős győzelmet aratott: a négylábú ellenség felett is és önmaga felett is. Legyőzte a kísértést, hogy amikor érzi a kutya közeledését, pisztolyával lőjje le. A visszhang ugyanis a csatorna szájáig elvinné a hírt, hogy ő életben van, fegyvere működik, pedig a rendőrséget tájékozatlanságban kell tartania.

S elkezdődnek a szörnyű órák a csatornában. Kétszerte, tízszerte lassabban telik az idő, mint kint, a fényes nap alatt. A harc heve után érzett kellemes hűvösség dermesztő hideggé válik, a csatorna bűze fulladási rohamokat vált ki. De Gudzso tovább ül a csatornában. Nem is ül, hanem mozog, jár-kel, halad előre az egyre szűkülő csőben. Két-három méternyire felette emberek járnak, nevetgélnek, szabadon szívják a májusi levegőt . . .

Májusit? Gudzso azt hiszi, hogy már négy-öt nap is eltelt, olyan nehezen múlnak a percek a csatornában. Már rég széttépte a ballonkabátját, és azzal kötözte be a sebeit. A csatorna már olyan keskeny, hogy csak csúszni-mászni lehet benne. Gudzso meg sem tud fordulni a csatornában. Csak előre tud menni, előre, és várhatja azt a szerencsés véletlent, amely megmenti, s újból kivezeti a fényre, a szabadba.

Végre, valahol messze Gudzso előtt kis fény villan. Egy su-

gár volna? Gudzso megfeszíti az erejét, és tovább fúrja magát. Most már világos a cél, ez csábítja, vonzza.

Fél óra múlva megkönnyebbülten pihen egy utcai aknánál. Az aknát fent vasrács zárja el, melyen szüntelenül emberek járnak. Gudzso úgy dönt, hogy vár. Megvárja, míg leszáll az alkonyat, és akkor majd megkér valakit, segítsen. Hátha kedvez a szerencse...

Hosszú órákon át hever drága bajtársam az aknában, míg végre besötétedik, míg végre egészen ritkák a lépések felette.

Most, most fog egyet kiáltani. Egy magányos ember halad el. Lépéseiről Gudzso felismeri: nő az!

– Kisasszony! – hangzik a föld alól.

A nő megáll.

– Kisasszony, én...

A hang az aknából jön. A hang elmagyarázza, hogy ő csatornatisztító, csakhogy az aknarács ráesett. Le kellene emelni...

Gudzso nem tudja, hogy egész Szófia tud róla. Mindenki tud az „illegális kommunista összeesküvőről, a terroristáról", aki a csatornahálózatban bujkál. Az a nő, akihez fordult, nem ember, hanem féreg. Körülnéz, meglátja a közelben járó rendőrt, és szól neki: „Itt a csatornai kommunista... itt van..."

Kevéssel ezután az akna nyílását körülzárják a rendőrök. Felszólítják Gudzsót, adja meg magát, de ő pisztolylövéssel válaszol. Nem ismerik Gudzsót, nem tudják kivel van dolguk, ezért tesznek neki ilyen ajánlatot.

A rendőrök szintén lőni kezdenek. Gudzso védekezik. Elég odébb húzódni egy méterrel, s már nem érik el. De ő már nem tud, nem kíván újból leereszkedni a csatornahálózatba. A 36 órás benttartózkodás, evés, alvás nélkül, valószínűtlen idegfeszültségben, teljesen kimerítette.

Egyetlen egy lehetősége van: rászedi a rendőröket, kijátssza éberségüket, és feljut az utcára. Ott pedig, ha meg kell halni, legalább csillagfényben történjék.

– Állj, megsebesültem! – hallatszik fel egy tompa, fájdalmas kiáltás.

– Tüzet szüntess! – rendelkezik a rendőrtiszt.

Egy pillanatra csend támad, teljes csend.

– Megadod magad? – a kérdésben nem titkolt diadal húzódik meg.

– Megadom magam – válaszolja még tompábban és elesettebben a föld alatti labirintus foglya. – Engedjetek le létrát!

Kis idő múlva a létra legördül az aknába. De a rendőrfőnök talán rájött Gudzso szándékaira, mert elrendeli embereinek, hogy oszoljanak szét, keressenek maguknak fedezéket.

Kínos, várakozással terhes csend támad. Végre megjelenik a levegőben egy kéz, megkapaszkodik a vasrácsban, és abban a másodpercben, amikor a rendőrök már feltápászkodnak, egy másik, pisztolyos kéz elkezd minden irányban lövöldözni.

– Tűz – dörög a főnökük hangja, és a géppisztolyok újból ólomzáporral árasztják el az akna nyílását.

Hosszas lövöldözés után a rendőrök újból körülveszik a nyílást. Óvatosan bámulják, azután elkezdenek kiáltozni, kiabálni, a lyuk fölé hajolva.

Alulról nem jön válasz.

Végül egy bátrabb rendőr – páncélingben – elhatározza, hogy lemegy. Az illegális harcos utolsó lövése óta több mint két óra telt el.

Kis idő múlva a rendőr kidugja a fejét.

– Halott, uram!

– Lelőttük? – kérdezi a főnök.

– Nem, öngyilkos lett – feleli a rendőr.

... Ezeket olvashatjuk ki a rendőri jelentések soraiból és sorai közül. Így halt meg a mi nagyszerű bajtársunk, a párt hű katonája, a kommunista hős, Nikola Draganov-Gudzso.

Még nem ült el a csatornában lefolyt ütközet visszhangja, és újabb súlyos baj ért bennünket. Sztanyu esett el, harcban az ellenséggel ...

Legelső emlékeim a harci csoportról Sztanyuhoz fűznek. Hiszen, amikor Gek elvitt az összekötő-találkozóra, Szlavcsóval együtt Sztanyu és Violeta várt rám. Sztanyu látott el személyazonossági igazolvánnyal, fegyverrel, élelmiszerjegyekkel. Sztanyu volt a pénztárosunk, aki pénzt adott nekünk élelemre. Sztanyuval vitáztunk a leggyakrabban mindenféléről. A leggyakrabban vele birkóztunk, kergetőztünk, versenyeztünk ...

Jellemének legmarkánsabb vonása a tudásszomj, az új utáni sóvárgás volt.

Sztanyu parasztszülők gyermekeként látta meg a napvilágot. Ifjúkorát falun töltötte. Katonai szolgálatának letöltése után Szófiában telepedett le, és villamoskalauzként kezdett dolgozni. 1939-ben belépett a pártba, és azóta egész életét egy akaratnak, a párt akaratának, és egy célnak, a kommunizmus diadalának rendelte alá.

„A pártnak okos, művelt emberek kellenek" – szerette mondogatni Sztanyu, s még abban a hajszolt életben is, amelyet a harci csoport tagjai folytattak, mindig olvasott és művelte magát. Ezen elvtől vezettetve még 1935-ben beiratkozott Mihajlov pópa esti tanfolyamára, és elvégezte a gimnáziumot. Nyolc órát töltött szolgálatban, de ugyanannyit foglalkozott pártfeladatokkal is. Később a párt községi tanácstagnak jelölte. E tevékenysége különösen érdekes volt, mert bizonyságot tehetett nagy felkészültségéről. Városházi beszédei kiváltották a kormánypárti tanácstagok ingerültségét és a szófiai polgármester éles megjegyzéseit, aki nemegyszer félbeszakította felszólalásait.

1941-től Sztanyu teljesen a párt rendelkezésére bocsátotta magát. Sokoldalúságánál, ügyességénél és műszaki érzékénél fogva hamarosan megtalálta a számára legkézenfekvőbb tevékenységi területet. Megbízást kapott a párt műhelyének megszervezésére és berendezésére, ahol az illegális okmányokat állították elő.

E feladattal Sztanyu a vártnál is jobban birkózott meg. Az általa „kiadott" okmányok nem egy ellenőrzésen, nem egy razzián csúsztak át. Szlavcso személyesen többször igazolta magát a Sztanyu-„üzemben" kidolgozott okmányokkal, s egyszer sem merült fel kétely hitelességük irányában.

1942-ben a rendőrök figyelni kezdték Sztanyu lakását. Rájöttek, hogy Sztanyu felelős kommunista, és megpróbálták rajta keresztül felgöngyölíteni az egész szervezetet. Sztanyu azonban rögtön észrevette, hogy figyelik, és kettős játékba kezdett, melynek során mindig ő kerekedett felül. Az őt figyelő ügynökök besúgásait mintha maga Sztanyu diktálta volna. Végül is a rendőrség megunta a dolgot, s katonai behívót küldetett Sztanyunak. Ez a ravaszkodás azonban nem járt sikerrel, mert Sztanyu ugyanaznap teljes illegalitásba vonult. Nemsokára a párt Szlavcso

Radomirszkinek adta át, hogy a különös rendeltetésű harci csoport munkájába vonja be . . .

A Kulcso Janakiev elleni két támadás kudarca igen fájdalmasan érintette Sztanyut. Azt hiszem, más az ő helyében teljesen elcsüggedt volna. Bizony, nincs szörnyűbb felelősség, mint a bajtársaid haláláért felelni! De Sztanyu még e pillanatban is helyt állt, továbbra is a leglelkiismeretesebben teljesítette kötelességét. Csak komorabb, szűkszavúbb lett.

Emlékszem utolsó találkozásunkra. Csak néhány percig voltunk együtt, Sztanyunak még több elvtárssal kellett találkoznia a csoportból. Mikor látta, hogy körülöttünk nincs senki, átadott néhány bankjegyet. Kétezer leva volt.

– Tedd el, testvérke, mert lehet, hogy egyhamar nem adhatok neked újabbakat – mondta komoran. – Hiszen látod, hogy áll a bál . . .

Mintha megérezte volna a mi Sztanyunk, hogy valóban ez lesz az utolsó találkozásunk.

Két nap múlva a fivérével, Sztojan Vaszilev orvostanhallgatóval volt találkája. A rendőrség megfigyelés alatt tartotta Sztojant, és amikor a testvérek a Cirill és Metód utcában találkoztak, egyszerre csak azt látták, hogy több detektív veszi körül őket.

Sztanyu gyorsan körülnézett és úgy döntött, hogy a hely nem alkalmas az összecsapásra. Meg a rendőrség ügynökei is „illedelmesen" viselkedtek. Tudták, kivel állnak szemben. Elhatározták, hogy majd csak akkor bilincselik meg Sztanyut, amikor a rendőrséghez közelednek. Egyszerűen felszólították a két fivért, hogy menjenek velük rövid információra; még igazolványt sem kértek tőlük . . .

Alig mentek egy keveset, Sztanyu oldalba lökte fivérét, jelezve, hogy szökjenek, de két különböző irányba.

– Sztanyu tudta, hogy nálam nincs fegyver, és nem tudok harcba bocsátkozni a rendőrökkel – beszélte el nekem később Sztojan a Cserven Brjag-i Benkovszki-partizánkülönítményben, hol együtt voltunk. – Abból a célból, hogy megosszuk a rendőrök erejét, két különböző irányba kellett szöknünk. Ez az első útkereszteződésnél történt. Sztanyura tekintettem, ő biccentett. Ugyanabban a pillanatban mindketten megugrottunk. Én az egyik

utcába, ő a másikba. Néhány lépés után kissé oldalt fordultam. Valamennyi ügynök utánam eredt. Sztanyu üldözésétől visszarettentek...

Sztanyunak valóban sikerült hamarosan elkerülnie az ügynökök szeme elől, s miután néhány utcába ki- és befordult, besurrant a Cirill és Metód utca egyik házába. Ott lakott egy régi kalauztársa, akit megkért, hogy bújtassa őt el, mert a rendőrség üldözi. A kalauz levezette a pincébe Sztanyut, és elbújtatta. Csakhogy észrevette őket egy rendőrségi besúgó, aki felismerte a körözött Sztanyut, és rögtön bejelentette a dolgot a kapitányságon.

A rendőrök hamarosan körülzárták az udvart. Idomított kutyákat hoztak magukkal, amelyek gyorsan felfedezték, pontosan melyik pincében rejtőzött el.

– Add meg magad, be vagy kerítve! – kiáltja az egyik ügynök, de kiáltása szörnyű sikollyal szakad félbe.

Sztanyu felveszi a harcot, megvívja élete utolsó ütközetét, s már az első golyója célba talál.

A csata fellángol, elkeseredetten, véresen. Már két rendőr elesett. Az államrend oltalmazói ezután kevésbé igyekeznek... Nem tudja csábítani őket a beígért jutalom, sőt az elbocsátás veszélyétől sem rettegnek úgy, mint a pincében megbújt harcostól, akinek lövései elképesztően pontosak. Senkinek sincs kedve meghalni...

A rendőrök és detektívek fedezéket keresnek, és onnan nyugodt lövöldözésbe kezdenek. Tudják, hogy áldozatuk nem menekülhet. S így is történik. Sztanyu lövései ritkulnak, majd a bevehetetlen erőd, amellyé a pince vált, elhallgat. Hallgat tizenöt, húsz percig, fél óráig. A rendőrök nekibátorodnak, és kezdik szűkíteni a kört.

Amikor legvégül be merik rúgni a pince ajtaját, a félhomályban egy holttestet találnak. Sztanyu pisztolyában nincs egyetlen golyó sem. Az utolsó jót tett vele: megmentette örökre a rendőrség kezétől.

Eltelt még néhány nap, és Szlavcso egyik este ismertette velem a párthatározatot, hogy a harci csoport összes tagjai és az összes távollétükben elítélt illegális harcosok a partizánosztagokhoz vonuljanak be... Én a Csavdar-osztaghoz kerültem.

11

Nem voltam jelen azoknál az eseményeknél, amelyeket ebben a fejezetben el akarok mondani. S mégsem tehetem, hogy meg ne írjam ezt a fejezetet, mert ez Violeta Jakováról szól – az esztelenségig vakmerő, az önfeledten odaadó, az acélosan kemény kommunista lányról, a mi örökösen mozgékony, jókedvű és lelkes elvtársnőnkről, az én drága barátnőmről, egyetlen nővéremről...

Hiszen, amikor a győzelem után megismertem az anyaság kínját és örömét, egyetlen lányomnak az ő nevét adtam!

Violeta Jakova 1920-ban született Dupnicában. Gyermekévei az utcán teltek, a városka fiú- és leánygyermekeinek társaságában, szüntelen csatázások és vidám bolondságok között. Amikor serdülni kezdett, otthon a nagyanyja a talmud bölcsességeit igyekezett beleplántálni, hogy jámbor, hivő zsidó lányt faragjon belőle. S ki tudja, Violeta lobogó, rajongó lelke talán „meglátta" volna az isteni igazságokat, ha tizennégy éves korától nem kezdett volna dolgozni szülővárosa dohányraktáraiban. Ott új, harcos eszmével találkozott, amely lelkét eltöltötte erős szeretettel az emberek iránt, és égető gyűlölettel az elnyomókkal szemben.

Violeta nemsokára RMSZ-tag lett.

A szervezet szigorú, öntudatos fegyelme nem változtatott féktelen vérmérsékletén, csak egyetlen mederbe terelte indulatait, a tudatos, szervezett harc medrébe.

A dohányraktárak kenyeret csak az év felerészére adnak. Ezért Violeta átköltözött Szófiába. Vele jött anyja és öccse is. A fiatal lány elhatározta, hogy ipart tanul, amely önállóbbá, függetlenebbé teszi. Egy nagyobb kölcsön, amelyen varrógépet vásárolt magának, eldöntötte a foglalkozás kérdését: Violeta varrónő lett.

Mikor megindult a háború a Szovjetunió ellen, Violeta Szófiában már érett, nagy szervezési tapasztalattal rendelkező ifjúsági vezető volt. Kivételes bátorsága miatt a kerületi bizottság vezetősége bevonta a Taskov-major szénájának felgyújtására szervezett akcióba.

A Taskov-majorban tizennyolc kazal széna volt felraktározva a német hadsereg részére. E szénának nem szabad eljutnia ren-

deltetési helyére – határozták el a szervezett ifjúmunkások. Egyik éjszaka a kazlak minden oldalról felgyújtva, fáklyákként fellángoltak. A tűz az egész világnak hírül adta, hogy a hős ifjúság, dicső pártja vezetésével, élete árán is segíti a népek nagy felszabadítóját, a Vörös Hadsereget.

A fasiszta hatóságok majd megvesztek a dühtől. Az anyagi kár nem olyan nagy. Néhány kazal széna végeredményben apróság. De... ezt a szénát a keleti frontra szánták! A tűzesetről tudomást szereznek német gazdáik! Éppen emiatt az egész rendőrséget mozgósították. Végül is egyetlen szálon felfejtették az egész szövedéket. A résztvevők többségét, a kerületi bizottság számos tagját letartóztatták. A rendőrség teljes képet alkotott magának az akció résztvevőiről. Megtudta, hogy az egyik vezető és közvetlen végrehajtó... a zsidó Violeta Jakova.

Az ügyész dühe nem ismert határt. Egy zsidó lány hozzá mert nyúlni a német birodalom tulajdonához! Emellett ennek a zsidó lánynak sikerült kicsúsznia a rendőrség karmaiból. Illegalitásba vonult, s pillanatnyilag kineveti az egész államhatalmat, a rendőrséget, az igazságszolgáltatást, sőt talán magát a szófiai megyei ügyészt is!

Lehet-e az ilyen „bűnözőre" más büntetést kérni, mint halált? És az „igazságos, elfogulatlan" fasiszta törvényszék a gyújtogató Violeta Jakovát kötél általi halálra ítélte.

A bírósági határozat kimondja:

„Az ítélet jogerős, és fellebbezésnek helye nincs. Haladéktalanul végrehajtandó!"

A törvényszék óhaja derék, csakhogy az a személy, akin az ítéletet végre kell hajtani, nincs bilincsbe verve a központi fegyházban, hanem a „Szent Illés" szűcsszövetkezetben dolgozik illegális néven, mint Ivanka munkásnő.

1942-ben Szófiában nagyon elszaporodtak az illegalitásban élők, és a párt nehezen tudott félretenni valamicskét meglevő pénzéből az eltartásukra. Ez az a pénz volt, amelyet a párt- és ifjúsági szervezetek fizettek be, de oly sok helyre kellett elosztani: fegyverek vásárlására, illegális irányító pártmunkások eltartására, csomagok küldésére a politikai foglyoknak és internáltaknak.

Ezért mindazok az illegalitásba vonultak, akiknek módjukban állt dolgozni, és akiket legalább ideiglenesen nem foglalt le a

konspirációs tevékenység, időről időre műhelyekben és vállalatoknál dolgoztak.

Ivanka munkásnő magával hozta a varrógépét, és azon kezdett dolgozni a szövetkezetben. Szerény, hallgatag, a szemeit mindig lesüti. De földre szegzett tekintete jól meglátja a raktározott irhamellényeket, melyek a keleti frontra indulnak, hogy a német fejvadászokat melegítsék. Ő és társai ezt nem akarják, nem engedhetik meg.

Violeta és Szlavcso Radomirszki régóta ismerik egymást. Violeta kapcsolatba lép Szlavcsóval, elmond neki mindent, amit tudnia kell a szabotázs elkövetéséhez. S egyik este későn újból tűz üt ki Szófiában.

Lángolnak a keleti arcvonalra szánt irhamellények, és újból Violeta az egyik gyújtogató, az a lány, akinek a fejére már hoztak egy halálos ítéletet az első nagy szófiai kommunista tűzért.

Violeta másnap reggel nem jelenik meg a munkán. Ez igen kockázatos is lenne. A rendőrség szemügyre vesz minden embert, az ő fényképét pedig régóta ismerik a szófiai titkosrendőrök.

– Kár a gépért – kacagott Violeta. – Csodálatos volt! Singer. Ilyen gépet mostanában nehéz találni, meg tömérdek pénzbe is kerül. Lehetne érte most öt pisztolyt is venni!

Így kezdődött el a különleges rendeltetésű harci csoportban a Violeta-korszak.

Egyszer azt kérték tőlem, jellemezzem Violetát. Nos, ezt mondhatom:

Olyan ember volt, akinek vakmerősége a maga nemében páratlan volt, aki úgy szeretett és úgy gyűlölt, ahogy szeretni és gyűlölni senki más nem tudott.

Számomra Violeta a kommunista erények mércéje volt.

Nem sokkal azután, hogy megérkeztem a Csavdar-osztaghoz, megjött Violeta is. Örömünkben összeölelkeztünk. Tehát újból együtt leszünk, újból vállvetve harcolunk majd a fasiszták ellen!

Még nem teltem be a találkozás örömével, amikor Violeta megbetegedett és le kellett mennie Szófiába.

Olyan messzire elkísértem a táboron túl, amennyire a partizántörvények megengedték. Vezetője sietett, nem volt sok időnk a búcsúzkodásra. Egy ölelés, erős kézszorítás, két egy időben ki-

ejtett szó: „viszontlátásra", s Violeta gyorsan elindult lefelé a szűk erdei ösvényen. Visszafordult egyszer-kétszer, integetett a karjával, aztán eltűnt a cserjésben...

Hosszan néztem utána. Néhányszor még felvillant a ruhája a fák között. Arról az időről ábrándoztam, amikor majd újból látjuk egymást, arról az időről, amely soha nem jött el.

Felépülése után, 1944 január elején, Violeta és Szlavcso Radomirszki együtt vetették meg az eljövendő radomiri partizánosztag alapját.

Barátnőm még Szófiában megkapta ifjúsági vezetői beosztását abban a körzetben, ahol egysége tevékenykedni fog. Rövid idő alatt a RMSZ-szervezetek a járásban megsokasodtak, megszilárdultak, dolgozni kezdtek. Tömegbázissá váltak az osztag eljövendő kiszélesítéséhez, mely majd a tavaszi hónapokban következik el.

A tél folyamán Violeta egyszer sem aludt két éjszakán át egy és ugyanazon a helyen. Faluról falura járt, gyűléseket szervezett, értekezleteket tartott, hosszan elbeszélgetett egyenként az ifjakkal és lányokkal, megismerkedett azokkal a káderekkel, akik néhány hónap múlva magukkal ragadják majd az egész ifjúságot...

Ezekben a hónapokban többször is golyóváltásra került sor Violeta és a rendőrség között, barátnőm háromszor meg is sebesült, de mindig épségben kicsúszott az ellenség gyűrűjéből. S mihelyt úgy érezte, hogy bírja az utat két falu között, újból belemerült az illegális szervező munkába.

Néhány rendkívüli, hősi cselekedete megvetette a Violeta Jakova körüli hősmondák alapját. De viselkedése valóban népdalokba és mondákba illő is volt.

Egyik nap Violeta és Szlavcso Radormiszki útra keltek bújtatójukhoz, a Rani Luk községből való Rangel bátyóhoz. A jelszavak összetévesztése következtében a rejtegető tüzet nyitott a két partizánra. Amíg Szlavcso elkiáltotta magát, s amíg Rangel bátyó megismerte a hangját, egy golyó Violetát már eltalálta.

A vér átütött a ruháján, de Violeta nem akarta kétségbeejteni hűséges bújtatójukat, inkább hallgatott. Hallgatott akkor is, amikor a szeme előtt már piros karikák táncoltak. Csak amikor

Rangel bátyó magukra hagyta őket, szólt Violeta Szlavcsónak, hogy kötözze be.

– Tágra nyílt a szemem – mondta később Szlavcso. – Pöröltem vele, ráförmedtem, de ő csak összevonta kissé a szemöldökét, és ezt felelte: „Te talán képes lettél volna halálra rémíteni azt az embert?" – Ezzel letorkollt. Valóban helyesen járt el, csakhogy én attól féltem, hogy esetleg sok vért veszített.

Más alkalommal Violeta tizenöt fiút és lányt vezetett a radomiri osztaghoz. A társaságban rajta kívül csak egy régi fegyveres partizán volt. De még mielőtt az osztag közelébe értek volna, a rendőrség több napos razziát kezdett. Körülzárta a kis, fegyvertelen csoportot.

Violetának sikerült egy eldugott helyet találnia, ahol a csapat biztonságban érezhette magát a rendőrségtől. De a jövendő partizánokat ekkor számunkra új ellenség fenyegette: az éhség. Violeta felismerte, hogy ez komoly probléma a tapasztalatlan fiatalok számára, és úgy döntött: otthagyja a régi partizánt vezetőnek, ő maga pedig magához vesz két fiút, áthatol velük a gyűrűn, elmegy a faluba, s még mielőtt a nap felszárítja a harmatot, az újdonsült partizánok körülülik az asztalt. Így is történt.

Violeta nemcsak a radomiri osztag kiszélesítésén munkálkodott. Nemcsak munkára, fegyelemre és kitartásra oktatta a partizánokat, hanem a szomszédos partizánosztagoknak is segítséget nyújtott, különösen a Hriszto Botev katonai zászlóaljnak – élelemmel, gyógyszerrel és más egyébbel...

1944. június 17-én Violeta ifjúsági értekezletet tartott Kondofrej faluban. Az osztaghoz visszatérőben a rendőrség csapdájába esett.

Abban a pillanatban azonban, amikor a rendőrök és ügynökeik diadalordítások közepette feléje iramodtak, Violetának sikerült előrántania a pisztolyát.

A rendőrök nem tudták, hogy ő az, aki egyetlen pontos lövéssel Lukov tábornoknak egyenest a szívébe talált, hogy ő volt a legjobb lövész a harci csoportunkban. Szinte gúnyolódva tekintettek a kezében megjelenő játékszerre. Csakhogy rövid egymásutánban három rendőr esett össze holtan Violeta elképesztően pontos lövései nyomán. A támadók visszahőköltek. Minden golyó halált hordhat magában!

A partizánok életében a véletlen mindig nagy szerepet játszik. Némelykor csupán egyetlen pillanat, egyetlen mozdulat meghozhatja vagy elűzheti a halált.

Talán Violeta pisztolyában még egy golyó kellett volna ahhoz, hogy a megzavarodott rendőrbanda visszavonulót fújjon. De éppen ez a golyó hiányzott, és amíg Violeta cserélte a kiürült tárat, az egyik, közelében levő rendőr egyetlen ugrással elérte és leszerelte.

És ekkor vitatkozni kezdtek a rendőrök.

Violeta nadrágban és rövid zekében volt. Barna haja rövidre nyírva, katonasapka alá rejtve. Harc közben az arca bepiszkolódott. Violeta karcsú, hajlékony és a folytonos éjszakai utaktól kissé lesoványodott lévén, testileg fiatal legényhez hasonlított.

A hóhérok arról vitatkoztak: fiú-e, avagy lány, akit elfogtak?

A vitát akkor dönthetik el a legbiztosabban, ha levetkőztetik a foglyot. Több kéz kezdi lehúzni róla a ruhát. Ernyedten áll, mintha mindez teljesen közömbös volna neki. Magatartása megtéveszti a rendőröket, csökkenti éberségüket. Egy-két gyors mozdulat, egy-két „nem nőies" ütés, s a félmeztelen Violetának sikerül kirántania magát hóhérai kezéből.

Gyors lábú őzként nyargal a partizánoltalmazó erdő felé. Ám a golyók az őzeket is elérik . . .

A hóhérok, félve, hogy áldozatuk esetleg kisiklik karmaik közül, géppisztolyt fognak a lányra. Kaszálnak a géppisztolyok, vészjós vonítással csapódnak le előtte, mögötte, jobbra-balra a rendőrkarabélyok golyói, s darazsakként zsonganak a pisztolylövések.

S ekkor Violetát cserbenhagyja partizánszerencséje. Alig néhány lépésnyire az erdőtől egy golyó a földhöz szegezi. Már képtelen szaladni, felállni sem bír a földről. De amikor a rendőrök feljebbvalójukhoz vonszolják, összeszedi maradék erejét, kiegyenesedik és gyűlölettől remegő hangon kiáltja:

– Közeleg a leszámolás napja! Ti sem kerülitek el azok sorsát!

S hirtelen kézmozdulattal a három rendőrhullára mutat.

– Te mocsok! – ordít a rendőrtiszt, és lesújt rá öklével.

Hiába! Violeta ereje fogytán van, és a földre zuhan, mielőtt az ökölcsapás elérné.

De Violeta csak pillanatnyilag veszítette el az eszméletét. Egy sebtiben rávetett kötés újból visszarántja az életbe, hogy elkezdődjenek a halálnál is szörnyűbb kínzások.

Minden ütésre, minden rúgásra, minden ízületcsavarásra, minden ujjtörésre ugyanaz a kérdés következik:

– Mondd meg, hol az osztag?

Eleinte Violeta hallgat, nyelvét a fogai közé szorítva. Előbb harapná ketté, s köpné arcukba ezeknek a hóhéroknak, mintsem hogy elárulná az osztagot. De azután elhatározza, hogy halálos órájában az orákulum szerepét fogja lejátszani nekik. És jósol: megjósolja a Vörös Hadsereg győzelmes eljövetelét, a harcoló nép nagy győzelmét, a partizánok ünnepélyes levonulását a hegyekről és a rendőrebek végzetét, kutyához méltó sorsát, amikor a pofájuk majd vérben ázik.

Huszonnégy órán át tartottak a kínzások. Ez idő alatt nem egy pribék fáradt bele dicső hősnőnk inkvizíciójába, de ő fáradhatatlanul olvasta rájuk ocsmányságaikat, s hallgatásában is mélységes megvetés volt.

Végül is egy golyó, mint jótékony szamaritánus, véget vetett csodálatos hősnőnk, az én kedves, drága barátnőm, elvtársam, nővérem, Ivanka-Violeta kínjainak és egész gyötrelmes-diadalmas életének!

Csavdar

1

Szlavcso, amikor közölte, hogy harci csoportunk különböző partizánosztagokba olvad be, meghagyta nekem, hogy gondoskodjam partizánfelszerelésemről.

Harci csoportbeli működésem alatt olyan ruhakészletre sikerült szert tennem, amely egy tehetős polgári családból való hölgynek sem vált volna szégyenére. Csakhogy selyemruhában, divatos kalapban és magas sarkú cipőben aligha lehet majd a meredek partizánösvényeken járni. Hosszú nadrágom, amelyben a Vitosára szoktam kijárni, eléggé megkopott. Harci gyakorlataink közben a Vitosán és a Ljulinon nemegyszer csúszkáltam benne földomlásokon. Szlavcso és Sztanyu a legsűrűbb bozótokat szokták kiválogatni ahhoz, hogy kúszva vezessenek el minket alattuk. Túracipőm is tönkrement. Az öt hónap alatt, amíg hordtam, több utat tettem meg benne, mint a legszorgalmasabb turista öt éven át. S kellettek még vastag pulóverek, gyapjúharisnyák, zeke, viharkabát és számos egyéb holmi. Csak fegyverről nem kellett gondoskodnom, mert az enyém nagyon jó volt.

Még ugyanaznap este elújságoltam Vaszilnak és Nadának, hogy beállok partizánnak, s megosztottam velük ruhagondjaimat.

Milyen derék emberek voltak az én bújtatóim! Nem kellett nekik hosszasan magyarázgatni, nem kellett kérni őket. Még be sem fejeztem a mondókámat, Vaszil máris felállt, kinyitotta a szekrényt, és elővette egyik öltönyét.

– Nézd meg, mit lehet belőle kihozni.

– Jó lesz, csak kicsit rendbe kell hozatni – fűzte hozzá Nada, amint felpattant, hogy segítsen nekem felvenni a zakót. – Igen, meg kell igazíttatni, másként nem megy.

Megnéztem magam a tükörben. Vaszil nem volt sem nagyon magas, sem kövér, de a zakójába nyugodtan belefért volna két magamfajta nő is.

Nada kizavarta Vaszót a konyhába, és mértéket vett rólam. Reggel pedig elvitte az öltönyt egy ismerős szabóhoz, és megkérte, hogy huszonnégy óra alatt szabja át, mert az unokahúgának kell, aki „kirándulni megy". S valóban, már másnap volt egy gyönyörű sportöltönyöm, amelyet, sajnos, csak egyszer vettem fel. Két nap múlva Violetával volt találkám, aki elvitt valamilyen ismerőseihez, ahol gyapjú blúzokat, pulóvereket és harisnyákat kaptunk volna. Nagy hátizsákkal voltam, amelybe beraktam öltönyömet, új turistacipőmet (ezt Persza és Petko elvtársaim adták nekem) és egyéb, a partizánélethez szükséges apróságot.

Akkoriban a zsidók hatóságilag kijelölt „zsidónegyedben", gettóban laktak, és nem állt jogukban onnan távozni. Ha a zsidónegyedben jártunk, mi is kitűztük mellünkre a sárga csillagot, amelyet a zsidóknak kellett hordaniuk egy kormányrendelet értelmében. Ez lehetővé tette számunkra, hogy észrevétlenül bemenjünk a zsidólakásokba, s ne keltsünk gyanút a besúgók szemében, akik minden felvilágosultabb, harcosabb szellemű zsidót figyeltek.

Abban a családban, ahova mentünk, egy fiatal, csinos, tizenhat éves lány fogadott minket. Előhúzott néhány, számunkra előkészített ruhát, és azt mondta, hogy ha holnapig tudunk várni, még ad többet is, mert gazdagabb zsidó családok megígérték neki. Itt követtem el azt a hibát, amelyet egész partizánéletemben nem tudtam magamnak megbocsátani. Otthagytam a hátizsákomat, hogy ne kelljen magammal cipelnem.

Amikor másnap elmentem a megbeszélt időben, a ház előtt egyenruhás rendőrt láttam. A nyitott ablakból kihallatszott a viharosan tiltakozó fiatal lány erős hangja, nyilván, hogy meghalljam, amikor közeledem.

Magától értetődik, hogy folytattam az utamat, még csak vissza sem fordultam. A győzelem után kerestem őket. Egyrészt szerettem volna látni a lányt, másrészt tudni akartam, mi történt, de

képtelen voltam fellelni, jóllehet két órán át köröztem a negyedben. Elfelejtettem az utcát is, meg a házat is, a nevüket pedig eleve nem tudtam . . .

Igen, egy nappal az osztaghoz való elutazásom előtt minden felszerelés nélkül maradtam, és újból Nadának kellett sebtiben Vaszil egyik nadrágját átalakítania . . .

A Szlavcsóval megbeszélt találkozóra eljött egy középtermetű, széles vállú, zömök, sőt kövérkés férfi is. Szlavcso jövendő harcostársaként mutatott be neki, én pedig rájöttem, hogy ő lesz az az elvtárs, aki elvezet az osztaghoz.

Szlavcsóval búcsúzóul megöleltük egymást. Azután az elvtárs belém karolt, és sokáig hallgatagon mentünk az utcán. Sztefan Halacsev – így hívták az ismeretlent – megértette, hogy össze kell szednem a gondolataimat, túl kell tennem magam a Szlavcsótól és a harci csoporttól való elválás izgalmán. Valóban megvolt minden okom az izgalomra . . .

Örökre elmúlt életem egy korszaka, szófiai harci működésem időszaka.

Amikor a harci csoportba kerültem, senkit sem ismertem közülük. S milyen gyorsan lettek ezek az emberek közeli, meghitt barátaim!

Egy-egy bajtárs elveszítése mindig nagyon felzaklatott, még ha kevéssé ismertem is, vagy ha csak a nevét olvastam az újságban. Az utolsó hónapban pedig a mi harci csoportunkból többen estek el – a legbátrabbak, a leglelkesebbek, a legharciasabbak . . . Nekünk, akik életben maradtunk, nem volt szabad többé Szófiában maradnunk.

Igen, mi voltunk a bosszúállók, de senkinek közülünk nem állt jogában a személyes bosszú. Senkinek közülünk nem volt joga ahhoz, hogy ítéletet hozzon, s döntsön a nép ellenségeinek élete és halála felett. Ehhez csak a pártnak volt joga, és mi, az ő katonái, kötelesek voltunk zokszó nélkül alárendelni magunkat határozatainak.

Töprengéseimet öblös hang szakította meg, amely csak úgy zúgott a fülembe, tulajdonosának minden olyan irányú nyilvánvaló erőlködése ellenére, hogy azt suttogássá változtassa:

– Hát, akárhogy állunk, Ognyana, együtt partizánkodunk majd, nem igaz?

Megszorítottam a kezét.

Abban állapodtunk meg, hogy három nap múlva a Planinec turistaháznál találkozunk, az ellenőrző találkozót pedig Szófiába tűztük ki arra az esetre, ha nem sikerülne az első. Egyenesen a Planinectől kellett a hegyekbe indulnunk, ezért teljes harci felszerelésben kellett megjelennem.

Aznap este Dora és Todor Bogoev bújtatóim házában tértem nyugovóra. Alvásról nem beszélhetek, mert egész éjszaka le sem hunytuk a szemünket.

Amikor megmondtam nekik, hogy én is beveszem magam a hegyek közé, és vihetek magammal más elvtársakat is, mind a ketten egyszerre pattantak fel, és elkezdtek kérlelni, hogy őket is vigyem magammal. Igen megörültem annak, hogy együtt lehetünk, de ugyanakkor felmerült a kérdés, mi lesz Doráék két kisgyermekével. Valakinek itthon kellett maradnia gondozásukra.

Kinek? Magától értetődött, hogy az anyának kell maradnia, Dora mégis egész éjjel valamilyen más megoldást keresgélt. Hasztalan. Reggel karikás szemekkel kezdte útra készíteni férjét és engem.

Ugyanaznap elmentem Vaszilovékhoz is, de nekik nem is szóltam Sztefan ajánlatáról. Rájuk illegális szálláshelyük miatt itt, Szófiában volt szükség, és semmiképp sem foszthattam meg ettől a menedéktől a Szófiában illegálisan élőket.

A megjelölt napon Todorral elindultunk a Planinecre. A kitűzött órában nem jött senki. Rábámultam minden közelben haladó turistára, szemügyre vettem a távolabbiakat, hallgatóztam, hogy meghalljam az ismert jeladást. Eljött az este, majd elmúlt az éj. Meghiúsult tehát a találkozó. Az ellenőrző találkára egyedül mentem el. Halacsev megmagyarázta, hogy azért nem jött el, mert az osztag összekötője késett. Az új találkát következő este kilenc órára tűztük ki.

Huszonnégy óra múlva Todorral együtt egy félhomályos kis utcában várakoztunk. Halacsev elhaladt mellettünk, észrevétlenül odasúgva, hogy húsz lépés távolságban kövessük. Elindultunk. Szűk utcácskákon át, apró viskók és nagy udvarok között mentünk. Azután egyre gyakoribbak lettek a beépítetlen telkek, végül kiértünk a sík mezőre. Itt Sztefan bevárt bennünket, kezet szorított velünk, és első éjszakai partizánmenetelésünkhöz sok

szerencsét kívánt. Az még el sem kezdődött, jóllehet már közel két órája jártunk. Lábaink besüppedtek az omlós, nyirkos talajba, a föld ráragadt a cipőnkre, és körös-körül hatalmas, több kilós gyűrűt alkotott. Ha a bakancsunk nem lett volna ökörszíjjal átfűzve, rég lecsúszott volna a lábunkról.

Újabb egyórás út után Halacsev azt mondta, hogy üljünk le kicsit, és várjuk meg, mindjárt visszajön. Mi azonnal a földre ereszkedtünk, ő pedig mintegy száz lépésre eltávolodva tőlünk rákezdett a békabrekegős jelszóra. Kis idő múlva rábrekegett egy másik „béka", de aki hallotta őket, nem lehetett kétsége afelől, hogy ezek a békák... kétlábúak. Néhány hónap múlva már mindannyiunkat rászorított a partizánélet, hogy kitanulva az állati hangok utánzását, jeladásunkat a legtapasztaltabb vadászok se tudják megkülönböztetni az igazitól. Amint hallottuk, hogy két ember léptei közelednek felénk, felálltunk. Halacsev egy szikár, lenyírt hajú férfit hozott magával.

– Ismerkedj meg, Mitre, az elvtársakkal – mondta Sztefan.

– Mitre – mutatkozott be a férfi, miközben kezet fogott velünk és megnézett minket, már amennyire ezt a csorba hold megengedte.

Én szintén megnéztem őt. A neve semmit nem mondott nekem. Jóval később, a győzelem után tudtam meg, hogy ő az az Ivan Trajkov Sonev, aki 1942-ben megszökött a Kszanti környéki internáló táborból Toni Perenovszkival és Ivan Kolcsakovval együtt. Szófiában Toni Perenovszki, Dobri Dzsurov (aki nem sokkal utánuk szintén megszökött a táborból) és Ivan Sonev kapták azt a feladatot, hogy menjenek ki a hegyek közé, és rakják el a jövendő Csavdar-partizánosztag alapjait.

A három elvtárs elkezdte az előzetes szervező munkát. Csatlakozott hozzájuk hamarosan Koszta Trajkov, Sztefan Halacsev, Todor Dacsev, Sztojan Pencsev, Nikola Velicskov és Angel Geskov. A tél folyamán és 1943 tavaszán óriási munkát végeztek: megerősítették a párt- és a RMSZ-szervezeteket az osztag feltételezhető tevékenységi körzetében, partizánrejtegetőket és menedékhelyeket biztosítottak, s emelték a lakosság harci szellemét.

A nyár elején elrendelték az osztag kibővítését. A Balkán hegységben partizánbázis létesült. Az alapsejtből kiválasztottak két személyt: Sztefan Halacsevet, aki Szófiába ment kádereket to-

borozni az osztag részére, és Ivan Sonevet, akinek feladata volt ezeket átvenni és a bázisra elvezetni.

Todor Bogoevvel együtt a második csoportbeli új partizánok közé tartoztunk, akiket a Csavdarba Sztefan Halacsev küldött és Ivan Sonev-Mitre vezetett el.

Halacsev nemsokára búcsút vett tőlünk, és így hármasban maradtunk: Mitre, Todor és én. Mitre még egyszer szemügyre vett minket, és miután beleköhintett a markába, elkezdte előre kigondolt beszédét:

– Most, elvtársak, ti már partizánok vagytok. Súlyos, nehéz élet vár rátok. Első megpróbáltatástok a telephez vezető út lesz. Nekünk, férfiaknak – magára és Todorra mutatott – az út nehéz lesz, de az elvtársnőnek még nehezebb. Hát, azt akarom mondani, hogy nem lakodalomba indulunk, és ezért...

Hogy nem lakodalomba indulunk, az teljesen világos volt, de az, hogy nem viseltetett harcosi mivoltom iránt bizalommal és kételkedett abban, vajon kitartok-e, igazságtalan és sértő volt. Szerettem volna neki megmondani, hogy én is értek valamit a meneteléshez és a partizánharchoz, de nem szóltam. Tiltotta a konspiráció elve elmondani bárkinek is, hogy miket műveltem, mielőtt az osztaghoz kerültem volna. Mitre pedig folytatta:

– Oszlopban egyesével fogunk menetelni. Ti majd mindig az én lábnyomomba léptek, úgyhogy a rendőrség, ha üldözni kezdene minket, ne tudhassa meg, hányan mentünk erre. Menetelés alatt a beszélgetés tilos. Csak amikor pihenőt kaptok, lehet kérdezni vagy mondani valamit, de akkor is suttogva. Van partizánszabályzatunk, ti is megtanuljátok, amikor elérünk a csapathoz. Most én csak a legfontosabbakat mondom el, amiket az úton hasznos tudnotok.

Még két órán át mentünk a mezőkön, míg végre bejutottunk a Balkán hegység éjszakai árnyékába. A Balkán csábított, szinte mágnesként vonzott minket egyrészt a régi szabadságharcok emlékeivel, másrészt azzal az ígérettel, hogy ott, az évszázados erdőkben biztos fészkünk lesz, onnan bátran támadhatjuk az ellenséget.

Hamarosan azonban rájöttünk: reményünk, hogy aznap éjjel elérjük a szabad tábort, teljesen alaptalan. Amint a hajnal viaskodni kezdett a homállyal, Mitre nappali tanyázóhelyet kezdett

keresni. Egy bozótban állapodtunk meg, nem messze Lokorszko falutól. Nem múlt el azonban még egy óra sem, amikor meghallottuk, hogy valahol a közelben megint elkezdtek brekegni a békák. Mitre válaszolt nekik, és gyorsan feléjük indult. Előzőleg figyelmeztetett minket, hogy ne moccanjunk a helyünkről.

Fél óra múlva egy sportosan öltözött férfi kíséretében tért vissza, akinek két puska volt a vállára vetve. Mitre vállán szintén egy vágott csövű szerb puska függött (így neveztük azokat a puskákat, amelyek tömegesen jöttek az országba Jugoszlávia 1941. évi veresége után), a kezében pedig egy hatalmas zsákot hozott.

– A partizánnál minden rendben, ha puskája és kenyere van – vetette oda. – Tessék, itt vannak a puskáitok, itt a kenyeretek – mutatott a zsákra –, s itt van nektek Dancso is, csakhogy óvakodjatok tőle, mert mindig éhes!

A legény, akit Mitre így ajánlott be, jókedvűen elnevette magát, és erősen kezet szorított velünk. Az első partizáncsoportból való volt, azok közül, akik a keretbővítési határozat után jöttek, s bár csak mintegy tíz napja volt a Balkán hegységben, máris régi partizánnak érezte magát. Szervezési ügyben a közeli falvakat járta, és az egyik partizánrejtegetőtől egy egész zsák kukoricalisztet, egy kenyeret és három puskát hozott.

– Ne is hallgassatok Mitrére – nevetett Dancso. – Egyszerűen irigyli az étvágyamat. Elismerem, van is étvágyam. Mindig tudnék enni. Akár egy egész sült bárány elfogyasztása után is.

– A báránysültre még várhatsz egy kicsit, de ha még nem reggeliztél, adok egy darabka kenyeret – szakította félbe Mitre, mialatt bicskájával vékonyka szeletet vágott a vastag falusi kenyérből.

Ezalatt az égbolt, ahelyett, hogy még jobban kivilágosodott volna, hiszen virradt, egyszeriben úgy beborult, mintha az éjszaka tért volna vissza. Könnyű szellő támadt, és megeredt az eső. A cseppek eleinte nagyok, súlyosak és langyosak voltak. Aztán kezdtek apróbbak lenni, s az eső szinte hideg lepedőbe csavart minket.

Amikor egyszerű reggelinket elköltöttük, parancsnokunk Todornak és nekem adott egy-egy puskát. Közben figyelmeztetett minket, hogy a tölténytárban van egy-egy sorozat, és sebtében elmagyarázta, hogy és miként lehet vele lőni. Ez a magyarázat tel-

jesen szükségtelen volt, mert Todor leszolgálta a katonaidejét, én pedig elég komoly előkészítőn estem át fegyvertanból, de mind a ketten hallgattunk, és úgy figyeltünk, mintha az isteni kinyilatkoztatás tárulna fel előttünk. Végeredményben nem volt kis dolog megkapni első partizánfegyverünket.

Hozzá kell tennem, hogy sem a puskák, sem személyes fegyvereink, amelyekkel érkeztünk, nem maradhattak nálunk. Alig érkeztünk az osztaghoz, a törzsnél leadtunk mindent, amit hoztunk, hogy a szükségleteknek megfelelően osszák el. Nagyon sajnáltam a pisztolyaimat, amelyekkel úgy összeszoktam, de a partizánfegyelem nem engedett meg „különvéleményt", kiváltképpen fegyver dolgában nem.

Nappalra Mitre őrszemet állított. Óránként váltottuk egymást. Elsőnek ő állott ki, aztán Dancso. Utána Todor járőrösködött, és a legvégén én. Így cseréltük egymást háromszor, de akik nem őrködtek, azok sem tudtak különösen sokat aludni, pihenni.

Az eső naphosszat nem állt meg. Egyetlen érdeme a szemünkben az volt, hogy elüldözött minden élőlényt a mezőről, és jóval alkonyat előtt folytathattuk utunkat a telep felé.

A Murgas-csúcsra oszlopban, egyesével indultunk, szakadatlanul csúszkálva a nyirkos füvön és avaron, úgyhogy én hamarosan felszereltem magamat egy bottal, amely segített a járásban. Mászás közben szüntelenül az volt az érzésem, hogy egy helyben topogunk, különösen, miután teljesen besötétedett. Gyakran elestünk, de mindannyiszor felkeltünk, hogy újból elessünk. Már azt gondoltam, hogy soha nem tudjuk megmászni ezt a felhőkbe burkolózott hegycsúcsot, amikor hirtelen megállt Mitre, aki az oszlopot vezette.

– Fölértünk!

Körülnéztem. Nem különösen nagy, fűvel benőtt tisztás. Tulajdonképpen az eső és a sötétség miatt nem láthattam sokat, úgyhogy kiábrándultan sóhajtottam föl:

– Hát ez lenne a Murgas!

Azon az éjjelen valóban nem tudtam érzékelni a régmúlt és a jelen romantika semmi fenségét.

Virradni kezdett – szürkén, nyirkosan, morcosan. Mitre errearra forgott álló helyében, aztán végigment a tisztáson, egyik szélétől a másikig, és végezetül a fejével felénk intett, hogy kö-

vessük. Elindultunk a lejtőn lefelé. Fél óra múlva megállt, hallgatózott, és leadta a jelet:

– Tavto-o-o-o. Ta-ta-ta-ta-a-a-a!

Feszülten hallgatóztam minden zajra, minden hangra. Annyira szerettem volna már a táborban lenni, leülni, akár csak egy órára, valamilyen száraz helyen, átöltözni, megszárítani a cipőmet, a zekét, a pulóvert . . .

Csakhogy a Balkán makacsul hallgatott. Csupán a patakocskák csendes csobogása hallatszott, melyek a szűnni nem akaró esőből támadtak. S a csendben újból felhangzott Mitre hívása:

– Tavto-o-o-o. Ta-ta-ta-ta-a-a-a-a!

S azután újra csendesség.

Mitre halkan szitkozódott, és nekivágott az ellenkező irányban. Engedelmesen követtük. S akkor elkezdődött valami olyasmi, ami emlékeimben lidércnyomásként maradt meg. Felmásztunk a meredek lejtőkön, és leereszkedtünk a szakadékokba, csúszkáltunk a nedves fűvön, felkeltünk és elestünk, aztán újra mentünk tovább, ismeretlen irányban. S az egész céltalan bolyongás felett a hegyen szállt a vontatott, némelykor dühödt, némelykor könnyekig szánalmas:

– Tavto-o-o-o. Ta-ta-ta-ta-a-a-a-a!

Nekivágtunk egy esőtől megáradt hegyi pataknak. Miközben kőről kőre ugráltam, megcsúsztam és beleestem a vízbe. Az esés zajára Mitre megfordult. Végigmért, s elégedetlenül rám mordult:

– Pattanj fel! És nyisd ki a szemed!

Szavai megdermesztettek. Nem volt bennük egy szemernyi bajtársi együttérzés sem. E pillanatban nem tudtam, s nem is akartam gondolni Mitre lelkiállapotára, aki életünkért és táborba jutásunkért felelős volt . . . Pedig ebben az időben a legtapasztaltabb hegymászó is eltévedhetett.

Nagyon felháborodtam. Ha nem lettem volna partizán, mindjárt megfeleltem volna neki azzal, hogy nem nekem, hanem őneki kell a szemét kinyitnia, s ha vállalkozott arra a feladatra, hogy a vezetőnk lesz, hát vezessen minket, s ne kergessen, mint egy búgócsigát, szerte a hegyek hátán.

Végre beesteledett, és mi holtfáradtan megálltunk éjszakázni . . . Ez volt aztán az éjszakázás! . . .

A télen nemegyszer töltöttem az éjszakát szabadban a Vito-

sán. De akkor mintha könnyebben ment volna. Nem azért, mintha melegebb lett volna, vagy a hófúvás kevésbé lett volna rémesebb az esőnél, de mert lelkileg mind felkészültünk a rossz időre. Most viszont tulajdonképpen nyár derekán voltunk, az emberek egy szál ingben jártak, de minket a hidegtől, a nyirkosságtól nem mentett meg sem a meleg nadrág, sem a pulóver, sem a zeke, sem a viharkabát. Magasan a hegyek közt a legmelegebb hónapokban is hűvös van ...

Reggel folytattuk a telep keresését. Az eső elállt, de a köd olyan tömören beburkolta a hegygerincet, hogy két lépés távolságra sem lehetett látni.

A második és a harmadik nap is hasztalan bolyongással telt el. Agyamban már rossz gondolatok keringtek. Miféle „vezető" az ilyen, aki három napig nem tudja megtalálni a tábort? Vajon igazán keresi-e, vagy egyszerűen csak ide-oda rángat minket, míg holtfáradtak leszünk, és aztán ... Mi következhet aztán, nem is mertem rágondolni. De amint még egyszer Mitrére tekintettem és láttam szeme dühös villogását, s ahogy meghallottam szitkozódását, mellyel anélkül, hogy előttem zavartatta volna magát, átkozta az időt és a Balkánt, meg önmagát is, rájöttem: ez az ember valóban a mienk, csakhogy eltévedt. S kivel nem esik meg, hogy néha eltéved?

Elmúlt tehát a harmadik nap is. Kenyerünk már a végét járta, minden erőnk elfogyott. Éjszaka tüzet raktunk, melengettük a hátunkat, és hajnalban újból nekiindultunk keresni a láthatatlan bázist. Délben Mitre egyszer csak kiegyenesedett, és se szó, se beszéd, gyorsabban kezdett haladni.

A parancsnok hangulata mindig átragad a harcosokra. Mitre friss lépteiből kitaláltuk, hogy végre-valahára meglelte az utat, és összeszedve magunkat utána iramodtunk, hogy le ne maradjunk. Nemsokára évszázados, sötét erdőbe értünk. Utunk a fák alatt felgyülemlett sokéves avar puha szőnyegén vezetett.

Mitre hirtelen megállt, és egy vastag ággal háromszor kopogott egy nagy fa törzsén. Mindannyian visszafojtottuk a lélegzetünket. Egyszerre csak felderült a tekintetünk. Nem, ez nem volt visszhang. Messziről világosan és kivehetően hallatszott három kopogtatás, nyilvánvalóan valaki visszafelelt nekünk.

Mitre kiegyenesedett, meghúzta a nadrágszíját, és miután fi-

gyelmesen körüljárta tekintetével a környéket, folytatta útját a jel irányában. Kis idő múltán ismét kopogott. A felelet egészen közelről hallatszott. Majd két fa között hirtelen megjelent egy fiatalember, tetőtől talpig gallyal teletűzdelve. A kezében karabélyt tartott.

Ez volt a tábor első őrszeme és az első „igazi" partizán, Aszen. Udvözölték egymást Mitrével, köszönt nekünk is, majd felénk biccentve a fejével, újból elfoglalta figyelőállását a két fa között.

A szabad tábornál Dobri Dzsurov, az osztag segédparancsnoka fogadott minket. Haragosan rámordult Mitrére, hogy már negyednapja vártak bennünket, és komolyan nyugtalankodtak miattunk. Aztán Todort és engem karon fogott, és elvezetett a kalyibák felé, esővédett helyre.

2

Végre valahára megérkeztünk tehát a Rada folyója mentén épített szabad táborba. A monda azt tartja, hogy sok évtizeddel ezelőtt ide vezette felkelőcsapatát Rada vajdanő, aki rettegésben tartotta a helyi bejeket. Róla nevezték el a folyócskát, amelynek vize a csapat szükségleteit teljesen kielégítette.

A Csavdar vezetősége még az osztag bővítése előtt gondoskodott arról, hogy bizonyos kényelmet nyújtson a jövendő partizánoknak. Építettek néhány olyan típusú kalyibát, amilyeneket őseink eszkábálhattak maguknak több ezer éve. A kunyhókat kívül ágakkal és páfránnyal fedték, melyeken lefolyt az eső, belül pedig száraz avarral terítették le. Köréjük vízelvezető árkot ástak, amely ugyancsak szükségesnek bizonyult a Rada folyójánál való táborozás egész ideje alatt.

Nem emlékszem, hogy bármikor is nedvesebb, nyirkosabb és esősebb lett volna az időjárás, mint 1943 nyarán. Az eső napokon át fáradhatatlanul áztatta a földet, és a nap minden olyan erőlködése, hogy felszárítsa, teljesen hiábavaló volt. Kunyhóink gazdag „szellőztető rendszerük" ellenére mindig nyirkosak maradtak.

Mindezt én, magától értetődik, sokkal később vettem csak észre. A szabad táborba érkezésem napján minden, amit láttam, az emberek is, a kunyhók is, meg a puliszkafőző kondér is, minden a tökéletesség netovábbjának tetszett. Hogyisne, a véreimnél voltam, a fejem fölé tető került, és az eső már nem járhatott át a csontomig.

Még körül sem néztem kedvemre, amikor egy elvtárs pár ruhadarabot hozott, hogy átöltözzem. Dobri Dzsurov meghagyta a bajtársaknak, juttassanak nekünk valamicskét, hogy megmelegedhessünk és összeszedjük magunkat. Alig néhány perccel később mi, újoncok, különböző méretű ruhákba öltözve ott ültünk az összes, szolgálatmentes partizán gyűrűjében, és válaszolnunk kellett kérdéseik zuhatagára. Először a fronthírekről faggattak minket, azután más partizánosztagok híreiről, különböző ismerős és ismeretlen elvtársakról, az élelmiszerek feketepiaci áráról stb. A kérdések többségére magától értetődően nem tudtunk felelni, de az elvtársak fáradhatatlanul tovább kérdezgettek...

Beszélgetésünket nemsokára Nikola Velicskov-Bojcso, a puliszkakészítés partizán szakembere szakította félbe.

A Balkán hegységben főtáplálékunkat a puliszka alkotta. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a helyi lakosság többnyire kukoricalisztből sütötte a kenyeret, és így ebből a lisztből juttatott nekünk is, másodsorban pedig a puliszkát lehet a legkönnyebben és a leggyorsabban elkészíteni. Csak liszt, tűz és egy fazék vagy bádogkanna kellett. Puliszkakeverő botot két perc alatt bármelyik száraz ágból lehet faragni.

Bojcso valóban mestere volt a puliszkafőzésnek. Volt egy hatalmas fakanala, amellyel a napi adagot mérte mindenkinek, illetve fenyegette vele a legéhesebbeket, akik ártatlan képpel ajánlkoztak, hogy elmossák a fazekat.

A puliszkaadag legfeljebb egy merőkanálnyi volt, de gyakran egy kanállal kettőnek, háromnak, sőt négynek közösen járt. S ez egy teljes napra szólt, pedig a merőkanál tartalma soha nem haladta meg a húsz dekát.

Bocso tehát odalépett hozzánk, és kiadott nekünk – de csak nekünk kettőnknek – egy-egy kihűlt puliszkaadagot. Elvettük és rögtön enni kezdtünk. A szakács nézett, nézett minket, aztán megfontoltan kijelentette:

– Jó partizánok lesznek ezek! Ha nem morognak amiatt, hogy a puliszka hideg, és a rántás nem tiszta zsírral készült...

A többiek nevettek. Majd jött egy elvtárs, és azt mondta, hogy a törzshöz hívatnak.

A törzs a legszélső kunyhóban volt. Ott ültek a vezetőségbeli elvtársak. Miután összébb húzódtak, hogy mi is leüljünk, majdnem ugyanolyan vallatásnak vetettek alá, mint előbb a többi partizán.

Végül az egység politikai biztosa, Angel Geskov elkérte személyi igazolványainkat és összes egyéb okmányainkat, jegyzeteinket és fényképeinket, amelyek valamilyen támpontot adhattak személyünkre vonatkozólag a rendőrségnek lebukás esetén. Geskov végignézte és elégette őket. Még itt a kunyhóban eldőlt új nevünk kérdése is. Én Ognyana maradtam.

Néhány nap múlva az egész különítmény éjszakai menetre indult. A partizánok vastörvényei szerint senkinek nem volt szabad tudnia, hova és miért megyünk, mielőtt elérünk a meghatározott pontra, ahol majd a parancsnok közli a feladatokat. De ezúttal valamilyen úton-módon megtudtuk, hogy fegyverrel térünk majd haza, méghozzá sok fegyverrel – géppuskákkal, géppisztolyokkal, pisztolyokkal, gránátokkal...

Néhány órás út után végre megközelítettük a botevgrádi országutat. Halkan továbbadtuk a parancsot: „Feküdj!", és néhány sorban hasra vágódtunk, nem messze az úttól. Megkezdődött a várakozás.

Csupa fül voltunk, megrezzentünk minden, Szófia felől felbukkanó autólámpára.

Teltek az órák egymás után, s a parancsnok csak nem adott jelt a felállásra.

Végül messze keleten a hegycsúcsok halványodni kezdtek.

– Fel!

Nem erre a parancsra vártunk. Parancs volt ez is, de nem teljesítettük azzal az örömmel, amely szívünket az elmúlt éjjel eltöltötte.

Újból felsorakoztunk, és útnak indultunk vissza, a Rada folyója menti tábor felé.

A teherautó, a rég várt teherautó a katonai fegyverekkel nem jött meg...

Régen, még az osztag kibővítése előtt elhatározták, hogy elegendő mennyiségű, jó fegyvert szereznek. Azok a puskák, amelyekkel egyes partizánok érkeztek vagy amelyekkel rejtegetőink ellátták minket, rendszerint régiek voltak és hiányzott hozzájuk a töltény. Abból a tíz pisztolyból pedig, melyet ellátóink szereztek, legfeljebb egy volt katonai fegyver. Ne is beszéljünk a kézigránátok, géppisztolyok, géppuskák hiányáról.

A törzs avégett, hogy egy csapásra megoldja a fegyverkérdést, elküldte Szófiába Sztojan Pencsev elvtársat, akinek a kaszárnyával kellett kapcsolatot teremtenie, és teherautóval fegyvert kihoznia.

Ezzel kezdődött partizánmozgalmunk egyik legtragikusabb története. S méghozzá akkor, amikor a siker teljesen biztosított volt.

Sztojan bátyó kapcsolatba lépett egy őrmesterrel, három katonával és egy gépkocsivezetővel. Sikerült egy egész teherautót megrakniuk fegyverrel. Volt benne minden: géppuskák, géppisztolyok, egész láda kézigránát, patron, vadonatúj puskák és még sok egyéb, aminek említése is karácsonyi meseként hangzott.

Rendkívüli ügyességgel és hidegvérrel sikerült az összeesküvőknek kicsempészniük mindezt a kaszárnyából, a városból, s máris a botevgrádi országúton száguldottak. Az akciót már sikeresnek lehetett elkönyvelni, a fiúkban felengedett az izgalom. Megkönnyebbülten lélegzett fel Sztojan bátyó is. S ekkor történt a szörnyűség.

A gépkocsivezető idegei felmondták a szolgálatot. Ugyanaz az ember, aki nem jött zavarba, amíg várta a katonákat, hogy megrakják a kocsit, aztán keresztülment a laktanya kapuján, majd végigrohant a szófiai utcákon – ugyanaz az ember, amikor már a célhoz közeledett, elveszítette önuralmát, a kezei nem engedelmeskedtek akaratának, és egyetlen váratlan, ügyetlen mozdulata következtében felfordult a teherautó.

Horzsolásaival legelőször Sztojan bátyó állt talpra. A vezetőfülkéhez rohant, és látta, hogy az őrmester és a gépkocsivezető súlyosan megsebesültek. A többiek jelentéktelen karcolásokkal megúszták.

A helyzet kilátástalan volt. A találkozó helye még nagyon messze esett. A katonák úgy döntöttek, hogy visszatérnek Szófiába és illegalitásba vonulnak. Sztojan bátyó letörten indult út-

nak a tábor felé, miután az országúton hagyta a két súlyosan sebesült elvtárs holttestét, akik úgy határoztak, hogy inkább öngyilkosok lesznek, semmint kiszolgáltassák magukat az ellenségnek.

A történtekről csak pár nap múltán szereztünk tudomást, amikor Sztojan bátyó visszatért a táborba, kínjában önmaga árnyékává váltan.

A tehergépkocsival történt szerencsétlenség azonban nem vetett véget törzsünk fegyverszerzési törekvéseinek. A partizánosztag körzetében terült el Makocevo vasútállomás, ahol nagy benzinraktár volt.

Néhány nap múlva az egész osztag a vasútállomás felé igyekezett. A feladat a következő volt: 1. Szétzúzni a rendőri őrizetet és elvenni a rendőröktől a fegyvereiket; 2. felgyújtani és levegőbe röpíteni a benzinraktárat, amely mindenekelőtt a közeli német csapatrészeket látja el.

A törzs részletes hadműveleti tervet dolgozott ki. A harcosokat három csoportra osztotta. A két kisebbik csoport védelmi feladatokat kapott, a zöme pedig az objektum megtámadását, a rendőrök lefegyverzését és a benzin felgyújtását kapta feladatul.

A raktárak hegyoldalba ásott bunkerekben voltak elhelyezve. Körülöttük egész védelmi rendszert alakítottak ki. Ezeket a rohamozó csoportnak kúszva kellett megközelítenie, hogy adott jelre lefegyverezhesse az őrséget.

Én abban a csoportban voltam, melynek a támadók hátát kellett védenie Makocevo vasútállomás felől. Nekünk kellett útját állnunk az esetleges rendőri erősítésnek. Csoportunk Todor Dacsev parancsnoksága alatt állott.

Mikor elfoglaltuk állásainkat, már alkonyodott. A másik védelmi csoport ugyancsak a helyén volt. A különítmény főereje kúszva nyomult előre, ügyesen kihasználva a terep adta lehetőségeket, minden követ, minden fát, minden bokrot. Még legalább fél óra volt hátra a kezdésig, amikor valahol elöl magányos puskalövés dörrent. Összerezzentünk. Mi történik? Ki lő?

A részleteket a településön tudtuk meg. Kúszás közben az egyik bajtárs puskája egy tüskés bozótba akadt. A biztosítója félre volt húzva, úgyhogy váratlanul elsült. Csupán néhány lépésnyire állt előtte a rendőrőrszem.

S ekkor az elvtársak mulasztást követtek el. Ahelyett, hogy felpattantak volna és nyomban rajtaütöttek volna az őrségen, inkább a földhöz simultak és lapítottak. Ez a pillanat pedig elég volt az őrszemnek arra, hogy a védőárokhoz rohanjon. – Partizánok! Partizánok! – ordította.

Az őrök géppuskáikból, géppisztolyaikból és puskáikból pergőtüzet zúdítottak a partizánokra. A mieink a tüzelésre tüzeléssel választoltak.

Nem telt el egy fél perc sem az első lövés óta, és az egész hegy visszhangzott a géppuskák és karabélyok ropogásától. Mi a földhöz lapulva feküdtünk, de szüntelenül előre-hátra tekingettünk.

Todor Dacsev szitkozódott. Felemelkedett, aztán gyorsan ismét a földre ereszkedett.

Megértettem őt, de harcosok voltunk, és a parancsnok akaratának rendeltük alá magunkat. Az pedig visszatartott minket, hogy résen legyünk és várjunk. Mi is történt volna, ha mi tovább iramodunk, és üresen hagyjuk a támadó csoport hátát? Hiszen egy rendőrosztag elzárhatta volna az utat, minket pedig csapdába foghatott volna.

Milyen nehezen telnek az olyan harc percei, amelyben az ember kénytelen a szemlélő szerepét játszani! Nekünk pedig nézőként kellett jelen lennünk az osztag és a rendőrség közti húszperces lövöldözésnél. Végül a sötétedő égbolton fellobbant egy rakéta sárga fénye, amely elrendelte a partizánok visszavonulását és gyülekezését a malomnál, mely néhány száz lépésre esett a raktáraktól.

Mi, akik a hátvédben voltunk, gyorsan elértük a megjelölt helyet, és bevártuk a támadó elvtársakat, akik lövöldözve vonultak vissza. A rendőrök folytatták a lövöldözést, de nem indultak üldözésünkre.

A parancsnok ellenőrizte az érkező partizánokat. Mindannyian megvoltunk, s ami a legfontosabb: jóllehet a rendőrség több ezer golyót lőtt ki, a mieink közül senki nem sérült meg, még karcolásokat sem szenvedett. Ez volt egyetlen vigaszunk a sikertelenségben.

Az első balsikereknek azonban az elkövetkező partizángyőzelmek zálogává kellett válniuk.

Szüntelenül gyarapodtunk. Szófiából és a környékbeli falvakból állandóan jöttek egészen fiatal remszisták is, meg harcokban megőszült párttagok is. Lassanként kiegészült a fegyvertárunk. Volt már puskánk majdnem minden partizán számára, bár többségük nem éppen a legkiválóbb minőségű. Egy fegyvermester kiselejtezte volna fegyvereink felerészét, de mi nem válogathattunk sokat, harcoltunk mindennel, amivel az ellenséget irtani lehetett.

Egyik nap a törzs felsorakoztatta a partizánokat, és felolvasta a parancsot, melynek értelmében két, önállóan működő csoportra váltunk szét: a Bacso Kiróról és a Bojcso Ognyanovról elnevezett csoportra.

Aztán a parancsnok felolvasta mindkét csoport harcosainak a névsorát. Közös sorsunkat felbontva, újra sorakozni kezdtünk, mindenki az új csapatrészében.

Másnap partizánláncba sorakozva útnak indultunk a nekünk kijelölt működési körzet felé.

3

Július közepe táján csoportunk már a lopjani erdőben táborozott. Körülbelül harmincan voltunk, és az akkori viszonyok között jelentős harci erőt képviseltünk.

Todor Dancsev parancsnok jól ismerte a környező falvakat, s már az első éjszakán többedmagával elment „összevadászni" valamit. Hajnalban tértek vissza, csomagokkal megrakottan. Szolgálatkész rejtegetőinktől hoztak egy nagy rézüstöt, mely hosszú ideig hűségesen és becsülettel szolgált minket a puliszka, leves és egyéb partizánételek megfőzésénél, két petróleumkannát, néhány darócköpönyeget, két-három csergét, egy lapátot, egy csákánykapát, egy baltát és egyéb háztartási eszközöket.

– Ejha, egész hozományra való holmit szereztetek – szólalt meg valaki, míg ott nyüzsögtünk a csomagok körül, melyeket a „vadászok" hoztak.

– A hozomány készen áll, de a legény még nem építette meg

a házát – nevetgélt Todor. – Rajta, legények, ne hagyjátok magatokat, nem házat, hanem palotát fogunk építeni!

Az éjszakák a hegyek között még a legmelegebb, legszárazabb nyáron is kissé hűvösek, s ha nincs az embernek jó takarója, meggyűlhet a baja, amikor szabadban alszik. Az 1943-as nyár nem volt sem meleg, sem száraz. Ezért halogatás nélkül hozzá kellett fognunk a partizánpalotánk megépítéséhez. Ezt úgy kellett felépíteni, hogy ne harminc, hanem hatvan embert fogadhasson be, és mégis láthatatlan maradjon mindazok számára, akiknek nincs partizánszemük és partizánszívük.

De addig még sok idő telt el, s mi nem egy éjszaka ébredtünk hidegtől meggémberedve, dermedt háttal és lábbal. Először felszereltük magunkat a nélkülözhetetlen csákányokkal, lapátokkal, ásókkal és fűrészekkel, a partizánok kivágtak néhány fát, és megfaragták gerendáknak. Azután megkezdtük az építést. Mindent gyorsan és teljes csendben kellett elvégeznünk, hogy ne keltsük fel a vadászok vagy a véletlenül arra kirándulók figyelmét.

A rejtekhely egy meredek erdős lejtőn volt, kristálytiszta hegyi patak mentén. A víz közelsége rendkívül fontos feltétele minden partizántábornak.

Rejtekünkhöz tíz méter hosszú, hat méter széles – az alacsonyabbik oldalán két méter, a magasabbikon pedig három méter mély – üreget kellett kiásnunk. Ez a hatalmas földmunka alig néhány nap alatt elkészült. Éjjel-nappal dolgoztunk, minthogy nem volt elegendő szerszámunk, nem jutott mindenkinek.

Amikor a földmunkák elkészültek, „mérnökeink" és „építészeink" úgy határoztak, hogy a nedvességszigetelés végett és a nagyobb biztonság kedvéért, azaz fedezékünk beomlása ellen, azt minden oldalról gerendákkal kell bélelnünk. A favágók már felvágtak több tucat közepes vastagságú fát. Legallyazva és lesimítva – amennyire ez baltával elvégezhető –, ezek eszményi szigetelőnek ígérkeztek a hideg téli napokra. Ezenkívül ezekre kellett felraknunk palotánk tetejét.

Az éltesebb partizánok között voltak katonaviselt elvtársak, akik valamikor törzsfedezékeket is építettek. Amíg ezek befedték a földkunyhónkat, azon élelődtek, hogy nyugodtan kiállja majd egy közepes tüzérségi lövedék becsapódását is.

A falakat belülről burkoló vastag, 6–7 méter hosszú bükk- és

tölgygerendákat igyekeztek úgy rendezni, hogy ne legyen köztük semmi rés. A résekbe faékeket vertünk. A keresztgerendákra fölülről páfrány- és lombréteget terítettünk, majd földdel hánytuk be.

Hosszan és kitartóan döngöltük a földet, azután besároztuk, ahogy a falusi házak agyagpadlóját szokták, hogy a víz könnyebben lefusson rajta és ne törjön be a rejtekhelyre. Legfelülre újból falevelet és páfrányt szórtunk.

Mikor végre a tető véglegesen elkészült, kívülálló nehezen fedezhette fel, kivéve, ha egyenesen belebotlott. Eszményien volt álcázva a körülvevő öreg fák között.

Rejtekünket két kijárattal láttuk el, amire feltétlenül szükség volt az esetben, ha az ellenség meglepne minket. A fő kijárattól a patakocska felé ösvény vezetett, hogy kimentsen majd minket a sártengerből, ha elkezdődnek az esőzések, a nyirkos napok.

Az „építészek" a következő beosztást ajánlották őszi-téli-tavaszi palotánkhoz. Először is hálóhelyiségek kellettek, melyek emeletes priccsekből álltak; másodszor kellett olyan helyiség, amelyet alkalom szerint használhattunk főzésre, étkezésre, fesztelen társalgásra, sakk- és malomjátékra, mindenféle gyűlésekre, sőt művészeti öntevékenységre.

A priccseket vastag réteg száraz levéllel terítettük be matrac helyett. A legrégibb, szakadt csergék lepedőkként szerepeltek, paplanok helyett pedig mindenféle kéznél levő kötött-szövött holmit felhasználtunk, amivel csak rendelkeztünk: csergéket, darócköpenyeket, télikabátokat stb.

A priccsek közti keskeny utat felköveztük.

Mintegy húsz nap alatt a rejtekhely teljesen kész volt. Megóvott minket a hófúvásoktól és a hidegtől, de a nedvesség örökre első számú ellenségünk maradt.

Bújtatóink segítségével rejtekhelyünk egészen lakhatóvá vált. Végre az első hó után, amely már szeptemberben lehullott, behurcolkodtunk.

A lopjani erdőben életünket szigorúan meghatározott ütemterv fogta össze, kivéve azokat a napokat, amikor valamilyen akció végrehajtására mentünk.

Reggelenként minden esetben, akármilyenek voltak a légköri

viszonyok, hat órakor keltünk. Fél hétig kellett a pataknál megmosakodni és hideg vízzel dörgölni magunkat. Utána hétig fát kellett szednünk a tűzhöz. Héttől fél nyolcig szigorúan kötelező tornagyakorlatokat végeztünk valamelyik parancsnok vezetésével. A többi parancsnokok beálltak sorainkba, és az „egy" vezényszóra minden további nélkül felemelték a karjukat, illetve leguggoltak, ha a testnevelési szolgálatvezető azt vezényelte: „leguggolni!"

A fél nyolctól nyolcig terjedő idő reggelizésre volt szánva, de az étel elfogyasztása soha nem tartott két percnél tovább. A darabka kenyér vagy az előző napi puliszka, a kipróbált partizánmódszer szerinti lassú rágás ellenére, olyan gyorsan elolvadt a szájban, hogy némelykor az ember maga sem vette észre, mikor történt meg.

Hát – éppen a fennmaradó időt használtuk ki „egészségügyi szabad foglalkozásokra".

Vannak olyan dolgok, melyekről nem illik beszélni. Ezek valahogy illetlenségnek számítanak, és az emberek inkább hallgatnak róluk.

Nekünk, partizánoknak, volt egy szörnyű ellenségünk, amely nem volt kisebb az állig felfegyverzett csendőröknél. Róla azonban nem mert írni senki, mert állítólag illetlenül hangzik. A tetűről van szó.

Ezen istencsapás ellen minden lehetséges eszközzel és erővel felvettük a harcot. Minden lehető alkalomkor tisztogattuk, forráztuk, mostuk magunkat. Ha nem lehetett vizet forralni, lyukat ástunk a földbe, oda raktuk a kitisztítandó ruhát, és betemettük. Aztán elsimítottuk a földet, csak egy kis lyukacskát hagyva szabadon. Ebből kevés idő múlva karavánként özönlöttek az ocsmány állatkák.

A tetűk legnagyobb ellenségei a hangyák. Bármikor valahol hangyabolyt láttunk, rádobtuk a ruhánkat, különösen az irhamellényt, amelyet nem lehetett kifőzni. A hangyák veszetten rávetették magukat a parazitákra, s alig fél óra múlva teljesen kiirtották őket.

Ádáz egy ellenség volt a tetű!...

Társaink között azonban voltak tréfacsinálók is, akik emlékeztek az e parazitákkal kapcsolatos katonai folklór teljes gaz-

dagságára, s a napsütésben vagy a tűz mellett üldögélve, hosszú lére eresztve, különböző történeteket meséltek, amelyekben a főszerepet nyolclábú ellenségünk játszotta.

Amint befejeződtek „egészségügyi szabad foglalkozásaink", a parancsnok katonai kiképzést tartott. Később jött hozzánk külön katonai oktató is, aki naponta nyolc órán át hajszolt minket a meredek lejtőkön.

„Munkanapunk" napnyugtakor végződött. Ha a körülmények megengedték, azért szoktunk a tűz köré összeülni, hogy harapjunk valamit, és elkezdjük azokat a végtelen beszélgetéseket, visszaemlékezéseket és énekeket, amelyek a partizánesték romantikáját alkotják.

Partizánesték! Esték a lobogó tűznél, melynek parazsában a levegőt édeskés illattal betöltő krumpli sül, esték, melyeken az énekek egymást követik, s mindegyik ének sajátos hangulatot, sajátos ütemet, sajátos életkedvet hordoz.

Még az ember azoknak a gondolatoknak a rabja, melyeket benne a dal keltett, amikor a tűz mögé áll egy alacsony partizán. Honnan szökött belé e hatalmas hév, amikor előrelépve a mi Vapcarovunk szavaival szól:

„Ti férfiak, ti asszonyok,
te nép –
gyermekeinknek építjük fel
az élet üzemét!"

(Kardos László fordítása)

Ez Gosko, a fáradhatatlan énekes és szavaló, aki több száz verset és éneket tud könyv nélkül. Nem végezte még el a gimnáziumot, de arról ábrándozik, hogy egyszer valamikor, a győzelem után orvos lesz.

– Leszel is, Gosko – erősíti meg a parancsnok. – És ne félj attól, hogy apád nem tudja kifizetni az egyetemi díjakat. Mi ingyenessé tesszük a tanulást. Sőt, ösztöndíjad is lesz!

Gosko mosolyog. Örömteli mosollyal fénylik az összes partizán arca, Goskónak örülnek. Annak, hogy derék fiú és a miénk, odaadó, hűséges forradalmár, aki inkább választotta a meglepe-

tésekkel és veszélyekkel teli partizánéletet, mint a tespedést valamelyik kisvárosban, apja aranyaival.

Goskót Simon Ninyónak hívják. Apja gazdag kereskedő volt. Amikor elkezdődött a zsidóüldözés, pénze egy részét – néhány milliót – aranyba fektette, napóleonokba, régi görög és török aranypénzekbe. Amikor elkövetkezett a zsidók Szófiából való kitelepítése, magához hívta a fiát, és elvezette a pincébe. Ott megmutatott neki egy helyet a falban.

– Simon, ide dugtam az aranyat. Azért mondom neked, hogy tudd arra az esetre, ha valami történne velem vagy anyáddal.

– Jól van – válaszolta Simon közönyösen. – Egyáltalán nem azon az aranyon járt az esze, amelyet az apja a pincében elrejtett. Sokkal több hasznát látta annak a tucatnyi bankjegynek, melyet az apjától két-három nappal azelőtt kapott. Azon szerelte fel magát a partizánéletre.

S bizony Gosko pompásan felöltözve, jó lábbelivel érkezett, a hátizsákja pedig tele volt finomabbnál finomabb konzervételekkel. Csakhogy minden csoda három napig tart. Aztán egy hátizsáknyi élelem nem képes jól tartani még egy napig sem egy egész partizáncsoportot. S a hegyen a legerősebb turistacipők és bőrnadrágok is gyorsan szakadnak.

Szűkös napok kezdődtek. Rejtegetőink maguk is koplaltak, úgyhogy amit nekünk félretettek, alig volt elég az éhenhalástól való megmeneküléshez. Nos, egyszer szóba került, hogy ha pénzünk lenne, vehetnénk feketén elég ennivalót – zsiradékot, lisztet, még cukrot is.

Gosko egyik nap megjelent a törzsnél és megkérdezte:

– Az, aki különféle ennivalókat ad el, vajon hajlandó-e nekünk aranyért is adni?

– Miféle aranyért? – kérdezték egyszerre ketten-hárman.

– Közönségesért – válaszolta Gosko. – Napóleonért és görög aranypénzért. Tizenöttől huszonhárom karátosig.

– Nahát, ez a Gosko! Honnét ötlöttek az eszébe a karátok?

A törzsbeli elvtársak nagy szemet meresztettek, az egyik pedig szigorúan megjegyezte, hogy nem ér rá haszontalanságokkal foglalkozni. Erre Gosko elmondta a történetet apja pincében elfalazott aranyairól.

Nem kellett sok noszogatás a partizánoknak a határozathoza-

talhoz, amikor ilyen apróságról van szó, mint az a néhány millió aranyban. Gosko és Georgi Pavlov már másnap kifogástalan öltözékben (az egész csapat adta össze) elindult Szófia felé. Nem tudom, mit műveltek ott, miként hatoltak be a pincébe, s miként bontották ki a falat, de nem telt bele egy hét sem, mikor ismét ott guggoltak a szakács előtt csajkájukkal babért, néhány emberünk pedig elindult le a falvakba, ahol egy tucatnyi aranypénz tüstént liszteszsákokká, cukorrá, szalonnává változott át.

Mire képes az arany, ha kéznél van! Kiderült, hogy a piacon minden kapható, a hófehér duplanullás lisztet is beleértve. Ilyen lisztet én azelőtt csak kétszer szoktam látni évente – húsvétkor és újévkor.

Segítőink Etropolcból, Lopjanból és környékéről teherautókon hordták a lisztet. Mindegyik magához vett pár zsákot, és alommal meg friss istállótrágyával álcázva kiszállították a legtávolabbi mezőkre vagy bedugták a sűrűbe, ahonnan éjszakánként hátizsákban cipeltük a szállásunkra.

A táborban ketten voltunk pékek, Musztafa Szvileh Vaszilev és jómagam. Kemence híján – még agyagtepsink sem volt – egy különös alkalmatosságot találtunk ki, amely technológiailag egy fokkal alacsonyabban állt a tepsinél, lepénykenyereink mégis egyszerűen pompásak lettek.

Kemencénk egyetlen, húsz-harminc centiméter mély lyukból állt, melynek aljára sima szürke kőlapot helyeztünk. Ezen a lapon tüzet raktunk, s mikor a fadarabok leégtek és csak a parázs maradt vissza, kigereblyéztük falapátkával, lefújtuk a kőlapot, és ráraktuk a sátorlapon meggyúrt tésztát, azután betakartuk parázzsal és forró hamuval. Fél óra múlva elkészült a lepénykenyér. Egy enyhe átvakarás késsel néhány mélyebben beleragadt széndarab letisztogatása végett, és kész volt a kenyér. Egy alkalommal tíz-tizenöt lepénykenyeret is sütöttünk, hogy mindig legyen egy-két napra elegendő kenyerünk.

Még sültek a lepénykenyerek, amikor ólálkodni kezdtek körülöttünk az éhes partizánok. Végre elérkezett az evés ideje, s elkezdődött a kenyérosztás. Ez a nehéz feladat rendesen a politikai biztosra hárult.

Általában véve az éhség állandó útitársunkká szegődött. Az

adagok mélyen a kielégítő fok alatt maradtak. A partizánok koplaltak, de mennyire!

Fő és egyetlen táplálékunk általában a legszűkösebb napokon a zsengébb bükkfalevél volt, meg a csalán, amelyet gombóccá hentergetve meg lehet enni sóval vagy só nélkül, aztán az édes páfránygyökér, a csiga, mikor lehetett találni, és a bükkmakk. Kivételes éhínség esetén egyes bajtársak ettek tölgymakkot is, mely tápláló ugyan, de szörnyen keserű. Egyszer egy társunk, egyik nagy koplalásunk idején, hatalmas, kétméteres siklót ejtett el. Lenyúzta a bőrét, húsát felvágta darabokra és parázsra tette sülni. A pörkölődő hús szagától csábítva mindannyian körülvettük. Mint asszonynak, nekem adta az első darabkát, és azt mondta, hogy angolna. Beleharaptam; igazán halszaga volt. Még nem ettem végig a darabot, mikor a titok feltárult. Egyes elvtársak lemondtak a részükről, mert nem akartak kígyót enni; de mi többiek nagyon sajnáltuk, hogy a hegyen, ahol vagyunk, a sikló nem honos.

De pillanatnyilag egyikünk sem gondolt a siklóra, csigára, sem az édes páfrányra. A lepénykenyerek olyan pompásak és ízletesek voltak, hogy már juhtúróról meg sajtról kezdtünk ábrándozni.

A mondás azt tartja, hogy az úristen a tréfát is megsegíti. S megesett velünk, hogy nemcsak elegendő sajtot ehettünk, hanem elátkoztuk még az anyját is annak, aki kitalálta.

A tábortól három órai járásra, az etropolei hegyen vaj- és sajtkészítő esztenaház működött. Támogatóink közölték, hogy ott sok olyan késztermeket tárolnak, amelyet a német hadseregnek szánnak. Ugyanakkor egy partizánvadász rendőrcsoport az esztenaházat szemelte ki telephelyéül, és onnét „kutatták" a partizánokat. Pontosan ellenkező irányban kerestek minket, mint amerre voltunk, és naphosszat heverésztek a közeli napos helyeken, kortyolva a pálinkát. Pálinkakorcsolyájuk természetesen potya volt, és méghozzá túlontúl elegendő mennyiségben.

Törzsünk elhatározta, hogy a csoportot télre bőségesen ellátja sajttal, és nem engedi, hogy a németek a mi vajunkat élvezzék. Egyúttal alkalmat kívánt nyújtani a partizánvadászoknak, hogy megismerkedhessenek a partizánokkal, miközben majd leszereljük őket. Fegyverhiányunk továbbra sem szűnt meg.

Néhány napi puhatolózás után egy este csoportunk az esztena-

ház felé vette útját. Hajnalban takart helyen pihenhettünk le. Ebéd után szitálni kezdett az eső, az egész égbolt fölénk ereszkedett, minden elsötétedett. Ennek megörültünk, mert lehetővé tette a támadást az este bevárása nélkül.

A parancsnok támadó és fedező csoportokba osztotta a harcosokat. Körüljártuk az esztenaházat, és gyorsan, váratlanul a helyzet urai lettünk. Senki nem kezdett lövöldözni ránk, senki nem kísérelt meg ellenállást. Bent csupán egyetlen egy rendőrt fedeztünk fel, aki éppen aludt, majd ijedten forgatta szemeit, amikor rámeredt a partizánpuska csöve.

Kitűnt, hogy aznap reggel az összes többi rendőr lement a városba. Így nem tudtuk kiegészíteni fegyverzetünket, és meg kellett elégednünk az elfogott puskájával, pisztolyával.

A vezetőségnek azonnal döntenie kellett a sorsáról. Kihallgattuk, kikérdeztük felőle a helybelieket is, s miután megállapítást nyert, hogy addig a pillanatig nem követett el semmi komolyabbat, a vezetőség elhatározta, hogy szabadon engedi.

Kevéssel visszaindulásunk előtt a parancsnok elrendelte az addig megkötözött rendőr elővezetését. Megmondta neki: a törzs úgy döntött, hogy életét meghagyja, de meg kell ígérnie, hogy mikor lemegy a városba, elmondja társainak: a partizánok külön azért jöttek, hogy lefegyverezzék őket, s maholnap sor is kerül erre. Mi ártatlan embert nem ölünk meg, ellenben a gonosztevők számára nincs bocsánat.

Amint feltételezhető volt, a rendőr megígért mindent, amire kértük. Hogyisne! Egyetlen ígéret, s az élete meg van mentve.

Nem volt ritka eset, hogy az így tett ígéreteket be is váltották. Döntő szerepet játszott e tekintetben az a tény, hogy a partizánok hasonló ígéreteket nem felejtenek el, és nem átallják beváltani a sajátjukat sem – megölik a gazságot elkövető rendőrt.

Foglyunknak kelése volt a combján, amely akadályozta a mozgásban, és emiatt maradt vissza az esztenaházban. Doktorunk gyorsan felvágta a szikéjével és bekötötte, amennyire szűkös kötszerkészletünk megengedte.

Ez az akció tehát nem látott el minket fegyverrel, de valóságos hegy magasodott elénk kerek sajtokból. A parancsnokság úgy rendelkezett, hogy töltsük meg hátizsákjainkat sajttal, mi magunk pedig lakjunk jól a megcsömörlésig.

A sajt friss, zsíros, ízletes volt, mi pedig éhesek. Nem vártuk a második kínálást. Egyes nagyevő elvtársak fejenként egy kiló sajtot fogyasztottak el, esetleg még többet is.

Amíg ettünk, el kellett végeznünk egy elég nehéz munkát is: fel kellett aprítanunk a kerek sajtokat, legalább négyfelé. Ez tömérdek időt és erőt vett igénybe. Rengeteg volt a sajt, de nem volt mit tennünk, ha nem akartuk a sajtot a németeknek meghagyni.

Egyes partizánosztagok gyakorlatában szerepelt a sajt, a juhtúró és a vaj leöntése petróleummal, ha nem állt módjukban szétosztani a lakosságnak. De nekünk sem petróleumunk nem volt, sem nem tartottuk célszerűnek megsemmisíteni a sajtot, saját embereinket is jóllakathattuk vele. Mert a feldarabolt sajt gyorsan megromlik, és nem lehet nagyobb távolságra szállítani. Bizonyára ez késztette a következő napok folyamán a hatóságokat arra, hogy a sajtot szétosszák az etropolei lakosság körében, amely sokáig áldotta a „partizános esztenaházat".

Mikor elvégeztük a dolgunkat, magunkra vettük súlyos hátizsákjainkat, és visszaindultunk a lopjani erdő felé. Mindnyájan meg voltunk elégedve az akcióval és azzal, hogy sok nap óta első ízben jóllaktunk. Csupán gyomrunk súlyossága zavart egy kicsit, de valaki azzal élcelődött, hogy inkább szeret szenvedni a túlságos, mint az elégtelen táplálkozás miatt, s mi ezen mindannyian jóízűen nevettünk.

Késő éjjel értünk vissza a táborba. A parancsnok, miután kijelölte az őrszemeket, azzal bocsátott minket aludni, hogy a holnapi napot ünnepnek nyilvánítjuk, azaz nem kelünk olyan korán, mint egyéb napokon.

Mégis, egyetlen partizán sem vette igénybe az engedélyezett pihenést. Gyomrunk terheltsége az éjszaka folyamán ahelyett, hogy elmúlt volna, még inkább fokozódott. Másnap délben már mindenkinek az arcán világosan látszott, hogy nincs jól.

Kitűnt, hogy a nagy sajtmennyiségek, kenyér nélkül elfogyasztva, tömeges szorulást okoztak. Több társunk csak orvossággal tudott segíteni magán, ami miatt Todor Dacsevnek le kellett mennie a városba.

Hát azóta, ha sajtot látok, pislogok és odébb teszem a tányé-

romat, még akkor is, ha egészen kevés és finom szeletekre van felvágva.

A sajtos történet fináléjának megvolt a fordítottja is. Néhanapján hadbiztosaink egy-egy tehenet vagy ökröt hoztak a táborba. Ez valóságos ünnep volt, mert az állatnak minden porcikáját hasznosítottuk. Nem dobtunk el egyáltalán semmit, még a szarvakat sem, belőlük késnyelek készültek a saját gyártmányú partizánkésekhez.

Öléskor mindenféle edényt az állat alá tartottunk, amink csak volt, hogy összegyűjtsük a vérét. Csodás partizános véreshurka készült belőle, de megalvadás után fel is lehetett darabolni és parázson megsütni. Ez a „pecsenye" nemcsak ízletes, hanem rendkívül egészséges is.

Az állat bőréből bocskorokat csináltunk. Minden egyebet megettünk, az utolsó falatig: a húst, a tüdőt, a vesét, a beleket, a velőt – mindent, ami egyáltalán ehető volt. S mindezt, ami a legfontosabb, a legrövidebb időn belül kellett elvégezni. Felszerelés hiányában nem tudtuk tartósítani a húst. Ha a táborba valamilyen nagyobb állat került, kizárólag húsfogyasztásra tértünk át. Ilyen napokon senki nem kapott kenyeret. Hasonló pazarlást nem engedhettünk meg magunknak.

Ilyenkor, marhavágásos lakoma után, a mieink gyomrában rendszerint olyan forrongás állott be, hogy mind elkezdtek sopánkodni amiatt, miért nem virul szorító som a lopjani erdőben.

Mit lehessen tenni! A partizánéletnek megvannak a saját törvényei, függetlenül attól, vajon tetszik-e valakinek, vagy sem, vajon a jövő történetírója célszerűnek találja-e azokat, vagy sem . . .

4

Augusztus végén megérkezett a csoporthoz Toni Perenovszki, Dobri Dzsurov, Dimitar Pcselinszki, Zseljazko Kolev és Nedka Koleva.

Még ugyanaznap este a csoport közgyűlést tartott, melyen Toni Perenovszki közölte velünk, hogy a partizánosztag törzsének határozata szerint Todor Dacsev más beosztást kap, és a mi pa-

rancsnokunk Dobri Dzsurov lesz. A gyűlésen ő mutatta be nekünk Dimitar Pcselinszkit, kinek a vezetésével katonai kiképzésen kellett átesnünk, majd pedig Nedka Kolevát és férjét Zseljazko Kolevet, akiket csapatunkba osztottak be.

Nedkával a különítményben mi nők már négyen lettünk.

Minden újabb nő érkezése nagy eseménynek számított. Csakhogy ki mondta volna, hogy ez a pici, sovány ka lény, aki elveszett a hosszú nadrágban és a viharkabátban, nő. Nem lehetett negyven kiló sem. Mégis nő volt, méghozzá anya is. Sokkal később, amikor már összebarátkoztunk, tudtam meg lassanként valamicskét drámai történetéből.

1941 nyarától Zseljazko Kolev az ötödik szófiai RMSZ-körzet titkára volt, az egyik szektornak az élén pedig a kedves arcú, apró termetű Nedka állt. A közös munka, a szakadatlan veszélyek, a hasonló ábrándok összehozták a két fiatalt, és amint ilyen esetekben történni szokott, rájuk köszöntött a szerelem.

Egyik este a podujanei körzet RMSZ-aktívája közös otthonukban gyűlt össze, megünnepelni szerelmüket, reggel pedig a rendőrség kopogtatott ajtajukon. A véletlen mentette meg őket a letartóztatástól, mire mindketten illegalitásba vonultak.

Az életükben tulajdonképp nem történt különösebb változás, csupán közös hajlékuk maradt teljesületlen álom. Azelőtt sem éltek biztonságban, minden pillanatban készen kellett lenniük arra, hogy a rendőrség dörömbölésére golyóval válaszoljanak.

Öt hónap telt el. A fiatal pár csak illegális találkozójukon látta egymást, sötét, kihalt utcákban, de Nedka már a szíve alatt hordozta a fiát. S íme, egyik nap az a hír jött, hogy Zseljazkót lefogták. A híresztelések, ha rosszak, igaznak szoktak bizonyulni. Valóban, egy aljas beugrató ügynöknek sikerült elárulnia az RMSZ-titkárt, és a rendőrség élve kerithette markába.

1942 vége felé járt már, amikor Zseljazko a törvényszéktől megtudta, hogy állam ellenes tevékenységért 12 évi szigorított börtönbüntetésre ítélik, s itt tudta meg azt is, hogy fia van, akinek Nedka a Szvetlin nevet adta.

– Mindkét hír igen megörvendeztetett – beszélte el később Zseljazko. – A 12 esztendő mindegy volt. Azt jelentette, hogy életben maradok, s abban, hogy nem fogom azt leülni, senki

sem kételkedett közülünk. Ellenben Szvetlin, ó-ó-ó . . . Ez olyan örömteli ajándék volt . . .

Az ítélethozatal után Zseljazkót a haszkovói börtönbe szállították, ahol 1943 júniusáig ült. Ekkor megszökött és Szófiába tért vissza. Itt újból bekapcsolódott a munkába, de nemsokára jött a párt rendelkezése, hogy az összes olyan illegális, akinek kitöltetlen büntetése van, utazzék partizánkülönítményhez. Zseljazko a Csavdarba indult.

Ezalatt Nedka egy Botevgrad környéki faluban bujkált a fiával együtt, aki sehol nem volt anyakönyvezve.

Zseljazko, útban a partizánkülönítményhez, meglátogatta a feleségét és a kis Szvetlint.

Boldog volt a találkozás, de rövidesen felmerült a súlyos kérdés: „Mi legyen a kis Szvetlinnel?" Nedka ugyanis egy pillanatig sem tudta elképzelni, hogy férje partizánnak menjen, ő pedig a faluban maradjon ölbe tett kézzel.

Hamarosan azonban ez a kérdés is megoldódott. Nedka befejezte a szoptatást, átadta fiát hű rejtegetőinek, és Zseljazkóval együtt nekivágott a Balkánnak.

A telepre érkezése után mi, nők, magunkkal ragadtuk Nedkát, hogy megmutassuk neki női osztályunkat és megismertessük a csapat belső rendjével.

Először részletesen elmondtuk neki, mikor kelünk, mikor fekszünk, milyen foglalkozásaink vannak, elmeséltük, hogy és mint vezettük le a sajtos akciót, s beszéltünk még sok egyéb kisebb-nagyobb dologról. Tudomására hoztuk, hogy szabályos harcosok vagyunk, akikre érvényesek az összes kötelezettségek, így az őrködés, a részvétel a menetekben és az akciókban stb.

Nedka hamar beleszokott partizánrendünkbe, és két-három nap múlva már semmiben sem különbözött tőlünk. De a különítmény új parancsnokságának jövetele után nekünk magunknak is hozzá kellett szoknunk egyes újításokhoz, melyeknek kivitelezője Dimitar Pcselinszki oktató volt.

Érkezése után másnap felsorakoztatott s elvezetett minket egy közeli tisztásra, ahol megtartotta első elméleti előadását. Ez viszonylag rövid volt, de utána olyan nehéz, fárasztó gyakorlat kezdődött, hogy még mi, a kemény partizánélettől megedzettek is kapkodtunk a levegő után.

Pcselinszki kiválasztott egy nehéz terepet, egy meredek magaslatot, és hangosan vezényelte:

– Irány az ellenséges erőd, futólépés, előre! – Csatárláncba fejlődve elkezdtünk futni felfelé, nem csökkentve az iramot, mert oktatónk nem ült ám le messziről figyelni minket, hanem szakadatlanul velünk tartott. Milyen megkönnyebbüléssel fogadtuk a „feküdj" vezényszót, de csak akkor, ha felfelé mentünk. Nem így, ha történetesen a lejtőn teljes erőből lefelé rohanva ért hozzánk a pisztolylövésszerűen pattogó vezényszó:

– Feküdj!

Könnyű mondani, „feküdj!", de mit lehet tenni, ha a láb nem engedelmeskedik az akaratnak, és magától tovább rohan lefelé. Ilyen esetekben csak egyetlen menekvés van: oldalra veted magad, s lesz, ami lesz, mert Pcselinszki egyáltalán nem habozna megismételtetni a gyakorlatot, s tíz-húsz „feküdj"-öt csináltatna veled, míg meg nem szokod minden tétovázás nélkül végrehajtani a parancsot ugyanabban a pillanatban, melyben hallod.

Miután kissé kitanultuk a „feküdj" művészetét, hozzáláttunk a többi szükséges katonai ismeret elsajátításához: ügyesen álcázni magunkat, hátrálni és előnyomulni vezényszóra, leküzdeni vízi és egyéb akadályokat stb.

Gyakorlat alatt megesett, hogy egyik-másik partizánnak megrándult a lába vagy rosszul lépett, s ilyenkor futás közben egyszer csak megállt. Ugyanabban a pillanatban felhangzott Pcselinszki mennydörgésszerű hangja:

– Miért állsz meg?

– A lábam! Megrándítottam a lábamat.

– Előtted a rendőrség, támadj kézigránáttal – erélyesen és mennydörgő hangon vezényelte Pcselinszki, és odairamodott a szerencsétlenül járt partizánhoz.

Az sántikálva szökdécselt tovább és lóbálta a követ, amely gyakorlat közben a kézigránátot helyettesítette.

– Üsd, verd! – zengett ismét az oktató hangja.

Csak mikor véget ért a gyakorlat, küldte doktorunkat, hogy nézze meg a sérült partizán lábát.

– Ez nem kirándulás – kezdte ilyenkor Pcselinszki elemezni a gyakorlatot. – Mi partizánok vagyunk, és velünk szemben százszoros túlerőben levő ellenfél áll. Nekünk folytatnunk kell a har-

cot nemcsak mikor megrándul a lábunk, hanem súlyosan megsebesülve is.

Elméletileg minden partizán egyetértett vele, de lélekben zúgolódott. Úgy tűnt, oktatónk kissé felnagyítja a dolgokat.

Ám amikor később magam is igen súlyos helyzetbe kerültem, rájöttem, mennyire igaza volt Pcselinszkinek. De akkoriban én is háborogtam. Ennek egyébként még egy oka volt.

Én voltam a legalacsonyabb az egész csapatban. Amikor sorakoztunk, mindig a végére kerültem. Amikor már sorban álltunk, és kiadták a parancsot: „Rendőrség! Felfejlődni csatárláncba!" – az elsőnek, a 1 gmagasabbnak csak a földre kellett vágódnia; a másodiknak három lépést kellett hátrálnia, és csak ott földre vágódnia; a harmadiknak hat lépés járt ki, a negyediknek kilenc, nekem pedig... legalább száz. Aztán, a következő: „oszlopba!"-vezényszóra, nekem újból száz lépést kellett szaladnom. S ez naponta hússzor, harmincszor, negyvenszer előfordult.

Nem igazság, hogy a legmagasabbak, a leghosszabb lábúak a legkevesebbet szaladnak, viszont ilyenek, mint én, lélegzetet se vegyenek – többször panaszolgattam félhangosan.

Ugyanígy félhangosan és félig tréfásan nyugtatott meg Pcselinszki azzal, hogy én úgy gurulok a bokrok között, mint egy búgócsiga, és semmiféle golyó engem nem érhet; de olyan hórihorgas ember, mint Mihal bátyó, kitűnő célpont az ellenségnek.

Nem volt mit tenni. Oktatónknak, mint mindig, igaza volt.

A gyakorlati foglalkozásokon kívül, melyek napjaink nagyobbik részét foglalták le, Pcselinszki fáradhatatlanul oktatott minket fegyverismeretre. Nem kellett sokat magyarázni, hogy a partizánoknak ismerniük kell mindazokat a fegyverfajtákat, melyek bekerülhetnek a különítmény fegyverzetébe. Mind a partizánok testi felkészítésekor a katonás viselkedés elsajátítása érdekében, mind a fegyverismeret terén Pcselinszki könyörtelennek bizonyult. Jaj volt annak a harcosnak, aki nem tudta összerakni és szétszedni a fegyvert, és kiküszöbölni annak a fegyvernek elemi hibásodásait, melyet már megismertünk. Maróan gúnyos megjegyzései súlyos, parancsnoki rendelkezésekbe csaptak át.

Gyakran előfordult azonban, hogy valamelyik puska vagy pisztoly valóban elromlott. Ez esetben javításra Vanyához került, a mi vörös hadseregbeli társunkhoz.

Vanyusa teljesen váratlanul érkezett hozzánk. Egyik reggel Zseljazko Kolev és Nikola Velicskov hozták magukkal, a falvakban tett körutazásukról visszatérőben.

Kíváncsian bámultuk a girhes, negyvenöt éves embert, aki közöttük haladt, amikor mind a ketten egy időben kiáltották el magukat:

– Harcost hoztunk a Vörös Hadseregből!

– Ez Vanyusa, a vöröskatona!

Szaladtunk megölelni. Hamar megismertük élettörténetét.

Egy ütközetben 1942 folyamán Vanyusa súlyosan megsebesült, s mikor magához tért, látta, hogy fogoly. A németek fogolytáborba vetették, s ki tudja, mi történt volna vele, ha nem lett volna égető szükségük technikusokra és szerelőkre. Így Vanya javítóműhelybe került. Nemsokára társaival együtt Romániába, majd Bulgáriába vitték. Megörült, amikor ráismert a szláv beszédre.

– Ó, én hallottam már Bulgáriáról. Tudtam, hogy onnan való Georgi Mihajlovics Dimitrov, tudtam, hogy a bolgár nép gyűlöli a németeket, s még útközben kigondoltam, hogyan fogok megszökni . . .

A német műszaki üzem Knyazsevóban volt, s ott Vanyusának személygépkocsikat és teherautókat kellett javítania. Ő aztán úgy kijavította őket, hogy a tizedik kilométer után leálltak. De egyszer túlzásba esett. A kijavított kocsi mindjárt a műhely előtt megállt, s a feldühödött sofőr kivonszolta a szerelőt, hadd lássa művét.

– A német hőbörgött, hadonászott a karjával. Megértettem, hogy akasztófával fenyeget. Nosza, mondtam magamnak, Vanyusa, úgyis elpusztulsz, hát inkább művelj valami istennek tetsző dolgot. Ahogy tartottam a kezemben a franciakulcsot, fejbe kólintottam vele a németet, aztán anélkül, hogy tájékozódtam volna, uccu neki a hegynek.

Miként és kivel teremtett kapcsolatot Vanyusa, hogy végül is eljutott hozzánk, nem mondta el, de nem is kérdeztük. Nekünk elég volt az is, hogy csapatunkban van egy vöröskatona, és folyton láthatjuk köztünk, beszélhetünk vele.

De melyik rajba kerüljön új elvtársunk?

A kérdést sorshúzás döntötte el. Összeültek a rajparancsnokok; egy semleges bizottság az egyik cédulára ráírta, hogy nyertes, a

többire, hogy üres; berakták őket egy kalapba, és elkezdődött a sorshúzás. Mind visszatartott lélegzettel figyeltük, ki nyer. S amikor végre a cédulákat kibontották, az első rajbeliek minden erejükből kiáltozni kezdték: Hurrá! Vanyusa nekik jutott.

Vöröskatonánk hamar kiérdemelte az összes harcos és parancsnok szeretetét és tiszteletét. Soha nem csüggedt, állta a legnehezebb gyakorlatokat és meneteléseket, soha nem panaszkodott az éhezés vagy a hideg miatt, s mindig volt egy jó szava a csüggedőkhöz.

De a legnagyobb tiszteletet Vanyusa azzal vívta ki magának, hogy a legócskább puskából, ütött-kopott pisztolyból is harcképes fegyvert tudott varázsolni.

Nekem azután búcsút kellett vennem a partizánegységtől, és többé nem láthattam őt. De a társaim később elmesélték, hogy a szeptember 9-i győzelem után Vanyusának sikerült felfedeznie csapategységét, és újból felölthette a Vörös Hadsereg egyenruháját...

5

Az első hó a lopjani erdőben szeptember elején lehullott. Annak ellenére, hogy a lányok a hegyek alján kartonruhában jártak, számunkra beköszöntött a tél.

Nehéz évszak a tél! Az erdő megszűnik oltalmazó anya lenni, minthogy a hóban megmaradnak az áruló nyomok, s az élelemszerzés tízszeresen megnehezedik. A ruha- és a fűtésprobléma szintén Damoklesz kardjaként lebeg a vezetőség felett.

Én most láttam igazán kárát annak, hogy csaknem teljesen ruha nélkül maradtam. Ez újabb tehertételt jelentett a partizánosztagnak. Ugyanis az olyan harcos, aki a fedezékben kénytelen kuksolni azért, mert kint hideg van, hull a hó, avagy vihar dühöng – az ilyen harcos nem harcos.

Férjem szülei Etropolében éltek. Náluk lakott most Hrisztina sógornőm, aki mint a Ljulin gyár munkásnője, egyik RMSZ-tagunk volt. Derék, készséges lány volt, úgyhogy elhatároztam, hogy az ő segítségével felszerelem magam némi ruhával. Megkértem a parancsnokot, hogy engedjen el Etropoléba.

Ifjúsági felelősünk, Georgi Pavlov-Nacso, időnként leszállt Etropoléba. A parancsnok engedélyezte, hogy egyszer lemehetek vele. Közben nem felejtette el néhányszor elismételgetni, hogy igen-igen óvatosnak kell lennünk, mert egy nadrág és egy viharkabát nem ér meg két partizánéletet . . .

Végre a tábor mögöttünk maradt, s meggyorsítottuk lépteinket a lejtőn. A szikár, fekete, hosszú lábú Georgi gyorsan haladt a meredek, keskeny, szűk ösvényeken, úgyhogy nehezen tudtam követni. De ha nem akartunk a szabadban éjszakázni, a rendőrségi záróra kezdete előtt a városba kellett érnünk.

Mikor Etropoléba értünk, az utcák már majdnem néptelenek voltak, jóllehet a rendőrségi záróra kezdetéig még negyven perc volt. Üresen tátongott a főutca is, melyen mi Georgival gyorsan átvágtunk. Az az utca is néptelen volt, ahol apósom és anyósom lakott.

Íme, itt a ház. Georgi két-három lépéssel elmaradt mögöttem, én pedig előrementem és bekandikáltam a kapunál. A teraszon ismeretlen emberek vacsoráztak. Kisült, hogy az öregek üdülőket fogadtak be.

Összenéztünk Georgival. Egyenesen bemenni veszélyes lett volna. Egyetlen óvatlan felkiáltás elárulhatna és bajba sodorhatna minket, még ha az üdülők nem is rossz emberek.

– Hrisztina – kiáltottam be, miközben kidugtam fejemet a kerítés mögül.

Először Dimitar legkisebb húgának, Ivankának a figyelmét sikerült felkeltenem, majd anyósom, Ivanka anyó is odajött a kerítéshez.

– Ki az?

– Én vagyok az, mama!

– Mitka?! – suttogott zavarodottan az öregasszony. – Gyere be!

– Csakhogy nem vagyok egyedül. Velem van egy partizántársam. Ma éjjel nálatok szeretnénk meghálni, aztán majd holnap . . .

Ivanka anyónak nyitva maradt a szája, mondani akart valamit. Georgi felé tekintett, aki zajtalanul mögém állt és kitárta a kaput.

– Gyertek be . . . Jöjjetek be és bújjatok el a sütőház mögött.

Ott várjatok meg, míg jövök. Én magam Sztojan, a férjem nélkül – magyarázkodott Georgi felé – ilyesmiben nem dönthetek... Ha a menyem egyedül lenne... akkor...

Georgival árnyékként osontunk be a kapun, és elmerültünk a sütőház mögötti homályban. Ivanka anyó pedig sántítva, nehézkesen és lassan a ház felé indult.

Több mint egy óra telt el, mire Ivanka anyó óvatos lépteit meghallottuk. Szó nélkül elvezetett minket a pajta felé, ahol Sztojan apó várt ránk. Szótlanul kezet fogott mindkettőnkkel, és elsőnek ő mászott fel a padlás keskeny létráján.

A pajta a házhoz volt ragasztva, és vele közös tető fedte. A padláson át be lehetett jutni a konyhába, akár le is ereszkedhettünk volna.

Végigjártuk az egész padlást. A nagy szoba fölötti kéménynél állapodtunk meg, ahol az öregek aludtak. Mielőtt elmentek, meghagyták nekünk, hogy ne sokat mozogjunk a padláson, nehogy az üdülők észrevegyék, hogy fent van valaki. Azután Sztojan apó azt mondta, hogy kis idő múlva várjuk meg a konyha nyílása mellett, mert ezen át felad nekünk valami ennivalót. A maga részéről Georgi igen erősen meghagyta az öregnek, hogy mikor kimegy az udvarra, jól nézzen körül, nincs-e ott valaki, leselkedő és szimatoló.

Georgival megettük a Sztojan apó által feladott ételt, és aludni készültünk. Egyikünk őrt állt, másikunk pedig elhelyezkedett a padláson felhalmozódott ócskaságok között. Bár nem volt roszszabb helyünk, mint hideg erdei rejtekünkben, mégis sokkal roszszabbul éreztük magunkat. Reggelig kétszer váltottuk egymást az őrségen, és mivel hozzá voltunk szokva a kevés alváshoz, amikor az udvaron a korán kelő öregek első léptei hallatszottak, már mind a ketten ébren voltunk.

Ivanka anyó hamarosan útnak bocsátotta a bérlőit. Jól hallottam, amint mondta nekik, hogy ilyen szép időben bűn nem sétálni. Mihelyt elcsendesedett a ház, felmászott hozzánk, s az apó lent maradt őrködni, nehogy valami baj történjék.

Fél óra múlva váltották egymást, és Sztojan apó jött fel hozzánk. Beszédes ember volt, elmondta nekünk mindazokat a híreket, melyek a piacon terjengtek.

Georgi, aki soha nem feledkezett meg az osztag érdekeiről,

megkérte az öregeket, hogy készítsenek nekünk ennivalót, mindenekelőtt kenyeret, melynek a hegyen mindig szűkében álltunk. Éppen megdagasztotta Ivanka anyó a tésztát, amikor a kapuban rekedt női hang hallatszott:

– Sztojanék, hé Sztojanék! Azt beszélik az emberek, hogy az éjjel partizánok jöttek hozzátok. Igaz volna?

Ivanka anyó, amint a szörnyű „partizán" szót hallotta, megfeledkezett a kenyérgyúrásról, és róla feltételezhetetlen gyorsasággal iramodott a kapu felé. Nekifenekedett anyafarkashoz hasonlított, akinek a vermét fel akarják dúlni. Amint azonban a kerítéshez ért, mintha megnyugodott volna. Kitárta az ajtót lisztes kezével, és a legszívélyesebben betessékelte Dosa Szimoninát. Csak mikor a küszöbhöz közeledtek, fordult vissza az öregasszony, s az arca egyszerre lángba borult.

– Dosa, hogy nem szárad ki a nyelved, amikor ilyeneket mondasz! Miféle partizánokat találtál itt? Fel akarod gyújtatni a házamat? De akkor te sem úszod meg szárazon! Az este üdülők jöttek. Tinkát keresték, hisz tudod, hogy szemfelszedő. Azok teneked partizánok! Hadd tépem én ki azt a nyelvet, amely nem tudja miket beszél...

S Ivanka anyó olyan ragadozó mozdulatot tett húsos kis kezével, hogy Dosa lassanként hátrálni kezdett, mintha megrettent volna, hogy az öregasszony ujjai valóban kitéphetik hosszú nyelvét.

– Na de, én nem akartam... szó sincs róla... De te aztán olyan vagy... ne átkozz már...

– Na nem, na nem – nyugtatta meg más hangon Ivanka anyó. – Nem ám, de ugye tudod, milyen időket élünk mostanában? Meghallja valaki, megrágalmaz, s aztán mehetek vitázni! Meg az irigy ember is a világon rengeteg!

– Így van – nyugodott meg teljesen Dosa Szimonina. Én is ezt mondom. A világon sok az irigy ember. Hát te azt mondod, tegnap Tinkát keresték szemfelszedésért? Az lehet, lehet. Mit mondtam én? Semmit. A szemfelszedésért keresték... Hol is van?

– Szófiába ment a nővéréhez. Egy-két napig időzik nála, aztán jön vissza, hisz látsz engem. Nekem már nem való a munka.

– Ugy, úgy, nekünk már nem is való... Nos hát, jól van.

Hát ha szemfelszedésért jöttek, akkor, szóval nincs semmi baj, nemde?

– Szemfelszedésért, szemfelszedésért – ismételte még egyszer sugalmazólag Ivanka anyó, és kikísérte Dosát.

Kis idő múlva az öregasszony visszatért, és egész testében reszketve felmászott hozzánk elmondani, mi történt. Mi mindent hallottunk és láttunk, és próbáltuk megnyugtatni. S valóban, Dosa senkivel nem közölte többé aggályait arról, hogy Sztojanékhoz partizánok jöttek. Vajon valóban meggyőzték-e Ivanka anyó bizonykodásai, vagy meggondolta, hogy ilyen beszéd senkinek sem használ, nem tudom; de az asszonyság többé nem mutatkozott. Ami a mi megnyugtató szavainkat illeti, az csak porhintés volt az öregek felé. Nem volt módunkban egybet tenni, mint nyugtatgatni őket, aztán pedig kettesben találgatni, vajon mit hoz a szerencse. Mindegy; sötétedés előtt nem tudunk elmenni, mert csak a veszélybe rohannánk és kellemetlen helyzetbe hoznánk házigazdáinkat, akik menedéket nyújtottak nekünk éjszakára. De ha muszáj, ha jön a rendőrség, felvesszük a harcot – határoztuk el. Annak ellenére, hogy pisztolyaink töltve voltak, még egyszer megvizsgáltuk őket, még egyszer megszámláltuk töltényeinket.

De ezzel izgalmaink e napra korántsem értek véget.

Apósom a pajtáját bérbe adta Grigor Mihajlov – Ördög csúfnevű – rokonának. Nos, még nem múlt el a feszültség Dosa látogatása miatt, mikor az utcán megcsikordult egy kocsi, a kapu nagy zajjal kinyílt, és bivalyos szekér gurult be az udvarba, illatos hegyi szénával megrakva. Grigor Mihajlov két emberrel azért jött, hogy behányja szénáját a pajtába.

Ivanka anyó fogadta a hívatlan vendégeket, nyugodtan beszédbe elegyedett velük, aztán elnézésüket kérte, hogy kis időre otthagyja őket, és gyorsan felmászott hozzánk a padlásra. Mi figyeltük az udvaron történteket, és mielőtt még kinyitotta volna a száját, megmondtuk neki:

– Menj oda Grigorhoz, és vezesd be a konyhába! Amint magatokra maradtok, mondd meg neki, hogy fent a padláson a menyed van és még egy partizán a Csavdarból. Ő tudja, mit kell tennie.

Ivanka anyó hüledezve nézett végig rajtunk, és szó nélkül lesietett a lépcsőn.

Georgi Pavlov jól ismerte a „bérlőt", egyik fedezőnket Etropolében, s mivel nem volt más kiút a váratlan padlási találkozás elhárítására, úgy döntött, hogy Ivanka anyón keresztül közli vele. hogy itt vagyunk. Ivanka anyó nem tudta, hogy Grigor a mi emberünk; magától értetődik, nem is mondtuk meg neki. (Néhány hónappal később, kevéssel újév előtt, a rendőrségnek sikerült lelepleznie és letartóztatnia Ördögöt. Embertelen kínzások után, minthogy semmit sem ismert be, a rendőrség elhatározta, hogy végez vele. December 31-én agyonlőtték . . .)

Grigor, mihelyt Ivanka anyótól megtudta, kik a padlás lakói, nagy jajgatást csapott, hogy megfájdult a dereka, és kérte két kísérőjét, bocsássák meg neki, de menjenek el, mert most képtelen lerakni a szénát. Ellenben holnap, mikorra elmúlik, okvetlenül hívatja őket. Hogy ne keltsen semmi gyanút, levette a jármot a bivalyokról, és elindult hazafelé.

Másfél óra múlva újra visszatért egy ősz öregasszonyt hozva magával. Ez az anyósa, Marija anyó volt, egyúttal apósom nővére.

Apósom, Sztojan apó fogadta őket, és hárman gyorsan lerakták a szekeret.

Marija anyó emlékezett a török hódoltság idejére, ő maga is bujkált a törökök elől, és tudott titkot tartani. Ördög ezért bízta rá a mi titkunkat is.

Mikor a szénát végre behordták, a férfiak kint maradtak egy cigarettát elszívni, a két asszony pedig bement a konyhába.

Érdekes öregasszony volt Marija anyó. Azok közé a régi bolgár asszonyok közé tartozott, akik egyforma erővel hittek a Szent Szűzanyában és Ivan apóban, azaz Oroszországban. Amikor megindult a háború a Szovjetunió ellen, Marija anyó magához hívatta Ordögöt, és elmagyarázta neki, hogy „Oroszország hatalmas mancsú medve. Aki bántja, széthasított koponyával esik össze."

Nos hát, a két asszony leült a konyhában, és Marija anyó elkezdett panaszkodni az anyósomnak.

– Te, Ivanka, még fiatal vagy. Egy egész élet áll előtted, de én már kiszolgáltam. A vég közeledik, fél lábam a sírban.

Ez a bevezetés olyan hatásosan hangzott, hogy anyósom rájött, Marija anyó valami komolyat akar mondani.

– Hát, mondom én – folytatta az öregasszony –, hát mondom, a hegyen partizánok vannak. Ott járnak azok, verekszenek ezzel a tisztátalan erővel, mely a földön elterpeszkedett. Ám én meg nem érem, hogy lássam őket, mert igen vén vagyok. Pedig nők is vannak köztük. Ahogy a török időkben. Női felkelő vezérek voltak akkor, Szirma, Rada... Hm, hm...

Köhécselt Marija anyó, körülnézett, és a suttogásig lehalkította a hangját:

– A mi Mitka menyünk is partizánnő, mi?

– Beszélnek az emberek ezt-azt, ha nincs jobb dolguk – válaszolta szokásból az anyósom, elfelejtve pillanatnyilag, hogy Marija anyó mindent tud.

– Úgy, úgy... – erősítgette határozatlanul Marija. – Így van, beszélnek mindenfélét egymás közt az emberek. De te menj, kérdezd csak meg tőle, hogy láthatnám-e, mert holnap felfordulhatok, és nem tudom nyugodtan lehunyni a szemem, ha nem láthatok asszonyfelkelőt.

Ezt mondta Marija anyó, és nézte sötétülő szemével Ivanka anyót. Szemre mindketten nagyanyók voltak, mindketten öregasszonyok, de az én anyósom úgy érezte magát előtte, mint kislány az anyja előtt, és sietve mondta:

– Ami a menést illeti, megyek én, de nem tudom, ő akarja-e, hiszen tudod, nem akármilyen...

– Tudom én – szakította félbe a másik –, de menj már!

Kis idő múlva Ivanka anyó félszegen megkérdezte, láthat-e minket az öregasszony, mert „nagy kedve volna rá".

Összenéztünk Georgival, és ő azonnal döntött.

– Lehet! Hozd csak ide, hadd beszélgessünk.

Nem múlt el öt perc sem, mikor a keskeny létrán, nagyokat szuszogva és egymást segítve, megjelent a két öregasszony.

Marija anyó megölelt és megcsókolt, azután leült mellém, s miközben azon erőlködött, hogy lásson a padlás félhomályában, megtapogatta a fegyveremet.

– Hát nem félsz lőni? – kérdezte, hogy hallja a válaszomat: „Nem félek!"

– Hiszen megmondtam neked – fordult az anyósom felé. – A mi menyünk semmitől sem fél. De bombát is tudsz hajítani? Nos?

Előre meg lévén győződve igenlő feleletemről, élvezettel várta annak megadását, hogy megismételje. Mintha maga is nem a szót vetné oda, hanem a bombát, az új törökökre.

– Lányom, hát nem rettegsz a vadállatoktól a hegyen? Mert ott farkasok is vannak, meg medvék.

– Mi rémesebbek vagyunk a farkasoknál, anyóka – nevette el magát Georgi. – Azok szaladnak előlünk, mihelyt megéreznek bennünket.

– Szegények – mondta halkan az anyóka, és nem értettem, kire, mire vonatkozik ez: ránk-e, akik kénytelenek vagyunk farkasokkal és medvékkel találkozni, avagy az állatokra. Új kérdés következett.

– De fiam, mivel táplálkoztok? Mit esztek?

– Amit a jó emberek adnak, nagyanyó. Lám, Ivanka anyó is sütött nekünk pár kenyeret, készített ezt-azt, és mi elvisszük a társainknak.

– Jól van, jól van, fiam ... Ivanka, te – fordult Marija anyó az anyósomhoz. – Adj enni indulás előtt a gyerekeknek, mivel ott hol esznek, hol nem ...

– Tudom én azt – válaszolta enyhe sértődöttséggel a hangjában Ivanka –, tudom én a dolgom ...

Több mint egy óráig beszélgettünk ezzel a fürge, harcos öregasszonnyal, aki csak egyet sajnált, hogy nem éri meg még egyszer Ivan bátyuska kozákjainak fogadtatását.

Végül, miután százszor a lelkemre kötötte, hogy óvakodjam a rendőröktől és a piszok alakoktól, „az isten verje meg őket", az anyóka közölte velem: szüntelenül imádkozik majd az egészségemért, és minden vasárnap egy nagy viaszgyertyát fog gyújtani értem. Aztán Georgihoz fordult:

– Érted is imádkozom, fiam, érted is, meg mindannyiatokért, akik fenn vagytok a hegyen.

Megköszöntük szépen, és azt mondtuk neki, hogy szorítsa össze jól a fogait, ki ne szálljon belőle a lélek addig, míg elűzzük a fasisztákat, és fogadjuk a bátyuskákat. Aztán összecsókolóztunk, és Marija anyó lement. Még egy álló óráig hallottuk a hangját a konyhában. Az anyósommal közösen vacsorát készítettek nekünk, mielőtt elengednek minket a hegyek közé.

Mikor besötétedett, megtöltöttük hátizsákjainkat kenyérrel,

élelemmel és észrevétlenül kiosontunk a ház hátsó udvarára, ahonnan a köztes ajtócskán át a szomszéd udvarba mentünk, és onnan léptünk ki az utcára.

A városka már szürkületkor elnéptelenedett. Etropole ugyanis központja lett azoknak a nagy rendőri egységeknek, melyeknek feladata volt leszámolni a partizánokkal a hegyek között és járásszerte rettegésben tartani fedezőiket...

A partizánalakulathoz késő éjszaka értünk vissza. Kirándulásunk baj nélkül befejeződött, de ruhával nem tudtam ellátni magam. Egész idő alatt, míg a Csavdarban voltam, azokat a szakadt, elrongyolódott gúnyákat viseltem, melyekben Szófiából elindultam...

6

„Menetre felkészülni!" – ezt a kurta parancsot kaptuk a reggeli ellenőrzéskor 1943. október 3-án.

Életünk mindennapos ritmusa megszakadt. Csak az őrszemek rendszeres egymástváltása emlékeztetett a szigorúan meghatározott rendre, a vasfegyelemre, amely táborunkban fennállt.

A partizánok fel-alá járkáltak, mindenki keresett valakit, mindegyik sietve csinált valamit, a patak mellett pedig tucatnyi ember guggolt: mostak, tisztálkodtak, borotválkoztak...

A menetre való felkészülés nemcsak a fegyverek ellenőrzését, a hátizsák megrakását, a felszerelés rendezését jelentette. Minden harcosnak személyesen is fel kellett készülnie. Régi katonaszokás szerint minden akció előtt, minden menet előtt fürödtünk, átöltöztünk, hogy ha szembetalálkozunk a halállal, tisztán, takarosan találjon minket. Ennek a nem is tudom kitől származó hagyománynak mi is tisztelettel adóztunk. Mi, asszonyok nem csodálkoztunk, mikor hol az egyik, hol a másik partizán jött hozzánk valamilyen ruhadarabbal és ilyen kéréssel: Ognyana, foltozd meg, kérlek szépen, az ingemet; Nedka, öltsd meg itt a viharkabátomat, minthogy felfeslett...

Délre mindenki teljesen készen lett. Nem volt egyetlen borotválatlan harcos, egyetlen sáros bakancs vagy csizma, egyetlen megkötetlen és fűzetlen bocskor.

S mivel a munkának már a végére jártunk, elkezdtük egymást kérdezgetni: Merrefelé indulunk? Mikor kelünk útra? Marad valaki vissza őrizni a tábort?

Kérdéseinkre természetesen senki sem tudott felelni. A menet idejét és célját csupán a vezetők tudták, a partizántörvények pedig tiltották, hogy közöljék bárkivel, hacsak előzőleg nincs határozat arra, hogy ezt vagy azt valakivel tudatni kell.

Már egészen besötétedett, amikor menetoszlopunk szótlanul kikanyarodott a táborból. Olyan széles, nyugodt turistaléptekkel jártunk, ahogy a leghosszabb meneteket szoktuk kezdeni. Mindenki hallgatott, az éjszakai csendben csak a letört ágak pattogása hallatszott. Az avar átvette és elnyelte lépteink zaját.

Fokozatosan ritkult, világosodott az erdő, és valahol messze felsötétlett előttünk a Baba-csúcs; csakhogy odáig még rengeteg út volt hátra, talán két éjszakai járás is.

Időnként az oszlop megállt egy pillanatra. Ez azt jelentette, hogy a felderítő hármas bevárta a parancsnokságot, és rövid jelentést tett. Aztán újból elkezdődött a vonulás előre és felfelé.

Végre egy tisztásra értünk, amely tele volt az őszi kikerics egyenes gyertyácskáival. Itt a parancsnokság jelt adott a pihenésre, közben azonban elrendelte, hogy ne vessük le a hátizsákunkat, és ne szórjuk szét holmijainkat. Leheveredtünk a fűbe, és teli tüdővel szívtuk a friss hegyi levegőt.

Ezalatt a tisztás egyik sarkában összegyűlt a vezetőség, és elég élénk vita után Dobri Dzsurov kiadta a parancsot, hogy készüljünk alváshoz. Összebújtunk egy kupacba, hogy melegítsük egymást, és gyorsan elaludtunk. Csak az őrszemek maradtak ébren.

Virradt, amikor puskalövésekre ébredtünk. Körülnéztem. Az álom egy pillanat alatt elszállt mindannyiunk szeméből. A partizánok, fegyverüket megragadva, kedvező fedezéket kerestek maguknak. Egyesek magukkal vonszolták a hátizsákjukat is. A partizánvagyon drága volt, nem lehetett otthagyni az ellenségnek.

Még nem sikerült elhelyezkednem egy fatönk mellé, amikor Dobri Dzsurov hangja harsant fel:

– Feküdj! Harcra készülni!

Ez a vezényszó majdnem megkésett, mert már minden partizán tüzelőállást vett fel. S ekkor, ki tudja, miért, újabb parancs következett:

– Senki ne lőjön!

A parancsnok hangjában annyi határozottság volt, hogy én a szerb puskám csövét lehajtottam, és elkezdtem merőn nézni a fák közé, ahol valamilyen ismerős alak tűnt fel előttem.

– Senki ne lőjön! – ismételte még egyszer Dobri, és ezúttal a hangja csupa nyugalom volt, úgyhogy feléje fordultunk. – Riadópróba volt! – magyarázta. – Toni Perenovszki, Pcselinszki, meg a törzs más elvtársai lőttek. Mindenki maradjon a helyén, míg lezajlik a parancsnokság szemléje.

Ilyen esetekben a legbátrabb partizánok is megkönnyebbülten lélegzenek fel, ugyanakkor gondolatban eleresztenek egy szitkot a parancsnokság és pedagógiai módszere címére.

Tíz percen belül végigjártak bennünket a parancsnokok és a katonai oktató, utána pedig mind leültünk köréjük, hogy meghallgassuk a lefolyt ellenőrzés eredményét.

Az elvtársak többsége dicséretben részesült azért, amiért gyorsan megfelelő állást foglalt el. Egyeseket megintettek, mert nem találták meg a legmegfelelőbb helyet az ellenséggel való harchoz. De alapjában úgy szólt az értékelés, hogy a gyakorlatozásban eltelt hetek nem vesztek kárba.

Ezután haraptunk valamit, majd újból engedélyt kaptunk a pihenésre és alvásra. Itt, ezen a tisztáson az a határozat született, hogy várjuk meg a következő éjszakát, és akkor folytassuk utunkat. S mivel a nap már magasan állt, sokan elnyújtóztak a fűvön, arcukat a meleg októberi napsugarak felé fordítva.

Este újból nekivágtunk a Balkán ősrengetegének, és több órás fárasztó út után végre megérkeztünk a Baba-csúcsra. S vajon azért-e, mert elértük a kitűzött célt, vagy mert az éjszaka elég hűvös volt, amikor Mihal bátyó rágyújtott a boldogtalan menyecskéről szóló táncvezető énekre, az összes partizán szaladt táncolni, parancsnokostul együtt. Bolondos, fullasztó füzértánc volt ez, amilyent csak a partizánok tudnak járni éjfél órájában. Itt, a csillagok tiszta szemei alatt egy pillanatra el tudtuk felejteni, hogy létezik a rendőrség, amely leskelődik utánunk, és teli torokból kurjantgathattunk: „Rajta, rajta, ne hagyd abba!"

Aztán újra neki az útnak!

Hajnaltájban a Szent Petka-csúcshoz közeledtünk, amely éppen

Bunovo falu fölött emelkedett. Itt az utunkat egy Angel nevű szénégető paraszt keresztezte.

A partizángyakorlat szerint, ha idegen ember került elénk, feltartóztattuk mindaddig, míg számára ismeretlen irányban el nem távolodtunk. Visszatartottuk ezt az Angelt is, és Musztafát hagytuk őrizetére.

Mint Musztafa később elmesélte, Angel, ellentétben a nevével, hitvány ördögnek bizonyult. Elaltatta Musztafa éberségét, elszökött, s riasztotta a közeli Bunovo község bíráját, az pedig a rendőrséget.

A rendőrség körülzárta az egész bunovói hegyet. Két teljes napon át kutatták a hegy erdős hajlatait, és parancsnokaink két teljes napon keresztül figyelték távcsővel a mozdulataikat. Elhatároztuk, hogyha a rendőrség felfedez bennünket, felvesszük a harcot, mert már komoly erőt képviseltünk, de magunktól nem keressük velük az érintkezést. S mihelyt a rendőrség elvonul, körülzárjuk Bunovót, és falugyűlést rendezünk, melyen megbüntetjük az áruló Angelt.

Tulajdonképpen Bunovo község volt akciónk előre kiszemelt tárgya.

A razzia második napján délben a rendőrség mintegy száz lépésnyire előttünk vonult el. A földön feküdtünk, a bokrok között, és mindannyiunk puskája töltve volt. Mindegyikünk egy-egy rendőrt vett célba, és csak a „tüz!" vezényszó kellett volna ahhoz, hogy leterítsük őket.

– Amint beszélni hallottam őket – mondta el később Dobri Dzsurov –, összeszorult a szívem a fájdalomtól, miért is hoztunk olyan határozatot, hogy ne kezdeményezzünk harcot. De újabb döntésre nem volt időnk. Amíg összeülnénk, amíg döntés születne, elmulasztanánk az alkalmas pillanatot.

Végül is a rendőrcsoport odébbállt, és mi leeresztettük puskacsöveinket.

Este a parancsnokság felderítő párt küldött a faluba, hogy fürkésszék ki, mi a helyzet, s a rendőrség ott marad-e másnap is. Hírszerzőink gyorsan visszatértek és közölték, hogy a faluban nincs semmiféle rendőr. A főnökük – Angel vallomásától félrevezetve, aki csak néhányat látott közülünk – valószínűleg úgy vélekedett, hogy a szénégető valamilyen kisebb partizán-

csoportot láthatott, amely azonnal elhagyta a veszélyes körzetet, és elrendelte a zár feloldását.

Most kellett végrehajtanunk tervünk második részét.

A parancsnokság a csapatot három csoportba osztotta. Az elsőnek, a legkisebbiknek kellett elvágnia a telefonhuzalokat és őrséget állnia. A másodiknak körül kellett zárnia a falut mindkét oldalról, közvetlenül az országút mellett foglalva állást. A harmadiknak kellett az előkészítő műveletek elvégzése után bevennie Bunovót. A két első csoport tüstént munkához látott.

Híradósainkhoz – így neveztük azokat, akiknek a Bunovó és a külvilág közti kapcsolatot kellett felszámolniuk – néhány fuvaros közeledett. Körülállták a két partizánt, és elkezdtek kérdezősködni. Pavle fent a huzalok elmetszésével foglalatoskodott, és egyáltalán nem volt ínyére a beszéd. Bármelyik pillanatban visszacsúszhatott. Vanyusának pedig szigorúan megtiltottunk mindennemű beszélgetést idegennel.

A parasztok ámuldoztak körülötte. Már rájöttek, hogy partizánokkal van dolguk, és sajnálkoztak a szerencsétlen „néma" felett, akinek nem elég, hogy beszélni képtelen, hanem egyenest a vásárra viszi a bőrét azzal, hogy partizánnak állt.

Vanyusának azonban hamarosan segítségére siettek más elvtársak a híradós csoportból, és az ügy elintéződött. A fuvarosokat mindenesetre visszatartották. A tegnapelőtti hibának nem volt szabad megismétlődnie. Ők belátták, hogy így van rendjén, és zúgolódás nélkül Pavle köré gyülekeztek, aki nemcsak jó mászó, hanem jó agitátor is volt.

Miután minden előkészület megtörtént, az osztag magva gyors ütemben megrohamozta a falu legfontosabb objektumait. Egyik csoport a községházát foglalta el, a másik a postát, a harmadik pedig elment az áruló Angel kézrekerítésére. Mikor e feladatokat végrehajtottuk, Toni Perenovszki magával hívott néhány partizánt, hogy induljanak a tejfeldolgozó esztenaház raktárához, ahol nagy vaj- és sajttömegek voltak felhalmozva a németek részére. Ezalatt a parancsnok a községi kisbíróért küldött, s átadta neki a felolvasandó közlemény szövegét. 10 perc múlva a faluban felhangzott a dobpergés és a kisbíró vontatott hangja:

„Parasztok! A községbe érkeztek a Csavdar-osztag népi partizánjai. Ebből az alkalomból általános falugyűlést tartanak,

melyre meghívják a falu teljes parasztságát. A partizánok a lakosságnak vajat és sajtot osztanak, melyet egyébként a fasiszta katonák ennének meg . . .”

A dobverő többszörös pergése a dobon azt jelentette, hogy a közleményt végigolvasta. Nemsokára egész gyereksereg kísérte a kisbírót . . .

Nem múlt el sok idő, s a tér megtelt emberekkel. Nem tudom, vajon a kisbíró szokatlan közleményének és ígéretének volt-e a következménye, vagy pedig a lakosság érdeklődésének a partizánok iránt, kikről már az ország legeldugottabb falucskáiban is suttogtak, de tucatszámra csoportosultak körénk kíváncsi férfiak és nők.

Magától értetődik, hogy különös érdeklődés kísért minket, nőket. Nedka, akit ismertek a faluban, hogy le ne lepleződjék, a leshelyen maradt. A másik két partizánnőt azonban egész sereg nénike vette körül, és a legnagyobb kíváncsisággal érdeklődtek életünkről a partizánvilágban. Csak rám nem vetett ügyet senki sem. Soványan, nadrágba és viharkabátba öltözve inkább sihederhez hasonlítottam, akinek még nem serkedt ki a bajusza, de már ki tudja, mi módon, a partizánok közé került.

Egyszerre csak az egész tér elhallgatott. Toni Perenovszki feállt egy szekérre, és beszélni kezdett a néphez.

– Elvtársak!

Záporként áradt belőle a szó. A volt textilmunkás a nép nyelvén beszélt, ismerte fájdalmait és örömeit. Perenovszki szózatából – hogy a németek ne kapjanak egyetlen csepp tejet, egy szem búzát, egy kocka vajat sem –, olyan szenvedélyes bizonyosság áradt, hogy ez a magabiztosság megbabonázta hallgatóit, és harci elszántsággal töltötte el a szívüket. Mikor pedig arról kezdett szólni, hogy a szovjet hadsereg nagyszerű győzelmeket aratva gyorsan nyomul előre, szorongatja a németeket, és szabadságot hoz nemcsak a szovjet népnek, hanem Európa minden rab népének, az egész tér halkan felzúgott. Így kezd susogni az érett mező, amikor áthalad felette a csendes esti szél fuvallata . . .

A végén a parancsnok bejelentette, hogy két nappal korábban a partizánokat elárulta a rendőrségnek a falujukbeli Angel szénégető, aki pillanatnyilag le van tartóztatva, és sorsának eldöntését várja.

– A mi törvényeink értelmében neki meg kell halnia. Minden árulónak ez a sorsa. Erre azért van szükség, hogy ha majd másvalaki árulást készül elkövetni, ha másvalaki a rendőrségre megy minket besúgni, tudja, milyen sors vár rá. De itt nemcsak mi döntünk. Itt maga a nép dönt, és a ti akaratotok a mi akaratunk is lesz, a ti ítéletetek pedig a mi ítéletünk.

A tér elnémult. Az emberek lélegzete is elállt. Nem csekélység, hogy a szavazatuktól függ: egy ember életben marad-e, vagy az árulónak kijáró ebhalállal bűnhődik.

Csodálatos a mi népünk! Szertelen, nemes lelkű, irgalmas szívű! Nemeslelkűségéért nemegyszer drágán, igen drágán fizetett meg, de ennek ellenére, mindig, mikor elkerülhette a vérontást, el is kerülte.

Az áruló Angel valóban undok, sötét dolgot művelt, de ez nem követelt emberi életet; ezért a nép azt kérte, bocsássunk meg neki, hagyjuk életben.

Egymás után szólaltak fel az öregebbek és a fiatalabbak:

– Bocsássatok meg neki!

– Bocsássatok meg neki! Nemcsak ő, senki a falunkból nem fog többé partizánt elárulni!

A Bunovo piacára kijött nép ilyen értelmű határozata arra bírta a Csavdar partizánjait, hogy az árulót elengedjék. Számunkra, partizánok számára a nép szava parancs volt.

Angelt elengedték őrzői, s ő zavartan, szemét lesütve elhordta az irháját. Amikor a népbíróság végzett, a községházáról kihordtuk az összes adókönyveket, beszolgáltatási jegyzékeket és iratokat. Máglyát raktunk belőlük, és a gyerekek örömkiáltásai és a felnőttek hallgatólagos helyeslése közepette meggyújtottuk. Ily módon megszabadítottuk az adóktól és a rekvirálásoktól a parasztokat egész esztendőre . . .

Aztán elkezdődött a kisbíró által meghirdetett vaj- és sajtosztás.

Nemsokára feltűnt a községháza felől az a csoport, melynek az összes ott található fegyvert össze kellett szednie. A parancsnok jelt adott a gyülekezésre.

Kevéssel utóbb elhagytuk Bunovót. Az elégedett és örvendező parasztok hosszan kísértek minket. Egy szál gerániumot vittem

magammal, mellyel a lányok engem is felékesítettek, meg a helyiek meleg, szívélyes búcsúját.

– Várunk rátok, gyertek el megint!

7

Még javában vitattuk a bunovói akciót, amikor a táborba küldönc érkezett új rendelkezésekkel. A parancs szerint Toni Perenovszki, Dobri Dzsurov, Angel Geskov és Dimitar Pcselinszki azonnal útra keltek Murgas felé, ahol a párt szófiai körzeti bizottságának különmegbízottja, Todor Zsivkov elvtárs tartott értekezletet a Csavdar-osztag működésének megvitatása céljából. Az értekezletről visszatérve az elvtársak tájékoztattak minket a vezetőségben történt változásokról. Az osztag parancsnoka Dobri Dzsurov lett, politikai biztosa Sztefan Halacsev.

Még ugyanaznap este Dobri félrehívott engem:

– Csomagolj! Te a környéketekre utazol.

Tágra nyílt a szemem a csodálkozástól.

– Miért?! Hiszen jóformán senkit sem ismerek ott!

– Nem baj, a törzs így határozott. Damjannal ketten indultok, te Cserven Brjag, ő pedig Pleven környékére. Ott aztán bekapcsolódtok az újonnan alakult partizánosztagokba.

Damjan – Alekszandar Getman – aznap érkezett hozzánk Dzsurovékkal, de én már korábban is ismertem.

A parancsnok közlése igen felizgatott.

Már összeszoktam az osztagbeli bajtársakkal, összebarátkoztam velük, már együtt szívtuk a harcok puskaporos levegőjét. S egyszerre csak egyetlen szócska mindent megváltoztatott az életemben. Elküldtek az ismeretlenbe. De ezt a szócskát... parancsnak hívták!

Nem volt mit tenni, hát elkezdtem csomagolni. Tulajdonképpen a csomagolni kifejezést nehezen lehetett tartalommal megtölteni. Egyszerűen csak foltoztam és kimostam magamra, ennyi volt az összes felkészülésem. Még aznap este megjelentem a törzsnél, és szóba hoztam a fegyver kérdését. Egy vágott csövű szerb puska volt nálam, amely kiválóan lőtt, és régi szófiai pisztolyaim

egyike. Miután kissé meghányták-vetették a dolgot, az elvtársak egyetértettek abban, hogy nem szabad fegyver nélkül elindulnom. Én ezért továbbra is csavdarosnak tekintettem magam, és olyan érzésem volt, mintha csak ideiglenesen küldenének el valami kiküldetésfélére más csapathoz.

Másnap Vanyusával együtt átnéztük és alaposan megtisztítottuk a fegyvereimet. Úgy kifényesítettük, hogy fémrészeik csillogtak, akár az ezüst. Azután én magam külön-külön kifényesítettem azt a harminc töltényt is, mely a szerb puskához nálam volt, meg a pisztolyhoz tartozó húsz töltényt is. Aztán elkezdtem várni türelmetlenül az indulás napját.

Olyan különös! Tulajdonképpen nem kívántam otthagyni társaimat, tulajdonképp fájt a szívem, hogy meg kell válnom tőlük, mégis a második napon már összeszorult a szívem a türelmetlenségtől.

Október vége felé a táborba egy szálas, zömök, széles vállú elvtárs érkezett, akit a párt Cserven Brjag-i megyei bizottsága küldött. Neki kellett minket az illegális csatornán átkalauzolnia új partizánosztagainkhoz. Ez az elvtárs Neco Garvanszki-Varban volt.

Elutazásunk estéjén műsoros estet rendeztek a tiszteletünkre. Versek, énekszámok követték egymást, felejthetetlen hangulatot teremtve. Most írhatják az irodalmi kritikusok, hogy „deklaratív" az ilyen versszak, mint például:

„Én csuda gazdag vagyok: enyém vagy te, szerelmem,
Drága bajtársam, életre-halálra!
Enyém a bátor harc, az ellenség dühe,
És van elvtársam számtalan . . . az utam igaz . . ."

Az „ellenség dühe" és a „bátor harc" ugyan nem költői képek, de minket megigézett az ilyenfajta „deklaratív" költészet. Szükségünk volt rá, akár a kenyérre és a meleg gyapjúpulóverre.

Igenis: mindannyiunknak, akik azon az estén összeültünk e tűz körül, és mindazoknak, akik rejtekhelyeken, kalyibákban, illegális lakásokban voltak – és mindenütt, ahol forrt a harc, volt „elvtársunk számtalan", és „igaz volt az utunk". De ezen erős bizonyosság nélkül elindulhatott-e az ember puskával és pisz-

tollyal megdönteni az egész fasiszta rendszert, melyet a megveszett német nácizmus támogatott?

Végül eljött a válás órája. Az osztag új politikai biztosa, Vladimir Kalajdzsiev-Koce felállt, s rövid üdvözlő beszédét ezzel végezte:

– Nem szabad elfelejtenetek, hogy a Csavdarhoz tartoztok, hogy minket fegyverbarátság fűz össze, barátság, melyet nem törölhet el sem az idő, sem az emberi gyűlölség . . .

Mindenki felállt. Összeölelkeztünk és összcsókolóztunk, egymás kezét szorongattuk, és azon voltunk, hogy egy rövidke perccel, egy pillanattal még elodázzuk a válást. Feltűnik előttem Nedka Zseljazkova sötétlő kis arca, aki búcsúzóul csokrot nyújtott át nekem páfrányból és sokszínű levelekből. Ez a csokor mintegy utolsó figyelmeztetés volt arra, hogy ideje indulnunk. Körülnéztem. Egy pillanatra csend lett, és mindenki engem nézett.

Még egy utolsó tekintet, még egy utolsó integetés, és mögöttünk maradt a lopjani erdő rejteke, az osztag, és még egy befejezett szakasz az életemből . . .

8

Partizánutak! Ezek aztán nem aszfaltosak! Rajtuk nincsenek veszélyes kanyarokra figyelmeztető táblák, kilométerkövek a megtett és a hátralevő kilométerekről. Nem mérhetők még azzal sem, hány órát utaztál egyik helytől a másikig, mert ki tudja, hány órán át kell feküdnie a partizánnak valamelyik sűrű bozót alján, mihelyt észreveszi, hogy körülötte gyanús személyek ólálkodnak.

Partizánutak! A nap milyen ritkán süt titeket! Leggyakrabban csak a sápadt hold mered rátok, hogy meglesse a csatárláncba fejlődött partizánoszlopot vagy a magános párt, melynek egyik tagja mindig előre megy, s azt találgatja, mit hoz neki a következő útkanyar, a másik pedig hátrafelé tekinget, néz, fülel, nem villannak-e elő a sötétből a rendőrpuskák.

Partizánutak! Mily kedvesek vagytok ti a szívemnek most, s

mennyi szótlan átkot szórtam rátok sötét és holdvilágos éjeken, miközben rejtegetőm házához, az emberek tekintete elől bokrokban és irtásokban megbúvó találkozóhelyek felé siettem.

Ezen az éjjelen utunk szokatlanul gyorsan véget ért. Talán, mert halkan igen jól elbeszélgettünk, de talán azért is, mert semmi nem térített el bennünket kitűzött célunktól. Egyszer csak Neco, a kísérőnk megállt, és egy világos pontra mutatott a völgyben:

– Az ott Matyu bátyó malma!

Itt három napig maradtunk. Matyu bátyó nem mulasztotta el bemutatni, milyen mestervadász. Már másnap este két pár nyúlfül fityegett a vadásztáskájából. És milyen párolt húst tudott készíteni a felesége! Mivel az otthona olyan volt, mint egy csurig töltött pohár, főztéből nem hiányzott sem a babérlevél, sem a feketebors. Este az asztalon volt egy hasas üveg saját termésű bor. Tudta Matyu bácsi, hogy a partizánokhoz nem illik az ivás, de ez a bor olyan volt, mint az orvosság, és a szokás kedvéért egy-egy kupicára valót töltött nekünk is.

Újabb két nap múlva ismét éjszakai útra keltünk, Dobrevcibe kellett eljutnunk. Kora hajnalban osontunk be Marin Lakov nevű bújtatónk udvarára. Neco bemondta a jelszót, és kisvártatva betértünk az örökös partizánszállodába, a pajtába.

Nem telt el fél óra sem érkezésünk óta, mikor Marin újabb elvtársat vezetett be. Ez a RMSZ Cserven Braj-i körzeti bizottságának a titkára volt, Grigor Valev-Kamen. Azért jött, hogy minket magával vigyen.

– Itt vannak – mondta Neco, és ránk mutatott. – Damjant amoda kell átdobnunk Pleven felé, Ognyana ellenben nálunk marad.

Grigor beleásta magát a szalmába, kissé meg volt hűlve, s elkezdett faggatni minket, hogy milyen harcokat vívott a Csavdar, mi módon készítettük a földházat, aztán kérdezősködött az élelem, a fegyverzet és minden olyasmi felől, amire szükség van egy partizáncsapat felkészítéséhez.

– Így van! – fejezte be beszélgetésünket. – Most télen majd foglalkozunk az emberekkel, rendbe szedjük a szervezeteket, tavasszal pedig kitűzzük a felkelés zászlaját.

Tulajdonképpen a partizánharc a Cserven Brjag-i pártkörzet-

ben már régen megkezdődött. A partizáncsoportok és harci csoportok már egy sor komoly akciót végrehajtottak. 1943 folyamán a Georgi Benkovszki-osztag Neco Garvanszki parancsnokságával már jelentékeny erőt képviselt, és erősen zavarta a helybeli urak álmát.

Amikor a Csavdartól a Benkovszkihoz elindultam, nem volt pontos elképzelésem arról, miért kell az egyik partizánosztagot a másikkal felcserélnem. Csak később tudtam meg, hogy a Csavdarból a Cserven Brjag-i körzeti pártbizottság kérésére vontak ki. A téli szervezési időszakban feladataimat közvetlenül a pártbizottságtól kaptam, mely az ülésein minden elvtárs munkáját külön meghatározta.

Ezen idő alatt politikai munkát végeztem, és más elvtársakkal együtt három hónapon keresztül a falvakat és a városokat jártam. Tucatszámra tartottunk gyűléseket, tanácskozásokat és értekezleteket az ifjúsági és a pártszervezetekkel. Tavasszal pedig, amikor elkezdődött az osztag tömegméretű kiszélesítése, a törzsnél kaptam beosztást. Mint a körzeti bizottság munkatársa gyakran voltam jelen a Benkovszki-osztag ülésein, és lehetőségem nyílt közelről megfigyelni Peko Takov pártbizottsági titkár, valamint Neco Garvanszki, Grigor Valev, Toma Sztefanov és még sok más bizottsági tag felelős és feszültséggel teli munkáját. A harc és a győzelem életük egyetlen tartalmát jelentette.

Marin Lakov bácsinál nyugodtan megvoltunk, sőt, mi több, este a lakásban ettünk, még aludni is a melegen maradtunk.

Tudtam, hogy Donka Kuzmanova textilmunkásnő elvtársam, akivel együtt voltam letartóztatva az 1940. évi nagy júniusi sztrájk idején, Dobrevci faluban született. Kérdeztem Marin bátyót, ismeri-e. A felesége, aki épp akkor osztotta szét az ételt, szólalt meg.

– Donka? Épp az imént ment el a kapunk mellett.

– Itt van? – kérdeztem csodálkozva.

– Hogyne volna itt, miután a férjét 15 évi börtönre ítélték, őt meg úgy elüldözték, mint egy veszett kutyát. Megjött, hiszen ott, a ti Szófiátokban, a gyerekével együtt éhen halna. Itt legalább kenyér akad neki . . .

Engedélyt kértem az elvtársaktól, hadd találkozzam Donká-

val. Némi töprengés után beleegyeztek. Donka már bekapcsolódott az illegális falusi pártmunkába.

Másnap kevés gyümölcsöt csavarva a kötényébe Donka eljött rejtegetőnk házába. Csak annyit mondtak neki, hogy egy partizánnővel fog találkozni, semmi többet. Mikor becsukta maga mögött az ajtót, erősen hunyorgott. A szobában félhomály volt, s először csak valami fiúfélét látott maga előtt hosszú nadrágban és sapkában, háttal feléje. Donka köhintett, mire megfordultam. Nézett egy pillanatig anélkül, hogy rám ismert volna, aztán felcsillant a szeme, és összeölelkeztünk.

Elkezdtem kérdezni a férjéről, közös ismerőseinkről. Felelgetett, miközben titokzatosan mosolygott. Végül is kibökte:

– Hát Mitko felől nem is kérdezősködsz?

– Miért, tudsz róla valamit? – ragadtam meg a karját.

– Semmit azon kívül, hogy kiengedték a táborból.

Erőmet vesztve dőltem az ágyra. Mindent vártam, csak azt nem, hogy szabadon engedik.

– S aztán?

– Semmit.

– Ne aggódj! – folytatta Donka. – Elvégre nem gyerek, és elég tapasztalata van az illegális életben.

Az én férjemmel, íme, ez történt. A rendőrség a Kszanti melletti tábor felszámolása után különleges megfigyelés alá helyezte Mitkót, hogy az ő révén rábukkanjon az én nyomomra. De Mitkónak valóban nagy tapasztalata volt az illegális harcban, és a rendőrség minden várakozása hiábavalónak bizonyult. Néhányszor sikerült kisiklania az ügynökök kezei közül, miközben kapcsolatba lépett Rajna Aszenova-Abiszinkával, aki a knyazsevói kerületi pártbizottság tagja volt. Rajna kapcsolatot biztosított neki a trani partizánosztaghoz, s Mitko a rendőrség orra előtt lépett meg és tűnt el a láthatárról. Sokáig nem tudtunk semmit egymásról, sőt néhány napig még szeptember 9-e után sem tudtuk kideríteni, vajon mindketten életben maradtunk-e . . .

Hosszan elbeszélgettünk Donkával ezen a napon. Állandó bújtatónk lett. Később azonban a tavaszi lebukások után a rendőrség letartóztatta, és néhány napon keresztül a legszörnyűbb megkínzásnak vetette alá. A kemény kommunista nő állta a rendőri kegyetlenkedéseket, s ez mentette meg az életét. Mivel nem

voltak ellene közvetlen bizonyítékok, ő pedig semmit sem ismert be, végül szabadon engedték, de köteles volt naponta háromszor jelentkezni a községházán . . .

Néhány nappal később elhagytuk Marin bátya vendégszerető házát, és elindultunk a Kicsera nevű helyre, ahol egy partizáncsoport táborozott. Itt a következő partizánokat találtuk: Nikola Cankov Pelovot Lukovit városból, Sztoju Cankovot Belenci községből és parancsnokukat, Vaszil Szimeonov Panov-Csavdart.

Panov-Csavdar, a Cserven Brjag-i pártkörzet egyik legérdekesebb egyénisége, akkoriban nem volt több 23–24 évesnél, de életrajza már akkor elég gazdag volt. Kicserbe érkeztünk után szereztünk tudomást arról a közleményről, amely szerint a pleveni hadbíróság Vaszil Szimeonovot kötél általi halálra ítélte. Az elvtársak évődtek vele, ő pedig tenyerével pisztolyát simogatva mondta:

– Fáradjanak ide, és fogjanak meg!

9

Kicserától Lukovitig gyorsan és könnyedén eljutottunk, mert Kamen kitűnően ismerte a környéket. Két év alatt bebarangolt minden utat és ösvényt, bekandikált a legtávolabbi kunyhókba, a legeldugottabb helyekre. A városba az úgynevezett Kovacsmagaslat felől hatoltunk be, és óvatosan elindultunk az első utunkba eső ház felé. Ez Joto Rendak bújtatónk háza volt. Miután csendben keresztülmentünk az udvaron, beosontunk az istállóba a lovakhoz, melyek felprüszköltek. Kamen odalépett hozzájuk, és valamit csendben mondott nekik, amitől megnyugodtak. Nyilvánvalóan nem első ízben jött ide.

Joto Rendak házában két rejtekhely volt. Ha a rendőrség fel is fedezte volna az elsőt, a másodikra semmi esetre nem talált volna rá. A „könnyű" rejtek a lóistálló felett volt. Ügyesen álcázott csapóajtón át lehetett bejutni. A szénával bélelt padlásüreg öt-hat embert is befogadott. Mindig meleg volt, csakhogy hamar befülledt. Joto bátya olyan szorgalmasan tömörítette bennе a szénát, hogy még a levegőt se engedje át.

A második rejtekhelyet egyenesen mesterien készítette el. Az új illegális vendégek soha nem tudták felfedezni, még azután sem, hogy megmondtuk nekik a létezését.

Ha az ember Rendak házát kívülről nézte, csak az látszott, hogy kocsiszín van hozzáépítve. Senki sem gondolhatta, hogy ha hozzáértéssel megtapogatja a nagy, faragott köveket, az egyik közülük engedni fog, sőt teljesen kijár a helyéről. Az így támadt lyukon át be lehetett mászni a ház és a kocsiszín fala közti rejtekbe.

Ez a búvóhely sötét és szűk volt, és csak arra az esetre szolgált, ha a városban razziáznának és házkutatás fenyegetne. Ugyancsak 5–6 személy fért el benne, de aligha lehetett volna ott egy napnál tovább tartózkodni, mert a levegőhiány valósággal fojtogatott.

Joto bátya rejtekeit a körzeti bizottság és egyes más illegalitásban élő elvtársak használták. Ugyanakkor az öreg kitűnő fegyverkovács hírében is állott. Két egészen összetört puskából tudott egy jót csinálni, aztán értett mindenféle pisztoly és bármilyen fegyver rendbe hozásához. A fegyverek szeretetét átszármaztatta egész családjára. Házában mindenki kitűnően lőtt, jómaga pedig a város egyik első vadászának számított.

Egyik este Nikola Cankovval együtt tanyáztunk Joto bátya felső rejtekhelyén. Semmi nem jelzett veszélyt, úgyhogy mélyen aludtunk. Éjfél régen elmúlt.

Egyszerre csak két lövés hangzott egészen közelről, éppen alattunk. Azonnal felpattantunk és a pisztolyainkhoz kaptunk. Vártuk, hogy majd patkós csizmák dobogását halljuk, aztán a rendőrfőnök harsány kiáltásait és az őrmester orrhangját az ajánlatával: „Adjátok meg magatok, ha kedves az életetek!"

Kint azonban csend volt, eltekintve Dina Rendakova néne kissé durva, férfias hangjától, mely teljes erővel átkozódott:

– Hogy itt pusztulnál el, amiért az éjszaka kellős közepén jössz tyúkot lopni! Botra akasztom ki a bőrödet, te mihaszna rabló . . .

Zajtalanul leereszkedtünk az istállóba, és óvatosan az ablakhoz léptünk. Kint az udvaron Dina néni állt Joto bácsi dupla csövű puskájával, a lábát szétterpesztve, és teljes erejéből ebad-

tázott, szidta a rókát, amely éjszakai látogatást tett a tyúkóljában.

Nikolával egymásra néztünk, és hahotázásban törtünk ki. Dina néni meghallotta a nevetést, és bejött az istállóba. A kitárt ajtón át beömlött a telihold fénye, mi pedig a hasunkat fogtuk. Nem tudtuk abbahagyni a nevetést.

A néni elképedten nézett minket, aztán hirtelen a homlokára ütött.

– Istenkém!... Milyen bolond vagyok, Istenkém... Elfelejtettem, kik vannak a házunkban, és úgy durrogtatok, mintha megzavarodtam volna, Istenem...

Aztán közelebb lépett hozzám, elkezdte simogatni a fejemet, a vállamat.

– Elkínzott kislányom, nincs se éjjeled, se nappalod, én meg, vén bolond, elűzöm az álmodat egy girhes tyúk miatt!

Nem emlékszem, sikerült-e a róka komának kilopnia a csirkét Dina néne tyúkóljából, de mi másnap délben meleg tyúkhúslevest és paprikás csirkét ebédeltünk.

Joto bátya felesége kedves és szíves volt minden partizánhoz és bújdosóhoz, aki csak megfordult éjjel vagy nappal a házánál. Különös gyengédséget tanúsított a nők iránt, s mivel akkoriban én voltam az egyetlen nő a látogatói között, engem mintegy bőségszaruból halmozott el teljes figyelmével.

Rendakovék lóistállójában Kamen és Getman társaságában három napot töltöttem. Második este összehoztak bennünket Koszta Kirov radomirci diákkal, aki Gergo Cakov Dramdzsijszkit, ugyancsak falumbelit, küldte hozzám. Neki kellett minket odáig kalauzolni és összekötni azokkal a segítőkkel, akik a továbbiakban velünk törődtek. Szóval, az én falumba is eljutott pártunk igazsága – gondoltam magamban, míg Rendakovék házába visszatértünk. Ugyanakkor összeszorult a szívem. Koszta, aki rokonom volt, elbeszélte, hogy a rendőrség többször beidézte vallatni az apámat, s megfenyegette, hogy az ő feje szintén porba hull, a házát felperzselik, mert ilyen békétlen lánya van. Kérdezgették, hol vagyok, ki rejteget, de ő a vállát vonogatta, és teljesen őszinte volt, amikor azt mondta: „Nem tudom!" Családomból valóban senkinek halvány sejtelme sem volt arról, merre vagyok, mit csinálok, sőt, egyáltalán életben vagyok-e.

Este, amikor az emberek már hazatértek otthonaikba, mi kimentünk a mezőre, és miután körbejártuk az egész várost, a Mészégetők nevezetű helyre mentünk, ahol Gergónak kellett minket várnia.

Tizenegy óra felé Kamen háromszor kopogott egy kővel, és a felvégről azonnal hallatszott a felelet: két gyors koppantás egymás után. Gergo közeledett. Mellénk lépett, aztán szótlanul átvezetett minket a mezőn. Az országút Pleven és Lukovit között igen forgalmas volt, szüntelenül teherautók és személygépkocsik száguldoztak rajta, nem használhattuk. A felszántott mezőkön mentünk. De a gépkocsik itt is elég bajt okoztak nekünk. A kanyarokban reflektoraik ránk-ránk világítottak, mire mi rögtön a földre vetettük magunkat.

Tetőtől talpig sárosak lettünk. Le kellett vetnünk a cipőnket. Hideg volt, eleinte mintha parázson lépkedtünk volna, de legalább könnyebben jártunk, és két óra múlva végre elértük szülőfalum határát. Gyorsan átvágtunk a pleveni országúton, és a cigánysort megkerülve a temető felől ereszkedtünk le a falu közepe felé.

Én itt már bekötött szemmel is el tudtam volna menni. Kis idő múlva elértük Todor Penov fedezőnk házát, akinél megszállni készültünk. Gergo bement, hogy kihívja, mi pedig a pajta árnyékában húzódtunk meg. Kisvártatva előbújt Todor apó, szó nélkül odahúzott egy létrát, és elsőnek mászott fel a pajtába, melyet az istálló fölé készített. Nem vártuk a biztatást, egy röpke perc alatt mind a hárman fenn voltunk.

Todor apó súgott valamit Kamennak és elment. Én a hidegtől egészen meg voltam dermedve. Csak azt néztem, hol helyezkedhetnék el minél előbb. Kamen hangjára rezzentem fel.

– Pelyvát, pelyvát szerezz!

– Mit? – Nem értettem.

– Pelyvával, mondom, pelyvával dörzsöld át a lábadat, aztán szárítsd meg, és átmelegszik.

Getman máris teljes erejével dörgölte dermedt lábát. Mellé telepedtem. Már az első marék száraz pelyva leszedte a lábamról a sarat, kis idő múltán pedig az egész égett a dörzsöléstől. Úgy éreztem, mintha forró vízbe áztattam volna a lábamat. Miután letisztogattuk ruhánkat is a sártól, már amennyire bírtuk,

egy-egy gödröt ástunk magunknak a szalmában és belebújtunk. Hamarosan átmelegedtünk és álomba merültünk.

Mikor a falu nyugovóra tért, csendes fütty értesített minket: eljött az idő, hogy Getman elinduljon Bezsanovo faluba. Kezet szorítottunk és szívből azt kívántuk egymásnak, hogy épen és egészségesen lássuk egymást viszont a győzelem után. Senki nem tudta akkor, vajon az elkövetkező éjszaka nem lesz-e élete utolsó éjszakája . . .

Getmannal is csak szeptember 9-e után találkoztam Plevenben, ahová a Vaszil Levszki-partizánegységgel együtt jött.

Getman távozása után hozzá kellett fognunk az előttünk álló szervezeti kérdések megoldásához. Itt követtem el egy olyan taktikai hibát, mely később mindig kiváltotta elvtársaim mosolyát, hacsak szóba került.

A konspiráció szabályainak betartása számomra mindig törvény volt, s ez nemegyszer mentette meg az életemet. Csakhogy ezúttal túlfeszítettem a húrt . . .

Szerettem volna, legalábbis eleinte, hogy egyik falumbeli se tudja meg, hogy a faluban vagyok. Ezen okból kifolyólag, amíg Todor apóéknál voltam, szinte meg sem szólaltam, és elrejtettem az arcomat, hogy ne lásson meg sem ő, sem ifjabb Todor, a fia, aki valaha osztálytársam volt.

Első nap Todor apó ügyet se vetett a „fiúra", aki háttal neki egyre csak a szalmában heverészett. Azután egy-két töredékes szavam feltűnt neki lágy hangom miatt. Hát a végén elhatározta, hogy a szemébe néz ennek a fiatalnak. Így döntött Todor apó, de én másképp döntöttem, és továbbra sem adtam neki erre módot. Csakhogy én, ahogy mondják gazda nélkül csináltam a számítást. Figyelmen kívül hagytam, hogy milyen éles szeme van az öregnek. Harmadnap „lelepleződtem".

Ha meghallottam, hogy valaki a falhoz támasztja a létrát, betakaróztam a fejem búbjáig, és úgy tettem, mintha aludnék. Így cselekedtem akkor is, amikor hirtelen megjelent a fiatal Todor. Látszólag Kamennal kezdett beszélgetni, de egyre csak rám fordította a szót.

– Ez az elvtárs fogja tartani a kapcsolatot a falunkkal?

– Ez.

– Ismeri a környékünket?

– Ismeri.
– De miért alszik állandóan, amikor idejövök?
– Fáradt.
– Miféle partizán ez, ha három napig nem tudja kialudni magát?

Itt már nem türtőztethettem magam. Felálltam, hogy megvédjem a partizánbecsületet. Todor rám meredt, megremegett, és kezdetben bizonytalan hangon mondta:

– Várj csak, izé... Te nem Mitka vagy? Mitka, Mitka vagy te! Megismertelek, Mitka! De miért rejtőzködsz? Hát nem a fedezőitek vagyunk? Nem vagyunk a barátaitok, vagy nem bíztok bennünk?

Utolsó szavait Todor fájdalommal mondta, s ezt a fájdalmat a találkozás meglepetése és öröme sem fojthatta el. Rádöbbentem, hogy túlzásba estem.

Üdvözöltem tehát osztálytársamat, és leültünk egymás mellé beszélgetni. Sietett eldicsekedni, hogy megnősült, és négy év alatt három gyerekük született. Mind a három fiú!

– No és te, Mitka? Férjhez mentél?
– Igen – válaszoltam kurtán, és éreztem, hogy gombóc akad a torkomra.
– A férjed is partizán?
– Az is!
– Együtt vagytok?
– Nem!

Megértette Todor, hogy nem kívánom és nem tudom folytatni a beszélgetést, és elhallgatott. Kis idő múlva felállt.

– Elmenjek?
– Jól van, Todor! Csakhogy rólam, hiszen érted, egy szót sem!
– Egy szót sem, Ognyana! – mondta kis megakadással partizánnevemet. – Ahogy mondod, úgy lesz.

Este a Hazafias Frontnak volt gyűlése. Összeültünk mintegy tízen, köztük Ivan Evtimov, Doncso Lilov és Petar Zakov parasztpártiak, egy szőlőhegyi kunyhóban, a falu szélén.

Kamennal és Todorral utolsóknak léptünk a kunyhóba. Félrehúzódtam, az ajtó mellé. Kamen kissé előrelépett, és elkezdte beszámolóját a nemzetközi helyzetről. Ez nem állt másból, mint,

hogy a Vörös Hadsereg hány várost szabadított fel, és hol veri a fasisztákat. Jóllehet mindezt tudtam, én is élvezettel hallgattam Kament, mert abban az időben számunkra semmi boldogítóbb annál nem volt, mint ha a Vörös Hadsereg győzelmeiről hallhattunk.

Kamen beszámolója után kötetlen beszélgetés kezdődött. Mindegyikünk sietett elmondani, mit hallott, miről értesült. Nem vettem észre, mikor vettem át én is a szót. Egyszer csak a parasztok elhallgattak, és akkor meghallottam a saját hangomat. Mikor befejeztem, a sarokból Ivan Evtimov basszus hangja zengett fel, aki nagy szitkozódás közepette Hitler, Mussolini, Goebbels, Göring, Kjoszeivanov, Filov és még egy egész sor fasiszta vezető anyját emlegette. Mivel a nyelve virágos és színes volt, az összes jelenlevők helyeslően nevettek hozzá. Csak Todor apó mozgolódott a helyén, és a hangját lehalkítva dörmögte:

– Hanem te, Ivan, kevesebbet szitkozódj, mert a fiú még kicsinyke, és nem szokott a mi parasztos beszédünkhöz.

– Igazad van – egyezett bele Ivan. Aztán elővette a zseblámpáját, és egyenest a szemembe világított vele. Gyorsan előrehúztam a sapkámat, és kissé eltakartam az arcomat. – Ejha, te aztán fiatalon vágtál bele a politikába, fiú! Nem fogod sajnálni, ha kinyírnak?

Mit lehetett ilyen kérdésre válaszolni?

A parasztok susogni kezdtek, de abbahagyták, mert Kamen ismét szólásra emelkedett.

– Most pedig, elvtársak, lássuk, mi a Hazafias Front teendője Radomirci községben. Sürgősen meleg ruhát kell gyűjteni a partizánok és az illegalitásban élők részére, élelmet kell felhalmozni és kiszállítani a hegyekbe, búvóhelyeket kell építeni...

Amikor hazafelé igyekeztünk, Todor apó bizalmasan odasúgta:

– Senki sem ismert rád!

A kedves Todor apó csak meg akart nyugtatni. Pedig már másnap minden partizánrejtegető, minden kommunista és remszista tudta, hogy Bocso lánya partizánnő, és eljött a szülőfalujába. Ezután gyakran tartottam gyűlést Radomirciban. Legjobban szerettem a RMSZ-találkozókat. A lányokkal és a fiúkkal a falun kívül találkoztunk. Egyenként jöttek, észrevétlenül osontak ki a mezsgyék között, és kivárták, míg a hold felhőbe borul.

Gyűléseink nem tartottak sokáig. A lányoknak amúgy is felelniük kellett morc apáik kérdéseire, hová tűnik a megfonásra kapott gyapjú, és hogy van az, hogy a szalonna oly gyorsan fogy: ráadásul nem bosszanthatták őket igazolatlan késésekkel. Ezekről a találkozókról és gyűlésekről mégis olyan emlékeket őrzök, amelyek szülőfalum fiataljainak hamisítatlan lelkesedését, a pártba vetett mélységes és őszinte hitét bizonyítják.

Másnap este lementünk Todor apóékhoz vacsorázni. Hrisztina anyó, a felesége, valamikor anyám barátnője volt. Amikor már mindnyájan asztalhoz ültünk, tekintélyt parancsolóan elkezdte mesélni Kamennek:

– A mi Mitkánk híres nemzetségből származik! Anyai ágon macedóniai, anyjának nagybátyja komitácsi volt. Talán hallottatok Hriszto Makedonecről, a Velesz városából való felkelő vezérről.

– Nem hallottam – rázta a fejét némi bűntudattal Kamen, mert Hrisztina anyó hozzá intézte kérdését.

– Miatta menekült el Mitka nagyapja Macedóniából. A felkelő vezérrel való kapcsolata miatt. És megint fogant e nemzetségben egy komitácsi, Mitka... – fűzte hozzá az anyó, és Kamen tányérjába tekintett, van-e még benne ennivaló?

Amikor a vacsora véget ért, Hrisztina anyó és a menye, Gena, a legszebb csergéiket kezdték előszedni a ládából, hogy takaróul felajánlják, de Kamer köszönettel elhárította, mert még aznap este utazni akartunk. Az öregasszony sopánkodott egy kicsit, és sebtében asztalkendőbe csavart nekünk valamicske ennivalót.

Ugyanazon az éjszakán érkeztünk Cserven Brjagba, ahol Botyu Batov házánál szálltunk meg. Egész családja, ő is, a felesége és Lalka nevű lánya is hűséges segítőink voltak.

Egy hónapon át jártuk a környék városait és falvait, de egész tevékenységünk mégis tíz sorban elbeszélhető, miközben csak a falvak és az emberek neveit kell váltogatni:

Megérkeztünk X. helységbe, találkoztunk a következőkkel:... Előadást tartottunk ezen és ezen a címen, X., Y., Z., elvtársak beszámoltak arról, hogy... Y. pajtájában aludtunk, és másnap éjszaka elindultunk ebbe és ebbe a helységbe... stb.

Így ment ez egészen addig, amíg Glozsene községbe nem in-

dultunk, ahol össze kellett gyűlniük a tizenegyedik hadműveleti övezetbe tartozó Cserven Brjag-i katonai körzet összes vezetőinek, hogy számot adjanak tevékenységükről és elfogadják az új általános munkatervet.

10

Már beköszöntöttek a decemberi hidegek, amikor Nikola Vracsev Glozsene községbeli rejtegetőnk házába megérkezett Peko Takov, a megyei pártbizottság titkára, Neco Garvanszki és Toma Sztefanov megyei bizottsági tag és Vaszil Szimeonov-Csavdar, a RMSZ kerületi bizottságának titkára Dobrevci községből. Én Grigor Valevvel együtt már a második napja várakoztam ott.

Nikola Vracsev, ahogy maga mondogatta, a lövészárokban lett kommunista. Az 1918. évi leszerelés után meggyőződéses tesznyák szocialistaként* tért haza, és a pártszervezet egyik megalapítója lett a községben. Különösen jellemző volt rá, hogy nem tartotta „távol a politikától" sem a feleségét, sem a gyerekeit, de még a menyét sem. Házában mindenkiből harcos kommunista lett, önként vállalták életük és vagyonuk naponkénti kockáztatását a párt ügyéért.

Amikor 1944 nyarán tömegesen kibontakozott a partizánharc, Nikola apó habozás nélkül a partizánmozgalom ösvényeire lépett, ötvenhét éve ellenére, magával hozva kisebbik fiát is, aki aztán a bruszeni csatában esett el.

Nikola apónak két háza volt. A nagyobbik, a szebbik bent Glozsenében volt, a másik a Topiliste nevű faluvégen. A viskóban – így nevezték a topilistei házat, bár takaros, másfél szintes ház volt, két szobával és nagy konyhával – töltötte a család majdnem az egész esztendőt. Itt terült el a gyümölcsöskert, a szilva-

* Tesznyákoknak („szűk elvűeknek") nevezték a bolgár szociáldemokraták harcos, forradalmi szárnyát, a kommunista párt megalapítóit. A velük szemben álló óvatoskodó, megalkuvó szociáldemokraták voltak a sirokik, („széles elvűek") – *Szerk.*

aszaló, az istálló, sőt a nagy sütőház is, melyben egyszerre tíz kenyeret lehetett megsütni.

A viskó régi partizánrejtek és titkos gyűlésező hely volt. Ott rejtőzött valamikor Lazar Sztanev is, aki élete utolsó három hónapját az udvari egyszobás kis épületben töltötte. Két körülmény tette ezt különösen alkalmassá illegális találkozók és értekezletek megtartására. Először is, a ház a falu szélén, a hegy lábánál volt, és az embernek csak mintegy száz lépést kellett megtennie veteményeskertek és gyümölcsösök között ahhoz, hogy az erdőben találja magát. Másodszor, az egész faluvég partizánbázis volt. Talán csak két-három ház nem állt közvetlen kapcsolatban a csapattal.

A beszámoló után, melyet Peko Takov a fronthelyzet egyre örvendetesebb alakulásáról tartott, jelentést tettünk a ránk bízott kerületek párt- és ifjúsági szervezeteinek helyzetéről. Mivel a mi közléseink szintén sok örvendetes tényt tartalmaztak, észre sem vettük, mikor áldozott le a nap a ház mögött.

Az ülésen határozat született, hogy én és egy másik partizán, Nikola Pelov, a telet Radomirci szülőfalumban töltjük. Radomirci lesz a kiinduló állomásunk a környék beutazása során.

Este, miután megváltunk vendéglátóinktól, mindegyikünk elindult a maga útján. Én még azon az éjszakán megérkeztem Lukovitba, ahol Joto Rendak bátyónál szálltam meg. Dina anyó úgy fogadott, mint egy édesanya, és kora hajnalig mellettem maradt. Itt találkoztam három nap múlva Nikola Pelovval, akit egy éjszaka Neco Garvanszki vezetett oda.

Másnap este hármasban halkan kiosontunk bújtatóink házából, és Radomirci felé vettük utunkat. Nem tettünk meg még száz lépést sem, amikor a sötétből óriási termetű rendőr ugrott elő, és felénk sietett azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy utunkat állja. Meggyorsítottuk lépteinket, de e pillanatban mennydörgő kiáltás harsant:

– Állj! Rendőrségi ellenőrzés!

Megálltunk, de csak azért, hogy megtudjuk, miként dönt a vezetőnk. Neco kiadta a parancsot:

– Ognyana menjen előre, Nikola balra kanyarodjék!

Hárman háromfelé tartottunk. Neco jobbra lépett, majd visszafordult. A rendőr zavarba jött. Hármunk közül csak én mentem

tovább a mező felé, én, a legkisebbik, a legapróbb. A többiek lemaradtak. A rendőr utánam sietett, s közben kiáltozott.

– Hé kicsi, állj meg! Állj meg, te kicsi!

A „kicsi" azonban nem lassított. S talán e pillanatban a rendőr, figyelmesebben megnézve, meglátta a csövével lefelé fordított szerb puskát, amelytől soha meg nem váltam, és rájött arra, hogy nem fiúval van dolga, hanem egy illegálissal, mert előrántotta olasz pisztolyát, töltött és felordított:

– Állj, mert lövök!

Üldözésemmel lévén elfoglalva, nem vette észre, hogy Neco néhány ugrással megközelítette, és hátulról rávetette magát.

Én csak egy dörrenést hallottam. Megfordultam, s a telihold tejfehér fényében azt láttam, hogy Neco és a rendőr a földre zuhantak. Nikola és én odarohantunk, de Neco már fel is egyenesedett, és egyetlen gyors mozdulattal kirántotta a pisztolyt a már halott rendőr markából.

Néhány nap múlva megtudtuk, hogy a mi pórul járt üldözőnk valóságos „csendőrcsaládból" származott. Öccsével együtt a szófiai rendőrségnél szolgált, a bátyja pedig a lukoviti rendőrkapitányságon volt törzsőrmester.

Az éjszakai lövöldözés izgalomba hozta a hatóságokat Lukovitban. Riasztották a rendőrséget, robogtak a motorok. Tudtuk, hogy hajsza készül. Minél előbb messze kellett kerülnünk a várostól, és biztos búvóhelyet kellett találnunk.

Habozás nélkül Radomirci felé folytattuk utunkat, amely most jelentősen meghosszabbodott, mert meg kellett kerülnünk a dombot. A rendőrség már bizonyára lezárta az országút kiindulópontjait.

Lidérces álomként él emlékezetemben ez az éjszaka. Gyökerek és szederbokrok között botladoztunk, estünk-keltünk, hallgatóztunk, nem jár-e nyomunkban fejvadászkülönítmény, s újból mentünk előre. Úgy tűnik, hogy a megtett hatalmas kanyarral már több mint húsz kilométert gyalogoltunk le.

Keleten már világosodott, s mi még mindig nem értük el a falut. Amikor végre megközelítettük a szélső házakat, már itt-ott hallani lehetett a kapuk csikorgását. A korán kelő gazdák néztek állataik után.

– Meglátnak – mondta Neco, és megállt. – Meglátnak, és baj lesz belőle. Mit gondolsz Ognyana?

– Meglehet – értettem egyet vele.

– Így van – fűzte hozzá Nikola.

– Hát akkor?

Körültekintettünk. S egyszeriben megláttam a szőlőben azt a kunyhót, amelyben a Hazafias Front-gyűlést tartottuk Todorékkal és a többiekkel. Ez oldalt esett az úttól, közel volt a faluhoz, de mégis azon kívül feküdt.

– Odamenjünk?

A két férfi összenézett.

– Megvesz bennünket az isten hidege – morogta Nikola. – Nem látod, milyen szeles-huzatos hely?

Neco azonban már döntött:

– Menjünk!

El is indultunk a kunyhó felé. Őrültség lett volna valamelyik bújtatónkhoz menni ebben az időben, amikor idegenek megláthatnak, amikor a rendőrség házkutatást tarthatott minden besúgott kommunistánál, amikor ez általános lebukást indíthatott el...

A kunyhó égetetlen téglákból épült, két falán két-két üvegezetlen ablakkal, amelyeken keresztül a szél szabadon fújt át. Olyan erős volt a huzat, hogy fél óra múlva már kéreggé fagyott a hátamon a ruha.

Neco szemlét tartott menedékhelyünkön, meghatározta, ki hova álljon összecsapás esetén. Mikor a hidegtől kék-zöld arcomba tekintett, kiadta a parancsot:

– Csuklózás!

– Micsoda? – kérdeztem, de már rá is jöttem, hogy csak ebben rejlik a menekvésem. S bár semmi kedvem nem volt a guggoláshoz és felálláshoz, az előre- és hátrahajláshoz, engedelmesen követtem Neco vezényszavait. Fél óra múlva a mozgástól kimelegedve szorosan egymáshoz bújtunk, figyelőhelyet létesítettünk, és vártuk az idő múlását.

Reggel a műúton elrobogott néhány oldalkocsis motorkerékpár. A faluba rendőrség jött. Megkezdődött Radomirci kétnapos körülzárása, melynek során mi voltunk az üldözött vad, hét-

nyolc rendőr és mintegy tizenöt „legmegbízhatóbb" paraszt pedig a vadászok.

A rendőri erők nem voltak elegendők az egész környék átkutatásához. Alapos vizsgálatot, házkutatást és motozást csak Lukovitban és Cserven Brjagban foganatosítottak. A falvakba néhány rendőrt küldtek, akik a községtanácsi tagoktól és más megbízható parasztoktól támogatva kimentek megnézni a mezőket.

Radomirciban sem volt házkutatás, de a mezőn este későig kószáltak az egy-egy rendőrből és több parasztból álló csoportok. Benéztek minden bozótba, minden erdővágásba, bementek minden kunyhóba. Nemegyszer megborzadtunk, amikor a közelünkben ilyen csoportok felbukkantak: nem nézik-e meg a mi kunyhónkat is? Úgy látszik azonban, egyikük sem tételezte fel a partizánokról a merészséget, hogy a falu közvetlen szomszédságában rejtőzzenek. Tulajdonképpen ez mentett meg minket.

Nappal csak mászva közlekedhettünk a házikóban. Nagyon vártuk hát az éjszakát, amely elrejtett minket üldözőink szeme elől.

Az egyik ablakból néztük a falu hunyorgó fényecskéit, és mélységesen irigyeltünk mindenkit, aki meleg szobában volt. Neco, mintha meg akart volna bennünket nyugtatni, megszólalt:

– Képzeljétek el, mi lenne, ha ez a viskó sem volna, és azonfelül még az eső is zuhogna! Nos?

E szemlélet hivatva volt megmelengetni minket, de Nikolát nem elégítette ki.

– Legalább valami harapnivaló volna – mormogta.

– Mondjuk, egy ropogós héjú kenyérvége egy szalonnadarabbal, de olyan vastagabbal, mi? Vagy egy tál tükörtojás... Meg saláta sütött, piros paprikából, mint amilyent tegnapelőtt ettünk.

– Neco! – morogta haragosan Nikola, pedig ő olyan ember volt, aki nehezen tudott megharagudni, s a fasisztákat kivéve senkinek egy szalmaszálat sem tett az útjába...

– Jó, jó, értettem – nevetett Neco, azután hozzáfűzte:

– De én igazán lemegyek az éjjel a faluba. S ha nem is sült tojást, de legalább kenyeret hozok.

– Miért, képes lennél kenyérért bemenni? – kérdeztük tiltakozva mind a ketten.

– Nem, dolgom van – válaszolta kurtán Neco, és mi elhallgattunk. A „dolognak" csodatevő jelentése volt. Ez azt jelentette, hogy végre kell valamit hajtania, bármi történjék.

Neco egy órán belül visszatért. Egészen kevés kenyeret hozott. Máskor aligha lett volna elég egy embernek, de most hármunkat kellett jóllakatnia.

Amikor a „vacsora" befejeződött és kókadtan leültünk a földre (a hírek szerint a razzia holnap is folytatódik), Neco hirtelen vezényelni kezdett: „Felállni!" Olyan erővel hatott ránk a parancsnoki vezényszó, hogy Nikolával együtt felpattantunk, mintha rugón ültünk volna.

– Egy-kettő-három-négy, fel, le!... – kezdte Neco az életmentő torna ismert vezényszavait, s mi elkezdtünk hajolgatni és homorítani, guggolni és felkelni, míg a vér viharosabban nem buzgott az ereinkben, míg ujjainkban nem jelentkeztek kurta, meleg reszketések.

Kimelegedve, de teljesen elfáradva támaszkodtam a falnak lélegzetet venni. Neco betakart a kabátja szélével, hogy tartsa bennem a meleget...

Felvirradt a következő nap. Déltájban viskónk felé egy fiatal lány közeledett, vállán kapával. Nikola és én a fegyverünkhöz nyúltunk, de Neco egyetlen mozdulattal megállított minket. Egyik fedezőnk lányának kellett élelmet hoznia részünkre, de ő hallgatott, nehogy hiú reményeket keltsen bennünk. Szemügyre vettem a lányt. Annak az embernek a szép, tizennyolc éves lánya volt, akinek a szőlőjébe beszállásoltuk magunkat. Menet közben az énekes jelszót dudorászta, és feléje se nézve a kunyhónak, kapálgatott egy kicsit, azután pedig elindult, „ott felejtve" a tarisznyáját. Friss kenyér és túrósajt volt benne...

Az est beálltával véget ért a razzia. Mégis, ahhoz, hogy kimenjünk búvóhelyünkről, legalább még két órát kellett várnunk.

Izgatottan füleltünk az éjszakába, türelmetlenül nézegettük óránkat, és újból egy csésze forró teáról, vagy legalább egy meleg istállóról ábrándoztunk... Végre elindultunk.

Mi sem lett volna könnyebb, mint beosonni Radomirciba, és alig fél óra múlva melegen lenni: de mi sem lett volna könnyebb, mint ilyen módon a rendőrség kezei közé kerülni. Ezért Neco

úgy döntött, hogy Cserven Brjagban kell hálnunk, bármilyen nehéz is volt az út odáig.

Késő éjszaka kerültünk Batovék házába. Lalka fogadott minket. Két szó elég volt neki ahhoz, hogy megértse a helyzetünket. Amíg felforrt a tea, Neco evett néhány falatot, és elindult új bújtatót keresni magának. Mind a hárman nem maradhattunk egy helyen, és a parancsnok maga a nehezebb részt választotta.

Kis idő múlva Lalka megteáztatott, s kinint és aszpirint adott be nekünk. Én már lemosakodtam és tiszta ruhába öltöztem. Hirtelen olyan levertnek éreztem magam, hogy úgy tűnt, hetekig nem tudom felemelni a fejemet a vánkosról. Belázasodtam ...

Lalka a saját ágyába fektetett aludni, s paplannal betakart. Az éjszaka folyamán kétszer-háromszor is kiizzadtam. Reggelre azonban újból útra kész lettem ... Nem kaptam sem tüdőgyulladást, sem más hűléses betegséget. Megóvott tőle a partizánnyomorúság ...

11

Végre-valahára Nikola és én beszállásoltuk magunkat télire Radomirciban. Todor apó átengedte nekünk az emeleti szobát, amely a belső udvarra nézett. Ott rendeztük el szerény partizáncókmókunkat: a szerb puskámat, három pisztolyt, két kézigránátot és két üres hátizsákot.

Már a harmadik napon vastag hó esett. Valósággal foglyokká váltunk. Nem tudtunk sem kimenni, sem vendéget fogadni. Csak időnként, az alkonyati órákban tért be hozzánk egy-két elvtárs, hogy élelmiszert hozzanak és megtanácskozzunk egyes szervezeti kérdéseket. Nem ülésezgethettünk sokáig. Hamar elosontak, és szorgalmasan taposták a havat. Mihelyt ugyanis a hóban kialakultak az ösvények, hozzáláthattunk a munkához: hol az ifjúsági, hol a pártszervezetet, hol pedig a Hazafias Front szervezetét hívtuk egybe. De beköszöntött a nyirkos idő, s a hó szüntelenül hullott, éjjel-nappal.

Egyik nap, kevéssel újév után, Todor apóéknál megjelent egyik elvtársunk, Kliment, és azt mondta nekem, hogy a faluba érkezett Ivan fivérem, aki Skopjében volt vasutas.

– Akarod látni? – kérdezte.

– Akarom – mondtam gyorsan, de az ajkamba haraptam. Összes testvéreim közül legjobban Ivant szerettem, vele értettük meg egymást a leginkább. De a találkozót mások rendezik meg, úgyhogy én nemcsak a saját titkomat bízom Ivanra, hanem az övékét is. Van-e erre jogom?

Úgy látszik, Kliment kitalálta, mire gondolok, mert sietett velem közölni:

– Ő a mi emberünk, nálunk RMSZ-tag...

Átjárt az öröm. Szóval, nemcsak a falumba, hanem családomba is behatolt pártunk nagy igazsága...

Ivannal másnap este, éjfél után, a temetőben kellett találkoznunk. Oda éjjel senki sem szokta bedugni az orrát, aki pedig sokat szeretne tudni, esetleg kísértetté is változhat. Mindenesetre Ivan kezébe is pisztolyt csúsztattak...

Testvérem nem tudta – nem is kellett tudnia –, hogy én Radomirciban ütöttem fel a tanyámat. Ezért kerülő úton Humata felől közelítettem meg a temetőt. Amikor az alacsony kerítést elértem, megadtam a jelszót, és a sötétből rögtön kivált egy alak s felém sietett. Ivan volt az, aki izgalmában elfelejtett válaszolni a jelszóra.

– Te vagy az, Mitka?

– Ivan!

Hosszan álltunk egymást átkarolva, anélkül, hogy bármelyikünk szóhoz jutott volna. Ivannak lágy, szánakozó szíve volt, és szemében könnyek reszkettek.

– Ha mama élne!... – nem tudta befejezni a mondatot.

– Micsoda? – kérdeztem aztán. Mi volna, ha mama élne?

– Talán nem találkoznánk ma este itt...

Ki tudja, talán igaza volt Ivannak. Ha mama életben maradt volna, biztosan nem mentem volna el a városba, hanem évekkel korábban férjhez menve, most talán a gyerekeimmel törődnék, meg a mosással és a csirkékkel. Ez a gondolat úgy megborzasztott, hogy összerázkódtam. Nőtársaim óriási többségének a sorsa valóban siralmas volt. És éppen azért, hogy ezen a sorson változtassanak, indultak el sok ezren a harc meredek útjain.

Ugyanakkor nagyon nehéz lett a szívem. Mama egész életét rabnőként élte le: először az apja, azután a férje, majd a gyerekei

rabja volt, és úgy halt meg, hogy a legegyszerűbb, a leghétköznapibb emberi boldogságból sem jutott ki neki. Nem érhette meg, hogy felnőnek a gyermekei, és győznek a régi világgal vívott szörnyű csatában.

– Menjünk a sírhoz!

Ivan karon fogott, és odavezetett. Én is tudtam, hol van a sír, de annyira szerettem volna ezen az estén valakire támaszkodni, érezni valakinek a gondoskodását!

Az éjszakai csendet csak lépteink zaja törte meg, az én fürkésző, óvatos és Ivan súlyos, esetlen lépteinek zaja. A szél űzte a felhőket az égen, s a hold egyszer teljesen eltűnt, másszor a holtak otthonát tejfehér fénnyel öntötte el.

– Mondd, hogyan élsz? Hogy és mint vagy?

– Jól vagyok, Ivan.

– De mondd csak, hol alszol, hol étkezel?

– Mindenem megvan.

– Nem vagy veszélyben?

– Ugyan!...

Beszélgetésünk félbeszakadt. Mit felelhettem a kérdéseire? Jobb volt inkább, ha én kérdezek. És elkezdtem faggatni erről-arról, de ő valahogy gépiesen válaszolgatott, mindegyre félbeszakított és ugyanazt hajtogatta:

– De te, Mitka, óvakodj! Vigyázz magadra! Az egész világot nem rendezheted el te... Vigyázz magadra!...

Az édes Ivan!

Azután beszélgetésünk nyugodtabbá vált. Mikor két óra múlva felálltam, hogy elindulok, lekapcsolta a karóráját és átnyújtotta nekem.

– Nem nagyon drága, de mutatja az időt. Pontos, nem késik... Én nem veszem sok hasznát... Tedd el!

A fivérem ajándéka felkavart, és hogy könnyes zavaromat leplezzem, felkapcsoltam az órát a karomra. Ivan közben előhúzott a zsebéből néhány bankjegyet.

– Tedd el ezt is! – Mikor látta, hogy húzódozom, a kezembe nyomta a pénzt. – Tedd csak el, vehetsz rajta magadnak valamit. Ami kell... S vigyázz magadra! Hallottad?

Elválásunk után megint nagy kerülőt tettem, s egy óra múlva újból a szobácskában voltam Todor apóéknál...

A kényszerű tétlenségben töltött napok igen nehezen teltek. Azt a néhány könyvet, amelyhez hozzájutottunk, kétszer, sőt háromszor is elolvastuk. Szabad időnk pedig olyan sok volt...

A keleti fronton a Vörös Hadsereg szüntelenül püfölte a hitlerista csapatokat, és feltartóztathatatlanul nyomult előre. Már megközelítette a Szovjetunió államhatárait. Minden nappal nőtt a rab népek reménye mielőbbi felszabadulásukban.

A fasiszta vezetők előre látták, hogy tavasszal tömeges partizánmozgalom fog kibontakozni az országban. Ezért elhatározták, hogy a téli hónapokban leszámolnak az illegális pártfunkcionáriusokkal, felderítik a telelő partizánokat, és megsemmisítik segítőiket. Országszerte megindult a téli razzia.

Az egykori lukoviti járásban a hatóságok célja mindenekelőtt az volt, hogy felszámolják az illegalitásban élőket. E célra a rendőrség részleges és teljes razziákat alkalmazott szerte a falvakban és a városban, váratlan házkutatásokkal a kommunistagyanúsoknál vagy a szimpatizánsoknál, s szüntelen rendőri ellenőrzésekkel az utakon.

Éppen ilyen időkre készített Todor apó a juhhodályban olyan rejtekhelyet, mely két méter hosszú, egy méter mély és körülbelül nyolcvan centiméter széles volt. Felül szénával betakarva a rejtekhely szinte felfedezhetetlenné vált.

Benne két személy elfért ülő helyzetben.

S íme, egyik nap ránk borult a rejtekhely csapóajtaja. Todor apó még a nyílásokat is betömte szalmával.

Elkezdtük várni a késő éjszakát, mikor az öreg kiengedett minket a búvóhelyről, s mehettünk fel a szobába aludni.

Első pillanatban semmi rémes nem volt abban, hogy tizennyolc órát töltsünk a lyukban. Aránylag lakályosan be volt rendezve. A deszkákon elég szénát teregetett el a készítője, hogy puha legyen, majd kis csergét terített rá. Nem volt nagyon hideg sem, sőt inkább a befülledés veszélye fenyegetett, mint a megfagyásé.

De a látszat csalt.

Már az első órában görcsöt kapott a derekam, és arról kezdtem ábrándozni, hogy mielőbb felállhassak és előre-hátra hajoljak. Hamar hiányozni kezdett a levegő is. Fulladásveszély nem állt fenn, de a levegő egyszerűen nem futotta kettőnknek, ahogy

az éhesnek sem elég egy kis falat a jóllakáshoz. Azután az ízületeim kezdtek fájni, a csontjaim, a nyakam, a hátam, mindenem... Nem volt a testemnek olyan része, amelyet ne éreztem volna súlyos tehernek vagy elfásult függeléknek.

De a legszörnyűbb az volt, hogy sehogy sem tudtam megszokni a sötétséget. Szemem előtt, akár kinyitottam, akár becsuktam, különböző színű fények villództak, melyek gyorsan valamilyen közönséges színbe mentek át, leggyakrabban pirosba vagy zöldbe, és szúrni kezdték a szemem. Majd jött a nedvesség. Lassan, alattomosan, észrevétlenül ivódott belénk, egészen megdermedtünk.

Todor apó este tíz óra tájban szokott a juhakolba jönni. Felemelte a deszkákat, és mi nagy kínnal keltünk ki a sírból, hogy hajnali négy felé ismét belebújjunk. A rejtekhely már első nap a „sír" nevet kapta. Valóban: néhány nap múlva élő halottakhoz kezdtünk hasonlítani. Bőrünk színe halványsárga lett, s amikor ujjal megnyomtuk, sokáig őrizte a nyomás helyét.

Egy hetet töltöttünk a sírban, és kibírtuk. Végre kisütött a tavaszi nap, egyelőre befejeződött a razzia, s újra elindultunk a kerületbe...

Egyszer késő éjszaka látogattunk el Batyu apóékhoz, ahol Lalka révén kellett kapcsolatba lépnünk Grigor Valevvel, a RMSZ körzeti bizottságának titkárával. Az egész ház aludt, s mi Nikolával halkan odaosontunk Lalka szobácskájához. Kopogtunk, senki sem felelt. Betaszítottuk az ajtót, beléptünk. Lalka nem volt bent. Én lefeküdtem az ágyba, Nikola pedig a földre, és elszundítottunk.

Reggel az ablak mellett felbukkant Batyu apó. Halkan szólítottam. Megállt, és arcára olyan félelemmel vegyes elképedés rajzolódott ki, hogy megrettentem. Mi történhetett? Egy pillanat múlva már a szobában volt.

– Ó, jaj, Ognyana, hogy jöhettetek ide? – jajongott az öregember, a fejét fogva.

– Miért, Batyu apó?

– Hogy miért? Hiszen tegnap tartóztatták le Lalkát, Vaszil pedig a detektívek markából ugrott meg.

Összenéztünk Nikolával. Most hova? Batyu apó folytatta.

– Engem már háromszor kihallgattak. Lehet, hogy megint eljönnek értem. Mit csináljunk?

A ház elhagyásáról szó sem lehetett, egészen biztosan megfigyelés alatt állott. Meg már kivilágosodott, bárki megláthatott minket. Hármasban töprengtünk, végül is úgy döntöttünk, hogy kúszva elmegyünk a szalmakazalhoz, melybe majd Batyu apó üreget ás nekünk. Ott fogjuk eltölteni a napot.

Kis idő múlva Batyu apó jelt adott, hogy indulhatunk. Mihelyt elrejtőztünk a szalmában, kiment az utcára körülnézni és kérdezősködni, nem tudnak-e valamit a gyermekeiről. Fél óra múlva elment mellettünk, és mintegy magában beszélgetve mormogta:

– Senki semmit nem tud, senki nem látott, nem hallott...

Délben újra hívták az öreget a rendőrségre, hogy magyarázza meg, merre tűnt el a fia, Vaszil. Amikor visszatért, a már kipróbált módszer szerint elhaladt a szalmakazal mellett, és közölte velünk:

– Nincs semmi baj! Ne féljetek! Lalkát átszállították a járási főnökségre, Lukovitba. A városban senkit nem tartóztattak le.

Valóban hihetetlen lelkierőre lehetett szüksége ennek az embernek ahhoz, hogy amikor egyik gyerekét éppen letartóztatták, a másik pedig illegalitásba vonult, rejtegessen, nyugtatgasson és gondozzon illegálisokat, akiknek felfedezése a házban nemcsak a ház felgyújtására, a benne lakók legyilkolására, de gyermekeinek megölésére is vezethetett, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy egyikük már a rendőrség markában volt.

De ebben a házban nemcsak Batyu apó volt ilyen. A felesége ugyanúgy gondoskodott rólunk, és amikor az éj leple alatt elindultunk, egy csomagot nyomott a kezünkbe, melyben frissen sütött lepénykenyér és vagy tíz főtt tojás volt.

Virradatkor már Lukovit előtt álltunk. Úgy döntöttünk, hogy Hriszto Velicskov fedezőnk házában szállunk meg. Hogy elkerüljük az előző napi eset megismétlődését, bemondtuk a jelszót, és öt perc múlva Velicskov elhelyezett minket az egyik szobában.

Reggel, mielőtt elment a bankba, ahol dolgozott, Hriszto reggelit hozott nekünk, és azt mondta, hogy a felesége és az édesapja, egy hatvanéves öregember, az ökrökkel kimennek a mezőre,

rólunk pedig Veszka lánya fog gondoskodni, aki a lukoviti gimnázium tanulója és szervezett RMSZ-tag.

Nem telt el azonban egy óra sem az öreg és a menye eltávozása után, amikor a házban nagy felfordulás támadt, sikoltozás, sírás-rívás visszhangzott mindenfelé, majd Veszka bedugta könnyben ázott arcocskáját az ajtónkon:

– Nagyapa meghalt!

Nikola és én már készen álltunk minden eshetőségre. Hátizsákjaink a hátunkon, a fegyverünk töltve. Összenéztünk, és szemünkben ugyanaz a gondolat villant meg: „Na, nekünk aztán jól megy! Tegnap letartóztatás, ma meg haláleset!"

Veszka pedig folytatta:

– Hirtelen halt meg útközben. Ti pedig nem maradhattok itt, mert az egész ház megtelik néppel. (Ezt magunktól is tudtuk.) Gyertek fel a padlásra!

Nyomban felosontunk a belső lépcsőn a padlásra, a kislány bezárta utánunk az ajtót, és a kulcsot zsebre vágta. Ott kellett időznünk negyvennyolc órán át. A nap folyamán a ház tárvanyitva volt mindenki előtt, aki be akart jönni. Az öreg köztiszteletben állt a városban, és azoknak az embereknek hosszú sora, akik búcsút kívántak tőle venni, estig nem fogyott. Éjjel pedig, régi szokás szerint néhány anyóka mellette maradt virrasztani, hogy át ne ugorja macska, és ne legyen belőle vámpír.

Hát, ezektől az anyókáktól nem osonhattunk le a padlásról. Esetleg úgy megijedtek volna tőlünk, és olyan sikoltozást csaptak volna, hogy az egész város összecsődül. Eszükbe sem jutott volna, hogy nem kísértetek, hanem partizánok vagyunk. Nem is gondoltak volna erre, mert síri arcszínünk, melyet még nem igazítottunk helyre a Todor apó féle rejtekhely óta, mindenképp kísértetekre emlékeztette volna őket . . .

Reggel az udvar újra megtelt néppel, két óra tájban pedig elindult a temetési menet a temető felé. Nekünk azonban ki kellett várnunk az éjszakát.

Mindenesetre ettünk a halotti torra készített búzából és a szertartási kenyérből, hogy „az isten nyugosztalja az öreget", és amikor a város csendesedni kezdett, átvonultunk Joto Rendak bátyóékhoz.

Egy hónap múlva ismét Joto bátya és Dina anyó házában

gyűltünk össze: Peko Takov, Toma Sztefanov, Neco Garvanszki, Grigor Valev, Vaszil Szimeonov, Nikola Pelov és én. Peko Takov tájékoztatót tartott a Cserven Brjag-i pártkörzet helyzetéről, és felolvasta a párt Központi Bizottságának első számú körlevelét, melyet Anton Jugov írt alá. Ez a körlevél feladatul tűzte ki az összes hazafias erők bevonását a harcba, a partizánmozgalom tömegméretű kiszélesítését.

Végre befejeződött a téli „pihenő"! Végre újból nekimehetünk az ellenségnek.

Ezen az ülésen a körzeti bizottság elvégezte a káderek újraszétosztását, tekintettel az új feladatokra. Engem az osztag törzsébe vontak be, s még ugyanazon éjszakán Grigor Valevvel és Vaszil Szimeonov-Csavdarral, a törzs főnökével együtt elindultunk Dobrevci község felé.

Cserven Brjag

1

– Hol van?
– Valahol itt . . .
– De nincs!
– Csak nem tévesztettük el az utat?
– Szó sincs róla! Én már tízszer is jöttem errefelé . . .
– Hát akkor hol van?

Csavdar és Grigor között ez a párbeszéd egy nap kora reggel folyt le. A partizánok rejtekhelyét kellett volna megtalálnunk, de képtelenek voltunk rá.

– Ejha, hogy eldugták ezt a rejtekhelyet! – morogta Grigor.
– Naná, hogy eldugták! . . . Ha nem tennének így, bárki megtalálhatná . . .
– De te nem vagy „bárki", akkor miért nem találod meg?

Ha az ember egész éjjel úton volt, megtett közel harminc kilométert hegyes terepen, s akkor egyszer csak rájön arra, hogy a rejtekhely valahova a föld alá süllyedt, tehát nappali menedékről kell gondoskodnia, megengedett dolog elejtenie néhány keresetlen szót, még ha lelkében „derék keresztény" is az illető.

Viszont sem Grigor, sem Csavdar nem voltak „keresztények". De minthogy mindkettőjük „kalauz" is, meg „házigazda" is volt, mindegyik külön magára is, meg a másikra is haragudott.

Az idő azonban haladt, egészen világos lett, s nekünk fontolóra kellett vennünk, hova rejtőzzünk nap közben . . . Végül is elszáradt, de még le nem hullott lombok közé bújtunk.

A mezőkön már beköszöntött a tavasz, és a fák rügyeztek, de itt, az erdőben a hó még nem olvadt el mindenütt, és mi a hátunkat egymáshoz nyomva próbáltunk kissé felmelegedni. Egész napon át, az éjszaka beálltáig dideregnünk kellett, jóformán moccanás nélkül.

Mikor leszállt az alkonyat, újból elkezdtük keresni a rejtekhelyet. Amint ilyen esetekben történni szokott, kiderült, hogy egészen közel voltunk hozzá, csupán mintegy száz méternyire.

– Hogyhogy nem láttátok meg!? – álmélkodott Marin Lakov, régi rejtegetőnk Dobrevci faluból, aki a rendőrség elől menekülve idén a búvóhely első lakója lett.

Mi a kezünket lehelgettük, és tapogatózva mozogtunk előre.

– Várjatok, lámpát gyújtok, meg tüzet is rakok nektek, mert úgy látszik, kissé átfáztatok – folytatta Marin, miközben a zsebeiben kotorászott, hogy gyufát keressen.

Kevéssel ezután a petróleumlámpa megvilágította a rejtekhelyet, mely négy méter hosszú és két méter széles alagút volt, ablaktalan, csupán egy nyílással a bejárás számára. Két lóca volt benne, néhány köcsög és tál, egy színes korsó a víz számára, és két nagy kosár iszalagból, Marin saját kezű gyártmánya.

Kis idő múlva elkezdett füstölni a tűz. Azt mondom, hogy füstölni, mert a búvóhely „mérnökei" és „építői" valahogy elhibázták a dolgot, úgyhogy a füst ahelyett, hogy kiment volna, rétegenként terjengett és marta a szemünket, mint valami sav. Inkább a hideg mellett döntöttünk volna, de a bab miatt mégis tüzelnünk kellett. A bab pedig már öt órája fortyogott a köcsögben anélkül, hogy megfőtt volna.

A füst annyira tönkretette a szemünket, hogy mikor időnként világosra kerültünk, még jobban fájt. A búvóhelyen tartózkodtunk egész nap, éspedig világítás nélkül, mert a petróleum hamar elfogyott. Éjszakánként a falvakat jártuk, de virradat előtt mindig visszatértünk.

Egy időben a szemem annyira begyulladt, hogy amikor kimentem, Csavdarnak kellett támogatnia és vezetnie, akár egy vak embert. Csak mikor elhagytuk a búvóhelyet, és megszűnt a füst káros hatása, gyógyultam meg gyorsan, néhány nap alatt.

Kitavaszodott a mi búvóhelyünk körül is. Közvetlenül a bejá-

rat mellett kihajtott a hunyor, a közeli kökénybokrok alatt pedig felemelték fejecskéjüket a hóvirágok.

Eljött a cselekvés ideje.

Grigor Valev Cserven Brjag vidékére utazott, majd Csavdar meghozta az első újonnan verbuvált partizánokat. Négy elvtárs volt Glozsene faluból; velük nyolcan lettünk.

– Itt az első osztag, Ognyana – mondta Csavdar, és örömmel ringatta magát a lócán. – Majd szakasz és század is leszünk.

Álmaiban Csavdar valószínűleg már partizánezredeket és hadosztályokat látott, de szerénységből hallgatott róluk.

Csakhogy a földfedezékben tovább nem maradhattunk. Olyan hegyes terepre kellett vonulnunk, amely nagyobb manőverezési lehetőségeket biztosít. Ezenkívül a dobrevci erdőkben az élelmezés súlyos gondot jelentett. Két nap múlva Kirilovo falu felé vettük utunkat, ahol Neco már várni fog ránk rejtegetőnk, Koljo Sinder házában.

Kirilovo, mint a legtöbb hegyi falu, áll a központból, ahol a községháza és az iskola található, és egy tucatnyi, szétszórt házcsoportból körülötte, amerre csak van egy kevés szántóföld.

Sinderék utcája a „faluközponthoz" közel esett, és egy tucat házból állt. Övé a szélen volt, bekerített udvara a völgyig ért, amelyben tavasszal viharzó patak tombolt.

A háztól mintegy tíz méterre emeletes pajta állt. Az emeleten helyezkedik majd el a partizánosztag törzse és az egész jövendő osztag, melyet most kellett még összeverbuválnunk. Sinder a pajta földszintjén tartotta az állatait. Csakhogy azokat már kihajtotta a rétre, s mi az istállóba mentünk le nappal tiszta levegőt szívni, és katonai gyakorlatokat végezni.

A következő tíz-tizenöt napon Csavdar és Neco szüntelenül a kerületet járták, és új harcosokat hoztak a gyülekezőhelyre. Míg a falvakban jártak, én foglalkoztam az újonnan érkezettek kiképzésével, de igazi lövészoktatásukat Necótól nyerték el. Amikor otthon maradt, az új partizánoktól megkövetelte, hogy egész nap „lőjenek" üres pisztollyal és puskával, hogy jól bemérjék a célt a harci művészet szabályai szerint, és újra „lőjenek".

Milyen igényes katonai oktató volt Neco! Nem hagyott békén addig egyetlen partizánt sem, míg nem ellenőrizte legalább tízszer, míg nem értékelte, hogy hova csapódnak majd be a golyói.

– Hova lősz!? Nem látod, hogy semmit sem találsz ott el! – szidta az újoncot, aki nem ügyelt az éppen előbb fejébe vert szabályokra. A partizán pedig zavarodottan azzal mentegetőzött, hogy ez nem valóságos lövés, és ha átellenben az ellenség volna, akkor . . .

– Akkor is, akárcsak most, vagy még rosszabbul – szakította félbe teljes nyugalommal Neco. – Akkor úgy megzavarodsz, hogy a nevedet is elfelejted. A lövésnek megszokássá kell válnia számodra, hogy ne is a fegyverre gondolj, hanem egészen más dolgokra – hol fedezd magad, melyik ellenségre sújts le, melyik társadon segíts. Értetted?

– Értettem – válaszolgatta a partizán, és újból hozzáfogott a „lövéshez".

Csodálatos ember volt Neco! Apróságokért meg tudott haragudni az emberre, képes volt lehordani, de amint látta, hogy talán komolyan tévedsz, egészen szelíd lett, és úgy forgatta a dolgokat, hogy az illető maga is belátta hibáját. Ezért is ajándékozták meg a partizánok egyszerre tiszteletükkel és szeretetükkel.

Egyik éjjel csapatunk megkétszereződött. Csavdar Kunino faluból tizenkét új partizánt hozott magával Szava Ganovszki elvtárssal az élen. Emlékszem, hogy az ő családjából négyen-öten is jöttek.

Megszaporodásunk növelte önérzetünket. Szava Ganovszki messze hazánk határain túl is híres ember volt. A Szovjetunióban egyetemi tanári címmel ruházták fel, s azt hallottuk, hogy könyveit több nyelvre lefordították.

Koljo Sinder viszont gondterheltebbé vált. Nem tréfadolog több mint harminc emberre kenyeret gyúrni és ételt főzni naponta! A nagy mosófazékban főztek, és Sinder naponta kétszer befűtött a kemencébe.

Koljo Sinder egész családja teljesen a partizánok szolgálatában állt. Két fia – az egyik tizennégy, a másik tizenhat éves – naphosszat őrt álltak, és időnként hallottuk, mint énekelték:

„Mikor anyám engem szült,
fekete csirkét ölt . . ."

Ez azt jelentette: maradjatok csak nyugodtan. Nincs semmi veszély. Résen vagyunk! S egész idő alatt, míg a pajtában voltunk, a fiúk egyetlenegyszer sem gyújtottak rá erre a dalra:

„Levélke, levélke, bükkfalevélke . . .”

Ez a veszély jele volt.

Most is, több mint húsz év után, gyakran eltöprengek azon: mi volt az a csodás erő, mely arra késztette az idős, írni-olvasni alig tudó parasztot és feleségét, hogy nemcsak vagyonukat, nemcsak saját életüket, hanem két gyerekük életét is kockára tegyék! Nem tudták, milyen lesz pontosan az a „holnap” a győzelem után. S ennek ellenére, érte, a kommunizmus hajnaláért, házukat valóságos lőporos hordóvá változtatták, melyet véletlenül oda hullott szikra is felgyújthatott . . .

Hamarosan a kuninóiak érkezése után településünkre jött Peko Takov és Toma Sztefanov. Velük volt az övezet parancsnoka, Borisz Popov-Bobcseto. Akkoriban alig volt meg negyven kiló, s csak a szeme beszélt a volt spanyolországi nemzetközi brigádtag erkölcsi erejéről.

Aznap este partizánközgyűlés folyt le, melyen Peko Takov és Borisz Popov beszéltek. Emelkedett harci szellemben olyan döntés született, hogy osztagunk Georgi Benkovszkinak, nemzeti felszabadító küzdelmeink dicső harcosának a nevét viselje. A gyűlés megerősítette az osztag vezetőségét tisztségében: parancsnok Neco, politikai biztos Toma Sztefanov, vezérkari főnök Csavdar, a törzs tagja: Mitka Grabcseva.

Kétnapos pajtai tartózkodás után Peko Takov, Borisz Popov, Toma Sztefanov és Szava Ganovszki elutaztak az övezetbe, mi pedig folytattuk mindennapi tevékenységünket.

2

A fényes áprilisi éjszakán Koljo Sinder pajtájában senki sem aludt. Raktuk a hátizsákokat, ellenőriztük a fegyvereket, és vártuk a parancsnok rendelkezését. Végre, tizenkét óra tájban Neco kiállt a fal mellé, és köhintett. Mindenki elcsendesedett.

– A lemenetel gyorsan és zajtalanul történjék! Lenn Sinder megadja a mozgási irányt. Utoljára Ognyana menjen le!...

Utolsó voltam a menetoszlopban is, amely több mint száz méterre nyúlott el.

Így mentünk két-három kilométert, majd a parancsnok jelt adott a pihenésre. Összegyűltünk egy tisztáson, és leheveredtünk a buján kisarjadt fűre. A kilombosodott erdő zölden, tavasziasan illatozott. Az egyhén csorba hold olyan tiszta és fényes volt...

Egy óra múlva megérkezett Csavdar, újabb partizánokkal. Neco magához intette Csavdart és engem, elmondta, mit kell tennünk a továbbiakban, és megvált tőlünk.

Most az egész osztag gondja ránk hárult.

A halkan kiadott parancs újból széthúzta a csoportot partizán-oszlopba. Ismét hátramaradtam, vállamra vetve elmaradhatatlan szerb puskámat.

Virradatkor Belenci falu felett voltunk, a Lisza Gora térségében. A menetelés könnyű, sőt kellemes volt, mindannyiunk hangulata derűs és vidám. És ekkor hirtelen elromlott az idő. Az ég elsötétült, és nagy, hideg esőcseppek kezdtek hullani, melyek csakhamar valóságos zuhataggá változtak át.

A fiatal partizánok – öregek csak mi, Csavdar és én voltunk – álmélkodva néztek körbe, s nem tudták, mit tegyenek. Hiszen alig egy órája még virágzó tavasz vett körül bennünket!

Az oszlop összebújt. Gyors ütemben, majdnem egy tömegben folytattuk az utat. Végül Csavdar jelt adott a megállásra. A lányok száraz helyet kerestek a nagyobb fák alatt, a férfiak pedig kettesével-hármasával összebújva, hogy elrejtsék a fényeket, cigarettára gyújtottak. Ezalatt a magunkkal hozott sátorlapokból és pokrócokból három kis sátrat remekeltünk össze. Sajnos, ezek olyan kicsinyek voltak, hogy alig fértünk el bennük. Mindenesetre, legalább eleinte, száraz fedél volt a fejünk felett.

Az órák kétszerte lassabban teltek, mint Sinder pajtájában. Ott legalább melegen és szárazon voltunk, és volt mit csinálnunk – vagy tanultuk a hangtalan lövészetet, vagy fegyvert szedtünk szét. Itt viszont össze kellett szorulnunk, egyik lábunkról a másikra állnunk, és ábrándozhattunk a jó időről, mikor majd az eső elál. De az csak nem állt el. Délután átváltott havazásra, s a sátrakban még hidegebb lett. Mind sűrűbben fújtunk a tenyerünkbe, dörzsöltük a kezünket, toporogtunk, hogy kissé megmelegedjünk. A föld a sátrakon belül felázott és latyakossá vált. Elfelejtettünk vízlevezető árkot ásni, s mikor később mégis megástuk, már sár volt alattunk, ágakat-gallyakat kellett vágnunk, hogy leterítsük és leülhessünk.

Amikor besötétedett és eljött az ételosztás ideje, Csavdar azt javasolta, hogy növeljük az adagot, ezáltal legalább belsőleg melegítsük meg az embereket. Egész idő alatt sátorról sátorra járt, és a legfurább történeteket mesélgette, melyek állítólag vele vagy más partizánokkal estek meg. Sikerült jobb hangulatot teremtenie, pedig új harcosainknak több mint a fele csupa fiatal, kevéssé próbált ember volt.

Ej, az az első éjszaka a hegyi táborban! Sokkal hidegebb, veszélyesebb és nehezebb éjszakákat is eltöltöttem már, de mindig csak magamért feleltem, vagy más valaki felelt értem. Nekem csak tűrnöm kellett, az pedig, bármilyen nehéz is, nem hasonlítható össze azzal az érzéssel, hogy te személyesen felelsz ezért az ötven emberért, akik a párt hívó szavára kijöttek a hegyek közé, s akiknek szemében pillanatnyilag a párt képviselője vagy.

Nem hiszem, hogy azon az éjszakán akár egyetlen órát is aludt volna valaki. Úgy rendeztük el a partizánokat, hogy fekve a lehető legkisebb helyet foglalják el, mégis a felének állva kellett maradnia.

Végre ránk köszöntött a virradat, és a fiúk-lányok mind kiugráltak a szabadba. Megnéztem a társaimat. Arcuk sápadt és megkínzott volt a két álmatlan éjszakától, s elkékült a nedvességtől és a hidegtől. Azt vártam, hogy összevont szemöldököket és haragos arcokat fogok látni, de ehelyett csillogó, bátor szemek tekintettek rám. Körös-körül élcek röpködtek első partizánkalandjainkkal kapcsolatban, és jókedvű, fiatalos kacagás hallatszott.

Mintha a nap felkeltével az éjszakának, ennek a szörnyű, lidérces éjszakának a rossz hangulata is elszállt volna.

A Kuninóból való Ivancso a feje köré törülközőt csavart, és indiai maharadzsának nyilvánította magát. „Hivatalos diplomáciai látogatásra" indult a sátrakba. Tréfái nem voltak túlságosan elmések, de mindenki harsányan kacagott rajtuk. Az emberek olyan idegállapotban voltak, hogy amint mondják, ha csak az ujjadat mutattad volna nekik, akkor is felnevettek volna.

Ivancsót a barátnői – Dimka és Szaska – elkezdték ugratni, s így történt, hogy a szópárbajban mindhármuk életkora kiderült. A három fiatal évei összeadva sem érték el az ötvenet!

Ilyenek voltak a mi első partizánjaink: tizenhat, tizenhét, tizennyolc éves ifjak és lányok, telve hittel és lelkesedéssel. Az első akadályokat partizánéletükben éppen a lelkesedés és a hit győzte le.

Mi azonban Csavdarral nem számíthattunk csupán erre. Haladéktalanul intézkednünk kellett, mert a reggeli első kacagási „roham" után várható volt a hangulat romlása.

Az eső és a havazás elállt, de minden pillanatban újra eleredhetett. Ezért úgy döntöttünk, kunyhót keresünk, amely éjszakára menedéket nyújthat nekünk, hogy az embereink megszárítkozzanak és aludjanak valamicskét. Csavdar, aki Belenciből származott és jól ismerte a környéket, felderítésre indult. Két óra múlva ünnepélyesen közölte, hogy talált egy kunyhót, amely valóságos „palota", van teteje és mindene, amint egy partizánpalotához illik, s csak a vendégek érkezését várja.

Nem akartunk hinni a fülünknek. A partizánfegyelem azonban visszatartotta az örömkitörést. Csak este mehettünk el a kunyhóba, mert törvényeink értelmében partizánnak nappal nem volt szabad mozognia.

A nap folyamán minden terv szerint telt el: a kötelező torna, a nedves ruhák és sátorlapok megszárítása. De volt egy kis kalandunk is. Őrszemünk riasztójelére figyeltem fel, aki a tisztás alsó szélén ült. Odaszaladtam, és mit látok? Szaskánk ráfogta a puskáját egy legényre, akí lehetett is, nem is vagy tizenhét éves.

Amikor közelebb értem hozzájuk, Szaska közölte velem, hogy azért tartóztatta fel a legénykét, mert a közelünkben legeltette a kecskéit.

– Ugyan miért? – kérdeztem mosolyogva. – Nem látod, Szaska, hogy ez a fiú hozzánk tartozik, szegény ember? Csak nem nézted valami nagy herének?

A pásztorlegény rásandított a szemöldöke alól Szaskára, azután énrám is, de úgy látszik, az én képem sem keltett benne bizalmat, ezért csak fújt egyet.

Leültem és elkezdtem faggatni, de ő vagy „igennel" vagy „nemmel" válaszolgatott, vagy pedig csak hallgatott.

Mit tegyünk vele? A szemét nem vette le a derekamra kötött kézigránátokról. Végül elküldtem Szaskát, hívja oda Csavdart, én pedig a kecskepásztor fiú mellett maradtam, s ismét megpróbáltam vele beszédbe elegyedni.

Amint Csavdart meglátta, a fiú egyszeriben felélénkült. Az arca felderült, törzsparancsnokunk pedig már messziről a kezét nyújtotta neki. Kitűnt, hogy ők ketten régóta ismerik egymást. Én, amint láttam, hogy itt nincs több keresnivalóm, odébbálltam.

Zlati Nikolov, a mi balsikerű foglyunk, még nem volt szervezett RMSZ-tag, de régóta velünk érzett, és hűséges, biztos segítőnk volt. Egész idő alatt, míg a Lisza Gorán tartózkodtunk, mielőtt körülzárt minket a sár, naponta eljárt felderíteni a csendőrség és a rendőrség mozdulatait, és esténként adatokat és élelmet hordott nekünk.

Amint alkonyodni kezdett, birtokunkba vettük a Csavdar által felfedezett kunyhót. Ablaknyílásait befedtük sátorlapokkal és pokrócokkal, nehogy a világosság kiszűrődjék, és nagy tüzet raktunk, mely előtt csoportokként elkezdtük magunkat megszárítani. Meg kell mondanom, hogy az első csoport csupa nőkből állt. Ezen az estén senki sem vitatta elsőbbségi jogunkat.

Korán reggel, még virradat előtt, visszatértünk az erdőbe. Hangulatunk most már valóban derűs volt. Kialudva és megszárítkozva készek voltunk új esőkkel és havazásokkal is szembenézni. Ezek egyébként nem késtek sokáig.

Szürke, esős napok sorakoztak egymás után. Körös-körül annyira sáros lett minden, hogy lehetetlenné vált a mozgásunk. Pedig a falvakba mindenképpen le kellett menni, mert az élelem még az első hét végén elfogyott.

A május elsejei ünnepet teljesen hóba süppedt táborban köszöntöttük. A szakadatlan hidegben sokunknak megfagyott a lá-

ba, és néhány nap múlva el kellett küldenünk néhány partizánunkat Topilistébe gyógykezelésre. Ezen a napon azonban senki nem kívánta magát sem betegnek, sem éhesnek nyilvánítani. Pontosan délben elénekeltük halkan az Internacionálét, s Csavdar – ki tudja, honnan szerezte? – kiosztott minden partizánnak egy-egy egész kockacukrot.

Május negyedikén reggel öt óra tájban az egyik őrszem riasztójelet adott le. Felugrottam és a megfigyelőpont felé rohantam. A szürkületben öt-hat fegyveres férfiból álló csoport látszott, mely hallgatagon a tábor felé tartott.

Ezen a reggelen senkit sem vártunk. Tehát ők csak ellenségeink lehetnek.

Gyorsan visszatértem a táborba, és riasztottam a partizánokat. Elfoglalták előre kijelölt helyeiket, és felkészültek a harcra. Kiálltam egy fa mögé, felemelt karral. Ha leeresztem a karomat, mindenkinek egyszerre tüzet kell nyitnia.

Éppen ebben a pillanatban ért oda futva Sztojan Sztojanov-Bozso partizán, egyik kezével a nadrágját tartva.

– Állj, Ognyana! Ne lövess!

Elképedten fordultam feléje. Miért kiáltozik? Nem tudja, hogy ismeretlen fegyveres személyek közelednek felénk? Bozso szaggatottan folytatta:

– Bocsáss meg, Ognyana... Tegnap éjjel Csavdar elindult Kirilovóba, és megüzente neked... de te az őrszemeknél voltál... hogy ma hajnalban megjön, és talán nem lesz egyedül.

Bozso szavai szinte leforráztak. Arra sem voltam képes, hogy megharagudjak rá és összeszidjam. Majdnem tűzparancsot adtam ki enyéim ellen! Megdermedtem az elszörnyedéstől. Sztojan pedig zavartan állt előttem, egyik lábáról a másikra lépegetve, és egyre csak ezt ismételgette:

– Ő, már hogy Csavdar, nekem meghagyta... de én... Hát ő...

Kis idő múlva Csavdar kalauzolásával megérkezett a táborba Peko Takov, a körzeti pártbizottság titkára, Nikola Georgiev, más néven a Zöld Koljo, a párt Központi Bizottságának instruktora, Toma Sztefanov és Valka Goranova, a párt szófiai körzeti bizottságának tagja, akit még Szófiából ismertem. Velük tért vissza a táborba Neco Garvanszki is.

Reggel, miután a nap kissé felmelegítette a földet, Peko Takov és Nikola Georgiev tanácskozást hívott össze, melyen a körzeti pártbizottság tagjai és az osztag vezetősége volt jelen. Itt két kérdésről kellett döntenünk: a Georgi Benkovszki-osztag jövőbeli tevékenységéről és annak a katonai akciónak a lefolytatásáról a legközelebbi napokban, mely egyrészt politikai, másrészt gazdasági és közellátási feladatokat volt hivatva teljesíteni.

Az ülés elhatározta, hogy az osztag két harci egységre oszlik, és ezek György-napkor, május 6-án egyidőben támadják meg a lukoviti járásbeli Oresene falut és a teteveni járásbeli Dobrevci falut. Az oresenei akció felelőséül Toma Sztefanov biztost, a dobrevci akció felelőséül pedig Neco Garvanszki parancsnokot jelölték ki.

3

Május 6-án kora reggel a mi csoportunk letelepedett egy gyertyánligetben, éppen Dobrevci falu fölött. Egyenes vonalban a szélső házak még háromszáz méterre sem voltak. Világosan hallatszott a parasztok kurjongatása és a tyúkok kotkodácsolása.

Mellettem a Kunino faluból való Goran bátya feküdt. Egyszercsak elkezdte forgatni a fejét:

– Ognyana, nem érzel valamit?

– Mit? – kérdeztem, és körülnéztem.

– Szagot, nem érzel?

Felkaptam a fejem, Goran bátya pedig leeresztette a hangját, és hunyorgott a szemével.

– Sült bárány szagát érzem . . .

A György-nap mindig nagy ünnep volt falun. E napon a legszegényebb házban is van az asztalon sült bárány és egy korsó vörös bor, a zene pedig egész délután szól a téren.

Vajon Goran bátyó szavai nyomán-e, vagy mivel a szél a falu felől fújt, de igazán megéreztem a sült bárány szagát. Kínlódva nyeltem a nyálamat. Merthogy Csavdar hátizsákjában lapult utolsó érintetlen tartalékunk, amely két kiló aszalt körtéből állt. Ezt a harcosoknak közvetlenül a támadás előtt szándékoztak kiosztani. Öt óra tájban Neco úgy választotta szét csoportokra a

partizánokat, ahogy az akció idején cselekedniük kellett. A Glava Panegából való Alekszandar Zsarov, a Kuninóból való Goran bátya és a sumnenei Dragojszki azt a feladatot kapták, hogy tartóztassák fel a csendőröket, ha Jablanica falu felől támadnának ránk. Ott állomásozott a törzsük.

Két csoportnak kellett elfoglalnia a Dobrevci felé vezető többi bekötő utakat, egynek a telefonhuzalokat elvágni, egynek a községházát elfoglalni, egy továbbinak a postát stb.

A mi feladatunk Neco Garvanszkival és Sztojan Vaszilev-Bozsóval Colju Valcsev helyi zsírosparaszt-kocsmáros és uzsorás házának és kocsmájának a megtámadása volt.

Colju Valcsev nemcsak a falubeli parasztokat zsákmányolta ki, hanem hovatovább már a fél járást. Kedvenc módszere volt a „segítségére" sietni mindenkinek, aki pénzszűkében van, aztán pedig három bőrt nyúzni le róla.

De vele külön számlánkat is rendeznünk kellett.

Egyik nap Dobrevciben két személyautó állt meg. Az elsőből több komor képű férfi szállt ki, és zsebre tett kézzel félrerugdosta a kocsik köré csoportosuló gyerekeket. Világos volt, hogy valamelyik nagykutyának a testőrsége. A második kocsiból egy javakorabeli nő szállt ki, bőrkabátban, csizmában. Utána az újságokból jól ismert bolgár miniszterelnök, Dobri Bozsilov jelent meg. Bementek Colju Valcsev házába, aki vendégszeretően tárta ki előttük a kaput.

Este, miután a kocsik elmentek, Colju „hanyagul" bejelentette a kocsmájában, hogy a miniszterelnök felesége egy-két hónapig nála vendégeskedik, amíg Szófia egy kicsit rendbe jön, és eltüntetik a bombázások által okozott pusztítások nyomait. S még aznap este a boldog kocsmáros, miután kissé mélyebben a pohár fenekére nézett, mindenki füle hallatára kijelentette:

– Mindenki tudja meg! Egy partizánfejért a kormány ötvenezer leva jutalmat ad! Aki a mi parasztjaink közül személyesen elhoz nekem levágva egy fejet, még itt, ezen a pulton leszámolok neki ötvenezer levát! De ez a kormányjutalmon felül jár majd neki, tőlem. Világos?

– Világos, Colju bátyó, világos – sietett felelni az egyik hitvány falusi csavargó. – Olyan világos, hogy már most adhatsz

ezer levát foglalónak! Tíz napon belül meglesz a fej. Csak készíts sót, hogy meg ne büdösödjön, míg a miniszter úrhoz eljut!

– A sóra ne legyen gondod – nevetett elégedetten Colju. – Előleg helyett pedig hörpintsd fel ezt a dupla törkölypálinkát. – Kissé eltöprengett, és hozzáfűzte: – Salátát is ehetsz . . .

Senki nem tudja, volt-e utólagos alkudozás a falusi nagygazda és a kettős jutalomra jelentkező között, de ő már a következő éjjel puskát ragadott, és elkezdett őrködni a faluvégi hídnál, amerre valóban gyakran jártak partizánok.

. . . Abban az időben többször megfordult Dobrevciben a mi Csavdarunk. A Colju kocsmájában lezajlott beszélgetés híre eljutott azoknak a rejtegetőknek a fülébe, akiknél Csavdar szokott megbújni, s ő elhatározta, hogy alaposan meg fogja leckéztetni mind a fejvadászt, mind pedig a zsírosparasztot . . .

Másnap este a kocsmában a kíváncsiskodó parasztok így faggatták a hősködőt:

– No, mi lesz a partizánfejjel?

– Mikor iszunk már a jutalmadból?

A fasiszta hetvenkedő pedig megpödörte a bajuszát, és hányavetin felelte:

– Nem tudom. Mintha félnének velem összeakadni!

De a találkozás mégis megtörtént. Csavdar még aznap éjszaka bevárta a fejvadászt a hídnál, és igyekezetéért egy darabka ólommal jutalmazta . . .

Azóta Dobrevciben senki nem mert Colju Valcsevnek partizánfejeket ígérgetni. Kitűnt, hogy a partizánok keze hosszabb, mint az uraké, s a szavuk súlyosabb, még ha csak iskolásfüzet lapjára írják is fel:

„Figyelmeztetünk minden parasztot, hogyha vonuló partizánokat vesznek észre, ne jelentsék a hatóságoknak. Árulás esetén . . ."

Felderítőink közölték velünk, hogy Colju háza egész fegyverraktárrá vált. Dobri Bozsilov utasítására hoztak neki egy könnyű gépfegyvert, egy láda kézigránátot, tizenkét karabélyt, egy doboz patront, pisztolyokat.

Vezetőségünk a fegyverzsákmányolás mellett azt is elhatározta, hogy elfogja a miniszterelnök feleségét, s azután, ilyen komoly túsz birtokában, az erősebbik fél helyzetéből másként tárgyal majd az ország politikai vezetőjével.

Amikor a fedező csoportok elfoglalták helyeiket, mi gyorsított menetben nyomultunk a faluba. Valamennyi csoport sietett teljesíteni a rájuk bízott feladatokat. Necóval és Sztojannal mi is siettünk.

Colju kocsmája tele volt néppel. Ő maga a pult mögött állt, és figyelte legényei munkáját. Mikor beléptünk a füstös helyiségbe, Colju háttal állt felénk. Az első pillanatban ügyet sem vetettek ránk az emberek, de elég volt Necónak elkiáltania magát: „Kezeket fel!", és egy pillanat alatt mindenki kőbálvánnyá meredt.

Colju méltatlankodó képpel fordult meg. Látni akarta, ki űzi vele ezt a kellemetlen tréfát – és rémülten vette észre a gyorstüzelő pisztoly reá szegezett csövét. Lassan felemelte a karját, s a tokája reszketni kezdett.

A kocsmában teljes csend lett. De Colju egyszeriben elbődült:

– Ó, jaj, emberek! Meggyilkolnak!

A polgári védelmi erők vezetője megfeledkezett a derekán függő pisztolyról. Tulajdonképpen soha nem gondolt arra, hogy valamikor magának is kell lőnie, kivéve, magától értetődően, megkötözött emberekre.

Neco megnyugtatta a kocsmázókat, hogy nem lesz semmi bántódásuk, s miután megmotoztuk őket, mindenkit szabadon engedtünk. Ezután Coljut magunk elé engedve átmentünk a lakóházba.

Kitűnt, hogy Dobri Bozsilov felesége aznap reggel elutazott valahova. Miközben azon dühöngtünk, hogy nem teljesíthetjük maradéktalanul a ránk bízott feladatot, házkutatásba fogtunk. Az egyik szobában tizenkét puskát találtunk patronokkal és kézigránátokat. Ott leltük meg Colju számadásfüzeteit a hitelekről, meg azt a nagyszámú váltót, amelyet a parasztokkal íratott alá, és egy halom végrehajtási végzést nem fizető adósai ellen. Mindezeket összegyűjtöttük, és később a parasztok szeme láttára elégettük, közölve velük, hogy felszámoltuk minden tartozásukat a nép fosztogatójával szemben.

Ezután tovább keresgéltünk, a géppuska kellett volna. Ennek azonban nyoma sem volt. Több mint egy óra telt el a keresgélésben. Kétszer átkutattunk mindent, pincétől a padlásig, mégsem került elő a géppuska. Végül bementünk Colju „irodájába", ahol feltörtük a pénzszekrényeit, és odahívtuk kihallgatásra.

Colju égre-földre esküdözött, hogy a házában semmiféle géppuska nincs. Talán igazat mondott. Az egyik szekrény legalsó rekeszéből egy orvosi táskához hasonló táskát húztunk ki. Biztonsági zárral volt lezárva, és olyan nehéz volt, mintha ólommal lenne megtöltve.

– Mi van ebben? – kérdezte Bozso az asztalra téve a táskát.

– Ó, ó! Ah! – kapkodott levegő után a falu heréje, és termetéhez mérten nem gyanított sebességgel vetette magát a táskára. Magához szorította, és a fal felé hátrálva könyörögve és egyben gyűlölködve nézett ránk.

– Add ide a táskát! – parancsolta Neco, de Bozsónak eleget kellett vesződnie vele, míg kicsavarta a kezéből.

Colju hiába óbégatott. Amikor nem boldogultunk a táska zárjával, szuronyommal felhasítottam az oldalát. Sajnáltam a finom bőrt, de mit tehettem . . . S a lyukból a várt töltények helyett kigurult egy, aztán még egy, majd a harmadik, negyedik, ötödik súlyos aranypénz.

A táskába egy egész falu gyötrelme és verejtéke volt bezárva. Megszámoltuk az aranyakat, s kiderült, hogy csak napóleonból volt ötven; de volt ott görög, török aranypénz, meg rúdarany is . . . Ez a nagy mennyiségű arany később nagyon jó szolgálatot tett a partizánok élelmezése és ruházása terén.

E pillanatban Coljuba újból visszatért az erő, és ész nélkül ránk vetette magát. Megpróbálta kitépni a táskát a kezünkből. De hogy bírt volna az elhájasodott nagygazda Neco kemény partizánizmaival!

Magától értetődik, megörültünk az aranynak. De nekünk mindenekelőtt a géppuska kellett volna, s én, miután betettem a táskát a hátizsákomba, letaszigáltam Coljut az udvarra, ahol átadtam két fiatal partizánnak. Majd visszatértem, hogy folytassam a házkutatást.

Nem telt bele öt perc sem, amikor sűrű lövöldözés hallatszott. Mindhárman lerohantunk az udvarra. A két partizán, akire Coljut bíztam, zavartan toporgott, s karjukkal mindketten a kert felé mutattak.

– Arrafelé menekült . . .

– Kicsoda? – ordította Neco.

– Hát, az a . . . Colju. Mi utánalőttünk, de ide-oda ugrált, és . . .

Mit lehetett velük tenni? Nem volt harci tapasztalatuk, még a katonaidejüket sem szolgálták le. Neco lekapta őket, összeteremtette mindkettőt. Mivel már világossá vált, hogy a géppuska vagy nincs Colju házában, vagy úgy el van dugva, hogy nem tudjuk megtalálni, átmentünk a kocsma konyhájába. Ott összeszedtük az összes kenyeret és azt a két sült bárányt, amely Györgynapra volt előkészítve.

Lövéseikkel fiatal partizánjaink megsebesítették Coljut, de életösztönétől sarkallva megis sikerült kicsúsznia a kezükből. Sorsát azonban senki el nem kerülheti; az övét is eldöntötte a népi győzelem jövetele szeptember 9-én . . .

Ezalatt a faluba küldött többi csoport sikeresen elvégezte feladatait. Az összehívott falugyűlésen Hriszto Ganovszki politikai biztos gyújtó hatású beszédet mondott, fegyveres harcra szólította fel a népet a fasizmus ellen. Még itt csatlakozott hozzánk Nedka Lakova és fivére, Pavel. Velük a négytagú Lakov családból már hárman a hegyek közt voltak.

Anyjukat, Caka anyót azután nemegyszer beidézték a rendőrségre, ijesztgették, bántalmazták is, de a bátor öregasszony keményen összeszorította a fogát. És megérhette szeptember 9-ét, a szabadság napját, életben, egészségben visszakapta mindhárom gyermekét. Ritka boldogság ez egy partizánanya számára!

Az éjszaka már előrehaladt, amikor a parancsnok a gyülekezőhelyre rendelte valamennyi csoportot. Nemsokára katonás rendben, friss forradalmi ének ütemére elhagytuk a falut. Többen az új partizánok közül örömmel simogatták vadonatúj puskájukat, amely Colju Valcsevtól vagy a községházáról került hozzánk. A sült bárányhússal és kenyérrel teli hátizsákok nem húztak meg senkit. Nem volt még olyan partizán, aki ilyen csomagot elutasított volna. Ez nagyrészt abból az ajándékból származott, melyet a néptől kaptunk.

Rövidesen kiértünk a Jablanica felé vezető műútra, és miután kissé oldalra tértünk, leültünk kiszuszogni magunkat a gyors menet után. Fedezőink közül csak Zsarov csoportja nem tért vissza, mely a hátunkat Jablanica felől védte. Tőlük mintegy ötszáz méternyi út választott el bennünket.

Nem telt el tíz perc sem, amikor a műúton észrevettük három

teherautó és egy személygépkocsi lámpáinak fényét. E pillanatban Zsarov csoportja sűrű lövöldözésbe kezdett.

Az autók megálltak, s a rendőrök csatárláncba fejlődve támadást intéztek a magaslat ellen. Néhány pontos lövéssel azonban Zsarovnak sikerült leterítenie néhány rendőrt, mire a többi, a váratlan kudarctól megzavarodva, hátrálni kezdett.

Neco elrendelte, hogy azonnal létesítsünk kapcsolatot Zsarov csapatával. Csavdar elment felkutatni és elkalauzolni őket. Ők azonban már visszavonultak, és hosszú ideig nem tudtunk velük összejönni.

A visszavonuláskor Goran bátya elszakadt társaitól, eltévedt, és később a rendőrség fogságába esett. Hosszas, kegyetlen kínzások után, mivel semmit nem tudtak belőle kicsikarni a partizánosztagról, még két elvtárssal együtt agyonlőtték. A visszavonuláskor Zsarovnak a sebesült Dragojszkit kellett támogatnia, és ezért nem vette észre, mikor és hol tűnt el Goran bátya.

Éjfél felé járt az idő, mikor találkoztunk az osztag másik felével, mely Oresene faluba ment az akcióját végrehajtani. Ott az elvtársak szervezett ellenállásba ütköztek, úgyhogy a falut házról házra kellett az ellenségtől megtisztítaniuk. Foglyul ejtettek egy rendőrőrmestert, aki a parasztok vallomásai szerint szadista hóhérként jeleskedett. A partizánbíróság ilyen esetekben gyors és kategorikus. Egy golyó elég volt ahhoz, hogy véget vessen a hóhér vadállati kegyetlenkedéseinek.

Másik csapatbeli társainktól csak egy napig voltunk távol, mégis úgy köszöntöttük egymást, mintha egy év óta nem találkoztunk volna. Mindegyikünk izgatottan várta, hogy mielőbb megpillantsa legközelebbi barátait, azt kérdezgette, mind visszatértünk-e, s nem esett-e el valaki.

A parancsnokság azonban nem hagyott sok időt a beszélgetésre. Hosszú és nehéz menetelés várt ránk.

Partizánoszlopba sorakozva útra keltünk a Glozsenei-hegy felé. Ezen az éjszakán pihenő nélkül kellett megtennünk több mint harminc kilométert, hogy elszakadjunk azoknak a falvaknak a környékétől, melyekben akcióinkat végrehajtottuk, s eltávolodjunk régi partizántelepünktől is.

Valóban már másnap reggel erős csendőri és rendőri osztagok rohamozták meg a Dobrevci körüli erdőket. A tisztogató akció

egész nap folytatódott. A környékbeli falvak lakói egész nap hallották a géppuskák szüntelen ugatását, a géppisztolyok brekegését, az éles puskalövéseket.

A rendőrség egyetlen zsákmánya, amelyet nagy sokára felfedezett régi táborunkban talált, egy lyukas konzervdoboz volt. A mi Ivancsónk, mikor ezt megtudta, összetörten csapott a homlokára:

– Tyű, az ördög vinné el! Hogy tudtam ezt is otthagyni nekik!

Reggel korán Topiliste falurészben virradtunk meg. Régi, hűséges bújtatónk, Nikola Vracsev apó két kövér, szépen megtöltött és megsütött báránnyal fogadott minket.

– Honnét tudjam, hogy ettetek-e egy kis pecsenyét – mondogatta. – Meg tegnap György-nap volt, és minden teremtett léleknek kijár a György-napi bárány!

4

Jóllehet tagságunk igen megszaporodott, a verbuválás tovább folytatódott. Néhány hét múlva, az osztag három részre osztása előtt, már elérte volna a százharminc főt is.

Az osztag felosztása után én a harmadik csoportba kerültem. Parancsnokká Joto Nikolov Vracsev-Sztojant nevezték ki. A csoport politikai biztosa Alekszandar Pasev-Vladimir volt, a szakaszparancsnokok pedig Filip Dilov Krasztev-Filip Totyu, Kiril Krasztev Gajdarszki-Kircso, valamint Mitka Grabcseva-Ognyana.

1944. június 25-én este a csoport, mely harminc főt számlált, felsorakozott.

Üdvözlésül a magasba emeltük öklünket, és elindultunk a hegyen át... Közülünk sokan életük utolsó útjára indultak.

A harmadik csoporttal indult el Sztojan Vaszilev-Bozso is, aki attól a naptól az egész osztag parancsnoka volt...

Új táborunkat valahol a Teteveni-hegyen akartuk felállítani, mely a harmadik csoport jövendő akcióinak kiindulópontja lesz.

Legelöl ment felderítő hármasunk, őket követték mintegy száz lépésnyire Sztojan Vracsev és Bozso. Közvetlenül mögöttük haladt az én szakaszom. Régi szokás szerint leghátul voltam, harcosaim után.

A hegy számomra teljesen ismeretlen volt. Szótlanul hallgattam lépteim zaját, melyek minden eltelt órával egyre súlyosabbak lettek. Időnként úgy tűnt, hogy egy és ugyanazon a helyen körbeforgunk. Szerettem volna tanácskozni a vezetőkkel, de ilyen éjszakán, amikor semmi világosság nincs az égbolton, kárálni velük azt jelentette volna, hogy még jobban összezavarom őket. Hát magamba fojtottam a mondanivalómat.

Hirtelen azt vettem észre, hogy a felderítők megálltak. Bozso és Joto odasietett hozzájuk. Aztán az oszlopon csendben végighaladt a vezényszó: „Állj!"

Előresiettem. Utunkat szögesdrót állta el.

Közvetlenül a Liszec-csúcs alatt voltunk, ahova a németek radarállomást telepítettek. A német géppuskáktól a szögesdrót mentett meg minket, ezt a németek a rájuk jellemző körültekintéssel azért feszítették ki az állomás térségében, hogy a marhák és a juhászbojtárok ne zavarják őket.

Az állomást mintegy ötven német katona védelmezte, alaposan felfegyverezve nehéz- és könnyűgéppuskákkal, aknavetőkkel, géppisztolyokkal. Az objektumot betonerődök, árkok, lövészfészkek vették körül.

A németek nem féltek attól, hogy állomásukat megtámadjuk, mert e célra valóban óriási erőkre lett volna szükség. Mégis minden pillanatban lövésre készen álltak. Elég lett volna egyetlen felesleges szó vagy gyanús nesz ahhoz, hogy fényszóróik bevilágítsák az erdőt, géppuskáik pedig veszett dühvel kelepelni kezdjenek.

Felderítőink annyira zavarba jöttek, hogy egy időre eltévedtek. Erre csupán négyórás gyaloglás után jöttünk rá. Akkor egy kurta parancs, és az oszlop hátraarcot csinált. Az útikalauzok újból előrementek, és megint elkezdődött a kóborlás a hegyek között.

Néhány óra múlva elértük Szlatinát. Ott csendőrségnek nyoma sem volt, s mi gyorsan és zajtalanul, kísértetek gyanánt haladtunk el az álomba merült udvarok mellett. Csak a kutyaugatás kísért még sokáig a hegyi utunkon.

A szlatinaiak aludtak vagy alvást színleltek. Azokban a napokban igen veszélyes és kockázatos dolog volt éjszaka kimenni és ellenőrizni, miért ugatnak a kutyák, kivéve ha vendéget várt az ember.

Folytattuk utunkat a hegyen át. Lábunkat egyre nehezebben emelgettük, egyre bizonytalanabbul lépkedtünk, egyre zajosabban omlottak le nyomunkban a kövek.

Már kilenc órája meneteltünk úttalan utakon, pihenés nélkül. Hajnalodott, s még mindig nem tettük meg a kitűzött távolság negyedrészét sem. Az eltévedés és a keresgélés az éjszaka nagyobbik felét felemésztette, s most minden erőnket meg kellett feszítenünk, hogy elérjük a Teteveni-hegységet. De ha szárnyaink nőttek volna, akkor sem ment volna minden ezen az éjszakán. Egyre sűrűbben tekingettünk körbe, hol rendeli majd el a parancsnok a megállást, hol rendezkedünk be nappalra.

A szemközti hegygerincen, a fák csúcsai mögött már világosodott, amikor elmentünk egy kunyhó mellett. Ahogy máskor is tettük, be kellett volna térnünk a kunyhóba, megnézni, nincsenek-e odabent emberek. De az idő hajtott bennünket, s elmulasztottuk a felderítést. A kunyhótól nem messze esett a Fekete-völgy nevű hely. A völgy egyik lejtőjén sarjúerdő húzódott. Az osztag parancsnokának utasítására az oszlop arrafelé vette útját.

– Hova, Bozso? – kérdeztem halkan, mikor utolértem.

– Nappali táborozásra – mutatott az erdőcskére.

Nem messzire százados bükkerdő kezdődött. Csak a völgyön kellett volna átvágnunk és felfelé kúsznunk nem többet, mint kétszáz métert a magaslaton ahhoz, hogy elérjük. Ehhez pedig fél óra sem kellett volna.

Az erdő felé néztem, majd rátekintettem Bozsóra.

– Veszélyes itt letelepednünk.

– De veszélyesebb világosban mozognunk.

– Mégiscsak . . .

– Nincs „mégiscsak"! Teljesítsd a parancsot, és ne vitatkozz a harcosok előtt! – pirított rám Bozso, és hátat fordított.

Ajkamba haraptam és Vracsevre tekintettem. Az ő szemében is elégedetlenség villant Bozso döntése miatt, de ő is alárendelte magát a parancsnok akaratának, mert keményen meggyökeresedett benne a partizánfegyelem.

Az első szakasz Bozsóval, Jotóval és a csoport biztosával, Alekszandar Pasevvel együtt az erdőcske felső végében helyezkedett el. Tőlük jobbra a második szakasz emberei telepedtek

le. Az én harmadik szakaszom az erdőcske alsó végében ütött tanyát, a meredek lejtőhöz közel, ahol a völgy kezdődött.

A fáradtságtól elcsigázott emberek gyorsan haraptak valamit, és álomba zuhantak. Én körülnéztem. A magaslatra kiálltak sikerületlen útikalauzaink, akiknek legalább a világosban tájékozódniuk kellett volna, hogy aztán éjjel sok kószálás nélkül elvezessenek minket jövendő telepünkre. Bozso őket jelölte őrszemeknek a nap első óráiban.

Átöleltem a puskámat, s amint végigfeküdtem a füvön, lecsukódott a szemem.

Olyan csábítóan csendes, nyugodt és illatos volt ez a reggel, 1944. június 26-ának reggele!

Közülünk senki nem is sejtette, hogy ezekben az órákban két sötét lélek eltökélte, hogy végrehajtja pokoli művét.

A pásztorkunyhóban, amely mellett kevéssel előbb elhaladtunk, azon az éjszakán kint aludt Todor Dilov és a menye, Marija. Lépteinkre felébredtek és az ablak mögé bújtak, nehogy meglássuk őket. Megvárták, míg az oszlop bevonult az erdőcskébe. Akkor kezdődött az a rövid párbeszéd, amely döntött a Georgi Benkovszki partizánosztag tizenkilenc emberének élete és halála felett.

– Láttad, menyem?

– Láttam.

– Partizánok voltak?

– Partizánok.

Különféleképpen lehetett azokban az időkben a „partizánok" szót kiejteni. Jelenthetett ez harcosokat is, vértanúkat is, meg a nép védelmezőit is, akik életüket tették föl mások boldogságáért; de jelenthetett rablókat és anyaszomorítókat is, akik elindultak megzavarni a „jó emberek" álmát, elrabolni kincseiket, széttúrni vagyonukat.

A kérdés hanglejtésében – „partizánok voltak?" – kimondatlanul is aljas, undok és piszkos tartalom rejtőzött: „Megszámoltad, hány fő vonult el mellettünk? Mindegyik ötvenezer levát ér."

Az öreg nem türtőztette magát, és kevéssel később kertelés nélkül kérdezte:

– Megszámoltad őket, hányan vannak?

– Igen. Harmincnak számoltam . . .

– Én is annyinak.

Harmincszor ötvenezer! – Hát ez már meghaladta az öreg minden reményét!...

– Te most csak maradj itt és figyelj, s egy óra múlva gyere le a faluba – rendelkezett az áruló, majd óvatosan elhagyta a kunyhót és a faluba sietett, egyenesen a községházára.

A bíró végig sem hallgatta az öreget, máris felemelte a telefonkagylót. A harminc partizán híre az egész körzetben elterjedt. Riasztották a csendőrség törzsét Jablanica községben. Mozgósították a csendőrcsapatot Bruszenben, a teteveni és a lukoviti rendőrparancsnokságot, a helyi rendőröket, a polgári védelmi erőket a közeli falvakban, az összes fegyverképes fasisztát.

Hamarosan összejött hétszáz ember. Húsz nehéz géppuskával, sok géppisztollyal, puskával és kézigránáttal felfegyverezve elkezdték széles körben bekeríteni a Fekete-völgy melletti erdőcskét.

A kör gyorsan szűkült, mígnem az ellenség megközelítette az alvó partizánokat.

Őrszemeinknek talán csak egy fél órával hamarabb kellett volna észrevenniük, hogy csendőrök közelednek, s mi helyrehoztuk volna azt a már elkövetett hibát, hogy rossz helyen telepedtünk le. Még ha harccal csúsztunk volna is ki, akkor is benyomulhattunk volna a nagy erdőbe. Ott pedig már...

De senki semmit nem vett észre, és a meggyilkolt őrszemek már nem igazolhatják magukat...

Vezető útikalauzunk rémülettel teli hangja ébresztett fel:

–Jön-n-n-e-ek! Meneküljetek!

Ugyanabban a pillanatban, mielőtt felfoghattam volna, mi történt, már el is száguldott mellettem, követve több megzavarodott partizántól, akik az ő példájára pánikszerűen menekülni kezdtek.

Felette sem tudok már ítélkezni, mert alig ereszkedett le a völgybe, ellenséges golyóktól átjárva rogyott össze... S ugye, a vért vérrel lehet lemosni...

Az erdőcskét minden oldalról lőni kezdték mindenfajta fegyverrel. A rendőrök, biztonságban érezve magukat, álló helyzetben harcoltak, s fedezetlenül nyomultak előre – így látták a filmeken előrenyomulni a német katonákat.

Ilyen pillanatokban a teljes széthullástól és pusztulástól csak a parancsnok hidegvére és nyugalma, az ő vasakarata mentheti meg a csoportot.

Éppen ilyen akarattal rendelkezett csoportparancsnokunk, Joto Nikolov Vracsev.

Nem vettem észre, mikor ébredt fel, mikor vette kezébe a puskát, s mikor nézte meg a csatateret, vagy pontosabban azt a helyet, melyet csatatérré kellett változtatnunk, ha nem akartunk értelmetlenül elhullani... Csak egy erélyes, ellentmondást nem tűrő hangot hallottam, amely zengett a levegőben, és a golyók vonítása közepette is érvényesült.

– Feküdj! Az ellenségre, a fasiszta bitangokra tűz!

E hang véget vetett a pániknak, s a rendőri össztűzre a mi rendetlen sortüzünk válaszolt. Joto Vracsevnak már az első lövése célba talált. Az ellenség soraiból vad üvöltés tört fel, és tucatnyi ijedt hang kiáltotta:

– Eltalálták!...

– Megölték!...

– Hordágyat hozzatok! Hordágyat!...

S egyszeriben több száz csendőr is hátrarohant a hordágy ürügyén. Szaladtak, gyalázatosan megfutottak, megijedve a partizánok golyóitól, féltve nyomorúságos, bérgyilkos életüket.

Parancsnokaik hiába üvöltözték:

– Előre!

– Rohamra!

A csendőrök első rohamát visszavertük.

Az álmukból ébredt partizánok közül többen elszakadtak a központi magtól, és az erdőn keresztül leereszkedtek a völgy felé. Közülük egyesek holtan estek össze, mások ellenben csodálatosképpen kicsúsztak az ellenséges tűzből.

Negyedóra múlva a csendőrök újból rohamra indultak. Beharsogták a hegyet hurrázásukkal, és futva nyomultak a hallgató erdőcske felé. Az azonban hirtelen feléledt, és megszólalt a sortűz. Ez olyan impozáns volt, hogy újból visszafordította a megveszekedett csendőröket. Újabb győzelmet arattunk az ellenség felett, de ezúttal ez igen sokba került nekünk: Csavdar parancsnokunk, a mi Jotónk abban a pillanatban esett össze holtan, amikor egy fa mellé állt, hogy onnan vezesse a csatát...

Az én szakaszom még sértetlen volt. Együtt feküdtünk le aludni, s az embereim közül senki nem szökött el, és még golyó sem ért senkit.

Körkörösen védekezve szüntelenül folytattuk a tüzelést az ellenség ellen, bárhonnan is tűnt fel.

Hirtelen az erdőcske alsó végéről erős férfihang hallatszott:

– Hé, hagyjátok abba a tüzelést! Halljátok, mit mondunk nektek!

Minden puska elhallgatott.

– Aki közületek azonnal megadja magát, kegyelmet kap, és semmi bántódása nem lesz. Ellenben aki . . .

A csendőr nem tudta befejezni. Egységes, kollektív sortűz volt a válaszunk. S újból veszett lövöldözés kezdődött. A csendőrök, tisztjeiktől űzve, rohamra indultak az erdőcske felé, amely bevehetetlen eröddé változott át.

Amikor megfelelő távolságba értek, elkezdték a kézigránátjaikat hajigálni. De ezúttal sem tartottak ki.

Amint hátrálni kezdtek, felemeltem a fejemet és körülnéztem. Mintegy húsz lépésre tőlem kézigránáttól találva, holtan hevert Kiril Krasztev Gajdarszki, az első szakasz parancsnoka.

A nap magasan járt az égbolton. Már a harmadik órája harcoltunk, az ellenséges golyózápor azonban egy pillanatra sem szünetelt.

Körültekintettem. A csapat erői egyenlőtlenül oszlottak meg. Kedvezőbb helyet kerestem szakaszom elhelyezésére, aztán parancsot adtam az átcsoportosulásra.

Nehéz a harci állást áthelyezni még akkor is, ha a harcosok tapasztaltak és jól tudnak kúszni. De az én embereim legtöbbjének ez volt az első csatája.

Néztem, miként foglalják el egymás után új helyeiket, és reszkettem a gondolattól, hogy szerencsétlenség történhet. S történt is. Egy golyó átjárta a mi nagyszerű elvtársunkat, Sztanka Filibinovát . . . A halál bevonult sorainkba, és régi szokás szerint közülünk legelőször a legerősebbek, a legbátrabbak, a legderekabbak életét követelte.

Egy véletlen golyó felszakította Filip Totyu szakaszparancsnok nyaki visszerét. Már nem tudott vezényelni, mert minden szónál a szája megtelt vérrel, és bugyborékolva fojtogatta.

Halott volt a csoportparancsnok, a biztos, harcképtelenné vált a két szakaszparancsnok – az egyik halott volt, a másik haldoklott. A csoport harci vezetés nélkül maradt, mert legfőbb parancsnokunk, Sztojan Vaszilev-Bozso politikailag ugyan kiemelkedő elvtárs volt, de sohasem teljesített katonai szolgálatot, s ez a harc volt számára az első harci próba...

Akkor a csoport összes harcosai egy helyre gyűltek össze. A mi állásainkhoz másztak oda az első és második szakaszból megmaradtak, s most a csoport koncentrált erői öklöt képeztek.

A partizánharcban szokatlan tanácskozás kezdődött.

– Ognyana – hallottam Bozso hangját. – Gyere hozzám!

Gyorsan bemásztam a bozótba, ahol Filip Totyu és a parancsnok feküdtek. Kérdően néztem Bozsóra. Az pedig rövid hallgatás után megszólalt:

– Azt javaslom, hogy... a harcot Ognyana vezesse... Én közönséges harcosként... harcolok tovább...

– Jól van – szólt rekedten Filip Totyu, és a szája újból megtelt vérrel.

Kettőnk tekintete találkozott. Szeme mintha ezt mondta volna nekem: „Én már harcosként sem tudok verekedni!"

De Filip Totyu kommunista volt és parancsnok, tehát nem mondta ki ezeket a szavakat.

Aztán úgy döntöttünk, hogy tartjuk magunkat itt, ezen a magaslaton alkonyatig, és akkor, amikor segítségünkre jön a sötétség, rohammal szétszakítjuk az ellenséges ostromzárat.

Egy fejkendővel bekötöttük Filip Totyu sebét, hogy legalább a vére ne folyjon el olyan gyorsan, s legalább éjszakáig visszatartsuk a halál szorítását. De ő egyre jobban ellankadt, s az élet lassan eltávozott belőle.

5

Így én lettem a parancsnok.

Súlyos, elviselhetetlen teher hullott a vállamra. Joto és Kiril elesett, minden pillanatban vártuk Filip Totyu halálát. A csoportnak azonban parancsnok kellett... S mivel én rendelkeztem a legnagyobb harci tapasztalattal, meg a legidősebb is voltam –

hiszen a partizánok „Ognyana néninek" hívtak – reám hárult a parancsnoklás feladata.

Az ellenséges lövöldözés erősödött. Már nem hallatszott az egyes golyók süvítése. A dörrenések egyetlen közös morajjá folytak össze, mely az egész hegységet elárasztotta. Az ólomdarabnak egészen közel kellett elhaladnia az ember füle mellett ahhoz, hogy vékonyka szúnyogzúgásként érzékelje.

Előttem fiatal juharfa magasodott. Hirtelen észrevettem, hogy szinte levél nélkül maradt. De nemcsak levél nélkül. Sok tucatnyi gallyát mintha kés metszette volna le. Kérgét lehántották a golyók, és a megsebzett helyek lassan könnyel teltek meg.

Egy géppuska a fiatal juharfára zúdította teljes tüzét. A tűzáradat egyszerre letarolta egész koronáját. Megborzadtam, mintha előttem embert fejeztek volna le . . .

Megnéztem az órámat. Két óra volt. S ekkor valaki ijedten felkiáltott:

– Radkát is lelőtték!

– Lelőtték! Megölték!

Az ilyen szavak gyengítik a legjobban a partizánosztagot, mert többen leengedik a puskájukat, és lelküket emészteni kezdi a gyáva, sunyi gondolat: „Mi lesz velem?" Ezért, bár nagyon bánkódtam Radkáért, a nagyszerű leányért, aki még nem ismerhette meg a fiatalság örömeit, felpattantam a helyemről, és olyan hangon, amely nem tűrt ellenkezést, odakiáltottam:

– Beszéd nélkül! Feküdj! Csak célra lőni!

A golyók sűrűn csapkodtak körülöttem, úgyhogy újból a földre vetettem magam. Majd kúszva elindultam a megölt leány felé, elvettem a fegyverét és arcára fordítottam.

Ne érjen szemrehányás amiatt, hogy nem búcsúztam el tőle. A szívem majd meghasadt a fájdalomtól, de nem csókoltam homlokon, nem adtam meg neki a végtisztességet. Csak elvettem a pisztolyát, és elkúsztam az erdőcske északi végébe, ahol az ellenfél a legdühödtebben szorongatott minket. Minthogy az élőkre kellett gondolnom . . .

Radka Sztojanova után Petko Petkov és Velicska Dakova estek el.

Minden halál után keményebb, metszőbb lett a hangom.

– Feküdj! A fejet lejjebb! Tűz!

Ismét golyózápor.

Annyi év telt el azóta, mégis hányszor álmodom erről a csatáról és ébredek fel a rettegéstől dermedten! Mert azokban a szörnyű órákban el kellett felejtenem, hogy asszony vagyok, akire jellemző az irgalom és a szeretet. Nem, akkor nekem ezt el kellett felejtenem, sőt „Ognyana néni" is megszűntem lenni. Mert parancsnok voltam . . .

Csak azokban a percekben, amikor az ellenséges tüzelés alábbhagyott, kúsztam egyik embertől a másikig. Ott, a harcos mellett a földhöz simulva, amíg lövéseinek a hatókörét ellenőriztem és átnéztem a puskáját, hangom visszakapta közönséges, megszokott színét, emberi melegségét.

– Nyugalom! Nincs semmi baj! Nézd, már dél elmúlt, s mihelyt eljön az est, kisuhanunk a gyűrűből, bemegyünk az erdőbe, amely befogad és menedéket nyújt nekünk!

Hirtelen a tizenhét éves Conka Sztefanovára, Jankára esett a pillantásom. A géppuska lekaszálta az alsó lábszárát. Odakúsztam hozzá. Megkíséreltem bekötni a lábát, megállítani a vérzést, amely elárasztotta a cipőjét, és egészen átáztatta a földet. Óvatosan, nehogy meglássa, elvettem a pisztolyát. De a tekintetünk találkozott.

– Miért? – kérdezte felrepedezett ajkakkal Janka.

– Ne félj! Már közel az alkony, s mihelyt besötétedik, áttörünk a gyűrűn, bemegyünk az erdőbe, s aztán elviszünk téged valamelyik bújtatónkhoz. Ott új kötést kapsz, és alig két hét múlva megint futkározhatsz a hegyek közt . . .

Beszéltem, és magam sem hittem a szavaimban. De tehettem volna-e másképp? Megmondhattam-e neki, hogy utolsó óráit éli, és számára nincs menekvés, mert amikor a nap lenyugszik, ő már nem lesz az élők sorában.

A lány hallgatott, és az arcán elgondolkozó mosoly suhant át. Nem, Jankánk nem volt ostoba. Eszes kislány volt, de az ember mégis örül, ha azt mondják neki, hogy még van lehetősége az életre, a harcra . . .

Hirtelen rátört a fájdalom. Az első percekben a pirosló vér csak megrémítette, de azután jött a halálos fájdalom, amit nem volt mivel csillapítanunk. Janka arca eltorzult, a homlokán apró verejtékcseppek tűntek fel, s csakhamar kis patakocskákba foly-

tak össze. Haja megnyirkosodott. És ekkor újból kinyitotta a száját:

– Vizet!...

De honnét adtunk volna neki?

A vér átütött a kötésen, és elszívta arca maradék pirosságát is. Egyre sárgább, sápadtabb lett, mígnem valamilyen áttetsző színt vett fel, mely mögött már közvetlenül a halál leselkedett.

– Vizet!... Vizet!...

Ezalatt erdőcskénk körül szokatlan esemény készült. A vihar előtti csend váratlanul véget ért. Parasztok vettek irányt felénk, a vállukon baltával, mögöttük pedig, mintha a hátuk mögé bújtak volna, csendőrök jöttek.

Mi lesz itt! Baltával akarnak minket agyonverni?

– Senki ne lőjön! – adtam ki a parancsot, és felemelkedtem egy vastagabb fa mögött, hogy lássam, mit művelnek a baltával felszerelt parasztok.

Azok pedig, amint megközelítették az erdő szélét, elkezdték kivágni a fákat.

Most sem tudom megérteni, melyik rendőrtisztnek jutott eszébe ez a szokatlan ötlet: kivágni az erdőt és úgy megfogni bennünket. Talán erre mégsem számítottak. Talán pusztán a rendőrök és a csendőrök harci szellemét akarták vele emelni, akik miután két-három halottat veszítettek, kezdtek visszahőkölni, és nem merték megközelíteni a kis erdőt.

Talán a rendőrök parancsnokai elhatározták, hogy próbára teszik idegeinket, rávesznek minket arra, hogy támadásra induljunk, és akkor úgy legyilkolnak majd minket, mint valami iskolalövészeten.

Mindegy, mit gondoltak, mik voltak az elképzeléseik, mert e pillanatban ez csak a mi hasznunkra volt. Mert míg a bruszeni parasztok, akiket hamarjában összeszedtek a csendőrök, a bokrokat és a fákat irtották, a rendőrök nem lőttek. Mi se lőttünk. Ugyanis minden perc közelebb vitt minket az éjszakához, az áttöréshez, a kiszabaduláshoz...

Gyakran az órámra pillantottam és izgatottan töprengtem, meddig tart ez a váratlan közjáték. Közel két óra hosszat tartott. Csak akkor jöttek rá ellenfeleink arra, hogy fejszével nem lehet egy egész erdőt kivágni órák, de még napok alatt sem.

A parasztokat nagy kiáltozások közepette elzavarták, s a csendőrök, miután kissé hátrább húzódtak, újból tüzet nyitottak. De mi folytattuk a hallgatást, és csak időről időre küldtünk át egy-egy puskagolyót, mintegy emlékeztetőül arra, hogy élünk.

Patronjaink már fogytán voltak, pedig nekünk az áttörés döntő pillanatához kellettek.

Délután négy óra felé járt az idő, amikor benzineshordók kezdtek felénk gurulni!

Benzineshordók a hegyekben! Ezek meg mire valók?

Váratlanul gyorsan megkaptuk a választ. A hordók egyenesen a vasútállomásról érkeztek. Ellenségeink elkezdték benzinnel öntözni a bokrokat és a fákat. A rendőrök nyilvánvalóan élve akartak elégetni bennünket.

Most mi lesz – néztek egymásra a partizánok. – Na, most mi lesz? – kérdeztem magamtól én is. Kiszámítottam, mennyi idő alatt tudja felgyújtani az erdőt a benzin és mikorra ér el hozzánk a tűz. A benzinnel öntözött területtől nem több, mint harminc-negyven méter választott el bennünket. Közelebb nem mertek jönni a hordókkal, mivel féltek a lövéseinktől.

A partizánok között nőttön-nőtt az izgalom.

– Rohamozzuk meg őket! – ajánlotta az egyik.

– Ereszkedjünk le a völgybe! – vetette fel a másik.

Mindannyian várták, mit határoz a parancsnok. Én már határoztam.

– Nyugalom! Amíg a tűz eljut hozzánk, bealkonyodik. Akkor rohamozunk.

Conkára és Filip Totyura tekintettem . . . Már nem láttak, nem hallottak semmit.

Mikor a rendőrök az egész benzint kiöntötték, elkezdték gyújtogatni az erdőt.

– Kitartunk – gondoltam magamban, amint a harcosokra néztem, akik nem engedték el puskáikat. – Kitartunk!

Aztán lanyhulni kezdett a tűz. A benzin elégett, a lángok elültek, és csak itt-ott égett tovább némelyik száraz ág. A fiatal erdő ellenállt a tűznek, nem akart fellobbanni, megmentett bennünket.

Megbukott az ellenségnek az a reménye, hogy megsemmisíthet

bennünket anélkül, hogy veszélynek tenné ki magát. Ha el akart intézni minket, közvetlen, nyílt harcba kellett bocsátkoznia.

A rendőrök bőszen kurjongattak, káromkodtak, és ádázul lövöldözni kezdtek mérgükben. Aztán a lövöldözés elcsendesedett, és egy csendőrtörzsőrmester, talán tizedszer ezen a napon, ismét elkezdett hitegetni minket.

– Mindenki, aki megadja magát, kegyelmet kap! Ne féljetek, dobjátok el a fegyvereteket, és azonnal gyertek hozzánk!

Végre leáldozott a nap. Ellenfeleink azt hitték, hogy már alig néhányan vagyunk életben. Attól félve, hogy az éjszaka oltalmába vesz bennünket, s ők elvesztik a fejünkre kitűzött jutalmat, a tisztek embereiket az erdő közvetlen szomszédságában gyűjtötték össze. Világosan hallottuk minden szavukat.

– Oroszlánok! – kezdte a parancsnok. – A partizánoknak már végük van! De nem szabad egyetlenegyet sem elengednünk közülük, mert minden fejért ötvenezer leva jár. Vannak-e önként jelentkezők az erdő átkutatására?

Így mondta a parancsnok. Nem azt mondta, hogy bocsátkozzanak harcba, hanem egyszerűen azt, hogy kutassák át az erdőt, ahogy gombáért szokás.

Csakhogy a csendőrök tudták, hogy mi mérges gombák vagyunk, és aki belénk próbál kóstolni, fuldokolni fog, önmagát mérgezi meg.

– Gyerünk, önkéntesek, előre! – emelte fel hangját a parancsnok.

Önkéntes azonban nem akadt...

Akkor a nekidühödött tiszt, kissé előbbre lépve, intézkedni kezdett:

– Te, te, te... és te, és ti... meg ez a szakasz!...

Több időnk nem volt. Ha nem rohamozunk azonnal, kis idő múlva az elállatiasodott csendőrök benyomulnak az erdőbe, és túlerejükkel szétzúznak minket.

Körülnéztem. Rajtam kívül nyolc partizán maradt életben. Többségük sebesült volt, de mind tudtak mozogni, szaladni, lőni. Filip Totyu és Janka már elköltöztek az élők sorából.

– Felkészülni! – vezényeltem halkan. – Ha eldobtam a kézigránátokat, mindenki futásnak ered, le a völgybe! Gyülekezés szemben az erdőben! A jelszó: békakrekegés háromszor!

Mindenkinek ott volt a fegyver a kezében. A golyókat összeszedtük és szétosztottuk. Még egy utolsó pillantás az élő elvtársakra, egy végső búcsú a halottaktól, s lecsavartam annak a két utolsó kézigránátnak a kupakját, amely még megmaradt.

Felugrottam és elhajítottam az elsőt balra, a másikat jobbra, a csoportokba verődött rendőrök közé. A két egymást követő robbanás összevegyült a rendőrök vad kiáltásaival, társaim gyors sortüzével és az én vezényszavammal: „Előre!"

A kilenc életben maradt partizán a Georgi Benkovszki-osztag harmadik csoportjából nekiiramodott, be, a csendőrök soraiban hirtelen vágott folyosóba...

Megindulásunk pillanatában egy géppuskasorozat átjárta Szonyának, a mi életvidám tizenhét éves kislányunknak a combját, és lekaszált kalászként a földre terítette. Mikorra magához tért, már fogoly volt.

A csendőrök parancsnokai látva, hogy sebei nem halálosak, úgy döntöttek, hogy egyelőre életben hagyhatják, hogy aztán megtudjanak tőle bizonyos részleteket a partizánok parancsnokságáról, erejükről, rejtekhelyeikről. Lépre csalta őket a lány fiatal kora – a fiatal, ártatlan embert ugyanis mindig könnyebb kezelni.

Egy mentőkocsi gyorsan elvitte Szonyát Lukovit városba. Becsületes, haladó gondolkodású orvosok kezébe került, akik vállalva annak kockázatát, hogy a legnagyobb bajba keverhetik magukat, nehéz és veszélyes játékba kezdtek. Gyógyították ugyan Szonya sebeit, de ugyanakkor mindig, amikor az a veszély fenyegetett, hogy egészségesnek kell őt nyilvánítani és ki kell adni a rendőrségnek, újra rontottak egészségi állapotán.

Az orvosoknak nem volt kapcsolatuk sem a városi pártszervezettel, sem a partizánosztagokkal, tehát ez volt a fiatal lány megmentésének egyetlen módja.

A rendőrség több ízben megfenyegette őket, hogy „kegyetlenül elbánik velük", de ők mindig azt válaszolták, hogy kiadhatják, de nem felelnek az életéért. A rendőrségnek szüksége volt Szonya életére ahhoz, hogy megtudja, hol rejtőznek a tizenegyedik hadműveleti övezet megfoghatatlan partizánjai.

Egyik nap két detektív kíséretében eljött Szonyához maga a lukoviti járási rendőrfőnök. Hármasban fehér orvosi köpenybe

bújva, a legártatlanabb látszatot akarták adni látogatásuknak. Csak a legáltalánosabb dolgokról faggatták a lányt. Rá akarták venni, hogy valami egészen keveset, egészen jelentéktelen dolgot mondjon, aztán majd a saját vallomásaival sarokba szorítva szólásra kényszeríthetik.

De a mi Szonyánk hallgatott. Nem válaszolt még az olyan kérdésekre sem, hogy mi a neve és hány éves.

– Nem emlékszem! – válaszolta mindenre. – Itt ébredtem fel, ebben a szobában; hogy mi volt azelőtt, nem tudom.

– Mondd meg! – üvöltötte végül is a járási rendőrfőnök. – Mondd meg, mert mindjárt torkon ragadlak!

A rendőrség tett még néhány kísérletet a kihallgatására, hogy kicsikarja tőle a partizánok titkait, de az önfeláldozó orvosok segítsége sikeresen megmentette Szonyát a rendőrök fondorlataitól. Időközben a Vörös Hadsereg szüntelenül előrenyomult, és hozta a szabadságot Szonyának és egész Bulgáriának.

Szeptember 9-én Lukovitban is a nép vette kezébe a hatalmat. A délutáni népgyűlésre, melyet a partizánok a város központjában tartottak, elhozták hordágyon Szonyát. A szónok félbeszakította beszédét, megölelte a lányt, és az egész nép előtt megköszönte az orvosoknak csodálatra méltó emberségüket, bátorságukat...

6

Kilencen kíséreltük meg a kitörést, de a nagy erdőig csak ketten jutottunk el...

Pisztolyomat a nadrágom szíjába akasztva én szaladtam legelöl, kezemben szorongatva hűséges társamat, szerb puskámat.

A zavar és a kavarodás az ellenség soraiban négy-öt másodpercig tartott. Ez idő alatt kijutottunk a kis erdőből, és teljes sebességgel rohantunk le a csupasz lejtőn. Csupán tíz-tizenöt másodperc kellett ahhoz, hogy beolvadjunk a sűrűsödő homályba, s elérjük az első facsoportot a völgyben, aztán elszakadjunk az ellenségtől.

A halál éppen e hiányzó másodpercekben bújt meg. Golyók forgószele söpört végig rajtunk.

Cikcakkban szaladtam, átugráltam a köveket, a bokrokat, és figyeltem a többiek lépteinek robaját. Az egyik pillanatban – úgy tűnt nekem – valaki hallatlan erővel meglökte a jobb könyökömet, megperdített magam körül, aztán pedig még egyszer combon vágott, mire egyensúlyomat vesztve elestem.

Pillanatnyilag nem voltam tudatában annak, hogy megsebesültem, éspedig egy golyó elvitte könyökcsontom egy részét, egy másik pedig combizmomon hatolt keresztül. Egyszerűen azt éreztem, hogy valamilyen idegen, gonosz erő a földhöz szegezett. Ezalatt húsz-egynéhány lépésre tőlem jobbra elrohant Bozso, Rajko, Lalju, Milcso, és Canko.

Hol voltak a többiek? Ösztönösen hátranéztem. Mögöttem csak a lövöldöző rendőrök látszottak.

Egy pillanat alatt felálltam, hogy tovább szaladok. S akkor döbbentem rá arra, hogy a jobb karommal valami jóvátehetetlen történt: nem tudok vele semmiféle fegyvert tartani. Búcsúpillantást vetettem a puskámra, amely mellettem gurult, megragadtam bal kezemmel a pisztolyomat, és újból rohanni kezdtem.

Azóta, hogy elfutottak mellettem a társaim, nem telt el három másodperc sem, de mikor feléjük pillantottam, már csak két embert láttam az erdő felé szaladni: Bozsót és Rajkót. Lalju, Milcso és Canko egymás mellett feküdtek – ugyanaz a géppuskasorozat végzett mindhármukkal.

Mögöttem felhangzott egy rekedt hang, a csendőrparancsnok hangja, amelyet e napon már nemegyszer hallottam:

– A nőstényt! Azt a nőstényt találjátok el! Kapjátok le, az anyja keservét! Megszökik előlünk!

S nyomomba szegődött egy soktorkú üvöltés, az emberfalka üvöltése, amely a zsákmány üldözésére lendült.

– Fogjátok meg! Gyerünk!

– Lőjetek!

– A nőstényt megfogni!

Újból kőrakásokat és tüskebokrokat ugrottam át, a földomlásokon rohantam tova, cikáztam a golyózáporban, és minden másodperccel, minden lépéssel közelebb jutottam az erdő megmentő fekete csíkjához. Hallottam magam előtt Bozso és Rajko nehéz zihálását. Örömmel gondoltam arra, hogy messze megelőztük, ta-

lán kétszáz méterrel is üldözőinket, mikor Bozso hirtelen a földre zuhant, mintha lekaszálták volna.

Még egy, még két ugrás, és melléje feküdtem. Az ellnséges géppuska néhány méterrel előbbre irányította a tüzét, ezzel próbálva utunkat elvágni.

– Bozso! – kiáltottam riadtan, s megráztam a vállánál fogva. De ő hallgatott. Géppuskasorozat érte a mellét.

– Ognyana néni! – hallottam egy riadalommal és borzalommal teli kiáltást.

Szememmel megkerestem Rajkót. Egy fa mögé támaszkodva szorította kezét a vállához, miközben az ujjai közül vér szivárgott.

– Rajko?!...

– Ognyana néni, megsebesültem...

Odaugrottam hozzá, átöleltem a vállát az ép karommal, és ketten behatoltunk a sötét erdőbe. De Rajko ereje gyorsan fogyott, s miután ment még vagy száz lépést, odasúgta:

– Nem bírom tovább... Hagyj itt engem!...

Megnéztem a sebét. A golyó a kulcscsontját találta el – szóval nem halálos, kibírja.

Körülnéztem. Az esti erdőben a fák és a bokrok titokzatosan tekintettek ránk. Húsz perc múlva már senki semmit nem tud majd megtalálni benne. A közelben sűrű bozót kezdődött.

– Gyere ide... Bújj el... Aztán majd visszajövök érted... A jelszó ugyanaz.

Bebújtattam a bokrokba, álcázás végett néhány marék lombot vetettem föléje, aztán gyorsan oldalt kanyarodtam.

Amilyen gyorsan csak lehetett, távolodnom kellett attól a helytől, ahol Rajko feküdt, hogy elvonjam a rendőröket bizonytalan rejtekétől. Azok máris jöttek, közeledtek. Hallottam a gallyak ropogását patkós csizmáik alatt. Éppen e pillanatban kerültem üldözőim szeme elé. Kiáltozva rohantak utánam, én pedig, miután átugrottam a közeli patakot, egy éles kanyart tettem, és a szomszédos vízmosásban újból a magaslat felé vettem irányt... Nyomon kísért a tiszt hangja:

– A nőstény után fussatok! A csapásába menjetek! A vérnyomokon! Megsebesült!

Csak most láttam, hogy a jobb karomból folyik a vér, és nagy,

súlyos cseppek jelölik az utamat. A karom lógott, nem tudtam sem felemelni, sem behajlítani.

Elgondolkoztam. Mitévő legyek? Bekötni nem volt időm, meg nem is volt mivel bekötnöm. A rendőrök léptei egyre közelebb hallatszottak hozzám. Fogtam a karomat, és bedugtam a nadrágomba. Most majd a vér a ruhám ujján át a nadrágomba folyik, és nem árulja el az utamat.

Nemsokára valóban megszűnt a tüzelés, és az üldözők kezdtek visszatérni. Egy fa mellett menedékre lelve, meghallottam a csendőrök beszélgetését, akik a helyzet urainak és győzteseknek érezve magukat, mentek visszafelé. Majd elhallatszottak hozzám a jelentések is.

– Semerre nincsenek, őrnagy úr!

– Sötét van már, semmit sem lehet látni...

– Elillantak, őrnagy úr...

Káromkodássorozat fogadta és bocsátotta útjukra a csendőröket és rendőröket. Azután ugyanaz a hang cinikusan számvetést csinált:

– Tizenkilencszer ötven az annyi, mint... majdnem egymilliócska!

Ebből rájöttem: az ellenség kezébe holtan vagy sebesülten tizenkilencen kerültek!

Az erdő elcsendesült, de a szemközti magaslat és az erdőcske, ahol egész nap vívtuk csatánkat, megtelt emberekkel, akár egy falusi piactér ünnepkor. Világosan kivehettem kiáltásaikat és káromkodásukat. A hétszáz rendőr és csendőr, velük a néhány száz paraszt, akiket Bruszenből és a környező helységekből hoztak oda, átkutattak mindent, bekandikáltak minden fa és bokor mögé, minden kő alá! Utoljára ellenőrizték, nem bújt-e el ott valamelyik partizán, nem fedezhetnek-e fel valamilyen partizánholmit, főleg azt a híres, arannyal teli hátizsákot, melyet a Dobrevci faluban végrehajtott akció során szereztünk.

Az erdei úton ökrös szekér zörgött. Erre rakták fel az én megölt társaim holttestét.

Egy, kettő, három... tíz... tizenöt... tizenkilenc...

Tizenkilenc partizán holtteste, tizenkilenc partizánfej!

Igen, jó volt a tisztek számítása. Ez valóban majdnem egymilliót tesz ki...

A nyüzsgés és a kavarodás a Fekete-völgyben fokozatosan elnémult. Én csak ültem rejtekhelyemen, egy fatörzsnek támaszkodva, és moccanni sem tudtam. Nemcsak testi fáradtság volt ez. Egyszerűen semmire sem gondoltam, csak azt éreztem, hogy e pillanatban nem kell sem szaladnom, sem lőnöm, sőt gondolkodnom sem . . .

Kevéssel utóbb elindult az utolsó rendőrcsapat is. A hegyek között teljes csend lett. Ez szinte újból életre keltett. Hallgatózni kezdtem, nem hangzik-e fel valahonnan a hőn sóvárgott „brekeke" – annak jele, hogy társaim közül valaki életben maradt, és kapcsolatot keres.

Ej, ezt a nehéz, kínos csendet!

– Bre-ke-ke! – jelentkeztem én, majd hallgatóztam.

Még a visszhang sem jelentkezett.

Akkor felálltam és elindultam megkeresni Rajkót. Lassan mentem, körbe-körbenéztem, nehogy valamelyik titkos őrszembe botoljak, s a pisztolyt bal kezembe szorítottam. A bozót csak nem volt sehol! Kétszer is úgy éreztem, hogy megtaláltam a helyet. Kétszer is úgy véltem, hogy magát a lombbal borított Rajkót látom, de kitűnt, hogy csak egy hosszúkás, mohás kő fekszik ott. Már félni kezdtem, hogy egyáltalán nem találom majd meg azt a helyet, amikor hirtelen észrevettem a görcsös fát, amelynél társam megtámaszkodott.

A bozót azonban hallgatott . . .

Lehajoltam az alacsony gallyak alá, és odamásztam arra a helyre, ahol Rajkónak hevernie kellett volna. Nem volt ott!

Mi történhetett vele? Hiszen a csendőrök azt jelentették, hogy senkit sem fedeztek fel. Ha dulakodásra került volna sor, okvetlenül észrevettem volna. Ha kilesték és elfogták volna, legalább a lombot összetaposták volna patkós csizmájukkal.

Sokáig kerestem Rajkót, hasztalanul.

Később tudomásomra jutott, hogy Rajko kimászott a bokorból, és elvergődött a saját falujába. Ott árulás áldozata lett. 1944. szeptember 9-ét a börtönben érte meg.

Hirtelen azt éreztem, hogy a sebeim veszettül fájnak, és halálosan fáradt vagyok. E pillanatban sajnáltam először, hogy a fasiszta golyók nem voltak pontosabbak, hogy a karom és a combom helyett a csendőr nem a fejemet és a szívemet találta el. S az

elkövetkező tizenhét nap során még hányszor kerülgetett ez a gondolat!

De csak egy pillanatra gyengültem el.

A fájdalmon, a sebeken, a fáradtságon – mindenen felül kellett kerekednem. Győznöm kellett!

A győzelem e pillanatban azt jelentette, hogy elállítsam vérem folyását, és elkerüljem a holnapi erdőkutatás veszélyét.

De mivel kötözhetem be a sebeimet?

Elkezdtem tépni a pulóverem alól erős vászonblúzomat. Nagy nehezen sikerült valami sebkötözőfélét készítenem. Ezután fél kézzel, foggal, körömmel, bepólyáztam a lehetőséghez mérten jó erősen a könyökömet. Bekötöttem a combomat is. De alig kezdtem örvendezni annak, hogy ezt a nehéz és súlyos műveletet elvégeztem, amikor a vér már átütött a rögtönzött kötésen.

Nem tudtam, hogy a vérzés elállásához varnak kell képződnie, ezért abban az ijedelemben, hogy elvérzem, levettem a kötést és mindent elölről kezdtem. Amikor végéhez értem, annyira ki voltam merülve, hogy szerettem volna a hátamra feküdni, a szememet lecsukni és soha többé ki sem nyitni.

Mégis felkeltem és elindultam felfelé a hegyen, majd a másik oldalon lefelé. Nemsokára a csendben halk vízcsobogást hallottam. A közelben hegyi patak folyt. Mennyire megörültem neki! Huszonnégy órája egy csöppnyi vizet sem ittam! Föléje hajoltam, s ekkor majd meghaltam ijedtemben. Valahol a távolban sűrűn lövöldözni kezdtek.

Mi lehet ez? Csak nem bukkant az ellenség néhányra a mieink közül? Rajko esett volna csapdába?

Nem, a lövések messziről, Bruszen felől jöttek, ahova a csendőrök betelepedtek. „Áldomáslövéseket", örömlövéseket hallottam. A csendőrök és rendőrök győzelmüket ünnepelték.

... Bruszenben a partizánok holttestét a tér közepére dobálták, és arra kényszerítették az embereket, hogy vonuljanak el mellettük, hadd lássák őket, és eszükbe se jusson többé bármivel is segíteni a partizánokat. Aztán nagy mulatozást csaptak, melynek során kiürítették a kocsmárosok összes hordóit. Elkezdődtek a viták és civódások is, hogy kit illet a nagyobb és kit a még nagyobb jutalom.

Egész éjjel és a rá következő egész napon át hevertek a holt-

testek a téren, két feltűzött szuronyú csendőr őrizete mellett. Némelykor az odahajigált holttestekből egy-egy halk, gyötrelmes sóhajtás szakadt ki. Egyesekben még volt élet.

A falu szinte kihalt. Az utcákon nem mutatkoztak sem férfiak, sem nők, sem öregek, sem gyerekek. Csak a kutyák vonítottak kísértetiesen, nyakukat az ég felé nyújtva. A vérszag megőrjítette őket, és sokhangú vonításuk egyetlen pillanatra sem szünetelt.

Este a csendőrök úgy döntöttek, hogy a tizenkilenc partizán sorsa már eléggé meghatotta a bruszeni parasztokat. A halottakat egy faluszéli meszesgödörbe hajították. Földet lapátoltak rájuk és siettek tovább, mivel a kocsmárosok újabb bort hoztak.

Reggel az arra járók azt látták, hogy a friss sírból begörcsölt, elfeketedett, ökölbe szorult kéz nyúlt ki . . .

Összerezzentek az arra járók, és rohantak vissza a faluba, mert csak énekekben hallottak olyasmiről, hogy élve temettek el embereket!

Nagyszerű elvtársunkat, a bátor Sztojan Tonev-Szimo partizánt temették el élve.

Ma a tömegsír felett gránit emlékmű emelkedik. A gránitkőbe tizenkilenc név van vésve.

7

Víz!

Huszonnégy órája nem volt a számban egy csöppnyi víz. Pedig tikkasztóan forró nap volt, amilyen forrók csak a júniusi nappalok lehetnek. A tizenhárom órás ütközet, a golyók süvítése, a bombák robbanása, az erdei tűz szinte még melegebbé, nehezebbé, szárazabbá tette a levegőt.

S íme, hegyi patak csobogott előttem, csak le kellett hajolnom, és ihattam az életmentő nedűből. Letérdeltem a patak partjára, és ép karomra támaszkodva bemártottam egész arcomat a vízbe. Mikor egy pillanat múlva felemeltem a fejemet, alig tudtam lélegzetet venni. Majd újból a patak fölé hajoltam. Most már lassan kortyoltam a vizet, és éreztem, miként enyhíti kiszáradt torkom hevét, mint árad át hűvössége egész testemen, visszatérítve erőimet.

Azután elkezdtem mosakodni. Óvatosan, vigyázva, hogy be ne

nedvesítsem a sebemet, letisztogattam az alvadt vért jobb karomról, arcomról és nyakamról. Ezután ujjaimmal beletúrtam a hajamba. Mindez visszaadta emberi és női öntudatomat. Lehajoltam utoljára még egy kis vizet hörpinteni, és folytattam utamat az erdőben.

Egy óra múlva egy hatalmas, ágas-bogas fa mellett összeszedtem egy kevés lehullott falevelet, és lefeküdtem a sebtében rögtönzött ágyra.

Mennyit aludtam, nem tudom. Riadtan ébredtem, valamilyen szörnyű félelem rázta egész testemet.

Mi történt? Miért vagyok itt? Joto, Kiril, Sztanka hol vannak?

Sebeim lüktetve fájtak, a fejem szédült a fáradtságtól, és egész testem reszketett a hidegtől.

Megpróbáltam felállni, de elcsúsztam, és megütöttem felsebzett könyökömet és átlyukasztott combomat. S ebből rendszer lett. Ha elestem, mindig ott ütöttem meg magamat. Az ágak is, amikor a bokrok között átbújtam, éppen ezeket a helyeket szemelték ki, s rájuk csaptak fájdalmasan. Ha nekidőltem valamelyik sziklának, hegyes éle okvetlenül a combsebembe vágott . . .

Hangosan feljajdultam, és az ajkamba haraptam. Aztán elmosolyodtam a félelmemen. Ki hallhatott volna meg ebben a pusztaságban?

Úgy döntöttem, hogy Etropoléba megyek, az volt a legközelebb. Mi partizánok mindig éjszakánként szoktunk közlekedni, de most járhattam nappal is, mert körülöttem olyan ember nem járta vadon terült el, hogy napokon át hiába kereshettem volna egy élő lelket.

Az volt az érzésem, hogy a városka északkeleti irányban található. Mivel órám is, iránytűm is elromlott, a felkelő nap jelezhette csak az irányt, s lényegében az ösztönömre kellett bíznom magam.

Körülnéztem még egyszer, és elindultam, ahogy képzeltem, északnak.

Ezek voltak az első céltudatos lépéseim.

Teljes tizenhét napon át, szüntelenül mentem. Eltévesztettem az irányt, és nem tudtam, merre megyek – keletnek-e vagy nyugatnak, északnak-e vagy délnek. Rendőrcsapda vagy áldott segítő

lélek háza felé? Mégis csak mentem, megállás nélkül, mert az előrehaladás nekem az életet jelentette.

Néha irigyeltem harcban elesett társaimat. De igazán csak egyszer fogott el a kétség életem értelme felől, csak egyszer kívántam komolyan meghalni.

Ám abban a pillanatban, amikor a halál számomra hőn kívánt nyugalom lett volna, életerőim fellázadtak, ellenálltak, és én újból az életbe csimpaszkodtam . . .

Utam első napján az átélt események annyira lefoglalták minden gondolatomat, hogy eszembe sem jutott, hogy már harminchat órája morzsányi kenyér sem volt a számban.

A második napon azt reméltem, hogy nemsokára Etropoléba érek, ott bekötöznek, enni adnak, s kipihenhetem magam.

A harmadik napon elkezdtem bekandikálni az erdőben levő világos helyekre, hol a fű között sóska, csalán nőhetett. Két ízben valóban sóskafészkekre bukkantam, melyekről leszedtem az utolsó levélkéket is, egyszer pedig elburjánzott, száras csalánnal teli tisztást találtam. A botommal elkezdtem kaszálni, aztán megcsapkodtam száraz ággal, míg valamilyen zöld kásává nem változtattam a csalánt. Nagyon szúrós volt, de megettem . . .

Elmúlt a negyedik nap, és rám köszöntött az ötödik. Régen meg kellett volna érkeznem Etropoléba, de annak nyoma sem volt. Nem látszottak sem falvak, sem kunyhók. Csak itt-ott jelezték burgonyaföldek, hogy ezeken a helyeken néha járnak emberek.

Széles tisztásra jutottam, melynek felső végében kis, pirosló mező búját meg. Amikor közelebb értem hozzá, észrevettem, hogy az egész az apró, érett, hegyi szamócától piroslik. Hatalmas csokrokban kínálta magát az illatos, édes gyümölcs, csak tépnem kellett és raknom a számba. Ebben a csodálatos foglalatoskodásban talán tíz-egynéhány perc telt el, amikor hangos beszéd szeppentett meg.

A tisztás alsó végében két ember jelent meg: egy idős asszony és egy fiatal, katonaruhába öltözött legényke. Mind a ketten kapával a vállukon felém közeledtek.

Kúszni kezdtem visszafelé az erdőbe, miközben egy pillanatra sem tévesztettem őket szem elől. Letették kapáikat, és bementek a tisztásra szamócát szedni.

Mit tegyek – töprengtem egy fa mögé búvva. – Odamenjek ezekhez az emberekhez kenyeret kérni? Elkérjem az asszonytól a fejkendőjét, hogy bekössem a sebeimet? Vagy megkérjem őt magát, hogy bekösse és kitisztogassa? Megkérdezzem-e tőlük, hol vagyok?

Talán odamentem volna hozzájuk, de megállított a fiatal férfi katonaruhája. Mit tettem volna, ha ő, csábítva attól a gondolattól, hogy nagyot nőhet parancsnokai szemében, s elnyeri az ötvenezer levás jutalmat, egyszeriben rám veti magát? Amilyen állapotban voltam, sebesülten és tehetetlenül, még a pisztolyomat sem tudtam volna időben előrántani, mert hiszen mégsem lehetett előhúzott pisztollyal odamenni olyanokhoz, akiktől segítséget kérek . . .

Nem, a kockázat igen nagy volt, úgyhogy lemondtam arról a csábító gondolatról, hogy nemsokára erős, tiszta kötést érezzek a karomon és a combomon, és kenyeret tehessek a számba.

Legjobb volt visszavonulnom, be az erdőbe, lefeküdnöm valamiféle bozótban és ott töltenem a nappalt. De én megbűvölten álltam, és néztem az embereket, hallgattam köznapi beszédjüket.

Annyira áhítoztam az emberi beszéd, az emberi társaság után . . .

Az asszony és a fiatalember a szamócázás után kapálni kezdett. Nem sokáig kapáltak, hanem a vállukra vették kapájukat, és ellenkező irányban elindultak, mint ahogy jöttek.

Hova mennek? Merre vezet ez az ösvény? – nagyon szerettem volna választ kapni ezekre a kérdésekre!

Végül elhatároztam, hogy a parasztok után indulok. De előbb betértem a földjükre. Szó sem lehetett arról, hogy a sötétben szamócát találjak, ezért elkezdtem a kezemmel túrni a frissen megkapált burgonyafészkeket. Hamar megtöltöttem a zsebeimet apró krumplival. Nadrágom szárán ledörzsöltem róluk a földet, és végtelen sokáig rágtam őket, míg valóságos kásává alakultak. Nyers szagúak és ízetlenek voltak, de megtöltötték a gyomromat, és valamelyest visszaadták az erőmet.

Kétórás út után valahol a távolban kutyaugatás hallatszott. Faluhoz vagy hegyi községhez közeledem? – nem tudtam, de mindenáron ki kellett kerülnöm az országútra, mert csak ott tájékozódhattam.

Felső vége felől közelítettem meg a falut, és onnan vettem észre az országút fehér szalagját. Egy nagy kanyart tettem, s végül is eljutottam az országúthoz.

Megálltam megpihenni egy kilométerkövön, és meghúztam a bocskorszíjamat. Teljesen elszaggattam a bocskoromat, úgyhogy majdnem mezítláb jártam. Éppen, amikor indulni készültem, a sötétből egy magas, testes katona bontakozott ki, és egyenesen felém tartott.

Külső személy számára okvetlenül elég furcsa látványt nyújtottam. Piros nadrágba öltözött nő, szakadt bocskorral, vastag gyapjúpulóverrel a nyár kellős közepén, borzas hajjal, véres kötéssel és nadrágba dugott karral.

Nem volt időm sem arra, hogy megbújjak valahol, sem arra, hogy oldalt kanyarodjak. Ezért felálltam, és egyenesen a katona felé indultam. Csakhogy eldobtam a botomat, és előrántottam a pisztolyomat.

A katona észrevett, és megállt az út közepén, terpeszben.

– Ki az? ... Miféle szerzet vagy, hé? – kérdezte, még mikor mintegy húsz lépésre voltam tőle.

A műút jobb szélén mentem, és igyekeztem a járásommal nem elárulni, hogy sebesült vagyok.

– Barát! – válaszoltam minél közönyösebben, de rekedt hangom még inkább felkeltette a katona kíváncsiságát.

– Miféle barát?

– Ilyen! – válaszoltam, és mivel már összeértünk, ráfogtam a pisztolyomat.

– Vissza!

Parancsom csapásként hangzott. Csapásként fogadta a legény is. Behúzta a nyakát, hátrált egy, aztán még egy lépést.

– Vissza és törődj a dolgoddal! Másként lövök!

Több beszédre nem volt szükség. Egy másodperc múlva a katona már szedte is a lábát, vissza se nézett.

Ki-mi volt ez a katona, és mit szándékozott tenni, azt én nem tudtam. Lehet, hogy mélyen megőrzi találkozásunk titkát, de az is lehet, hogy rögtön megy a községházára riasztani a hatóságokat.

Bármit tesz, nekem nem szabad többé a műúton maradnom, s mielőbb távoznom kell erről a környékről.

Bal felé indultam, amerre az erdő fekete tömege sötétlett. Nemsokára gyors, zúgó folyó került elém.

Nem tudtam, milyen mély lehet. Mindenesetre kivettem a nadrágból a pisztolyomat. Megeshetett volna, hogy gödörbe lépek, s ha benedvesedik a pisztolyom, önmagamat fegyverzem le. Belegázoltam a folyóba, s nagy nehezen átkeltem a helyenként nyakig érő vízben. Átnedvesedett ruháim nagy súllyal nehezedtek rám, a nyirkosság a csontomig hatolt, de én csak mentem tovább. Nem messze sziklákat pillantottam meg. Erőm végső megfeszítésével felmásztam oda, és az egyik sima tömbön elnyúltam . . .

Fáradt, átdermedt, éhes voltam. Szemem előtt piros karikák táncoltak, a folyóban felázott sebeim felpuhultak, és új erővel kezdtek fájni. Már-már azt latolgattam, hogyan vessek véget életemnek, s vele együtt szenvedéseimnek. De a nagy „semminek" a gondolata visszaadta eltökéltségemet és élni akarásomat, s újból kezdtem körülnézni, hol bújhatok el a legjobban avégett, hogy észrevétlenül tölthessem el a következő napot.

Az pedig lassan, észrevétlenül jött. A napsugarak hamar elöntötték a szemközti hegycsúcsokat, kis idő múlva elérték az én sziklámat is. Csukott szemmel hevertem, és éreztem a sugarak melegét, melyek elűzték a hideget, megszárították ruháimat.

Délig nem hunytam álomra szemem. Egyre vártam, hogy a faluból kijön a hajtóvadászat, de amikor a nap már delelőjén állt, úgy éreztem, hogy ilyen veszély nem fenyeget, és elaludtam.

Alkonyat előtt ébredtem. Még egyszer szemügyre vettem a környéket. Tőlem körülbelül egy kilométerre a műút kettéágazott. Elhatároztam, hogy amikor besötétedik, ismét átkelek a folyón, elmegyek ehhez az útkereszteződéshez, és felderítem, merre is vagyok.

Nem sokat tudtam meg. Csak annyit, hogy a falut, mely mellett eljöttem, Cserni Vitnek hívják. Mindegy, a folyó tájolóként szolgálhat. Ugyanis bármilyen kanyarokat is csinál, mégiscsak északra vezet.

Egész éjszaka úton voltam. De úgy hiszem, nyolc óra alatt aligha tettem meg nyolc kilométert. Erőm teljesen ellankadt, az éhség tönkretett, jóllehet időről időre elrágtam egy-egy szem kis krumplit. A fájdalom pedig a sebeimben hol elcsendesedett, hol újabb erővel ragadott meg.

Virradatkor megálltam pihenni. A nap az imént kelt fel, s én egy fának támaszkodva tekintetemmel a távolba meredtem.

S egyszeriben megdörzsöltem a szemem: templomkupolák csillogtak velem szemben. A glozsenei kolostor kupolái!

Lehet, hogy ostobaság, vigyázatlanság volt, de én „hurrát!" kiáltottam gyenge hangomon.

Végre valahára tudtam, merre vagyok, végre az utam világossá vált!

8

Alig vártam az estét. Az út az egyik gerinctől a másikig körülbelül három órányi, de én egész éjjel úton voltam. Újból átgázoltam a folyón, és reggelre megközelítettem a glozsenei kolostort.

Elkezdődött a nyolcadik nap.

Amíg alvóhelyet kerestem magamnak, egész csordára való csigával találkoztam össze, és néhányat közülük megettem. Undorító dolog a nyers csiga, de ennem kellett, és én ettem.

Este elindultam Dobrevici falu felé. Hányás erőltetett, a sebeim nagyon fájtak. Többször próbáltam hányni, de a gyomrom teljesen üres volt, úgyhogy csak a szám íze lett sós.

Eljött a kilencedik nap. Éhes voltam. Körös-körül semmi ennivaló nem volt. Sem sóska, sem csalán, sem krumpliföldek, de még csiga sem. Semmi!...

Mielőtt bebújtam a bozótba, kibontottam combomon a kötést. A vastag var alatt gennyes seb égett. Vatta, szesz, sebpor és kötés kellett volna nekem.

Kellett volna, de nem volt.

Közel, csupán két kilométerre feküdt Dobrevci falu. Annyi embert ismertem onnan, annyi csodálatos bújtatónk volt ott! De hát ők lettek legelőbb partizánok. Anyjuk vagy feleségük biztosan befogadna, megsegítene. És ha a házukat az ellenség figyeli?... Látogatásom újabb alkalmat szolgáltatna újabb rendőri akciókra.

Nem, Dobrevcibe nem szabad mennem.

MITKA 17 NAPOS ÚTJA
A FEKETE-VÖLGYI CSATA UTÁN

I–II. 5 éjszaka az etropolei hegyen
II–III. 2 éjszaka Cserni Vit-től a glozseni hegyig
III–IV. 1 éjszaka Liszecig
IV–V. 1 éjszaka Liszectől a dobrevci hegyig
V–VI. 6 éjszaka a dobrevci hegytől Lukovit városig
VI–VII. 2 éjszaka Lukovit várostól Radomirci községig

menetirány — a menet útvonala

Fáztam. Tornászni próbáltam, hogy átmelegedjem, de miféle tornát lehet művelni sebesült karral és sebesült lábbal?

Megvártam, míg besötétedik, hogy újból elinduljak.

Merre?

Annyi nappal az osztag szétverése után én már eltökéltem magamban, hogy nekem csak egy biztos rejtekhelyem van: otthon, Radomirciban. Csak hazulról tudom majd felvenni az érintkezést a szervezettel, és megtalálni újból az osztaghoz vezető utat.

Dobrevcitől Radomirciig az út nem lenne olyan nagyon sok. Csakhogy át kellene vágnom a Balkán hegységen, elkerülve az utakat, kikerülve minden falut, minden kunyhót.

A tizedik nap az erdő szélén ért. Az erdőnél régen learatott rozsföld kezdődött. Egyik végében ajtó és ablak nélküli hegyi kunyhó állt. Megközelítettem a kunyhót. Körülnéztem: körös-körül nem volt senki. Bent egymásra hányva néhány törött hordó. Máig sem tudom megérteni, kicsoda, mi végre rakta ide azokat a hordókat, de azt sem, honnan támadt az a kényszerű gondolatom, hogy fel kell másznom a kunyhó padlására. Talán gyermekkori elképzeléseim hatottak rám a padlásról mint olyan helyről, ahol mama az aszalt szilvát és a diót rejtegette.

Azt hiszem, soha életemben nem hajtottam végre nehezebb, súlyosabb és értelmetlenebb dolgot, mint a padlásra való felmászást. Magától értetődik, a padláson nem volt sem aszalt szilva, sem dió, de még régi rongyok sem. Csak piszkos pókháló és valamilyen feneketlen kosár volt ott.

Szemlélődésem közepette arra lettem figyelmes, hogy csikorogva közeledik egy ökrös szekér. Megállt, a rajta ülő ember kifogta a szekérből az állatokat, és leemelte a szekérről az ekét. Szóval, egész napra lesz szomszédom!

Délben a paraszt szénát adott az állatoknak, és leakasztotta a szekéroldalról a tarisznyát és a kulacsot. Nem tudtam levenni a szemem a kenyérről, a túrósajtról és a fiatal hagymáról. A gyomrom fájdalmasan összehúzódott, a szám megtelt nyállal, és úgy éreztem, hogy forog velem a világ. Még egy pillanat, és csúnyán elkiáltom magam: „Állj! Ne egyél! Az az enyém!"

Az ember, mintha megérezte volna, mit akarok, az ételmaradékot a tarisznyába dugta, és visszaakasztotta az egészet a szekéroldalra. Aztán elhúzta maga után az ökröket, itatni vitte őket.

Nem volt erőm sem ugrásra, sem arra, hogy az ép karomon lelógjak, és így rövidítsem meg azt a távolságot, mely a padlást a földtől elválasztotta. Körülnéztem még egyszer, aztán becsuktam a szememet, s fél kézzel fogózkodva lassan leereszkedtem. Alig egy másodperc múlva már a földön voltam, fájdalmas kiáltást hallatva. Amint ilyen esetekben mindig történt, megütöttem sebes karomat is, meg átlőtt combomat is.

Tántorogva elindultam kifelé a szekérhez. Csak most láttam, hogy az embernek hű őrzője van, egy óriási juhászkutya, amely nem hagyja elvenni az általam megkívánt tarisznyát.

Csupán egy lépést tettem, s a kutya vicsorgott, majd kitátotta a száját. Nem közönséges ugatás hangzott fel. Vele szinte figyelmeztette gazdáját valami szörnyű veszélyre, és egész testében ugrásra készült.

Minden erőmmel ép kezembe szorítottam a botot, és nem moccantam. Aztán lassan, centiméterenként elkezdtem visszakozni. A kutya csodálkozva nézett, s közben időről időre felugatott élesen, fenyegetően. Körülnéztem. Valahol messze feltűnt az ember, jött vissza az ökrökkel. Itt nem maradhattam egy pillanatig sem, és anélkül, hogy törődtem volna a kutyával, a lehetőséghez képest elkezdtem gyorsabban visszavonulni az erdő felé. Csak mintegy húsz lépést kellett még hátrálnom, és már el is rejtőztem egy vastag bükkfa mögött.

Az ember nem végzett aznap a szántással, mert megeredt az eső. Mikor eltűnt a szekerével, én ismét beköltöztem a kunyhóba.

Meddig folytatódik mindez? Meddig vonszolom magam félig agyonverten, a hegyek közt ijesztgetve az embereket és a kutyákat? S újból vágyat éreztem számba venni a pisztoly csövét, megnyomni a ravaszát, egy pillanat alatt véget vetni minden bajnak . . .

A reggel szürkén, morcosan és nyirkosan jött meg. Az eső már elállt. Lehet, hogy a szántóvető visszatér és folytatja munkáját. Maradjak-e itt, bevárjam, hogy kenyeret és segítséget kérjek tőle? De én már valamilyen leküzdhetetlen félelmet éreztem az emberekkel szemben. Nem éreztem magamat velük egyenlőnek, megjelenésemmel csak félelmet és rémületet tudtam kelteni bennük.

Kijöttem a kunyhóból, és újra nekivágtam az erdőnek. De az barátságtalanul fogadott, csuromvizesen és komoran.

Tizenkét, tizenhárom, tizennégy nappal és éjjel telt el a feketevölgyi csata óta. Én már nem gondoltam sem evésre, sem pihenésre, sem alvásra. Már jóformán semmire sem gondoltam. Valami ismeretlen tudatalatti erő késztetett előrehaladásra a sötét erdőben, felkelésre, ha feküdni szerettem volna, meghúzódni a rejtettebb zugokban és szorongatni szüntelenül markomban pisztolyomat.

Már nem tudtam egyenesen járni. Kétrét görnyedve mentem, s közben ép karommal segítettem magamat, mintha a harmadik lábam lett volna. Időnként a földre zuhantam, arcomat bevertem az ágakba, kövekbe. Nem éreztem a tüskék szúrását. Nem éreztem a zöld tisztások üdeségét sem, nem éreztem a virágok illatát.

Érzékek nélküli lénnyé változtam. Csak egyetlen egy hatalmas gondolat vezette minden léptemet, minden mozdulatomat: „Előre! Előre hazafelé! . . . Menni! Menni előre! Menni végig!"

Rám köszöntött a tizenötödik nap estéje is. Az erdő véget ért, és valamilyen kopár mezőre jutottam, melyen még nem járt eke. A mezőség mögött szántóföldnek kell lennie – gondoltam magamban –, a szántóföldön túl pedig falunak. El kell jutnom a faluig. Talán már az én falum az . . .

Kúszni kezdtem a mezőn. Elértem egy enyhe kiemelkedés tetejére, ahonnan tágabb kilátás nyílt. S lázas, már zavaros tekintetem előtt sok tucat, sok száz villanyfény csillogott fel.

Város előtt álltam, mert csak városnak van ennyi fénye. De melyik lehet?

Körülnéztem. A közelben műút haladt.

Feléje kúsztam. Hamar elértem az út menti árkot. Azután elkezdtem mászni az árokban, s alig száz lépésre a holdfényben faoszlop bontakozott ki előttem, melyre széles deszkatábla volt felszegezve.

Karommal átfogtam az oszlopot, és felegyenesedtem. Közel tettem arcomat a felirathoz, és a csillagok gyenge fényében sikerült a betűket megkülönböztetnem: L-u-k-o-v-i-t!

Leültem a földre. Szememből kibuggyantak a könnyek, és lecsurogva vonalakat rajzoltak véres, elfeketült arcbőrömre . . .

Nem, nem volt tévedés. A kínjaim befejeződtek. Gyorsan el kellett indulnom hazafelé. Hiszen csupán néhány kilométer választott el Radomircitól. Semmiség! . . .

9

Semmiség?

Négy kilométeres utat egy kisgyermek is meg tud járni egy óra alatt!

Lehet, de járni kell! Én pedig nem jártam, hanem kúsztam . . .

Két óra múlva virradni kezdett. Tizenhatodik virradat a fekete-völgyi ütközet óta.

Egyhuzamban tíz-tizenöt-húsz lépést kúsztam, majd abbahagytam. Leengedtem a földre a fejemet, és sokáig nem tudtam lélegzetet venni. Aztán újból el-elindultam, tekintetemet arra a fára vagy kőre függesztve, amely soron levő előrehaladásom határát jelölte.

Körülnéztem. Mintegy tíz lépésre tőlem a széles lukoviti szőlők zöldelltek. Kényelmesebb helyet a nappal eltöltésére nem is találhattam volna, mert az év ezen szakában a szőlőben szinte nem volt munka, és a kunyhókba senki be nem tette a lábát.

Újra elkezdtem kúszni, s nem vettem észre, hogy széles nyomot hagyok magam után, mintha valaki egy nyaláb rőzsét húzott volna végig a szőlőben. Amikor ezt megláttam, már egy kunyhó mellett voltam, és képtelen voltam a nyomomat eltüntetni vagy pedig távolodni erről a helyről.

Arra gondoltam: miért menjek Radomirciba? Hiszen Lukovitban van Dina anyó és Joto Rendakov, a város másik végében pedig Hriszto Velicskov él, és még sok hű, biztos rejtegető, akik nemegyszer adtak nekem menedéket! Hiszen Dina anyó háza egészen közel van, csak ki kellene várnom a sötétedést . . .

Oly boldogító gondolat volt, hogy még aznap este Dina anyó gondos keze levetkőztet, lemos és bekötöz, hogy boldogan elmosolyodtam. Szép, csábító elképzelés volt, de még mindig össze tudtam szedni magam annyira, hogy elvessem. Később megtudtam, hogy ha Lukovitba bementem volna, egyenest a rendőrség markába hullottam volna, és még egyszer megerősítettem volna abbéli meggyőződésében, hogy Joto apó a mi bújtatónk.

Kevéssel azelőtt egy lebukás során agyonlőtték a városi pártszervezet titkárát, Szimeon Kumanovot, valamint a remszista

Moni Dekalót, Veszka Mihajlova diáklányt és Szimeon Nenov tanítót.

Akkorra Joto apó már illegalitásba vonult, partizánosztagban harcolt. Mikor a rendőrség benyomult a házába, ott csak Dina anyót és a gyermekeit, Nadezsdát és Petkót találta. Joto egész családját a legkegyetlenebb kínzásoknak vetették alá, hogy árulják el a titkos találkozókat és a jelszavakat, a házat pedig heteken át csapdává változtatták azzal, hogy majd csak beleesik valamelyik illegális . . .

Mit sem tudtam ekkor minderről, de maga a gondolat, hogy olyan illegális szállásra menjek, melyről már hónapok óta semmit nem hallottam, esztelenségnek tűnt. Úgy döntöttem, hogy mégiscsak Radomirciba kell eljutnom . . .

Kell! Muszáj! . . . – szorítottam össze a fogaimat, és megmozgattam sebesült karom ujjait. Olyan fájdalom járt át, mely a tarkómba hasított, és fúróként kezdte vájni az agyamat.

Egész nap ernyedten feküdtem a kunyhóban. Este újból útnak indultam. Nagyot kellett kanyarodnom a város körül, s a kanyar nem volt két kilométernél rövidebb.

Az éjszaka világos, csendes és meleg volt. Könnyű szellő fújdogált, nedvességet hozott a folyó felől, hűtötte lázban égő homlokomat. Körös-körül sok ezer tücsök ugyanazt az egyhangú altatódalt zenélte.

Sikerül-e eljutnom a faluig ezen az éjszakán?

Jaj, ha futná az erőmből csak még három-négy órai menésre! Akkor hajnalra biztosan Radomirciban lennék! De most . . .

Most másznom kellett. S én újból elkezdtem mászni!

A vastag gyapjúpulóverem már régóta ronggyá vált, lógott rajtam. Még szánalmasabb volt a nadrágom állapota, amely csaknem teljesen szétment, s térd és szár nélkül maradt.

Sebeim megteltek porral, a vérbe és a gennybe levél és száraz fűszál ragadt.

Régóta nem tudtam már pontosan, mi fáj: sebeim a karomon és a combomon, vagy valami láthatatlan sebek az agyamban, a derekamon, az ízületeimben, a szívemben. Ha megütöttem magam sebeimnél, elsötétült előttem a világ, és egy pillanatra elvesztettem az eszméletemet.

Egész éjszaka csak két kilométert tettem meg.

Hanyatt feküdtem, és a tehetetlenség könnyei elöntötték az arcomat. Mitévő legyek? Azért kínlódtam ilyen rengeteget, hogy az otthonom küszöbe előtt pusztuljak el?

Felemeltem a fejemet. A távolban a mező szélénél erdőcske húzódott. Ha élni akartam, el kellett érnem az erdőcskét. Napfelkeltéig még legfeljebb másfél órám maradt. Vajon sikerül-e? Van-e még annyi erőm, hogy eljussak odáig?

Csodálatos valami az ember! Már azt hittem, hogy moccanni sem tudok, s nem vagyok képes felemelni a fejemet, a karomat, s mégis, mindenek ellenére, eljutottam az erdőcskéig . . .

Felvirradt a tizenhetedig nap . . .

Erről a napról nincsenek emlékeim!

Mihelyt szürkült, elkezdtem mászni a falu felé. Erre az éjszakára körülbelül két kilométeres út maradt.

Ha nem akadályoz semmi, ha nem ered meg az eső, ha nem esem össze, reggelre otthon leszek!

Erről az éjszakáról szintén nincsenek emlékeim. Úgy tűnik, kétszer-háromszor elvesztettem az eszméletemet. Át kellett másznom valamilyen gerendán, és hosszan vesződtem azzal, hogy túljussak rajta, míg eszembe ötlött, hogy meg is kerülhetem. Végül bejutottam a faluba, amely teljes csendbe merült. Még egy kutya sem vakkantott, míg a poros utcákon vonszoltam magamat. Végre-valahára reggel négy óra felé megláttam a házunkat. Mellette két oldalt a fivéreim egy-egy új házat húztak fel, de a régi még úgy állt, ahogy régen. Lebontatlanul, betámasztott ajtóval.

– Nyugalom! – mondtam magamnak. – Nyugalom, Ognyana! Nyugalom, és minden rendbe jön . . .

Akaratlanul is nem Mitkának, hanem Ognyanának hívtam magamat. A partizán Ognyana el tudott, neki el kellett olyan dolgokat is végeznie, amelyek Mitka erejét meghaladták.

Az utca közepén feküdtem. Arcomat leengedtem a porba, lazítottam láb- és hasizmaimon, és elkezdtem lassan, de egyenletesen lélegezni. Néhány percig hevertem így, anélkül, hogy bármire gondoltam volna. Aztán egy kakas hangja megszegte a szürkületi csendet. Ez mintha jeladás lett volna az indulásra, arra sarkallt, hogy újból kúszni kezdjek.

Mintegy húsz perc múlva elértem a minden oldalról kerítéste-

len udvart, újabb húsz perc múlva pedig a régi házban voltam, és fejemmel behajtottam magam után az ajtót.

Itt megint elvesztettem az eszméletemet...

Amikor magamhoz tértem, már sötött a nap. Az ajtóhasadékon át először Georgi fivéremet pillantottam meg. Vasutas volt, éppen akkor ment el hazulról. Majd a szemközti házból Kiro fivérem lépett ki, utána Petra nevű sógornőm és apám. Tekintetüket az égre emelték, azt vizsgálták, milyen idő van. Azután Petra visszatért a házba, míg a két férfi kint maradt cigarettára gyújtani.

Kis idő múlva megint megjelent Petra. A fejkendőjét igazgatta.

– Petra! – kiáltottam, az ajtót kissé kinyitva.

– Petra! Itt vagyok...

A hangomra odafordult, csodálkozva. Aztán az arca eltorzult a rémülettől, és egy „istenké-é-ém!" sikoly hasított a levegőbe. Sógornőm elrohant, lerántva a fejéről a kendőjét.

A két férfi hozzásietett.

– Mi az? Mi van?

– Ott!... – mutogatott a karjával Petra, és nem tudott egy szóval sem többet mondani.

Az első pillanatban nem ismert rám sem az apám, sem a fivérem. Talán inkább csak ösztönös óvatosságból nem emelték fel a szavukat, nem kiáltottak fel az elszörnyedéstől. Én csak néztem őket, és egy szót sem tudtam szólni, csak ömlöttek szememből a könnyek.

– Mitka?! – suttogta félig kérdően Kiro, és mellém guggolt.

– Lányom! – fakadt sírva apám, a karjába vett, és feltett a lócára a szoba végében.

Csak zokogtam vigasztalanul, rázott a sírás.

Miért, nem tudom. Hiszen már otthon voltam, enyéimnél!...

10

...Valahonnan igen-igen messziről jutottak el hozzám a szavak:

– Lányom, miért tetted ezt, lányom?...

Ki beszél? Ki sír? Hol vagyok?

Kinyitom a szememet. Apám és Kiro hajolnak fölém. Egyszeriben megértem, hogy már otthon vagyok, a régi lócán fekszem a mi házunkban. És újból halálos izgalom fog el.

Mi van a faluban? Kit tartóztattak le? ... Vajon nem látta-e meg valaki, hogy hazajöttem?

Apám a felindulástól dadogva meséli:

– Semmi újság ... Vagy tíz napja Humata alatt agyonlőttek négy embert Lukovitból ... Nem tudjuk, kik voltak ... A faluba többször jöttek csendőrök, de senkit sem fogtak le ... Téged pedig biztosan senki sem látott ... Már megtudtuk volna ... Nézd csak, hol áll már a nap ...

– Éhes vagyok, enni szeretnék – mondom végül, mikor befejezi.

– Mindjárt – ugrik fel Kiro.

– Állj! – állítja meg a papa. – Először egy üveg égetett pálinkát és vattát hozz. Mossuk ki a sebeit, és kötözzük be. Kötszert is hozz! – fűzte hozzá, amikor Kiro már a küszöbre lépett.

Ketten maradunk. Apa arca megkettőződik, szétfolyik. Vajon újból elvesztem az eszméletemet? Összeszorítom a fogaimat, és elűzöm a rám támadó gyengeséget.

Kiro hamarosan visszatér, nagy hasas üveget hoz. Apa először megöntözi a karsebemet, aztán száraz vattával elkezdi tisztogatni. Eleinte semmit sem érzek. Azután a var felreped, a papa újra pálinkát önt rá. Éles fájdalom hasít belém. De tűrök, összeszorítva az ajkamat. Annyit tűrtem, most miért ne?

A sebből gennyes vér folyik, és valami rothadó, nehéz bűz tölti be a szobát. Papa tisztogatja a sebet, de elfordítja arcát. Aztán dühösen mormogja:

– Hé, fiam, fogd a vattát, nekem a szemembe ment valami ...

Most Kiro fog a sebekhez. Neki biztosabb a keze. Gyors, ügyes mozdulatokkal eltávolítja a szennyet, meglocsolja a sebet pálinkával és útilaput tesz rá. Csendben tűrök, még beszélgetni is próbálok, de ő csak a fejét rázza, s időnként odamordul egy „igen"-nel vagy „nem"-mel.

Végre tiszta a két seb. A maradék pálinkával Kiro ledörgöli az arcomat. Most már semmi akadálya, hogy ételért menjenek.

Igen soká késnek. Mi az, most tették csak fel az ételt főni?

Üvölteni szeretnék. Nem kell meleg étel! Kenyeret kérek... és túrósajtot... és szalonnát... és hagymát!...

Az ajtó halkan megcsikordul. Először apa lép be, egy vékába rejtve tálacskát hoz, három-négy kanálnyi zöldséglevessel és két, beleaprított falat kenyérrel.

– No, Mitka, harapjál valamit...

Hogy nem sül ki a szemük a szégyentől!... S ez az apám... a fivérem!... Ha idegen ajtón kopogtattam volna, az emberek többet adtak volna ennem!

– Ennyit szakítottatok le a szívetek szerint?

Apa ügyetlenül tipródik.

– Hát, a menyem... azt mondta – nincs több... Edd csak meg ezt, ebédre meg majd...

Ezalatt lép be Kiro. Biztosan hallotta beszélgetésünket, mert hozzáfűzi:

– Petra azt mondta, nincs... Sem kenyér, sem más... Te csak egyél, ebédre meg majd...

Szégyen!... Úristen, micsoda szégyen!... A szülőapám, és a fivérem, hagynak éhen pusztulni!...

– Értem, sajnáljátok tőlem – sziszegtem. – Nem baj.

Kiro elfordítja a fejét, papa pedig kezdi az ételt kanalanként rakni a számba. S egyszerre rájövök arra, hogy nincs szám. Csak valamilyen nyílás, melyben nincs sem nyelv, sem íny, még fogak sem... Semmit sem érzek. Nincs a számnak íze, meg nincs is erőm a rágáshoz... Hiába szidtam a családomat. Még ezt sem tudom megenni.

– Rágj, rágj! – suttogja apa, és ráncokkal szántott arcán könynyek gördülnek végig, de nem is tud róla. – Rágj, lányom, és nyelj!...

Végre a tálacska kiürül. Már rég nincs kedvem enni. Csak aludni vágyom. S hirtelen a gyomromból éles, égető fájdalom indul ki, melyhez nem mérhető semmi eddigi élményem. Mintha valaki fogóval élő húsdarabokat tépkedne belőlem, és parázzsal égetné a sebeimet.

Annyira rosszul vagyok, hogy még kiáltani sem bírok. Apa mellém ül, és elkezdi simogatni a fejemet, Kiro pedig kimegy, az ajtó elé.

– Semmi baj, Mitka, majd elmúlik... – suttogja apám, de én érzem, hogy valami szörnyűség történik velem.

Egy-két erőlködés, s a levesből és a kenyérből semmi sem marad a gyomromban. Hirtelen szörnyű, leírhatatlan gyengeség fog el, és valamilyen mély, sötét kútba merülök el...

Amikor kinyitom a szemem, halk, öreges sírást hallok...

Apa ül mellettem és zokog. Az ablakocskán napsugár tűz be, és a szemközti falon porszemecskékkel játszadozik.

– Apa!...

– Mitka!...

Az öreg újra sírva fakad, de ezúttal az arcán fáradt, szenvedő mosoly suhan végig.

– Mitka!... lányom!...

– Mi az, apa?

– Semmi!... Sokat alszol!...

Milyen rengeteget mond ez a két szócska: „sokat alszol!" Az eltelt huszonnégy óra részleteit csak néhány nap múlva tudtam meg.

Miután kihánytam az ételt, önkívületbe zuhantam. Apa és Kiro várták, hogy összeszedem magam, a vállamat veregették, egyszer-kétszer szólítottak, semmi válasz. Akkor apa fogott egy botot és nagyot csapott a földre, közvetlenül a fülem mellett. De semmit sem hallottam.

Már eljött az ideje, hogy Kiro és Petra munkába menjenek, nehogy a szomszédok észrevegyék, hogy valami történt a házunknál.

Apa egyedül maradt velem. Leült egy székre a lóca mellé. Így ült estig. Kezdetben jajgattam, nyögtem, aztán úgy megnyugodtam, hogy még a légzésem is lecsendesedett. Este, mikor Kiro és Petra visszatértek a munkából, megjött a legidősebb fivérem is, Valcso. A három férfi mellém állt és nézett. Megállapították, hogy már a végét járom. Ujjaim a körmöknél elkékültek, elkékült az ajkam is, az érverésem nem érződött, a légzésem teljesen elveszett.

Összenéztek szótlanul, és senki nem merte elsőnek kimondani a szörnyű szavakat. Végül is apa nem bírta tovább és elsírta nekik:

– Elköltözött Mitkánk...

Dönteni kellett, mit tegyenek velem. Szó sem lehetett arról, hogy a temetőbe temettessenek.

– Ide kell temetnünk valahova a kertbe – szólalt meg Valcso.

– Igen, ide kell – értett egyet Kiro is, de egyikük sem tudta kimondani, hogy a kertben sírt kell nekem ásniuk.

De aztán kimentek helyet nézni.

Házunk a falu végén volt. Valcso és Kiro a hátsó udvarban hozzálátott a sírásához. Egy ideig ástak is, majd elgondolkoztak, és újból betemették a kiásott földet, minthogy vétek volna élő embernek sírt ásni.

– Mi az? Végeztetek? – mondta sírdogálva apa, mikor visszatért hozzá a két fivérem.

– Nem – rázták a fejüket. – Nem, minthogy talán nem is lesz rá szükség.

Valóban nem lett rá szükség. Túléltem.

Amikor magamhoz tértem, a sógornőm átöltöztetett, és újra bekötötte a sebeimet. Azután vízzel hígított tejet itattak velem egy kanálka friss mézzel.

A következő nap is csak mézen és tejen éltem, de aztán csirkelevest adtak, fehér húst és mindenfélét, amit a faluban lehetett találni.

Valahányszor bejött hozzám valamelyik bátyám, mindig kihúzott valamit a zsebéből.

– Egyél, és mielőbb gyógyulj meg, mert közel a Vörös Hadsereg, s amíg eljön, neked talpra kell állnod.

Összeszorult a szívem . . .

Hogy várnék addig, míg eljön a Vörös Hadsereg? Nekem minél hamarább fel kellett épülnöm azért, hogy érintkezésbe lépjek az osztaggal.

A tizedik napon már fel-felkeltem, és tettem néhány lépést a padláson. A fivéreim még első éjszaka, mialatt eszméletlenül voltam, oda vittek fel.

A tizenegyedik napon szabályosan fél órát sétáltam. A tizenkettedik napon éjjel, miután kivártam, hogy apa elmenjen aludni, halkan kiosontam az udvarra. A kutya vakkantott, de megismert, és odajött a lábamhoz hízelegni. Lassanként, az éjszakai árnyak között megbújva, körüljártam az egész cigánysort, s fél óra múlva már Kliment Gancsev-Kuso bújtatónk háza előtt voltam. Az ab-

laknál két kővel megadtam a régi jelszót. Kisvártatva megcsikordult a kapu, és Kliment jelent meg. Körülnézett óvatosan, és elindult a fészer felé, ahol az illegálisokkal máskor is találkozni szokott.

– Ki az?

– Én vagyok, Kuso, Ognyana... – válaszoltam neki, miközben kiváltam a fal árnyékából, és egy lépést tettem előre.

– Kicsoda? – ismételte megváltozott hangon.

– Ognyana!

Kuso a szeme elé emelte a karját, és gyorsan hátrálni kezdett.

– Állj! Hova mész?

Kuso bizonytalanul megállt.

– Te... Hiszen te nem élsz!...

– Hogyhogy nem élek?!

– A törzsben azt mondták, hogy megöltek.

Dühös lettem, de nevettem is. Micsoda? Csak nem hiszi Kuso, hogy kísértet vagyok?

– Élek én, Kuso. Nem tudják a törzsben. Csak megsebesültem.

Kliment egy pillanatig habozott, majd hozzám lépett.

– Gyere közelebb, nehogy felébresszük a környéket.

Vagy tíz percre rá már megtudta tőlem, hogy az imént érkeztem, valahol a mezőn van a szállásom, s érintkezést keresek a partizánosztaggal.

Megbeszéltük, hogy holnap reggel elmegy kerékpáron Cserven Brjagba, este pedig újból találkozunk Todor Penov házában.

Másnap reggel közöltem apámmal, hogy búcsút mondok nekik, s már érintkezésben vagyok az egységemmel. Elejtette a kezében levő kenyeret, s tágra nyitotta a szemét. Aztán az arca lángba borult, és haragosan dobbantott a lábával.

– Semerre nem mész! Nem engedlek kilépni hazulról! Alig tudtunk kiragadni a halál torkából! Aztán most is élő csontváz vagy, nézd meg magad! Az oroszok pedig, nézd csak hol vannak?! Amíg nem jönnek meg, erről a padlásról tapodtat nem mozdulsz! Én is ide költözöm át. Tudd meg, melletted alszom, magamhoz kötözlek, de hazulról ki nem engedlek!

Még sokáig beszélt apa. Nem szakítottam félbe, láttam, hogy mérges. S amikor végül lihegve, fáradtan abbahagyta, újból megmondtam:

– Így mondd meg Kirónak és Valcsónak! Ma este elmegyek! Készítsenek ruhát, egy tarisznyára való ennivalót és két tiszta kötést. Az osztagnál jobb lesz nekem, mint itt. Orvosunk is van ott...

– Elég legyen! – szakított félbe apa. – Ha kisebb lennél...

S felemelte a karját, mintha meg akarna ütni. Aztán tenyerébe temette arcát, és sírva fakadt.

Este elbúcsúztam a bátyáimtól, apa pedig velem maradt, míg el nem jött az indulás ideje. Majd búcsút vettem apámtól is, lementem az udvarra, és bekanyarodtam abba az utcába, amely Todor apó házához vitt. Mintegy ötven lépés után megfordultam, és azt láttam, hogy apám jön utánam, két kezével a fejét fogva.

– Merre, hova? – kérdeztem.

– Hogy lássalak... Nehogy valakivel összetalálkozz. Hogy segítsek neked...

– Te, ugyan? Le akarsz buktatni? – kérdeztem nyersen. – Hiszen ha meglátnak így az emberek, rögtön gyanút fognak, körülnéznek és akkor...

Nem érdemelte meg apám a nyers szavakat, de így kellett eljárnom, mivel puszta apai szeretetből igazán lebuktathatott volna.

– Gyerünk, fordulj csak vissza!

Rám nézett az öreg. Szeméből ismét hulltak a könnyek. Megnézett, és lassan visszaódalgott. Vártam, míg bekanyarodik, s csak azután folytattam az utamat.

11

Todor apó kellemetlen hírrel fogadott. Kuso nem tudott kapcsolatot teremteni Cserven Brjaggal.

– Senkit sem talált, Mitka. Szétszóródtak az emberek.

Nem volt mit tenni. Várni kellett!

Felmentem a számomra ismerős rejtekhelyre az istálló fölé, de az most tele volt árpaszalmával. Tulajdonképpen már jól voltam, és a sebeim kezdtek begyógyulni, de az árpaszalma felbolygatta őket, s égni kezdtem egész testemben.

Először dagadni kezdett a karom, az ujjamtól a vállamíg, a

bőröm pedig kipirult, tüzelt. Aztán begyulladt a combsebem is, a harmadik napon pedig már több mint negyven fokos lázam volt.

Az ötödik nap estéjén Gergo Dramdzsijszki partizán jött el hozzám, aki éppen akkor tért vissza a tartalékból. Kliment közölte vele, hogy Todor apóéknál vagyok található, s orvosi segítségre szorulok.

Gergo sebszeszt, kötszert, gézt és sebport hozott magával.

E napokban a helyzet az egész lukoviti járásban igen riasztó volt. Az emberek fülében még visszhangzottak azok a lövések, melyekkel a négy lukoviti kommunistát terítették le, a falvakban pedig csendőrök és rendőrök nyüzsögtek. Letartóztatták, ütöttékverték az embereket, garázdálkodtak.

Bizonyos félelmi állapot jött létre. Mivel pedig már nyilvánvaló volt, hogy rövidesen vége a fasisztáknak, az emberek többsége vigyázott, nehogy az utolsó hetekben és napokban járjanak rosszul, s épp a szabadság hajnalán pusztuljanak el.

Izgatottak és riadtak voltak a mi radomirci bújtatóink is. Todor apó menye naphosszat mondta apósának és Hrisztina anyónak, hogy három kisgyermeke van, és nem óhajtja őket áldozatul vetni.

Az öregember hatalma azonban otthon továbbra is erős maradt, s elég volt fenyegetően előrelépnie, máris megszűnt minden hangos elégedetlenkedés.

Bátor, merész öregember volt a mi Todor apónk. Nem véletlenül kapott a háborúk alatt négy vitézségi érmet.

Másnap újra eljött hozzám Gergo, és átkötözött. Láttam, hogy bántja valami, s el akarja nekem mondani.

– No, mi történt? – kérdeztem.

– Nagy baj van, Ognyana... Igen erősen dühöng a rendőrség, a hatóságok pedig hivatalosan bejelentették, hogy Bagrjanov személyesen szavatolja mindazoknak a partizánoknak a biztonságát, akik önként megadják magukat...

Gergo elhallgatott és kérdőleg tekintett rám.

– Úgy, úgy! – bólintottam.

– Hát, tudod, Petar Docovval úgy gondoljuk, te asszony vagy, sebesült, beteg, téged egyáltalán nem is fognak bántani... De ha itt felfedeznek, nemcsak te, nemcsak Todor apó, hanem az egész falu ráfizet.

Tovább bólogattam, mintha egyetértenék vele.

– Hát, így van – folytatta felbátorodva a hallgatásomtól. – Egyébként... Ahogy te romlasz, még elpatkolsz. Mit csinálunk veled?... Viszont, ha megadod magad, azonnal kórházba kerülhetsz... Nem?...

Fél karomra dőlve hevertem a szalmában, vánkosokkal megtámasztva. Olyan rosszul voltam, hogy nem tudtam sem mozogni, sem ülni, sem állni, ha nem támaszkodtam valamire. De a pisztolyomat a három golyóval továbbra is az övembe dugva hordtam.

– Inkább öngyilkos leszek, de meg nem adom magam, világos? – sziszegtem.

Gergo visszahőkölt és elhallgatott. Ácsorgott még egy-két percig, majd elment.

Mit beszélt Gergo Todor apóval, nem tudom, de reggel az öreg odajött hozzám, és azt mondta, hogy el kell hagynom a falut. Előre elkészített menedék vár, közelében csermely csordogál, s élelmem annyi lesz, amennyi csak kell. Miközben beszélt Todor apó egyre a földet nézte.

– Hát igen... Így... Szekéren viszlek odáig... Már ide is hoztam...

Farkasszemet néztem vele.

– Most kell indulnom?

– Hát, ha elkezdünk valamit, végig kell vinni, nem?

Kis idő múlva trágyával teli szekérben feküdtem. Egy régi, szakadt rongyszőnyeg takarta a fejemet. Arra viszont Todor apó úgy hajigálta fel a trágyát és a rothadt szalmát, hogy el is rejtett, meg nem is engedett megfulladni.

Az ökrök már be voltak fogva. Todor apó fogta a kötőjüket, és elvezette őket.

– Née! – hallatszott időnként öreges hangja.

Több mint egy órát utaztunk. A szekér minden zökkenése valósággal tüzes nyársokat szurkált a testembe.

Végre Todor apó megállította a szekeret, és elkezdte róla óvatosan hányni a trágyát.

– Megérkeztünk.

Kimásztam a trágyából, és körülnéztem. Körös-körül konyha-

kertek voltak. Az egyiknek a végében védőtetőféle látszott, ahol az ember rossz idő esetén meghúzhatta magát.

Todor apóval nem volt több beszélnivalónk. Sietett vissza, miután még egyszer elismételtük a jelszót. Azután elindultam az erdőcske felé, ahol az egész napot töltöttem. Este bementem a védőtető alá, ahol a föld friss trágyával és szalmával volt borítva.

A nyirkos szalmára vetettem magam, és elszunnyadtam. A lázam újból felment. Reggelenként olyan levertnek éreztem magam, hogy nem volt erőm elmenni az erdőcskéig, s a védőtető alatt maradtam. Erőltetve ettem néhány falatot, s bevettem azokból a fehér porokból, melyeket Gergo adott nekem.

Így telt el három napom. Többször elhatároztam, hogy hazatérek, de féltem, hogy nem tudok odáig eljutni. Annak reménye, hogy mégiscsak érintkezést találok majd az osztagommal, nem hagyott el teljesen.

A harmadik nap este elmentem a közeli csermelyhez, és megmosakodtam. A lázam csökkent kissé a gyógyszerektől, s kezdtem hinni, hogy ezúttal is minden rendbe jön. Azután visszamentem az erdőbe, kerestem magamnak egy kényelmes alvóhelyet és lefeküdtem. Rekedt hang ébresztett fel:

– Na, Macko, na-a-a!

Hallgatóztam. Todor apó volt. Jóllehet az égbolt nem szűkölködött csillagokban, nem tudtam rájönni, egyedül van-e, vagy mások is vannak vele. A jelszó követelőzve, riadtan ismétlődött.

– Vau-u-u! Vau-u-u! – válaszoltam én, miközben elindultam óvatosan feléje, megmarkolva a pisztolyomat.

– Ognyana, partizánokat hozok.

Annyi öröm volt öreg rejtegetőnk hangjában, s oly nagy volt a hír, melyet nekem hozott, hogy megfeledkeztem mindenről, ami az utolsó napokban történt.

– Kik azok?

– Szlavejko és Damjan.

– S miért nincsenek veled?

Az öreg hamiskásan mosolygott.

– Nem hiszik el, hogy életben vagy. Az osztagban mind úgy tudták, hogy megöltek. Mikor megmondtam nekik, hogy élsz, és

itt vagy a mezőn, nem hagytak békén. Jövünk errefelé, mégsem hisznek. Azt mondták: „Menj és biztasd, hogy jelentkezzen!"

Én teljes erőmből kiáltozni kezdtem:

– Szlavejko-o-o! Damja-a-an! Itt vagyok, itt! Én vagyok, Ognyana!

Egy pillanat múlva futva nyargalt felém az erdő végéből a két partizán. Erősen összeölelkeztünk, és elkezdődött a kérdések végtelenje, melyeket olyan régi elvtársak adnak fel egymásnak, akik hosszas elválás után először találkoznak.

– Élsz?

– Megsebesültél?

– Honnan jössz?

– Van valaki más is veled?

Záporoztak felém a kérdések, nem is gondoltam arra, hogy válaszoljak nekik, csak a kezüket szorongattam.

Végül Damjan elbocsátotta Todor apót azzal a megbízatással, hogy menjen el a faluba, és hozza el a legjobb ennivalókat onnan találkozásunk örömére. Egy nagy bankjegyet adott át neki.

– Érted? A legjobbat!

– Jól van! – bólintott Todor apó, és elsietett a falu felé.

Ezután Szlavejko és Damjan levették a kabátjukat, leterítették a földre, ráfektettek és betakartak, nehogy megfázzam. Lefeküdtek aludni ők is.

De lehet-e aludni ilyen éjszakán?

... Szlavejko és Damjan szervezési munkára jöttek Radomirciba. Ma jöttek, de benézhettek volna egy hónap múlva is. Betértek Todor apóhoz. Az meg, mielőtt leültek volna, elmondta nekik:

– Megjött Ognyana!

Mindketten felpattantak. Mifféle Ognyana, mikor mind úgy tudták, hogy elestem Bruszennél!

Mindent részletesen elmeséltettek maguknak, majd rávették Todor apót, hogy vezesse el őket hozzám. Minden eshetőségre kézben tartották a fegyverüket ...

– Csak mikor kiáltani hallottalak, hittem el, hogy élsz ... Ejha, veszedelmes egy dolog a partizán lelke! A fogaknál megáll, csak nem akar kiszállni. Gyerünk most aludni – fejezte be Szlavejko. – Na, nézd csak, már virradni kezd ...

Délben megjött Todor apó, egész tarisznyára való élelemmel. Ettem egy keveset, s újra elaludtam. Csak este ébresztettek fel, mikor elindultunk a Valko apó-osztag telepére, mely valahol Szuhatcse falu környékén terült el.

– De hogy érünk oda, Damjan? – kérdezősködtem. – Az út hosszú, s nekem kevés az erőm . . .

– De hozzátesszük a mi erőnket is, s majdcsak odaérünk! – kacagott fel Damjan, és karon fogott. – Gyerünk!

Elindultunk. Damjan karja úgy megtámogatott, hogy némelykor a földre sem léptem. Majd, amikor már ezt sem bírtam, Damjan a vállára vett. Így kétszerte gyorsabban haladtunk, mivel egyenletes, nyugodt léptekkel ment. Kora hajnalban értük el az erdőt, ahol az osztag szálláshelye volt. Az őrszemek, amint ráismertek Damjanra és Szlavejkóra, szó nélkül átengedtek minket. Damjan pedig magasan maga elé emelve engem, teljes erőből kiáltozni kezdte:

– Hé, keljetek fel! Ognyanát hozom nektek! Életben van, él Ognyana! . . .

A szabad tábor hirtelen zúgni kezdett, akár egy felbolygatott méhkas. Minden oldalról partizánok szaladtak felénk, lökdösték egymást, szorongatták a kezemet, próbáltak ölelgetni, de Damjan még mindig a karjában tartva, felemelte hangját:

– Lassabban! Sebesült . . . És láza is van . . . De majd elmúlik!

E pillanatban vettem észre, hogy Valka szalad felém. Félretaszigálta a csődületet, átvett Damjantól, és úgy magához szorított, hogy elsötétült a szemem előtt a világ:

– Ognyana, nővérem, élsz?

Élek! . . . Élek! . . . – dalolta valami a lelkemben. Élek és még hozzá az osztagban! Ez olyan öröm volt, melyhez semmi sem mérhető, mely mellett még a felkelő nap is elbújhatott . . .

– Beszélj, hol voltál?

– Hogy maradtál életben?

– Mondd el! . . .

Szerettem volna elnyúlni a tisztáson, csak nézni a bajtársaimat, hallgatni a partizántábor kedves zsibongását, s nem gondolni semmire, csak érezni, hogy otthon vagyok, enyéimnél. De e pillanatban a partizánok között mozgolódás támadt, és Peko Takov állt elém.

– Tudnál-e jönni, lenne hozzá erőd?

Igenlően bólintottam.

– Jól van. Gyerünk elvtársak!

Átfogott a két karjával, segített leülni, körös-körül pedig a partizánok telepedtek le teljes létszámban azok kivételével, akik őrségen voltak.

Körüljárattam rajtuk a tekintetemet, és a torkom elszorult. Miért kell elmondanom a bruszeni csata szörnyű történetét, a Georgi Benkovszki-osztag harmadik csoportjának a pusztulását? ... De el kellett beszélnem mindent, mert eddig mind a vezetőség, mind a közönséges partizánok csupán szállingózó híreszteléseket hallottak a csatáról.

Hosszan hallgattak mind, amikor bevégeztem ... Aztán pedig Valka felállt, és a kezét nyújtotta felém:

– Gyere, gyere pihenni ...

A nap folyamán összeült a törzs és elhatározta, hogy Cserven Brjagba küld gyógykezelésre, a törzs szállására, mert helyben nincs sem orvos, sem gyógyszer. A városig Peko Takov elvtársnak kellett elvezetnie.

12

– Itt az a ház – súgta Peko, és egy vakolatlan és nyilvánvalóan lakhatatlan épületre mutatott, mely Cserven Brjag és a vasútállomás közti út mentén egy kis emelkedésen helyezkedett el.

Törzsünk egyik Cserven Brjag-i bújtatója bocsátotta új házát a párt rendelkezésére. Kívülről valóban elhagyatottnak és üresnek látszott, de körülötte éjjelenként árnyak jelentek meg, és nagy mozgolódás támadt.

Nagyon gyakran a körzeti pártvezetőség és a katonai vezetés, valamint az osztag törzse e házban tartották találkozóikat, s némelykor több napon keresztül itt tartózkodtak.

Ez a ház szolgált nekem otthonul, de kórház és szanatórium gyanánt is, amíg leesik a lázam és begyógyulnak a sebeim, s amíg újból felszedek egy kevés húst a csontjaimra, és elég erőt szerzek ahhoz, hogy elbírjam a puskát ...

A ház bejárati ajtaja régi volt, mésszel befröcskölve, óriási,

rozsdás lakattal bezárva. Ahogy az ember ránézett, azt gondolhatta, hogy hónapokig senki sem fordítja meg benne a kulcsot.

Az emeleti ablakokat félig befalazták, félig pedig zöld ágakkal álcázták.

Néhány cserge volt a derékaljam és a takaróm éjszakára. Bújtatónk gyógyszert és élelmiszert hozott. A konyhában volt tűzhely, abba azonban csak végszükség esetén gyújtottak be. Az egyik szoba padlójába vágott nyílást igen ügyesen álcázták: öt-hat személyes rejtekhelyre vezetett. Ha szükség mutatkozott, ebben rejtőzhettek el a ház illegális lakói.

Éjjel Peko munkába ment, úgyhogy egyedül maradtam. De még nem kezdett virradni, mikor a ház megélénkült. Elsőknek Peko Takov és Szava Ganovszki érkeztek. Szava úgy tudta, hogy megöltek, Peko pedig, hogy meglepetést szerezzen neki, nem mondta meg előre, hogy a házban vagyok.

– Ognyana! – suttogta Szava, amikor meglátott. Hát élsz?

Gyorsan hozzám lépett és erősen átölelt. Feljajdultam, s csak akkor látta meg, hogy az egyik karom súlyos állapotban van. Hátrált egy lépést és a szemöldökét ráncolta.

– Orvoshoz kell vinnünk – szólalt meg Peko.

Este hármasban jöttünk ki a házból. Szava messzire elkísért minket a mezőn, aztán elindult a dolga után, mi pedig Pekoval rátértünk egy mély szekérútra, melynek mentén meredek, egy-két méter magas part emelkedett bozóttal, tüskebokrokkal benőve. Egy helyen egész boltozat alakult ki belőlük. Peko leadta a jelszót. Kisvártatva két személy közeledett felé, az egyik az orvos volt.

Hogy ki volt ez az orvos, akkor nem illett kérdeznem . . . Aztán a szabadság beköszöntekor támadt sok gond között nem jutott eszembe megkeresni, később pedig már nem tudtam felfedezni.

Az az elvtárs, aki kalauzolta, őrségbe állt, az orvos pedig elővett egy zseblámpát, és annak a fényénél kezdte megvizsgálni a sebeimet. Azután kinyitotta a táskáját, műszereket, orvosságokat és kötszereket vett elő. Kitisztította a sebeimet, és bekötözött. Úgy összeszorítottam a szám szélét, hogy belesápadtam, mert a fájdalom valóban szörnyű volt. A sebeim eleve fájtak, ráadásul a doktor újból felszakította és véreztette őket. Tudtam, hogy ez

elkerülhetetlen, de tudatosságom semmivel sem csökkentette fájdalmaimat...

Végre a kötözés befejeződött, és én aléltan földre ereszkedtem. A doktor félrevonta Pekót. Jóllehet egészen halkan beszélgettek, meghallottam a beszélgetésüket.

– Sebész kellene ide! A combsebe már szép, magától begyógyul, de a könyöksebe igen rosszul áll. Van egy levált csontocska benne, nem tudom kivenni. Ehhez műtőasztal kell és műszerek.

– Honnan vegyünk sebészt?

– Nem tudom. Kötelességem, hogy figyelmeztesselek benneteket. Komoly baj lehet ebből, esetleg majd le kell vágni a karját. De még rosszabb is következhet...

Peko hallgatott egy kicsit, majd így szólt:

– Erős partizánlelket hordoz ő magában! Egykönnyen nem adja meg magát... Igen. Sebészhez nem vihetjük. Amit te csinálsz vele, annyival marad. Gondold meg és úgy cselekedj!

– Jól van! – válaszolta hosszú hallgatás után a doktor. – Majd írok gyógyszereket, hanem azokat mindenáron meg kell szereznetek. Aztán bízzunk a partizánlélekben!

Erősnek bizonyult a lelkem. Nem kívánt megválni elkínzott testemtől. Segítettek az orvos által előírt gyógyszerek és a tápláló ételek, melyeket bújtatónk szerzett meg, Szava gondoskodása, aki a betegápolóm lett, aztán az olyan hírek, hogy a Vörös Hadsereg feltartóztathatatlanul nyomul előre határaink felé...

A magányos házban több mint húsz napot töltöttem. Ezalatt Szaván és Pekón kívül még sok elvtárs megjelent, többek közt a párt Központi Bizottságának instruktora, Nikola Georgiev. S mind egymás után hosszan és részletesen elmondták nekem a legfrissebb politikai és katonai híreket. De a legnagyobb örömet az jelentette nekem, amit Ivan, közös szófiai ismerősünk, a férjemről mondott nekem.

– Hol van Dimitar? – kérdeztem tőle, amikor találkoztunk.

– Kicsoda? Grabcso? A trani egységben.

– Mást nem tudsz róla?

– Ez kevés? Jól van, és veri a bitangokat!...

...Így teltek napjaim a házban. A különleges gondoskodás és különösen az erős táplálék csodát művelt velem. Cserven Brjagba olyan soványan érkeztem, mint egy csontváz, az eltelt hetek alatt

azonban több mint tíz kilót gyarapodtam. Combsebem teljesen beforrt, levettem róla a kötést. A könyökömmel súlyosabb volt a helyzet, de az is kezdett rendbe jönni, s már majdnem ki tudtam nyújtani a karomat. Újból erősnek éreztem magam, újból tudtam fegyvert fogni. Naponta feltettem a kérdést Pekónak:

– Elindulunk este a tábor felé?

Ő pedig mosolyogva mindig azt válaszolta:

– Este, de holnap – biztosan!

S lám, egyik nap Peko a kérdésemre ezt felelte:

– Igen. Készülődj! Napnyugta után indulunk.

Újra az egységnél voltam. Ezúttal azonban az elvtársak között, akik körülvettek, annyi új, ismeretlen arc volt... A szovjet hadsereg nyomult előre, verte a németeket, közeledett a Dunához, és erőink gyarapodtak...

Valka félrevont.

– Tudod-e, hogy új egység alakul?

Csodálkozva néztem rá.

– Így döntöttünk az övezeti és körzeti vezetőségben. Tevékenységi területéül a Teteventől Karlukovóig terjedő vidéket jelöltük ki.

Valka elmosolyodott.

– És tudod-e, ki fogja vezetni?

– Te, meg én – az én javaslatomra!

Még aznap este kibővített párt- és katonai értekezletet tartottunk, melyen én is jelen voltam, két nap múlva pedig az egységet gyűlésre hívtuk össze. Ezen Peko Takov közölte, hogy Cserven Brjag-i katonai körzetben a tizenegyedik hadműveleti övezet kebelében új, harmadik osztag alakul, s a körzeti bizottság úgy döntött, hogy a vezetést két nő vegye át: Mitka Grabcseva parancsnokként és Valka Goranova biztosként.

Peko szavait víg és kissé tréfás hurrákiáltások szakították meg. Ez volt az első és egyetlen eset az országban arra, hogy a parancsnok is, a biztos is nő lett!

Parancsnokhelyettesnek Borisz Valkov-Marint, biztoshelyettesnek pedig Grigor Valev-Kament állították.

Tulajdonképpen a vezetőség a partizánosztag létszámának felét tette ki. Mellénk csak még néhány régi tapasztalt harcost tet-

tek. A körzeti bizottság nem osztotta ketté a Benkovszki-osztagot, hanem egy újnak az alapjait vetette meg, arra számítva, hogy igen gyorsan, csupán néhány nap múlva ahhoz tucatszámra özönlenek majd az új partizánok. Hiszen a harmadik osztagba a körzet tekintélyes ifjúsági és pártvezetői tartoztak.

... Milyen melegek, szőlő- és almaillattól terhesek voltak szeptember első napjai! De mi esténként nem hallgattuk a tücsökzenét, nem néztük a teliholdat és a csillagos eget. Sok olyan feladat állt előttünk, mely a leggyorsabb megoldásra várt.

Még ugyanaznap este összegyűltek a párt és a RMSZ körzeti bizottságának majdnem összes tagjai a Cserven Brjag-i körzetből, a partizánkülönítmények parancsnokai, helyettes parancsnokai, biztosai és helyettes biztosai, a kerületi bizottságok titkárai, a falusi harci csoportok parancsnokai. Jelen volt a párt Központi Bizottságának instruktora, Nikola Georgiev is.

Peko Takov, a körzeti pártbizottság titkára és a két partizánosztag katonai vezetője, az ülést a következő szavakkal nyitotta meg:

– Remélem, hogy ez az utolsó illegális értekezletünk! ...

Egész lényemben megborzongtam. Nemegyszer mondogattuk, hogy a győzelem közel van, a fasizmus Bulgáriában végső napjait éli, de soha ilyen világosan nem jutott kifejezésre, hogy az órái valóban meg vannak számlálva, s tőlünk függ, hogy még kevesebb ideje legyen hátra.

– El kell döntenünk – folytatta Peko Takov –, hol mérjük körzetünkben a fő csapást, hol teremtsük meg legelőbb a Hazafias Front uralmát ... Mi már nem úgy támadunk, hogy vissza is vonuljunk, hanem tartósan, örökre létrehozzuk forradalmi uralmunkat! ...

A következő határozat született:

A Valko apó-osztag foglalja el a Cserven Brjag-i vasútállomást, azután a pleveni partizánegységgel együttműködve vegye be a Telis melletti repülőteret, s onnan induljon Pleven felé. Ennek az akciónak a végrehajtásáért Peko Takov volt a felelős.

A Georgi Benkovszki-osztag Lukovit várost foglalja el, majd gyors ütemben vonja ellenőrzése alá a lukoviti járás összes falvait. Ennek az akciónak a felelőséül Toma Sztefanovot jelöltük ki.

A mi, újonnan alakult harmadik osztagunk azt kapta feladatul,

hogy vegye be Karlukovo vasútállomást, szakítsa meg a vasútvonalon a közlekedést az esetben, ha Mezdra felől katonasággal megrakott vonatok jönnének Pleven felé erősítésül, s ugyanakkor létesítsen szabad területet Teteven városig bezárólag. A terv szerint Karlukovót szeptember 8-án este kellett elfoglalnunk, s addig az egység erejét legalább tízszeresére kellett növelnünk.

A szeptember 6-ról 7-re virradó éjszakán mintegy tíz-tizenöt személy csatlakozott hozzánk. Szeptember 7-én kiszabadultak Plevenben a politikai foglyok, és ennek híre bejárta az egész körzetet. A 8-ra virradó éjszakán már jelentős katonai erőt képviseltünk. Csapatostul csatlakoztak hozzánk ifjak és lányok, de nem voltak kevesen az olyan felnőtt férfiak sem, akik mint katonák nemegyszer tartottak már a kezükben puskát.

Szeptember 8-án még mindig régi partizánmódra, óvatosan mozogtunk. De ez már annak a katonai egységnek a manőverezése volt, amely ellenfelét meg akarja lepni, hogy csapása váratlan, szédítő, erős legyen...

Elkövetkezett szeptember 8-ának estéje, a fasiszta hatalom utolsó estéje...

Egységünk egy dombhajlatban állapodott meg Karlukovo közelében. A harci tevékenységet éjfél után akartuk kezdeni.

A falut és a vasútállomást kellett elfoglalnunk, s ugyanakkor oldalvédeket állítanunk, akik visszaverik az ellenség esetleges kívülről jövő támadását. Erre a célra két különösen jól felfegyverzett csoportot jelöltünk ki. A harmadik csoport azt a feladatot kapta, hogy tartóztassa le a bírót, az egység magvának pedig a községházát kellett elfoglalnia.

A kitűzött órában nesztelenül elindultunk. Rövid idő alatt kezünkben volt a falu. Éppen a községházán talált iratokat nézegettem, amikor kintről sűrű lövöldözést hallottam. Gyorsan az utcán termettem. A partizánok mindannyian kezükben tartották fegyverüket, és feszülten figyeltek. Éppen akkor rohant oda lélekszakadva annak a csoportnak a parancsnoka, amelynek a bírót kellett letartóztatnia.

– Parancsnok elvtárs, letartóztatásakor a bíró fegyvert rántott, de...

– De? – kiáltottam türelmetlenül.

– De mi előbb lőttünk nála! – tette hozzá, s mivel még min-

dig nem kapott levegőt, taglejtéssel mutatta, hogy a bíróval végeztek.

Megszorítottam a kezét, és újra visszatértem a községházára.

Még alig hajnalodott, mikor a tér férfiakkal és nőkkel, öregekkel és gyermekekkel népesült be. Az egész falu összecsődült látni a partizánokat és meghallgatni a legújabb híreket a szovjet hadseregről, mely előző nap bevonult országunkba.

Régi partizánszokás szerint kihordtuk a községi irattárt és az adókönyveket, s elégettük őket, bejelentve, hogy a partizánok a karlukovói parasztokat mentesítik a fasiszta uralom által kivetett adók fizetése alól.

Ezután a rögtönzött szószékre Valka Goranova biztosunk lépett fel. Hangja meggyőzően, szenvedélyesen zengett.

– A mai nap új korszak kezdetét jelenti falunk számára, mert mától forradalmi uralmunknak, a Hazafias Frontnak szabad területévé vált!

A szónokok egymást váltották. De bármit mondtunk is a népnek, egy és ugyanaz volt a lényeg:

„Fiúk és lányok, parasztok, hazafiak! Álljatok be sorainkba, s közös erővel ne engedjük soha visszatérni falunkba a fasizmust!"

Reggel nyolc óra felé járt már az idő, a népgyűlés nem oszlott szét, mikor valaki odaszaladt és közölte, hogy fontos híreket olvastak be a rádióban. Szófiában új kormány alakult.

Az egész tér elcsendesült, hogy halljuk a rádió közleményét. Izgatott hang olvasta:

„Megalakult a Hazafias Front kormánya. Miniszterelnök Kimon Georgiev a Zveno politikai kör részéről, belügyminiszter Anton Jugov a Bolgár Munkáspárt (kommunisták) részéről..."

A tömeg hullámzott, a nekihevült emberek teljes erejükből kiáltották:

„Hurrá-á-á-á!"

Végre saját, népi kormányunk van! Hazafias Front-kormány, kommunista miniszterekkel!... A legtöbb név számomra ismeretlen volt, de egyet közülük jól ismertem. Hiszen Jugovnak mint a párt titkárának aláírása ott állt az első számú körlevél alatt!...

Győztünk!

Nagy örömömet szorongató kérdés árnyékolta be: „Él-e Dimitar?"

Él, él! – erősítgettem magamban, de a félelem és az aggodalom belopódzott gondolataimba, fájdalmasan facsarta a szívemet, elhomályosította a látásomat.

Valka hangja rezzentett meg.

– Parancsnok elvtárs!... Ognyana, mit csinálunk most?

Hálásan rámosolyogtam, hogy előzte zavaromat. Oly sok munka állt még előttünk!

Az egységtörzsnek tanácskozásra kell összeülnie...

Utolsó fejezet, mely első is lehetne

Szeptember 9-e!

Mennyi izgalom, gondolat, érzés és esemény zsúfolódott össze akkor és a következő napokban!

Először meg kellett szilárdítanunk a faluban a népi hatalmat. Fel kellett fegyvereznünk az új rendőrséget, bírót kellett kineveznünk, Hazafias Front-bizottságot választanunk. Pedig egész idő alatt a nép zajongott körülöttünk, örvendezett és ünnepelni készült. Ünnepelni annak rendje és módja szerint: báránysütéssel és vörösboros hordókkal.

Csakhogy nekünk nem az ünneplésen járt az eszünk, mert munka várt ránk!

Jelt adtam a partizánoknak a sorakozásra. Hirtelen azt láttam, hogy megkétszereződtek. Oszlopainkba tucatszámra új harcosok álltak be.

S újból útnak indultunk. De ez már soha nem hallott és nem látott, örömteli út volt. Mindenütt virágokkal és énekkel fogadtak minket. A nép mindenfelé terített asztalokat rakott elénk, mindenhol szűnni nem akaró örömmel fogadtak és kísértek bennünket! De ez nem feledtette velünk, hogy harci csoport vagyunk, ébernek kell lennünk, őrizkednünk kell az aljas ellenség álnok meglepetéseitől, amely még haláltusájának pillanatában is elkövethetett valamilyen bűnt.

A Belenci falu felé vezető úton egy személygépkocsi jött szembe velünk. Megállítottuk, elnézést kértem az utasoktól, hogy elveszem két órára a kocsijukat, s máris teljes gázzal előre, Cserven

Brjag felé! A kocsiban a sofőr mögött az egység politikai biztosa, Valka ült egy elvtárssal. Érintkezésbe kellett lépniük Peko Takov körzeti bizottsági titkárral és tőle irányítást kapniuk a további harcra.

Pontosan két óra múlva a gépkocsi visszajött. Igazolást adtunk a gépkocsivezetőnek arról, hogy feltartóztattuk, és szívességet tett a partizánoknak. Ezután pedig az egység törzse összegyűlt, meghallgatni a párt rendelkezéseit...

Valka a következőket mondta:

– Osztagunk és külön a törzskar felelős a hatalom átvételéért és megszilárdításáért az összes környékbeli falvakban, Tetevent is beleértve, valamint a Jablanica faluban levő csendőregység lefegyverzéséért. Azután vissza kell térnünk Cserven Brjagba...

Máris találtunk magunknak teherautókat, és ezeken elindultunk szerte a járásba. A jablanicai csendőrök már elvesztették harci kedvüket, és szó nélkül megadták magukat. Estére Tetevenbe érkeztünk, ahol a hatalmat elvtársaink már átvették, de érkezésünk alkalmat szolgáltatott új, spontán népgyűlés egybehívására, melyen fáradhatatlan politikai biztosunk, Valka mondott beszédet. Reggel pedig Cserven Brjag felé vonultunk, ahol önkéntes egységek alakultak, melyek haladéktalanul a frontra utaztak, mivel a hitleristák már kezdték összeszedni magukat és csapásra készültek.

Én is el akartam menni a frontra, de a körzeti bizottságban az elvtársak úgy döntöttek, hogy itt több dolgom akad a bitangokkal való harcban. Engednem kellett...

Noha győztünk, noha megvolt minden jogunk ahhoz, hogy elengedjük magunkat és megpihenjünk, mi kora reggeltől késő éjszakáig le nem ültünk. Újból partizánmódra aludtunk, összehúzódva valamelyik irodai széken a rendőrségen és a községházán Lukovitban, Tetevenben, Cserven Brjagban...

Szeptember 13-án éppen az őrszemeket jártam be a lukoviti műúton, amikor egy fekete luxuskocsi tűnt fel. Megállítottuk. Sztefanov tábornok utazott rajta segédtisztjével és gépkocsivezetőjével. Sztefanov tábornok a pleveni helyőrség parancsnoka volt, s egységei nemegyszer vettek részt partizánok üldözésében.

Nem tudtam, hova megy a tábornok, s mik a tervei; de úgy döntöttem, hogy mindenesetre visszatartjuk, és megkérdezzük a

körzeti bizottságot, mi legyen vele. Ha szabadon kell engednünk, majd bocsánatot kérünk tőle és kész. Ha viszont le kell fognunk...

A tábornok nem ellenkezett, talán géppisztolyaink miatt, s velünk indult. Amikor a rendőrségre értünk, egy elvtárs őrizetére bíztam az épületben. Éppen akkor talált rám Georgi testvérem meg Kliment Nikolov és Joto Cvetkov rejtegetőm. Beszélgetni kezdtünk az ajtóban. Éppen, mikor elmondták, hogy egész Radomirci két nap óta várja egyetlen partizánnőjét, ünnepélyes fogadtatással, azt hallottam, hogy az elvtárs elkiáltja magát. Odafordultam. Sztefanov tábornoknak, aki erős, tagbaszakadt férfi volt, már sikerült kirántani őre kezéből a géppisztolyt, és készült azt ránk fogni. Pillanat alatt előkaptam a pisztolyomat és lőttem. A tábornok megingott és elnyúlt a földön.

Hozzárohantunk, görcsösen összeszorított ujjai közül kiráncigáltuk a géppisztolyt, és a hátára fordítottuk. Életben volt, még csak nem is agonizált, mert golyóim nem értek egyetlen életfontosságú szervet sem.

Kiadtam a parancsot, hogy készítsék elő a tábornok kocsiját, s miután megkötöztük a segédtisztet és a gépkocsivezetőt, teljes sebességgel Pleven felé száguldottunk. A városba közel egy óra múlva érkeztünk, de a tábornok a gyors orvosi segítség ellenére már csak egészen rövid ideig élt. Meghalt anélkül, hogy megérthettünk volna valamit pokoli terveiből. Pedig lett volna mit mondania a pleveni hadosztályparancsnoknak... Csakhogy elsiette a dolgokat, és meghalt...

... Újból visszatértem Lukovitba, s újból feszültséggel teli napok következtek. Több ízben próbáltam megtudni, mi történt a férjemmel, de semmire nem mentem. Telefonáltam Etropolébа is az apjának, Sztojan apónak, de ő sem tudott semmit.

Szeptember 17-én Humata mellett gyászünnepélyt tartottunk négy meggyilkolt partizánrejtegető tiszteletére. Összegyűlt az egész járás. A mező feketéllett a néptől.

A tömegsír mellé díszőrségül partizánok álltak fel. A szónokok a kommunista hűségről beszéltek, és az elesettek keménységéről, arról a nagy erkölcsi erőről, mely arra késztette őket, hogy inkább a halált válasszák, mintsem pártjuk és elvtársaik árulóivá váljanak! Azután a zenekar rázendített a gyászindulóra, s az utolsó

akkordoknál a nép lassan oszladozni kezdett. Én is lassan mendegéltem, eltöprengve az emberi élet lényegén, amikor csengő leányhang hasított a levegőbe:

– Mitka néni! Mitka néni!

Megfordultam. Lihegve szaladt felém Hrisztina sógornőm.

Én is feléje rohantam, s mialatt összeölelkeztünk izgatottan megkérdeztem:

– Tudod, hol van Mitko bátyád?

– Ott van, ott jön! – válaszolta Hrisztina, s újból a nyakamba akaszkodott. De én kiragadtam magam a karjai közül, és arrafelé futottam, ahol egy magas, sovány férfi kínlódva tört magának utat a tömegben.

A nagy öröm villámcsapásként jön. Az ember csak szürke, mindennapi szavakat mond, melyek nem felelnek meg sem az örömnek, sem a sokéves várakozásnak.

Dimitarral ezt az örömteli órát három évig és három hónapig vártuk! . . .

Csakhamar jó barátok vettek bennünket körül, és a beszélgetésünk félbeszakadt. Vannak olyan beszélgetések, amelyek nem tűrik mások jelenlétét, még ha testvérek is azok. S elkezdődött az a hétköznapi, semmitmondó tereferélés, mely olyan ismerősök között folyik, akik csak tegnap váltak meg egymástól. Így többek közt Dimitar elmondta, hogy Szófiába kell visszatérnem munkára. Már minden el van rendezve, csak be kell szólnom a körzeti pártbizottságra.

S minthogy munkáról volt szó, nem ellenkeztem, hozzászoktam az engedelmességhez, ha ott fent valamiről döntöttek.

Két nap múlva elindultunk Szófiába, de ez már életem új fejezetének a kezdete . . .

56064
36

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette Réz Miklósné. A borító és a kötésterv Nagy Béla munkája. Műszaki vezető Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő Lengyel József. A szedést 1971. III. 12-én kezdték meg. Megjelent 1971. VIII. 30-án, 10 000 példányban. Terjedelme 16,8 (A/5) ív. PL–110–K–7174. 71.0110/1 – Zrínyi Nyomda, Budapest.
Felelős vezető: Bolgár Imre